
MS 70 - MS 500
Bizimkiler
Hıristiyanlık
Bizimkiler - Hıristiyanlık
5.Kitap
Evin Esmen Kısakürek
Arda Kısakürek
Anadolu Merkezli Dünya Tarihi

BİZİMKİLER

Anadolu Merkezli Dünya Tarihi

5. KİTAP

M.S. 70 – M.S. 500

Hıristiyanlık

Yazarlar

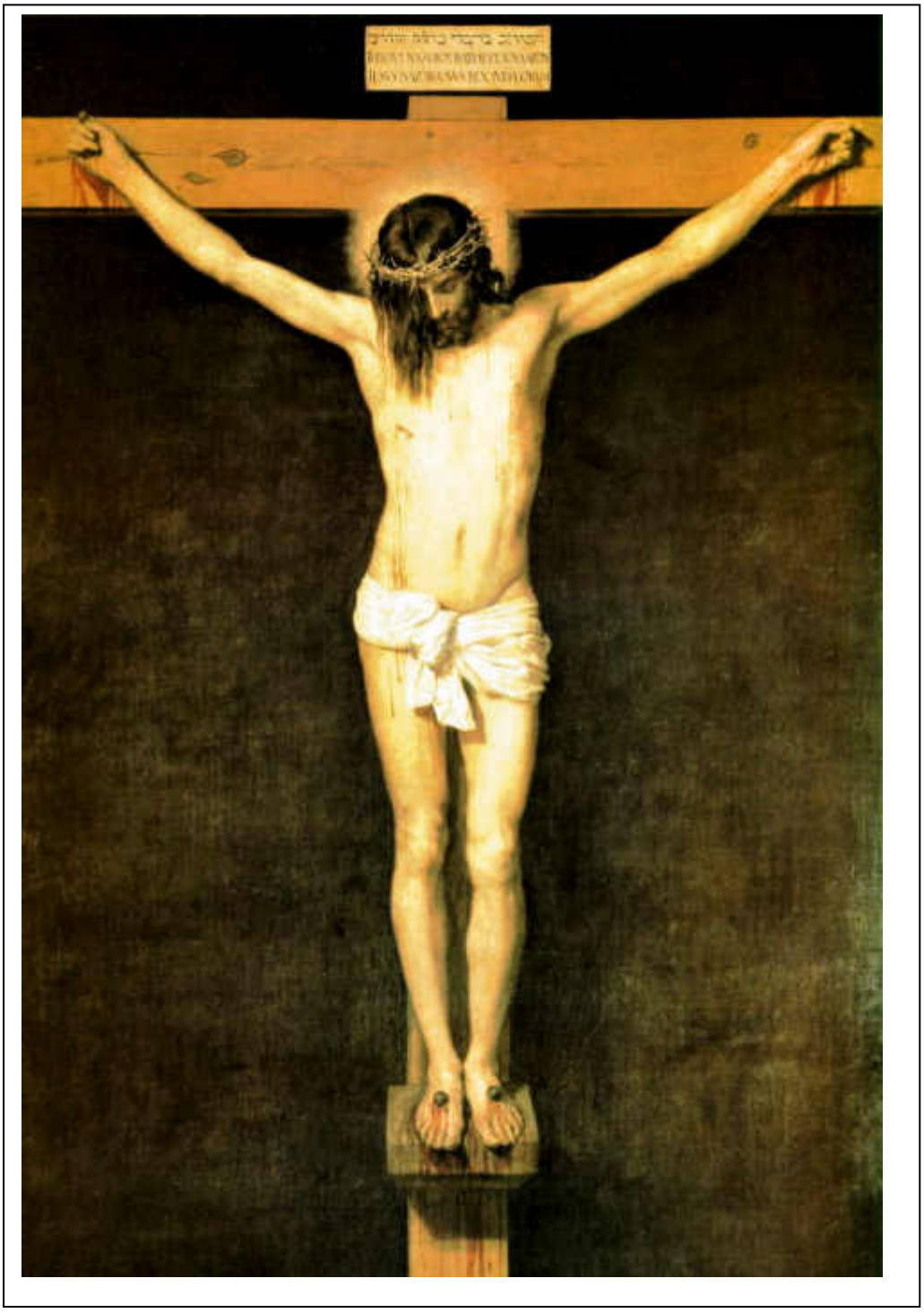
Evin Esmen Kısakürek

Arda Kısakürek

BİZİMKİLER 2
5. KİTAP 2
İsa Mesih 5
Hıristiyanlığın merkezinde İsa var 10
Tanrı İsa 13
İlk Hıristiyan Devlet 16
Paulus 19
İsa şekilleniyor 22
En büyük Diana 24
Neron 26
Paulus Roma'da 29
Aşırılık 31
Roma Yanıyor 33
Çin'de son Hunlar 36
Flaviuslar 38
Domitianus 41
Hıristiyanlığın ilk Yılları 44
Roma Monarşisi 49
Hadrianus 53
Yahudilerin Dünyaya yayılması 56
Antoninus 58
Kuşan İmparatorluğu 60
Tek Tanrılı Dinlerde Gelişme 63
Yahudi Mistizmi 66
Sırlar Kitabı 68
Aurelius 70
Eyaletlerin Yükselişi 73
Nasıl bir Tanrı 78
Maskeler mi Üçleme mi 81
Yeni Platoncular 84
Hanların sonu 87
Çin'de Bilim 89
Üç Çin 92
Sasaniler 95
Roma çöküyor 99
Zenobia (Zeynep) 102
Kısa bir soluk 105
Mani Dini 107
Dominatus 109
Güney Çin 114
Constantinus (Konstantin) 119
Roma'nın yeni Başkenti 124
Arius 125
İznik Konseyi 126
Constantinus'un hatası 130
Hunlar Batıda 132
Constantinus ve İulianus 134
Hunlar Roma Topraklarında 138
Augustinus 141
Doğu Roma, Batı Roma 146

Budizme uygun ortam 149
Kentten Kıra Göç 153
Germen Göçü 156
Mısır'ın Eski Dinleri Nerede 159
Doğu Roma'nın kent halkı 162
To-Ba'ların Yükselişi 164
Rua ve oğulları 166
Hıristiyan Kiliselerinde ayrılık 169
Attila 171
Batı Hunları 176
Batı Roma'nın sonu 179
Hıristiyanlık öncesi Roma dini (hatırlatma) 181
Hıristiyanlık Anlayışı 185
Ruhban sınıfı ve Hıristiyan Mezhepleri 189
Dinlerin Sürekliliği 192
Katolik Arius Mücadelesi 198
Batıda Göçebe Krallar Hakimiyeti 200
Türk budunun içinden çıktığı göçebeler 202
Göktürk kuruluş efsaneleri 206
Gupta İmparatorluğu 208
Hindularda Büyü 211
Mazdek 212
Mistizm Gelişiyor 214
To-Ba 216
Japonya'da Kofun dönemi 220
45 ve 55 Paraleller arası 222
5. Kitap, Faydalanılan eser ve kaynaklar 224

İsa Mesih

İsa çarmıhta

Philon'un İskenderiye'de kendi Platoncu Yahudilik anlayışını açıkladığı ve Hillel ile Şammay'ın Kudüs'te tartıştıkları sırada, kuzey Filistin'de karizmatik bir kişi ortaya çıkmıştı. İsa, etrafına şifa dağıtıyordu. İsa'nın yaşamı hakkında bilgiler bize, ölümünden 40 yıl sonra

yazılmış olan Markos İncilinden gelmiştir. İlk başlarda, İsa, Musa gibi, Yeşu gibi yeni bir peygamber olarak görülmüştür. Yaşadığı yıllarda, İsrail'de pek çok kişi tarafından bir Mesih olarak algılanmıştır. İsa, kendisine inananların bir kısmı ile birlikte, İsrail'i dolaştı ve gittiği yerlerde vaazlar verdi. Kudüs'e geldiğinde ise, birkaç gün içinde, tutuklanarak, çarmıha gerilmek gibi, feci bir ölümle öldürüldü.

Bir Mesih, adi bir suçlu gibi öldürülebilinir miydi? İsa'ya bir Mesih olarak inananlar, inançlarının yanlış çıktığını hiç bir zaman kabul etmediler. Öldükten hemen sonra göğe yükseldiği düşünüldü. Zaten, birileri, ölümünden 3 gün sonra mezarını boş bulmuştu. Sağda, solda, İsa Mesihi görenlere rastlanıyordu. Hatta bir seferinde, 500 kişi birden, onu, aynı anda görmüştü. Havarileri, onun, çok yakın bir zamanda " Tanrı krallığını " kurmak için, geri döneceğine inanıyorlardı. Bu inanç, o günün dünyasında son derece doğal bir inançtı. İsa Mesih yanlıları, dindar Yahudiler olarak, her gün tapınakta ibadet ediyorlardı. Ancak, bir süre sonra, İsa'nın yaşamı, ölümü ve yeniden doğuşu gündemin başına çıkmaya başladı. Ve zaman içinde, kendi farklı Tanrı anlayışları oluşarak, Yahudilik dışı bir inanç haline geldi.

İbranice olan Mesih sözü, Yunanca Hıristos (Christ ; İsa) dır. Hıristos (Christ)'e inananlara, Hıristiyan (Christiani) denmiştir. Hıristiyanların kutsal kitabı İncil dir. Yunancada, kutsal kitapların tümü anlamında " Biblia " denir. Bible (İncil) sözcüğü buradan gelmiştir.

İlk İncil olan Markos İncilineye göre, İsa, sıradan bir insan olarak doğmuştur. Babası Nasıralı bir marangozdu. Erkek ve kız kardeşleri vardı. Annesi Meryem yaşça babasından epey küçüktü. Çocukluğunda ve gençliğinde, olağan üstü bir durum olmamıştı. Sonra, birden tebliğlerini yaymaya başladı. Anlaşıldığına göre, vaftizci Yahya ile yakın ilişkisi vardı. Vaftizci Yahya'nın Esseni olma olasılığı fazladır. O, bir gezgin derviş idi. Kudüs yönetimini, iflah olmaz şekilde yozlaştığı için eleştiriyor ve hatta eleştiri dozunu çok ağır tutuyordu. Halkı, tövbe etmeye ve Ürdün nehrinde vaftiz olmaya ve böylece arınmaya çağırıyordu. Esseniler, Ürdün nehrinde vaftiz törenleri düzenliyorlardı. İsa da vaftizci Yahya tarafından vaftiz edildi. Sudan çıkar çıkmaz, kendi ruhunun bir beyaz güvercin gibi, kendi üzerine indiğini gördü. Göklerden bir ses ona " Sen benim sevgili oğlumsun, senden razıyım " dedi.

Hemen o anda, vaftizci Yahya, İsa'yı Mesih olarak tanıdı. İsa'da, Tanrı krallığının vaktinin geldiğini ilan ederek, kasaba ve köyleri dolaşmaya başladı. Dini bütün bir Yahudi'ydi. Zaten o sıralar, İsa'nın dolaştığı Galile'de, oldukça çok sayıda okuyup üfleyerek şifa dağıtan din adamları dolaşıyordu. Bunlar, vaaz veriyor, içlerine şeytan girmiş kişilere yardım ediyorlardı. Bu şifa dağıtıcıların etrafında sadece erkek değil, kadın müritler de oluyordu. İsada dolaşıyor, şifa dağıtıp, umutsuz hastaları iyileştiriyordu. Etrafına erkekli, kadınlı müritler toplanmıştı. İsa'nın, tıpkı Hıristiyanlığı kabul etmeden önce Pavlus'un (Paulus) olduğu gibi, Hillel okuluna bağlı bir Ferisi olduğu iddia edilir. Ferisiler gibi, yardımseverdi, sevgi ve şefkat doluydu, Tevrat'a bağlıydı. " Kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma " düsturunu güdüyor ve bu fikri, bir yaşam biçimi olarak etrafına yayıyordu. Özellikle Matta İncili nedeniyle, İsa'yı ölüme gönderenlerin, onun yeminli düşmanları olan Ferisiler olduğu iddia edilir. Biz bunun doğru olduğunu sanmıyoruz. Pavlus'un (Paulus) kendi Ferisi geçmişini çok açık bir şekilde anlatmış olması, bu savı çürütmektedir.

İsa ve onun öğretisi hakkındaki bilgilerimizi, İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesinden epey sonra yazılmış olan kitaplardan elde etmekteyiz. Bu nedenle, olup, bitenleri anlatabileceğimiz temel kaynaklar Hıristiyanlığın kutsal kitaplarında anlatılanlardır. Şu anda anlatılmakta olan tarih kesitinden sonra yazılmış olmalarına rağmen, olayları anlattığımız kaynaklar olması

itibarı ile kutsal kitaplardan, şimdi bahsetmek gerekecektir. Daha ilerde, sırası geldikçe, kutsal kitapların yazılışına değinilecektir.

Hıristiyanlığın kutsal kitabı, daha öncede değindiğimiz Eski Ahid ile İsa'dan sonra yazılan Yeni Ahiddir. Yani Tevrat ile İncil dir. Ahid demek, hatırlanacağı gibi ittifak demektir. Söz konusu olanlar, Tanrı ile insanlık arasında yapılmış bir ittifaktır. Yeni Ahid yani İncil, halkın kullandığı Yunanca ile yazılmıştır. İçinde Arami dilinde birkaç cümle de vardır. Kilise, Hıristiyan inancının temelleri olarak tanıdığı kitaplara " Kanun kitapları " der. Bunlar Eski Ahid ve Yeni Ahid'i oluşturan 27 metindir. Bu 27 metin: dört İncil, Resullerin İşleri kitabı ve Paulus ile diğer havarilerin yazdığı zannedilen 21 mektup ve son olarak Yuhanna'nın Vahiy adlı eserinden oluşmuştur. İncil, daha sonra anlatılacağı gibi, bundan ancak 16 asır önce, kitap ve yazılar birleştirilerek oluşturula bilinmiştir. Bir araya getirilen eserler, büyük kiliselerin çoğunda okunan ve o zamanki Hıristiyanların ortalama fikirlerine uygun olduğu sanılan metinlerdir.

Böylece, İncil'i oluşturmak için seçilen metinlerin dışında, ilk Hıristiyanlıktan çıkmış İnciller, Mektuplar, vahiyler kalmıştır. Bunların bir kısmı, zamanımıza kadar, parça parça gelebilmiştir. Bunlarda, din adamları tarafından resmi kabul edilmeyen, ama araştırmacılar için enteresan olan bilgiler vardır.

Maalesef, ilk yazıldıkları günlerden, elimize gelebilen el yazmaları yoktur. Eldeki en eski el yazması, Vatikan'da saklandığı için adına Vaticanus denilen, 16 yüzyıl önce yazılmış bir Eski Ahiddir. Metin olarak ta, yine 16 – 15 yüzyıl önceye ait, Süryanice yazılmış Peschitto, 2 âdet Kıpti metin ve bir Latince çeviri (Vulgate) vardır. Yeni Ahid'in bölümlere ve ayetlere ayrılması ise çok sonraları olmuştur (M.S. 1500).

Hıristiyanların pek çoğu, Kutsal kitabı ve özellikle İncil'i Tanrı kelamı kabul ederler. M.S. 1546 yılında, Merano ruhani meclisi, Kutsal Kitabın Tanrı ilhamı olduğundan şüphe edilmesini yasak etmiştir. Kiliseler, Kutsal Kitabın ya " söylenerek yazdırıldığını ", ya da " Tanrı tarafından ilham olunduğunu " söyleye gelmişlerdir.

Hıristiyanlık için başvurulabilecek resmi evrakların başında İncil gelmektedir. 60 'ı aşkın İncil bulunmakla birlikte, sadece 4 tanesi asıl olarak tanınmıştır. Bunlar Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncil'leridir.

Matta veya Levi, bir gümrük mültezimidir. İsa'nın havarilerinden biri olmuştur. Markos ise, ilk Hıristiyanların, Kudüs'te evinde toplandıkları Meryem adlı bir hatunun oğludur. Markos önce Havari Pavlus'un iş arkadaşı, sonra da havari Petrus'un kâtibi olmuştur. Rivayete göre, Yuhanna İsa'nın en sevdiği müridi idi. İsa çarmıha gerilmeden önce annesini Yuhanna'ya emanet etmiş, o da, anne Meryem'i alarak Efes'e gelmişti. Yuhanna İncili'ni burada, Efesos'da yazmıştır. Efesos'a gelmeden öncede, Patmos adasında Vahiy'i yazmıştı. Olaylar geleneksel olarak, yukarda gibi anlatılsa da, İncil'leri " kimin yazdığı belli olmayan kitaplar " sınıfına sokmak daha doğru olabilir.

Markos ve Lukas İncil'leri birbirine benzediğinden bunlara " mukayeseli İncil'ler " denir. Bunlarla Yuhanna İncil'i pek çok açıdan farklıdırlar. İncil'ler arasında ki farkların bazılarını, okuyucuya fikir vermesi açısından, sayalım. Mukayeseli İncil'de İsa dini 1 yıl süreyle yayar, Yuhanna İncil'inde ise bu süre 3 yıldır. Mukayeseli İncil'de İsa Galile'de, Yuhanna İncil'inde ise Yahudiye'de faaliyet gösterir. İsa'nın mucizevi doğuşundan Markos'da, Yuhanna'da söz edilmez. İsa'nın soyunu Davut'a bağlayan soy kütükleri Matta ve Lukas İncillerinde yoktur.

Matta'ya göre İsa, miladi sıfırdan önce doğmuştur. Lukas'a göre ise, miladi sıfırdan sonra doğmuştur. Ancak, 4 İncilin müşterek oldukları noktalar da vardır.

Genel bir kabul olarak, Markos İncilinin diğerlerinden daha önce yazıldığı ve hatta Markos İncilinden daha önce başka bir İncil olduğu ve bu İncil'den Matta ve Lukas'ın yararlandığı kabul edilir. Markos'un anlattıklarının yüzde doksanı kısaltılmış olarak Matta İncilinde ve yüzde ellisi Lukas İncilinde bulunur.

Bütün bu İncil karşılaştırma ve incelemelerinden ortaya pek çok faraziye çıkmıştır. Bunların en enteresanlarından biri Couchoud tarafından ileri sürülen faraziyedir. Buna göre, eksik İncil, Markion tarafından yazıldığı bilinen İncil'dir.

Markion, bir din adamıdır. Babası bir piskopostu. İyi dini eğitim almış, Yunan felsefesini öğrenmişti. Markion'a göre, kötülüğün var olabilmesi ancak biri iyiyi yöneten, biri kötüyü yöneten iki Tanrı'nın varlığı ile çözülebilinirdi. Kötüyü yöneten Tanrı, Eski Ahid'in Tanrısı idi. Âdeme günah işletmiş ve bu günahı Âdemin efradına, soyuna yani tüm insanlığa yüklemişti. Markion doktrini şöyledir: " Eğer yaratıcı Tanrı var ettiği dünyadaki kötülüğü önceden kestiremedi ise, cahildir; Bunu kestirip de önleyemedi ise, kötüdür; Önlemek isteyip de yapmadı ise, acizdir ". İyiyi yöneten Tanrı, ne dünyanın, ne de insanların yaradılışında rol oynamamıştı. O sadece görünmez varlıkları yaratmıştı. Ancak, merhametli olduğundan, kötüyü yöneten Tanrının baskısından insanları kurtarmak istemiştir. Bunu yapabilmek için, erişkin bir kişi olan İsa'nın suretinde yeryüzüne inmiştir. Dünyaya indikten sonra, kanun ve peygamberleri kaldırmış, herkesin iyi ve merhametli olmasını, kusurları bağışlamasını, kuvvet kullanmamasını öğütleyerek, insanların ruhunu kurtarmıştır.

Markion İncili ilk yazılan İncillerden biridir. Markion İncilinin el yazmaları yoktur, yani yok edilmiştir. Ancak, rakiplerinin ve farklı düşünen zamanının din adamlarının, Markion İncilinden aktardıkları ile Markion İncili yeniden yazılabilinir. Daha sonra Anadolu'da, Paulus doktrinine inanan bir cemaat tarafından toparlanmıştır. Markion İncili, Markos İncilinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Markos İncili M.S. 60 – 70 yıllarında, Roma'da, Latince olarak tertiplenmiştir. Markos, Eski Ahidin Tanrısı ile İsa'nın babasını bir tutmuş ve böylece Markion İncilinden ayrılmıştır. Sözlü anlatımlara dayanılarak, Markion ve Markos İncillerinden, Antakya'da Matta İncilinin çıktığı söylenir. Matta İncili yazarının görüşleri Markion'a zıttır. Matta, Yahudilere seslenerek, onlara İsa'nın, peygamberlerce haber verilen Mesih olduğunu ispata çalışmaktadır. Matta'nın, Markion aleyhtarı İnciline karşılık, Yuhanna, Efes'te, M.S. 90 yılları cıvarında kendi İncilini yazmıştır. Yuhanna'nın İncili, aşırı Markion taraftarı bir İncil'dir. O da İsa'nın babası olan Tanrıyı, Eski Ahid'in Tanrısına bağlamaktadır.

Roma, Yahudilere gösterdiği hoşgörüyü Hıristiyanlara göstermiyordu. Roma'yı, Hıristiyanlara, Yahudilere davrandığı gibi davranmaya razı edebilmek için, M.S. 60 yılında Lukas İncili yazılmıştır. Lukas, Roma'da bir kilise kâtibiydi, İncilinde Hıristiyanlığa övgüler düzenlemiştir. Lukas, kendi İncilinden sonra " Resullerin işleri " kitabını yayınlamıştır.

Apokryphos denilen İnciller, gerçekliği ispat edilememiş metinler anlamında kullanılır. Halk arasında yaygın olan pek çok hikâye, Apokryphos İncillerden çıkmadır. Meryem'in anne ve babası olan Elyakim ve Anna'nın hikâyesi, Meryem'in evlenişi, İsa'nın bir mağarada doğuşu ve bir öküzle bir eşeğin ona tapışı, İsa'nın cehenneme inişi, Meryem'in ölüşü, bu tip hikâyelerdir.

Paulus'un (Pavlus) mektupları da çetin tartışmalara yol açmıştır. Bu mektupların içinde, orijinaline sadık metinler olduğu gibi, Markion lehinde ve aleyhinde olan yazarlar tarafından değiştirilmiş olanlar da vardır. Tabii ki kimse kesinlikle değiştirildi veya değiştirilmedi diyemez. Vahiy yazarının Yuhanna olma olasılığı fazladır. Paulus'un yazdığı iki metin daha vardır ki, sonradan yayıncılar bunları birleştirmişlerdir. Bu birleştirilmiş metine, sonradan Neron hakkında yorum ilave edildiği de rivayet edilir.

Kilise dışında, özgür eleştirmenler, Resmi İncil, Mektup ve Vahiy'lerle, öteki İncil, Mektup ve Vahiy'ler arasında tarz açısından pek bir fark görmemektedirler. Resmi yazıların ne kadarının atfedilen kişilerin eseri olduğu kesin değildir. Tüm bu eserler, birbirine karşı anlatım ve yorumlarla dolu, zamanla değişip, başkalaşmış anonim ve karma eserlerdir. Kesin olan bir şey varsa, bu da, bu eserlerin insan elinden çıkmış olmalarıdır.

Eski Ahid

Hıristiyanlığın merkezinde İsa var

İsa olmadan Hıristiyan dinini anlatmak ve tahayyül etmek mümkün değildir. Onun yaşamını ve yaptıklarını İncillerden öğreniyoruz. Matta ve Lukas, İsa'nın doğumunu mucizevî bir tarzda anlatırlar. İsa, Ruh-ül Kudüs'ten gebe kalmış bir bakireden doğmadır. Böyle yazmakla beraber, Matta ve Lukas, İsa'yı babası Yusuf tarafından Davut peygambere bağlamaktadırlar. Ancak, iki İncil'deki soy kütükleri birbirini tutmamaktadır. Bunun dışında bilinen ise, İsa'nın Beyt- Lehem'de doğduğu; ailesinin Nasıralı, kendi halinde bir aile olduğu; Babasının ve bizzat İsa'nın kendinin marangozluk yaptığıdır. İsa, vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmiş ve Yahya, halka, " Tanrı saltanatının " yakın olduğunu haber vermiştir.

İsa, vaiz olarak dolaşırken, insanlara " sevgi dolu bir İradenin dünyayı sardığını " müjdelemiştir. Bir baba, çocukları için ne ise, bu İrade de bütün insanlar için odur. Tanrı bütün insanların ve varlıkların babasıdır.

" Ne mutlu ruhta fakir olanlara; çünkü gökler ülkesi onlarındır.
Ne mutlu yaslı olanlara; çünkü teselli edileceklerdir.
Ne mutlu halim olanlara; çünkü onlar yeryüzüne sahip olacaklardır.
Ne mutlu adalete acıkıp, susayanlara; çünkü onlar doyurulacaklardır.
Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecektir.
Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Tanrıyı göreceklerdir.
Ne mutlu barışseverlere; çünkü onlar Tanrının evladı diye çağırılacaklardır.
Ne mutlu adalet uğruna eza çekenlere; çünkü Gökler ülkesi onlarındır."
(Matta, VI)

İsa, halka göklerdeki Tanrıyı anlatır ve onu över, dinleyenleri sakinleştirir, onlara güven duygusu aşılardı.

" Ne yiyeceksiniz yahut ne içeceksiniz diye hayatınız için, ne giyeceksiniz diye bedeniniz için kaygı çekmeyin. Hayat yiyecekten ve giyecekten daha üstün değil midir? Havadaki kuşlara bakın: Onlar ne ekerler, ne biçerler, ne ambarlara bir şey toplarlar, ama Göklerin Babası onları besler. Siz onlardan daha mı değerlisiniz. Hanginiz kaygı çekmekle boyunun ölçüsüne bir arşın katabilir. Ve niçin esvaptan yana kaygı çekiyorsunuz. Kır zambaklarına bakın: Ne çalışırlar, ne de iplik eğirirler; Bununla beraber, Süleyman bile en ihtişamlı devrinde bunlardan biri gibi giyinebilmiş değildi." (Matta, VI)

" Siz Göklerdeki Babanın oğlusunuz; zira o, güneşini hem kötülerin, hem iyilerin üzerine doğurur ve yağmuru hem doğruların, hem doğru olmayanların üzerine yağdırır." (Matta, V)

İsa, Tanrının herkesin Tanrısı olduğunu ve ona her yerde tapınılabileceğini anlatıyordu. Göklerin Babasına nasıl ibadet edilmesi gerektiğini de öğretiyordu. Tanrıyı bir evlat gibi, komşuları kardeş gibi sevmek gerekiyordu. Komşu, sadece Yahudiler değildi, merhametli herkes komşumuzdu. Sevgi ne toplumların, ne de dinlerin sınırındaydı, sevgi her yerdeydi.

" Çocuklarım… Size birbirinizi sevin diye yeni bir buyruk veriyorum. Ben nasıl sizi sevdimse, siz de birbirinizi seviniz. Eğer birbirinize sevgi beslerseniz, bundan benim müritlerim olduğunuzu bütün insanlar anlayacaktır." (Yuhanna, XIII)

Herkesle barışmak, hasımlarla uyuşmak, düşmanları sevmek gerekir. Haine karşı koymaktan kaçınılmalıdır. Hatta başkalarını yargılamamak bile gerekir. Başkalarına kötülük yapmamak yetmez, onlara iyilik de yapılmalıdır. Tanrıyı seven, birbirini seven, alçak gönüllü insanlardan meydana gelen toplum, Tanrının ülkesidir.

İsa kendine 12 havari seçmişti, bunların içinde Yuhanna en sevdiği müridi idi. İsa, Kudüs'e gitmeye karar verdi ve bir eşeğe binmiş olarak, muzaffer bir tavırla kente girdi. Satıcıları tapınaktan kovdu. On iki havarisi ile birlikte son kutsal yemeğini yedi ve havarilerden birinin kendisine ihanet edeceğini haber verdi.

Maria Magdelena (Titian)

İsa'nın yaydığı yeni ahlak anlayışı, hahamları rahatsız ediyordu. Ayrıca, İsa'nın Kudüs'te bulunmasından da telaşlanıyorlardı. İsa'nın Kudüs'te bulunması nedeniyle halk arasında kargaşa çıkabilirdi, bundan Roma tedirgin olabilir ve tapınaklarını yıkabilirdi. Kudüs tapınağı zenginliklerinin ve itibarlarının kaynağı idi. Baş haham Kayafa, öteki hahamları ve Farisileri toplantıya çağırdı. Onlara " Bir kavmin yok olmasından ise, bir adamın ölmesi daha iyidir " dedi. Toplantıda, İsa'nın öldürülmesi kararlaştırıldı.

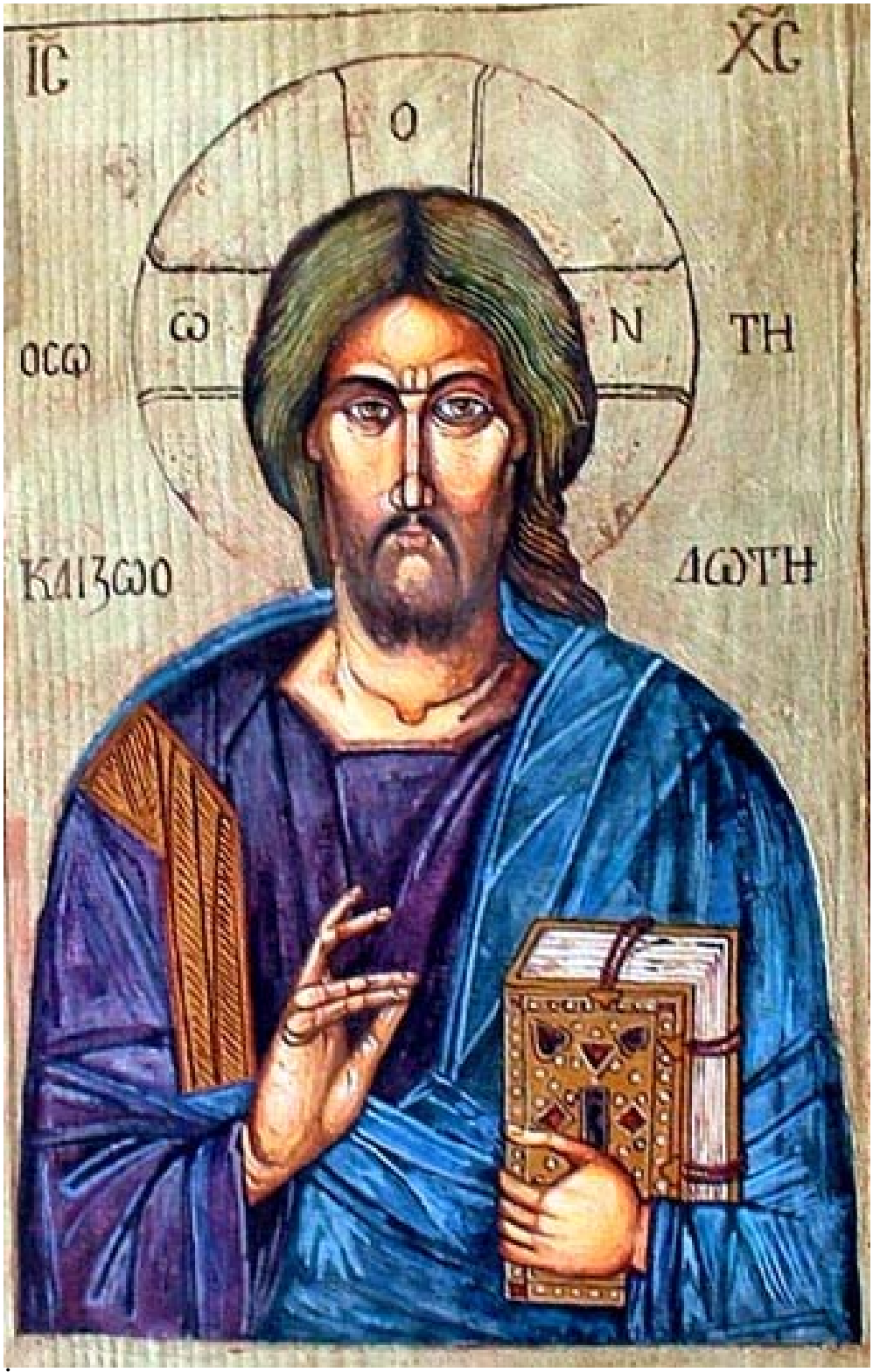
İsa yakalanıp Kayafa'nın huzuruna çıkarıldı." Ben İsa'yım, Tanrının oğluyum " dedi. Bu küfür, öldürülmesi için yeterli bir nedendi. Hahamlar. İsa'nın elini kolunu bağlayıp, onu Romalı vali Portoslu Pilatus'un karşısına götürdüler.

İsa'yı, Platus'da sorguya çekti. İsa, ona da " Ben Yahudilerin kralıyım " dedi. Dışarıda, Hahamların kışkırttığı veya Farisilerin kışkırttığı veya kendiliğinden toplanmış halk vardı, İsa'nın ölümünü istiyorlardı. Romalı vali ölüm kararını verdi.

İsa, Golgota'da çarmıha gerildi." Ulu Tanrı, bağışla onları, çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar " diye dua etti. Izdırabının en yüksek noktaya çıktığında " Ulu Tanrım, ulu Tanrım, niçin yüz çevirdin benden " diye bağırdı. Sonra öldü.

Üç gün sonra, İsa'nın mezarı başına gelen Maria Magdalena ile iki dini bütün kadın, mezarı boş buldular. Sonra, İsa, Maria Magdalena'ya göründü, dirilmişti.

Tanrı İsa

İsa ikonu

İsa, hiç bir zaman kendinin Tanrı olduğunu söylememiştir. Ölümünden sonra, İsa'ya inananlar, onun Tanrısal bir kişiliği olduğuna karar verdiler. İsa'nın, insan şekline girmiş Tanrı olduğu öğretisi, yavaş yavaş, karmaşık bir süreç sonunda, 400 yılda oluşmuştur. İsa, başlangıçta, hastaları iyileştirme ve günahları affetmek gibi Tanrısal işler yapıyordu. Dolayısı ile insanlar, İsa'yı bu işleri yaparken gördüklerinde, ondan Tanrısal bir şeyler varmış gibi algıladılar.

İsa, defalarca, bu Tanrısal güçlerin sadece kendinde toplanmadığını söylemiştir. Yoldaşlarına, inandıkları takdirde, söz konusu güçlerden kendilerinin de yararlanacakları sözünü vermiştir. İnsanlar, Tanrıya açılıp, İsa'nın yaptığı gibi kendilerini teslim ettikleri takdirde, İsa'nın yapabildiği her şeyi yapabilirlerdi. Hahamların dediği gibi, ruh sadece seçkin insanlar için değil, tüm inanan iyi insanlar içindi. Herkesi kendi zayıf bedeninin, Tanrının güçlerince şekil değiştirdiğini keşfedebilirdi.

İsa'nın ölümünden sonra, onun yolunu tutanlar, ona atfedilen Tanrı fikrinden hemen kopamadılar. En baştan itibaren, ona da ibadet etmeye başladılar. İsa'nın Havarilerinden Pavlus (Paulus), Tanrının güçlerine, sadece Yahudilerin değil ama goyimler de dâhil, tüm insanların ulaşması gerektiğini söylüyordu. Pavlus İncilini, Anadolu'da, Makedonya'da, Yunanistan'da vaz etmeye başladı. Pavlus (Paulus), Musa'nın kanunlarına tam uymasalar bile Yahudi olmayanların da " Yeni İsrail "in mensupları haline gelebileceklerini söylüyordu. İlk Havarilerin bir kısmı kendilerini bir Yahudi mezhebi olarak görüyorlardı. Pavlus'a karşı çıktılar. Uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra yolları ayrıldı. Pavlus'un peşinden gidenlerde ise, hala çoğunluk Yahudilerde idi.

Pavlus, İsa'yı hiç bir zaman Tanrı olarak anmamış, onu, Yahudilere özgü anlamı ile " Tanrının oğlu " olarak vasıflandırmıştır. İsa da Tanrının yeryüzündeki varlığının tezahürü olan güçlere ve ruha sahipti. Bunu Tanrısal öz ile karıştırmamak gerekirdi. Bu ayrım, kılıcın üzerinde durmak gibi çok dengesizdi. Etrafı, çok Tanrılı dinlerle çevrili olan ve eski inançların büyük çoğunluklarca uyguladığı bir dünyada, ilk Hıristiyanlar, bu temel ayrımı muhafaza edemediler. Kendinin fani olduğunu vurgulayan bir insan, Tanrısal bir nitelik kazanıp, çıktı.

Tanrının, İsa'nın vücudunda tecelli etmesi öğretisi, hem Yahudilerce ve daha sonra da Müslümanlarca kabul edilmeyip, şiddetle reddedilmiştir. Ve hatta küfür sayılmıştır. Ancak, daha önce defalarca gördüğümüz gibi, tekrar doğuş inancı, bütün dinlerde olmuş ve insanın içine yerleşmiş bir inançtır. Hıristiyanlığa girmesini de normal karşılamak gerekir. Bu vazgeçilemez temanın, Yahudilerde ve hatta Müslümanlarda da yer bulacağı görülecektir.

Pavlus (Paulus), ilk Hıristiyan metin yazarıdır. Tanrı dünyada kendini nasıl gösterir sorusuna, onun cevabı, alışık olunduğu gibi Tevrat değildir. Pavlus'a göre, Tanrı dünyada kendini İsa'da göstermektedir. Ama o bundan, İsa'nın Tanrı olduğunu kastetmemiştir. Onun için İsa Mesih tir. Christ sözcüğü, Yahudice Massiach sözünün tercümesidir. Yani kutsanmış kişi demektir. Pavlus, daima İsa'dan bahsederken Christ'de (Mesih'te) terimini kullanmıştır.

Havariler İsa'nın ölümü ile sarsılmışlardı. Teselliyi, bu işte bir hayır olduğu tarzında yorumlamada aradılar. Pavlus, bunu geliştirip, " İsa, bizim günahlarımız yüzünden acı çekip, öldü " demiştir. İsa'nın, insanlığın kefaretini ödemesi de, bilindiği gibi eski bir kavramdır. Ancak, o dönemlerde, İsa'nın çarmıha gerilmesini, Adem'in ilk günahının kefareti olarak gören kuram daha yoktu.

İlk Hıristiyanlar, İsa'nın yaşadığına inanıyorlardı. Verilen söz tutulmuş, İsa'nın sahip olduğu güçler, şimdi inananlara geçmişti. Böylece, ilk Hıristiyanların yaşantıları, çok çeşitli ve değişikti. Kimileri okuyup, üfleyerek şifa dağıtıyorlardı. Kimileri Tanrısal bir dille konuşuyordu. Kimileride, Tanrıdan aldıkları güçle kehanetlerde bulunuyorlardı.

Pavlus (Paulus) İncilinden yaklaşık 40 yıl sonra yazılmış olan Yuhanna İncilinin (tahmini M.S. 100) giriş bölümünde, " başlangıçtan beri Tanrı ile birlikte " olup, yaradılışa aracılık eden Söz (Logos) şöyle tanımlanır: " Her şey onun aracılığı ile var oldu, hiç bir şey onsuz var olmadı." Burada logos sözcüğü, Philon'daki manasıyla (Tanrı'nın master planı) kullanılmamıştır. Burada logos, söz, Aramcada Memna (söz), yani Tanrının dünyadaki eylemleri anlamında kullanılmıştır. Eski dinlerden hatırlanacağı gibi, söz çok önemlidir. Yaratma işlemi sadece söz ile olmaktadır. Eski dinlerden beri var olan ve Tanrıya yapıştırılmış olan diğer bir kavram da bilgeliktir (sofia).

İlk Hıristiyan Devlet

Kuşan haritası

Tiberius zamanında Yemen'de yeni bir siyasi birlik kuruldu. M.S. 25 civarında Saba ülkesi, artık, Himyarit krallığının hâkimiyeti altındaydı. Himyaritlerin tarih içindeki rolünden ilerde bahsedilecektir.

Yine M.S. 30 yılları çıvarında, Kuzey Hindistan Kuşan (Kushan) krallığının hâkimiyeti altına girdi. Kuşanlar, daha önce Hunlar tarafından sürüldüğünden bahsettiğimiz Yüe-çilerin beş kabilesinden biridir. Hatırlanacağı gibi Baktria'ya gelen Yüe-çiler, orada Grek krallığının dağılmasına sebep olmuşlardı. Bu yüzyılda, Kuşanlar diğer Yüe-çi kabileleri üzerinde hâkimiyet kurdular. Başlarındaki krala Türklerde olduğu gibi Yabgu unvanını verirlerdi. Kuşanlar Yabgu Kujula Kadfises yönetiminde bir konfederasyon oluşturdular. Kuzey bölgesi göçebe kabilelerin kontrolü altında olduğundan, Kuşan devleti güneye doğru büyümüştür.

Yabgu Kujula Kadfises döneminde (M.S. 30–80), Kabul bölgesi, Punda ve Jibin (Kapişa-Gandara) krallıkları ele geçirilerek, Kuşan devletinin sınırları genişletildi.

Tiberius döneminde, Anadolu ve Suriye'de ilk Hıristiyanlar dikkati çekmeye başladılar. Bölgesel Edessa (Urfa) Kralı Abgar, M.S. 34 yılında Hıristiyanlığı kabul etti. Hıristiyan olduktan sonra, Arami lerin yaşadıkları coğrafyaya çeşitli elçiler yollayarak Hıristiyanlığın yayılmasına öncülük etmeye başladı. Bundan sonra, yani, bölge halkı Hıristiyanlaşmaya başladıktan sonra, Süryani adı gittikçe öne çıkmaya başladı.

Süryanilerin kökeni hakkında değişik görüşler vardır. Aramilerden geldiği veya Asurlulardan geldiği veya Mezopotamya halklarının bir karışımı olduğu öne sürülür. Biz öncelikle Arami

Kujula Kadfises

ağırlıklı, sonra Asur ve diğer Mezopotamya halklarının bir sentezi olduğunu düşünüyoruz. Süryaniler, Aramca konuşan, eski Mezopotamya kültürünü taşıyan bir halktır. Bu halk İran ve Irakta Asurî adıyla tanınırken, Anadolu ve Suriye'de Süryani adı ile anılır. Asurî adını Hıristiyanlık öncesi için ve Süryani adını Hıristiyanlık sonrası için kullanmak da genel bir temayül olmuştur. Ama sonuçta, bugün, Asurî, Süryani, Keldani, Arami ve Marunî aynı halk için kullanılan çeşitli kelimelerdir.

Süryanilerin Hıristiyanlaşması ve Süryani nüfus içinde Hıristiyan sayısının artması ile birlikte, döneminin en önemli ve büyük kentlerinden biri olan Antakya'da da Hıristiyanların sayısı artmaya başladı. Dünyanın ilk Hıristiyan kürsüsü, " Antakya Elçisel Kürsüsü " bu kentte oluştu (M.S. 37 – 43). Daha sonra Antakya kilisesi kurulduğunda, bu kiliseye " Antakya Süryani Kilisesi "denilmiştir.

M.S. 37 yılında Mesih'i müjdelemek amacıyla Antakya'ya gelen ve burada bulunduğu süre içinde kentteki topluluğun programlı ve düzenli etkenliklerine şahit olan " Onikiler " den Mor (Süryanica aziz demektir) Petrus (Şemun), Hıristiyan dünyasının üç büyük kürsüsünden ilki olan " Antakya Elçisel Kürsüsünü " M.S. 37-43 yılları arasında burada kurmuştur. Antakya Kilisesi bu şekilde, " Ana Kilise " olarak adlandırılan Kudüs Kilisesi'nden sonra kurulan ilk Hıristiyan kilisesi olmuştur.

Nitelik ve yapısı itibarıyla bakıldığında Yahudi kökenli ve putperest kökenli (Süryani) Hıristiyanları çatısı altında birleştiren ilk " Ana Kilise " olan Antakya Kilisesi, yönetimsel açıdan da Doğu Hıristiyanlığı'nın merkezi haline gelmiştir. Tarihsel süreç içinde, Yahudi kökenli Hıristiyanlar ile putperest kökenli Hıristiyanlar arasında bazı görüş farklılıklarının ve anlaşmazlıkların belirdiği görülmektedir. Bu anlaşmazlıkların temelinde Yahudi kökenli Hıristiyanların, putperest kökenli birinin Vaftiz olması gerektiğine ilişkin görüşleri yatmaktaydı. Onlara göre, putperest birisinin Vaftiz olabilmesi için Musa Yasası'nı tamamlaması, yani sünnet olması gerekiyordu. Bu meseleden kaynaklanan sürtüşmelerin ve anlaşmazlıkların son bulması amacıyla M.S. 51 yılında Kudüs'te Hıristiyan dünyasının ilk " Konsili " toplandı. Bu Konsilin toplanabilmesi için Aziz Barnaba ve Pavlus (Paulus) özel bir çaba ve emek sarfetmiştiler.

Mor Yakup'un başkanlığında bir araya gelen Konsil, putperest kökenlilerin vaftiz olabilmeleri için sünnet olmalarının şart olmadığına yönelik karar almıştır. Bu karar putperest kökenli Hıristiyanların Musa töresinden kurtulmalarını sağlamıştır. Konsilde bunun yanı sıra Antakya Kilisesi'nin güçlendirilmesine ilişkin bir takım kararlar daha alınmıştır. Bu kararlardan en önemlileri Mor Pavlus ve Aziz Barnaba'yla birlikte Yahuda ve Silasi'ın da Antakya'ya yollanması, Putperest kökenli olanlara yönelik olarak kendilerinin de putperest iken alıştıkları put kurbanlarından, kandan, boğulmuş olandan ve zinadan şiddetle kaçınmalarıdır.

Paulus

Saul'un dönüşümü (Tintoretto)

Neron (Nero) dönemine başlamadan, tekrar Hıristiyanlığa ve gelişimine bir göz atalım. Hıristiyanlığın olsun, Roma'nın olsun, Anadolu'nun olsun tarihinde Paulus'un (Pavlus, Paul) özel bir önemi vardır.

Asıl ismi Saul olan Paulus, Tarsus'da doğdu. İsa'nın yoluna gittikten sonra da adını Sergius Paulus (Pavlus, Paul) olarak değiştirdi. Kudüs'te, meşhur haham Gamaliel'den, Yahudi kanunlarının eğitimini gördü. Kendisi ve ailesi Roma vatandaşı idiler. Roma vatandaşı olmak, Paulus'un hayatını, defalarca kurtarmıştır.

İsa'nın müridi olmadan önce, ilk Hıristiyan şehidi kabul edilen ve taşlanarak öldürülen Stefan'ın ölümüne şahitlik yapmış ve cellâtlarının elbiselerini alıp saklamıştır. Bundan sonra İsa'nın müritlerine eziyet etmeye başlamış ve pek çoğunu tutuklatmıştır. O dönemde, İsa öğretisi taraftarları, Farisilerce kâfir, din dışı kabul ediliyorlardı. Ve Kudüs'teki baskı sebebiyle, Kudüs'ü terk edip, başka yörelere göçüyorlardı.

Saul, Kudüs dışındaki İsa müritlerini de yakalamayı planlıyordu. Damascus'daki (Şam) sinagoglardan, oradaki İsa müritlerini Kudüs'e geri getirme konusunda mektup aldı. Damascus'a giderken, yolda, gün ortasında, etraf karardı ve Saul, İsa'nın sesini duydu: " Saul Saul, neden bana eziyet ediyorsun ". Sonra, İsa ona Damascus'a gitmesini söyledi ve orada yapması gerekenleri anlattı. Damascus'da, Saul'e, İsa'nın Ananias adlı bir müridi gelerek, Saul'un görüşünü yeniledi ve ona İsa öğretisini anlattı. Bu görüşmeden sonra Hıristiyan olan Saul artık Paulus adını kullanır oldu. Ve hemen sonra, Damazcus'daki (Şam) sinagoglarda

İsa'nın öğretisi konusunda vaazlar vermeye başladı. Bazı Yahudiler onu öldürmek istediler ama Hıristiyanların yardımı ile kurtulup, kentten kaçırıldı.

Paulus, birkaç yıl Arabistan'da kaldıktan sonra Damascus'a döndü ve 3 yıl sonra da Kudüs'e geri gitti. Ancak, Kudüs'teki Hıristiyanlar, onun yaptığı eski eziyetleri unutmamışlardı ve ona güvenmiyorlardı. Paulus da Kudüs'ü terk ederek Tarsus'a gitti.

Bu sırada, Suriye'nin başkenti Antiok'da (Antioch, Antakya), Goyimlerin bazıları (jentil, Yahudi olmayan kimseler) İsa öğretisine yeni katılmışlardı ve Kudüs'teki kilise, Barnabas'ı, oraya, yeni katılımcılara, İsa öğretisini öğretmek üzere yolladı. Barnabas, dönüşünde, yanına Paulus'u da aldı. Antakya'da, İsa öğretisine inananlar ilk defa Hıristiyan adını aldılar. Barnabas ve Paulus, Kudüs'e yanlarında yeğen, genç John Mark ile beraber döndüler.

Paulus, Barnabas ve John Mark (Marcus) önce Seleucia'ya gittiler, oradan da Kıbrıs'a geçtiler. Orada, Romalılarca yakalanma ihtimali belirince, Pamfilya'da Perge'ye döndüler. M.S. 45 yılı cıvarında Paulus ve Barbanes, Pisidya 'da seyahat ettiler. Pisidia vahşiydi. Yalnız dolaşmak çok zordu. Roma elinden geldiği kadar düzeni korumaya çalışsa da Pisidia eşkıyaların, soyguncuların ve korsanların ülkesiydi. Tabii yalnız dolaşanlar bir de şeytanlardan korkarlardı. Bugün bile zor aşılan dağları aşarak, Pisidia Antioka'sına (Yalvaç, İsparta) vardılar. Burası Galat Kralı Amyntas tarafından Galatya'ya katılmıştı. Augustus ve Claudius zamanlarında da kent güzelleştirilmiş ve kent ile çevresine Roma alaylarından tekaüt olan askerler yerleştirilmişti.

Paulus Yahudi bir din adamıydı. Her Yahudi din adamı gibi bir el sanatını da bilmesi gerekirdi. Bu kural öteki âlemle uğraşırken kişileri " gerçeğe yaklaştırdığından " çok önemsenen bir kuraldı. Bu kural bir de özet veriyordu " çalışmayanın yemeye hakkı yoktur ". Bu kural Mezopotamya halkına, Mısır halkına, Anadolu halkına ve Kelt halkına hiç yabancı değildi, ama Yunan ile Roma halkı için bir değer ifade etmiyordu. Paulus keçi kılından çadır dokuma ustasıydı ve bu meslek Anadolu'da çok geçerliydi. Paulus bir kente vardı mı ilk işi tezgâhını açarak, rızkını çıkarmaya çalışmak olurdu.

Antiok'da pek çok Yahudi ve goyim, Paulus ve arkadaşlarının vaazları sayesinde Hıristiyanlığa katıldılar. Ancak, diğer Yahudiler, onları Pisidya'dan gitmek zorunda bıraktılar. Aynı şey başlarına Konya'da da geldi. Konya'da da önemli bir Yahudi cemaati ile yerleştirilmiş eski askerler vardı. Birkaç vaazdan sonra, Paulus Konya'da taşa tutuldu, öldü sanılıp bırakıldı. Ölmemişti, Barnabas'la birlikte Derbe'ye giderek vaazlarına devam ettiler.

Antakya'ya dönen Paulus, M.S. 49 yılına kadar orada kaldıktan sonra, ikinci büyük gezisine başladı. Bu ikinci gezide, yanındakilerle birlikte, Derbe, Listra (Lystra), İkonya, Perge, Attalia ve Antiok'u ziyaret ederek, oralardaki kiliseleri ve onların mütevelli heyetlerini organize ettiler. Bu seyahatte Paulus Frigya ve Galatya'yı dolaşıyordu. Buralarda kentler seyrekti ve onlar da kentlerden fazla köylere uğruyorlardı. Köylerde çalışmak ve köyleri organize etmek Paulus'un hoşuna gidiyordu. Paulus Galatya'da hastalanarak planladığından daha uzun süre kaldı. İyileştikten sonra da yolculuğuna devam etti. Bitanya'ya, Troya'ya, Makedonya'da Filipe'ye, Selanik'e (Thessaloniki), Atina'ya gitti. Paulus Atina'da Greklere karşı " İsa'nın dirilişi " bahsini anlatırken, Atinalılar ona kahkahalarla güldüler. " Ölülerin dirilmesi, hele tüm insanların öldükten sonra tekrar dirilecek olması " bir Yunanlının aklının alabileceği bir şey değildi. Yunan alışkanlığı içinde öteki dünyayı düşünmek yoktu. Bu dünya da hazır yaşarnırken tadı çıkarılmalıydı. Paulus Atina'da umduğunu bulamayınca Korint'e gitti. Orada

kaldığı bir buçuk sene zarfında halkın reaksiyonu Atina'dan farklıydı. Korint'te fakirler, hırsızlar, fahişeler, köleler neredeyse kütlesel olarak İsa öğretisini kabullendiler.

Korint'en sonra Paulus Antakya'ya geri döndü. Antakya'da kiliseye deneylerini aktardı ve " Tanrının, Goyimlere inancın kapısını nasıl açtığını " anlattı. Bu arada, Kudüs'teki Yahudi kökenli Hıristiyanlar, Goyimlikten Hıristiyan olanların sünnet edilmeleri gerektiğini iddia ediyorlar ve bunu istiyorlardı. Bu konuda, Kudüs'te toplanan konsüle, Antakya kilisesinden Paulus ve Barnabas'da katıldılar. Konsül " Goyim kökenli Hıristiyanların, Yahudi asıllı Hıristiyanlara eşit olduğunu ve sünnet olmak gerekmediğini " kararlaştırdı. Ama goyimler istisnasız, idollere yiyecek sunmaktan, kandan, hayvanları boğazlamaktan ve evlilik dışı cinsi münasebetlerden kaçınacaklardı.

Kudüs konsülünden sonra, Paulus ve Barnabas, ilk gezilerinde tohumlarını attıkları kiliselerin durumunu görmek için, tekrar geziye çıktılar. Paulus, yanına Silas'ı alarak, Kilikya'ya geçti. Geçtikleri her yerde kilise organizasyonlarını kuvvetlendirdiler. Derbe ve Lystra ziyaretinde, kendine yardımcı olarak, Paulus, genç bir Hıristiyan'ı, Timothy'yi seçti. Beraberce Frigya ve Galatya'yı gezdiler. Oradan da Troya'ya vardılar. Sonra Makedonya'ya gittiler.

İsa şekilleniyor

Paulus, Anadolu'da kent kent dolaşıp, büyük bir iştiyakla Hıristiyanlığı özellikle Yahudilerin dışındaki dinlere mensup halka ve yeni dönmelere yaymaya çalışırken, ortam, bu yeni görüşü almaya çoktan hazırdı. Daha önce anlatıldığı gibi, Anadolu uzun bir barış dönemi yaşamaktaydı. Barış dönemi yeteri kadar uzun olursa ve insanların her gün öldürülme korkusu biterse, insan yapısı gereği, daha üst düzey, daha beyinsel faaliyetlere yönelir. Anadolu halkı, manevi ve ulvi görüşleri görüşmeye hazırdı. Sessiz ve sakin bir ortam, insanları yeni fikirleri düşünmeye ve üzerinde tartışmaya itiyordu. Diğer taraftan Romalı olmak benimsenmişti. Artık Romalı olan, sadece Roma kentinin insanları değildi. Anadolu, Roma olup çıkmıştı. Bu nedenle, korku azalmış, insanlar kendilerini daha hür ve daha muktedir hissetmeye başlamışlardı. Etraflarındaki olaylara, gelişimlere yabancı kalmak yerine, onlara katılmayı doğal kabul ediyorlardı. Anadolu'nun geliri artmıştı. Tabii, gelir artışı demek, tüm halkın yeteri kadar gelire kavuşması demek değildi. Anadolu'nun geliri artınca, zenginler daha zengin olmuşlar ve daha bağımsız politikalara yönelmişlerdi. Zenginlerle, diğer insanlar arasında artan uçurum, bir çok insanı, bu haksızlık üzerinde düşünmeye ve çözüm aramaya itiyordu. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, çözüm aramayı zorunlu hale getiriyordu. Halk eşitliğin ne olduğunu ve nasıl olduğunu bilmeden ve hatta bunu düşündüğünü bile bilmeden, eşitlik istiyordu. Anadolu'da bütün eşitsizliklere rağmen, yine de, ortalama bir yaşam standardı artışı olmuştu. İnsanların karınları, eskiye oranla çok daha iyi doyuyordu. Tok insan daha lezzetli ve değişik gıdaları özler hale geliyor, adaletsizliğin daha da farkına varıyordu. Nede olsa, aç değildiler ve şimdi beyin gıda aramanın dışında da üretim yapabilirdi.

Anadolu'ya, son zamanda göçenlerin, örneğin Galatların, göçebe toplum ilişkileri bozulmuş, dağılmıştı. Yerine konacak ilişkiler için, ortam hazır ve açıktı. Anadolu, her zaman çok değişik dinlere kucak açmış ve dini bir taassuba kapılmamıştı. Anadolu o güne kadar, yaşamını sürdürebilmiş tüm dinleri hoş görü ile karşılıyordu. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, artık çok Tanrılı dinler insanların manevi ihtiyaçlarına cevap veremiyorlardı. Bu nedenle, Paulus'un taraftarlarını, Yahudilerden ziyade, çok Tanrılı dinlerin taraftarlarından bulması, doğal bir sonuçtu. Yahudilik, kendi mitlerine sıkı, sıkı bağlanmış, yeniliklere kapalı hale gelmişti. Ayrıca unutulmasın ki Yahudi Tanrısı kıskanç bir Tanrıydı. Hâlbuki çok Tanrılı dinlerin mensupları hem çok daha açık fikirliydiler ve hem de bir arayışın içindeydiler.

Refahın, Anadolu'ya tekrar geri dönmesi ile ve daha önce anlatılan çeşitli nedenlerle, artık, Anadolu tam bir köleci üretime sahipti. Anadolu, köleci bir toplum olmuştu. Ama yeni köleleri artık eski köleler değillerdi. Yeni köleler, genellikle göçebe toplumlardan toplanıyorlardı. Doğal olarak daha az kültürlü, özgürlüğüne daha düşkün, durumlarını kabul

edilemez bulan insanlardı. Şaman dininden ve toplumlarının koruyucu ilişkilerinden, birden gaddar bir esirliğe düşmüşlerdi. Eski güvenlerini özlüyor ve onu arıyorlardı. Paulus onlara, güvenecekleri ve herkesin eşit olacağı bir Tanrı krallığını anlatıyordu. Çölde aradıkları suyu yanı başlarında buluvermişlerdi. Etmek istedikleri isyanı, içlerinde bulmuşlardı.

Paulus, Anadolu'yu kent kent dolaşırken, halka ne anlatıyordu. Herhalde, bundan 20 – 30 yıl önce, İsa'nın Yahudi halkına söylediklerini tekrarlıyordu. Peki, Paulus'un şimdi anlattığı, daha önce de İsa tarafından söylenenler nelerdi.

" Dinleyin, size verilecektir; arayın, bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır, her arayan bulur ve kapı, çalınana açılır. İçinizden hanginizin oğlu ekmek ister de ona taş verirsiniz veya balık ister de ona yılan verirsiniz? İmdi, sizler ki kötü olduğunuz halde çocuklarınıza iyi şeyler vermesini bilirsiniz, Göklerdeki babanız, kendisinden dileyenlere ne kadar daha iyi şeyler vereceğini varın tasavvur edin (Matta, VII)."

" Çocuklarım… Size birbirinizi sevin diye yeni bir buyruk veriyorum. Ben nasıl sizi sevdimse, siz de birbirinizi seviniz (Yuhanna, XIII). "

" İnsanların ne yapmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın (Matta, VII). "

" Senden dileyene ver, senden ödünç isteyene yüz çevirme (Matta, V). "

" Ne mutlu yaslı olanlara: çünkü teselli edileceklerdir.
Ne mutlu adalete acıkıp susayanlara: çünkü onlar doyurulacaklardır (Matta, V)."

Paulus ve arkadaşları, Anadolu'yu dolaşarak, halka bunları ve benzerlerini söylüyor, insanlara Tanrı krallığını anlatıyor, İsa'nın düşüncelerini herkese aktarıyorlardı. Bunun sonucunun ne olacağı daha baştan belliydi. Bölük, bölük insan ve özellikle kölelerle ve az gelirliler, Hıristiyan oluyorlardı. Bunda, halkın hazır olması kadar, Paulus'un ve onun gibi Hıristiyanlığı yaymak için dolaşanların, kendini adamışlığının etkisi büyüktür. Hıristiyan dinini halka anlatmayı görev edinenler, her zorluğa ve her türlü tehlikeye karşı, canla başla, kendilerini hiç düşünmeksizin, başlarını bu yola koymuşlardı. Paulus'un önemi, sadece Hıristiyan dinini yayması veya Yahudilik dışı din mensuplarına kapıları sonuna kadar açması değildir. O, iyi bir organizatör, örgütleyici ve yönetici idi. Hıristiyanları, kiliseler etrafında örgütlüyor, mütevelli heyetleri kurarak devamlılığı sağlıyor, organize topluluğun birbirine yardım etmesini örgütlüyor, sonra da durumu sürekli denetliyordu.

Paulus'un yazdığı metinler, İncil'den çok önce yazılmış, ilk Hıristiyan metinleridir. Bunlar, Paulus'un yazdığı mektuplardır. Kuvvetli bir olasılıkla, Selanik'ten mektuplarda, İsa'nın adı da ilk defa yazılı hale gelmektedir. Korintos'dan mektuplar da, Paulus, İsa'nın dirildikten sonra, Petrus tarafından, sonra on iki havari tarafından, sonra Yakup ve bütün Havariler tarafından, en sonda kendisi tarafından nasıl görüldüğünü anlatmaktadır. İsa'nın, ilk olarak Petrus'a görünmesi M.S. 37 – 38 yıllarına rastlar. Aynı tarihlerde, Aramiler Hıristiyanlığı kabul etmeye başladılar. Bu nedenle, Aramca, Grekçe ile birlikte, İncil'in ilk dillerindendir.

İncil'de Paulus'un 14 mektubu yer alır: Romalılar, Korintliler 1. mektup, Korintliler 2. mektup, Galatalılar, Efesliler, Filipililer, Koloseliler, Selaniklilere 1. mektup, Selaniklilere 2. mektup, Timotetus'a 1. mektup, Timotetus'a 2. mektup, Titus, Filimun, Yahudiler.

En büyük Diana

Diana

Bu sırada. Paulus ve arkadaşlarının gezileri devam ediyordu. Onları son olarak Makedonya'da bırakmıştık. Bu gezide, büyük bir olasılık ile Luke, onlara Troya'da katıldı. Bu 4 kişi, beraberce, Batıya geçtiler; Samothracia (bir Ege adası), Neapolis, Filippi'ye vardılar. Filippi'de, şifa verdikleri bir kız nedeniyle, yakalanarak hapse atıldılar. Ama meydana gelen bir deprem sonucu, hapishanenin duvarları yıkıldı ve kapıları açıldı.

Filippi'den (Philippi) sonra Atina ve Korent'de Hıristiyanlığı yaymaya ve kiliseleri organize etmeye çalıştılar. Sonra Kudüs'e uğrayarak Antakya'ya geri döndüler. Antakya'da kısa bir süre kaldıktan sonra, Paulus Galatya ve Frigya'daki kiliseleri denetlemeye gitti. O arada Efes'e uğradı. Paulus, Efes'te, John Babtist'in 12 havarisine rastladı ve onları İsa adına vaftiz etti. Efes sinagogunda 3 ay vaaz verdi. Fakat sinagogdaki büyük çoğunluk, Hıristiyanlığa inanmayan Yahudilerdendi. Bunun üzerine, sinagogdan ayrılıp, günlük derslerini başka bir yerde vermeye devam etti. Buradaki derslerine 2 yıl devam etti ve Asia eyaletinde İsa'ya pek çok inanan kazandırdı. Bu arada, Efes'te Hıristiyan sayısı arttıkça zanaatkârların işi azalıyordu. Onlar, Paulus'un öğretisi ile mücadeleye başladılar, ama kimse incinmedi.

Paulus, Efes'teki son günlerine doğru bir vaazında " insan eliyle yapılan Tanrılar, Tanrı değildir " dedi. Bu Tanrıça Diana'nın gümüş heykelciklerini yapan, kuyumculara doğrudan bir dokundurmaydı. Aniden, kuyumcuların satışları düştü. Kuyumcuların başkanı Demetrius " büyük Tanrıça Diana'nın mabedi ortak saygıyı hak ediyor; daha çok eski olmadı, o bütün Asya'da tapılan bir Tanrıçaydı ve medeni dünya, onun ilahi kudretini alkışlardı " diyerek, halkı Diana'ya sahip çıkmaya çağırdı. " Efesin Diana'sı en büyüktür " sloganı ile anfitiyatroda kalabalık bir protesto toplantısı düzenlendi. Bu toplantı nedeniyle resmi makamlar Paulus'a herhangi bir şey yapmadılar. Ancak, o, Efes'ten ayrılıp, Makedonya'ya gitti.

Makedonya'dan, kısa bir süre için Yunanistan'a gitti, ancak orada fazla kalmayıp tekrar Anadolu'ya döndü. Troya (Troas), Assos, Mitilen (Mitylene), Milet (Miletus), Kios (Chios), Samos, Trojilyum (Trogyllium)'a uğradı. Bir süre Miletos'da kaldıktan sonra. Coos, Rodos, Patara, Tire (Tyre) ve Suriye'yi dolaştı. Daha sonra Paulus ve arkadaşları, Ptolemais ve Caesarea (Kayseri) giderek, yakalandığına dair çıkan şayiaları durdurdular. Burada Paulus'un

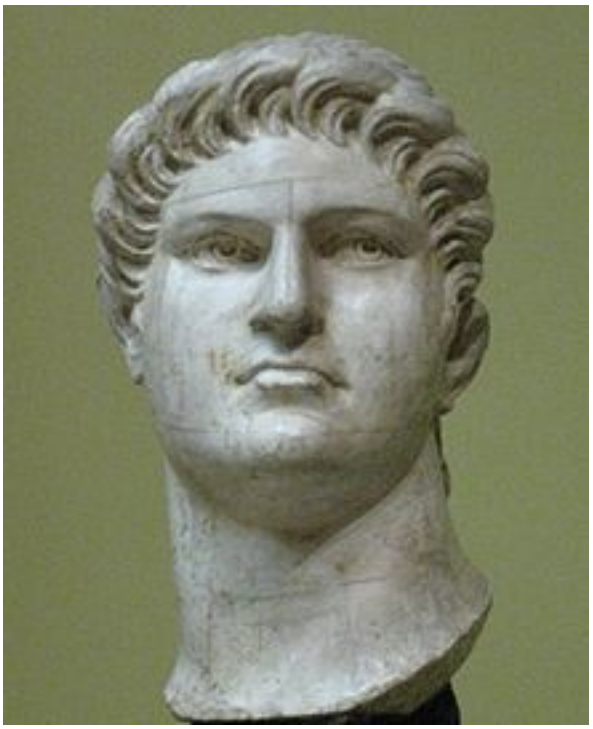

Efes Dianası

arandığı ve yakalanacağına dair haberler geliyordu. Yakalanacağı haberlerine karşı, ben İsa için ölürüm de diyerek, Kudüs'e tekrar gitti.

Claudius döneminde, Paulus Anadolu, Suriye ve Yunanistan'da dolaşırken, St Mark'ın Mısır'da yeptığı çalışmalar sonunda, Mısırlılar Hıristiyan olmaya başladılar (M.S. 46). Roma Mısır'ı aldığından beri halk gittikçe daha ağır vergiler altında bunalıyordu. Daha önce anlatıldığı gibi, Mısır'da ciddi bir Yunan etkisi olmuştu. Ayrıca epeydir, Yahudi dininin Mısır'da oldukca kalabalık taraftarı vardı. Bu Mısır Yahudilerinin veya onlardan etkilenenlerin veya Yunan etkisindeki Mısırlıların, başlangıçta Hıristiyanlığı Yahudi dininin bir versiyonu gibi düşünüp, Hıristiyanlığa geçmiş olmaları gerekir. Bu Hıristiyan Mısırlılara artık " Kıpti " denecektir. Dilleri eski Mısır dilinin değişmiş halidir. Yazı olarak Yunan harflerini kullanmışlardır.

Neron

Nero

M.S. 54 yılında Claudius öldüğünde, Nero (Neron) henüz 17 yaşındaydı. İmparator oldu (M.S. 54 – 68). İlk kez bir çocuk, Roma'nın başına geçiyordu. Neron genç ve deneyimsiz olduğundan, aslında iktidar, annesi Agrippinilla (Agrippina Augusta) ile taraftarlarının elinde bulunuyordu. Bunlar arasında filozof Seneca'da (Baba Seneca'nın oğlu olan genç Seneca) vardı. Başlangıçta, ilk beş yıl, Senatoya çok saygılı davranıldı. Claudius devrinde yetişen iyi bir kadro vardı. Bu kadroya dayanarak, Augustus dönemi politikaları başarı ile yürütüldü. Zaten bu dönemde Nero, devlet işlerine karışmıyordu.

Annaeus Seneca (M.S. 3 – 65) stoacılığa katkıda bulunmuş bir filozoftur. Bazen ruhun ölümsüzlüğüne inanan çıkışları olmuştur. Onu ve dönemini tahayyül edebilmek için Lucilius'a yazdığı mektuptan bazı pasajlara bakalım.

" Ölçülü tutkuları olmak mı, ya da hiçbir tutkusu olmamak mı daha iyidir dersin Lucilius? ... Ben, ancak kötü ve bozuk olanı alacağım senin elinden. Şehveti ve sefilliği senden alıyorum ama yaşayışını tatlı bırakacak her şeyi sana bırakıyorum. Onlar seni yöneteceği yerde, sen onları yönet. Bütün tutkuların doğal kaynaktan çıktığını bilmez değilim. Bunlar, yaşamaya katlanabilmek için gereklidir. Ancak, şehvet ve sefihlik, yaşamaya katlanabilmek için değil, sadece kendileri için gereklidirler. O halde kapımızı bunlara kapayalım. Çünkü onları içeri almak kolaydır ama. Dışarı atmak zordur..."

" Köle ne demek Lucilius? Şehvet ve oburluğun yüzünden asıl köle sen değil misin? Hepimiz aynı kökten, aynı kaynaktan gelmekteyiz. Hiç kimse başkasından daha soylu değildir. Evlerinin avlusunu atalarının resimleri ile süsleyenler, soylu değil, ünlüdürler. Herkesin tek bir babası vardır, o da Gök Tanrı'dır. Parlak ya da sönük basamaklarla herkesin kütüğü ona çıkar. "

Roma, Parthların Ermenistan'ı egemenlikleri altına almalarını, kendi toprak güvenliği için tehlikeli görüyordu. Roma, M.S. 55 yılında, komutan Domitius Corbulo'yu, Parthlarla savaşmak üzere görevlendirdi. Corbulo'nun ordusu, toplanacak askerlerden ve Pontos, Kommagene gibi vasal krallıkların yollayacakları askerlerden oluşacaktı. Corbulo, bu askerlerden bir ordu oluşturabilmek için eğitime başladı, ama zamana ihtiyacı vardı. Corbulo, ordusunu düzene koyduktan ve güvenilir bir hale getirdikten sonra, M.S. 57 – 59 yılları

Agrippinilla

arasında, Ermenistan'a girerek, tümüyle ele geçirdi. Ermenistan'a Parthlar tarafından kral yapılan Tridates, Roma'ya direnmeye çalıştı, ama sonunda kaçtı. Nero, Ermenistan'a, Kapadokya (Kappadokia) eski kralı Arkhelaos'un torununu, 5. Tigranes (kimi tarihçiler buna VI. Tigranes derler) adı ile kral atadı (M.S. 60). Ermenistan krallığının bir bölümü de, parçalanarak, savaşta Roma'ya asker veren vasal krallıklara devredildi. Corbulo'nun esas görevi Suriye valiliği idi. Doğuyu yoluna koyduktan sonra, Corbulo ana görevine döndü.

Parth kralı Vologases, Roma Ermenistan'ı alırken ve kardeşini kaçmaya zorlarken, işe karışmamıştı. Parthlar, artık Roma'nın gücünün farkındaydılar. Ama Roma'nın güçsüz yanını da biliyorlardı. Roma ordusunu savaşta yenmek zordu, yenilse bile verilen zayiat çok fazla oluyordu. Roma gelir ve giderdi. Merkezden bu kadar uzak topraklar üzerinde tam bir hâkimiyet kurmak imkânsızdı. Parthlar bekliyorlardı. Bu sırada, kendini kuvvetli hisseden Ermeni kralı Tigranes, Parth topraklarına saldırdı. Parthlar karşılık verdiler. Sonuçta, Ermenistan yine Parthların eline geçmiş ve Tigranes kovulmuştu.

Beş yılsonunda, Neron (Nero), iktidarı tamamıyla kendi ellerine aldı. Neron, keyfiydi, şehvetli ve vahşiydi, düpedüz sapıktı. Kısa bir süre sonra akılcı ve ılımlı politika değişerek, keyfi bir yönetim ortaya çıktı. Nero, Claudius'un oğlu Britannicus'u ve kendi annesi Agrippinilla'yı öldürttü. Sarayda ve hatta Roma'nın yollarında rezillik ve skandallar dolu bir eğlence hayatı aldı başını gitti. Nero, kısa sürede Roma halkının nefretini kazanmıştı.

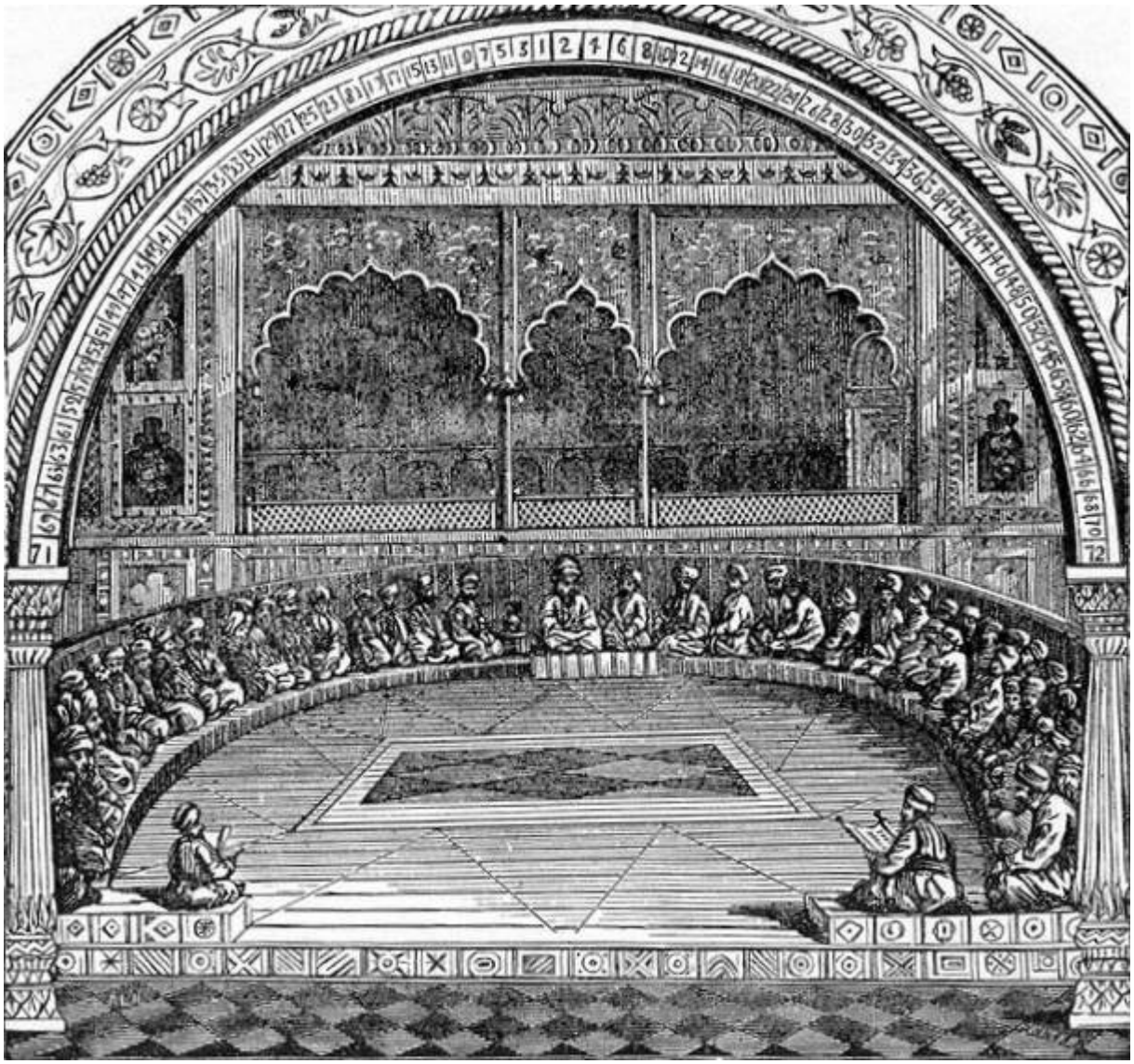
Neron'un canı burnundaydı. Ermenistan'ı eyalet yapma kararı verdi. Kapadokya valisi Caesannius Paetus Corbulo komutasında 3 lejyon ve Galata, Kapadokya ve Pontos kuvvetlerince desteklenen ordusu ile Ermenistan'a girdi. Kış bastırınca, Paetus, ordusunu birkaç kısıma ayırarak kışlamaya başladı. Parth kralı Vologases ise, parçalanmış olarak kışlayan Roma ordusuna saldırarak, ağır zayiatlar verdirdi. Roma, bundan sonra, Ermenistan konusunda Parthlarla uzlaşmayı uygun gördü. Parthlar ile Romalılar arasında, yaklaşık yarım asır sürecek bir barış yapılmış ve böylece Fırat nehrinin doğusu Parth nüfuz alanı içine girmişti.

Nero döneminde, Anadolu'daki bir diğer olay da, Pontos krallığının doğrudan Roma'ya bağlanmasıdır. Hatırlanacağı gibi, Pompeius zamanında, Pontos'un batı kısmı Bitinya eyaleti ile birleştirilerek, M.Ö. 64 de Bitinya - Pontos eyaleti oluşturulmuştu. Pontos'un doğu kısmı ise, M.S. 63 yılına kadar, Mithradates Eupator'un soyundan gelen krallarca, vasal krallık olarak yönetilmişti. Nero, Pontos kralı 2. Polemon'u, topraklarını Roma'ya terk etmesi konusunda ikna etti. M.S. 63 yılında, Pontos krallığı toprakları Galatia eyaletine bağlanarak, Anadolu'nun Karadeniz kıyıları, resmen Roma toprakları oldular. Böylece, Anadolu'da, Roma'ya doğrudan bağlı olmayan topraklar olarak, sadece küçük Ermenistan ve Kommagene krallığı kaldı.

Genç kız portresi (Nero dönemi)

Paulus Roma’da

Sanhedrin

Romalıların Filistin' i işgal emesinden sonra Yahudi halkı, kendilerini temsil edecek olan 70 kişilik bir meclis seçmiştir. Bu meclise Sanhedrin dendi. Sanhedrin, Romalı işgalcilere karşı Yahudilerin dini ve siyasi hak ve taleplerini korumak ve kollamak amacıyla kendi aralarında kurdukları ve 70 bilgin haham tarafından oluşturdukları bir örgüttü.

Paulus'u Kudüs'e giderken bırakmıştık. Onu ve arkadaşlarını, Kudüs’te Hıristiyanlar iştiyakla karşıladılar, ancak, bazı Museviler, tapınaklarımıza putperestleri sokuyor diye gelişine karşı çıktılar. Bu kişiler, Paulus'u dövmek ve öldürmek istediler. Roma askerleri Paulus'u korudular ama aynı zamanda hapse attılar. Kale merdivenlerinde, kalabalık bir halk topluluğu önünde, Paulus söylev verdi ve İsa'nın onu Goyimler için yolladığını söylediğinde, Yahudi kalabalıktan büyük bir protesto sesleri yükseldi. Romalılar da, Paulus'u kamçılayarak soruşturmaya tabi tutmak istediler. O, kendinin Roma vatandaşı olduğunu hatırlatarak, kamçılanmaktan kurtuldu. Ertesi gün, Romalı komutan onu Yahudilerin Sanhedrin meclisinin

karşısına çıkardı. Paulus orda, kendinin daha önce Farisi olduğunu ve ölümden sonra tekrar dirilmeye inandığını anlattı. Bunun üzerine, mecliste, Farisiler ve Saddusiler bölündüler ve büyük bir kavga çıktı. Paulus'u Romalılar tekrar kurtardılar. Bu arada Yahudilerin, Paulus'u öldürmek için ant içtiği duyuldu. Roma komutanı da, Paulus'u bir gece Kudüs'ten kaçırarak, Caesarea'ya (Kayseri), vali Felix'in yanına yolladı.

Kayseri'de, Paulus'un varışından 5 gün sonra, Yahudi keşişleri ve baş haham toplandılar ve valinin önünde, onu mabetlerini kirletmekle suçladılar. Ancak, herhangi bir şey ispat edemediler. Felix'de kararı erteledi ama Paulus'u hapse attı. İki yıl sonra vali Felix değiştirildi, yerine Festus tayin edildi. Festus da Paulus'u suçlayanları tekrar toplama gereğini duydu. Ancak suçlamaları yapanlar, çok çeşitli suçlamalarının hiç birini ispatlayamadılar.

Paulus, bu durumdan kurtulmak istiyordu, bir Roma vatandaşı olarak, en üst adli yetkiliye, yani imparatora müracaat etti. Caesarea'da, Caesar'ın onu Roma'ya çağırmasını bekliyordu. Bu esnada, kral Agrippa ve Berenice (Bernice) Caesarea'ya gelmişlerdi. Agrippa Herod hanedanına mensup Yahudi kralıydı, Berenice ise onun kızıydı. Festus, Paulus'u onların karşısına çıkardı. Paulus, geçmişini, nasıl Hıristiyan olduğunu ve Damascus'a giderken onunla konuşan İsa'yı anlattı. Paulus'u dinleyen Agrippa, Paulus'un yaptıklarında yanlış bir şey olmadığını ve serbest bırakılması gerektiğini söyledi.

Daha sonra, Festus, Paulus ve diğer mahpusları, Roma'ya yolladı. Gemi ile yola çıktılar. Ters rüzgârlar nedeniyle, Kıbrıs'ın rüzgârlara muhafazalı kısmından geçmeye çalıştılar. Tekrar denizi kat edip, Kilikia ve Pamfylia kıyılarına oradan da Myra'ya geldiler. Myra'da Lycia kentinde, sorumlu Roma yüzbaşısı, İtalya'ya yelken açacak bir İskenderiye gemisi buldu. O gemi ile İtalya'ya doğru yola çıktılar. Gemi çok yavaş gidebiliyordu, Bir sürü tehlike atlattıktan ve fırtınalara maruz kaldıktan sonra, gemi Melita (Malta) da karaya oturdu. Ama gemidekiler karaya çıkabildiler. Paulus üç ay adada kaldıktan sonra, bir gemi bularak Roma'ya vardı. Roma'daki Hıristiyanlar, Paulus'u çok sıcak karşıladılar. Paulus, Roma'da bir ev kiralayarak, iki sene oturdu ve pek çok ziyaretçisine İsa'nın öğretisini anlatmaya devam etti.

Paul aslında Roma'da ev hapsindeydi. Ancak ziyaretçi kabul edebiliyordu; böylece, Tanrının Krallığı hakkındaki öğreti ve vaazlarına devam edebilmişti. Yahudi'lerin önde gelenlerini İncil'i dinlemeye davet etti: Kimisi inandı, kimileri inanmadı. Paul konuşmasını şöyle bitirirdi: "Tarafınızdan bilinsin ki, Tanrının Kurtuluş'u (selamet) Yahudi olmayanlara gönderildi ve onlar duyacaklar."

Aşırılık

Poppea Sabina

Tekrar Roma'da Neron yönetimine geri dönersek, Neron annesini öldürttükten sonra, Claudius'un yerleştirdiği ve ofisleri büyük bir hünerle yöneten azatlıları görevden attı. Yerlerine, uysal, kendine uygun olanları yerleştirdi. Görevden alınanlar arasında, filozof Seneca'da vardı. Neron'un karısı, Claudius'un kızı Oktavia idi. Oktavia'yı önce sürgüne yolladı, sonra öldürttü. Peşinden de en iyi generallerinden birisi olan Othon'un karısı Poppea'yı elinden alarak onunla evlendi. Poppea güzel, zeki, zengin ama zalim bir kişiydi. İnandığı Yahudi dini ile bir sürü aşırılıkları birbirine karıştırıyordu. Neron ve Poppea büyücülük âlemine kendilerini kaptırmışlardı. Neron gizli (batini, mysteria) dinlere girmiş ve bu dinlerin sefahat âlemlerine dalmıştı. Poppea, Neron'un annesi Agrippinilla'yı öldürmesinde, kışkırtıcı olarak önemli bir rol oynamıştı. Sonra, bir gün, Neron onu da, karnını tekmeleye tekmeleye öldürdü.

Neron'un ölçüsüz yaptıkları saymakla bitmez. Örneğin Suetonius İmparator Nero'nun akıl almaz birçok kuralı hiçe sayan uygulamalarını bir bir sayar:

''…Nero evli kadınları ve hür doğmuş erkek çocukları iğfal etmekle yetinmez, Vesta Rahibesi Bakire Rubria'ya zorla tecavüz eder… Oğlan Sporus'u ameliyat ettirerek kıza çevirir ve bir merasimle onunla evlenerek onu karısı yapar. Nero bir erkekle evlenen ilk Roma imparatorudur ve belki de tarihin tek imparatorudur.

…Nero her türlü şehvete müstehcenliğe düşkündür…

Patara deniz feneri

Nero döneminde eyaletler çok sıkı denetlenmiştir. Eyalet valileri arasında yolsuzluk yapanlar takip edilerek, cezalandırılmışlardır. Nero dönemi Roma kenti ve İtalya'nın aksine eyaletler için bir rahatlama dönemi bile olmuştur. Bu arada Nero'nun Anadolu'da Patara kentinde liman girişine deniz feneri yaptırdığını ve bu fenerin şimdi dünya üzerinde bulunan antik tek fener kalıntısı olduğunu söylemek gerekir.

Nero, Roma'da çılgınca ve zalimce davranıyordu. Roma'da Neron'a duyulan nefret almış başını gitmişti. Katırlar gümüş nallarla nallanıyor, altından kocaman bir saray yapılıyordu. Savurganlık ve lüks tüketim anlatılamaz boyutlara varmıştı. Sonunda maliye battı.

Askerlerin parası verilemedi, emeklilerin maaşları ödenemedi. Çare olarak, paranın değeri düşürüldü. O da yetmedi, fasa fiso nedenlerle zenginlerin mallarına el konmaya başlandı. Ölenler, vasiyetlerinde mallarını Neron'a bırakmaya zorlandılar.

Bu döneme gelinirken, son 100 yıl içinde Roma'da lüks tüketim almış başını gitmişti. Yemen, Çin'den gelen ipek, Hindistan'dan gelen baharat (karabiber, kimyon), altın ve değerli taşların transit ticaretini ve Afrika ülkelerinden alınan ve kendi ürünü olan çok özel ve değerli hoş kokulu reçinelerin (frankincense ve myrrh) ana ihracını elinde tutuyordu. Doğu ülkelerinin Akdeniz ülkeleriyle yaptıkları ticaretin düğüm noktasıydı. Mor kumaşlar, elbiseler, battaniyeler, safran, şarap, altın, muslin kumaş, altın iplikli dokumalar, özel hasırlar, tatlı kamışlar, cübbeler, güzel kokulu mehlemler, buğday vb… hep Yemen üzerinden geliyordu.

Şüphesiz Saba, hoş kokulu reçine pazarını elinde tutuyordu. Bu iki reçine frankincense ve myrrh altından bile daha değerli ve çok tanrılı dinlerin vazgeçilmez ritüel malzemesi idi. Tıbbi pomatları yapımında da kullanılıyorlardı. Bunları kısaca tanıtmak gerekirse
Frankincense (olibanum) reçinesi, ana vatanı Hindistan olan " boswellia " (akgünlük) ağacından elde ediliyordu. Bir miktar da Kuzey ve Orta Afrika'da da yetişiyordu. Tapınakların vazgeçilmez tütsü malzemesi olmasının yanı sıra zamanın kozmetiğinin de olmazsa olmazı idi.

Myrrt ise " commiphora myrrha " denilen bir ağacın kızılımsı-kahverengi reçinesi idi. Yemen yani Saba ülkesi ve Somali, Ethopya gibi ülkelere has bölgesel bir zenginlikti. Parfümerinin vazgeçilmezi olarak altından bile değerliydi. Saba ülkesi lüks malların ticaretiyle meşguldü ve çok iyi kazanıyordu.

Romalı tarihçi Pliny, Nero'nun karısı Poppea'nın cenazesinin yakılma töreninde Arabistan'ın yıllık üretiminin yakıldığını ve bunun tam bir skandal olduğunu yazar. Bakın Romalı tarihçi nasıl yakınıyor.

" Tarihçilere göre, Roma'daki parfüm dükkânları, vücudun değişik yerlerine sürülmek için değişik kokular bulundururlardı. Hem kadınlar, hem erkekler kullanırlardı bu kokuları… Bir ara Mısır'dan da kozmetik ithali yoluna gidilmiş, ancak kozmetiklere harcanan para Roma ekonomisini sarsıp, iş zıvanadan çıkınca Roma Senatosu " döviz kaybını " önlemek için bu tür maddelere " ithal yasağı " koymuştu. Pliny bu konuda şöyle yakınır: " Hindistan, Çin (ipek), Mısır ve Arap Yarımadası, kadınlarımız ve beylerimizin bu türden lüksleri için her yıl 100 milyon sester'imizi emmektedir " (bugünün parasıyla 8 milyon dolar).

Pliny (İ.S. 23–79), Historia Naturalis adlı yapıtında, Romalıların kullandığı kozmetik ürünleri ayrıntılarıyla anlatır. Saçları kızıllaştıran " rutilandis capillis " adlı sabun, yüz patı olarak kullanılan " ceruasa " adlı beyaz kurşun, masajda kullanılan bademyağı-süt bileşimi " lomentum ", öküz ayağından çıkarılarak keten yağıyla bileştirilen ve yüz kırışıklıklarını ortadan kaldıran özel pomat vs. Roma'da lüks düşkünlüğü almış yürümüştür.

Roma Yanıyor

Roma yanıyor

M.S. 64 yazında, Roma'da büyük bir yangın çıktı. Kent, korkunç alevlerin altında, kavruluyor, alev alev yanıyordu. Roma tarihçileri tarafından Roma yangınının çıkışı ile ilgili anlatılan beş ayrı söylem vardır. Genelde bu yangının Nero veya Hıristiyanlar tarafından çıkarıldığı söylense de bugünkü bulgular yangının kazaen çıkmış olabileceğini de göstermektedir.

Yangın sırasında, Neron, bir kuleden hem yangını seyrediyor ve hem de vecd içinde Troya'nın düşüşü üzerine mısralar okuyordu. Roma yanıp, kül olduktan sonra, yığınla insan, yangın çıkarttı diye düşünülemez işkencelerle öldürüldü. Neron için ölüm yetmiyordu, insanlara ölürken tarihin en acılı ölümlerini lâyık görmüştü. Bu işkence ve ölümlere tabi olanların başında da Hıristiyanlar geliyordu.

Roma yangınına kadar Roma'da Hıristiyanlarla kimse uğraşmamıştı. Roma'ya Paulus'dan daha önce Havari Petrus (Peter) gelmiş ve Hıristiyan dinini yaymaya başlamıştı. Diğer yandan Poppea da Yahudileri koruyordu. Neron ise korkuyordu. Roma için Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında pek bir fark hissedilmiyordu. Roma yangını bu ayrımı yapmaya yetti. Ölmüş bir adama tapan Hıristiyanlar, yangınla büyük bir sefalet içine düşmüş halk tarafından hemen suçlandılar. Yangını Hıristiyanların çıkardığına dair düzmece polis raporları da hemen hazırlandı.

15 Ağustos 64 yılında Romalılar öçlerini aldılar. Şimdi Vatikan'ın bulunduğu yerdeki sirkde Hıristiyanlar çarmıha gerildiler. Kimisinin de kafası kesildi. Hıristiyanlar hem öldürülüyor ve hem de işkence ediliyordu. Köpeklere parçalatıldılar, Attis gibi hadım edildiler, kadınların ve erkeklerin ırzına geçildi, kadın ve erkekler kazıklandılar, acı çektirmek, aşağılamak için yapılabilecek her şey yapıldı.

Hıristiyanlar işkenceler altında inim inim inlerken, Neron canlı meşalelerin ışığında Romalıları yaptıklarını devama teşvik ediyordu. Sirkte, Peter'ın çarmıha gerildiği gün, Kentin dışında Paulus'un da kafası kesilerek idam edildi. Hıristiyan mitosuna göre Paulus'un başı kesildiğinde, kan yerine süt akıttığı söylenir.

Roma soyluları, politikaya karşı tüm ilgisini yitirmişti. Onların hayatı artık sadece sefahat âlemlerinde geçiyordu. Neron aslında, bu pespaye sınıfın başıydı. Sınıfı neyse o oydu. Hem sınıfını eğlendirmek ve hem de kendi reklâmlarını yapmak için, arena, gimnazyum ve tiyatroya önem veriyor, paralar harcıyordu. Kendi de sahneye çıktı. Nero kendini büyük bir tiyatro sanatkârı ve usta bir oyuncu kabul ediyordu. Halkın önünde sahnelerde, rol yaptı, şarkı söyledi, at üstünde gösteriler yaptı, kendini dahi ve özel zannediyordu. M.S. 67 de, Yunanistan'a gidip, olimpiyat oyunlarına bizzat katıldı. Orada da sahne oyunlarında oynadı. Yunanlılar, Neron'un yeteneklerini takdir ettiler, o da, onlara özerklik verdi.

Roma valilerince yönetilen İsrail'de, halk, Roma yönetiminin askeri hâkimiyetini ve mali sömürüsünü hissediyordu. Yahudilerle, Yunanlıların arası da iyi değildi. Bu süreçte pek çok karışıklık oldu. Esas, M.S. 66 yılında, başrahibin öldürülmesi, bendin yıkılması gibi etki yaptı. Bütün birikmiş problemler ortaya döküldü. Şehirlerde Yahudiler ve Yunanlılar arasında vahşi çatışmalar çıktı. Sonunda bu kargaşa önemli bir ayaklanmaya dönüştü. Roma ordusu ayaklanmayı ancak sekiz yılda bastırabildi.

M.S. 67 tarihinde, Yuda ordu komutanı Vespasianus, Nabataea (Nabatiler) ile bağlılık anlaşması yaptı. Bilindiği gibi asırlardır Roma, Arap yarımadasının kuzeyindeki tüccar, zengin ve stratejik Nabataea krallığını ve Arap yarımadasını hâkimiyeti altına almak istiyordu. Roma'nın esas amacı ticaret yolunu denetimi altına almaktı.

Bağlılık anlaşmasından sonra, Nabataea hem Roma imparatorluğuna ve hem de Sasanilere doğunun zenginliklerini sunarak, zenginleşmeye devam etti. Roma'nın güney Arabistan'ı denetimi altına alma düşüncesi hala devam ediyordu. Roma'ya vasal bir krallık haline geldikten sonra, Nabataea, zenginliğinin kaynağına giden yolu göstermekte isteksiz oldu. Ancak, Roma'nın baskısına fazla dayanamayarak, zorlu çöl geçişlerinde, Roma lejyonlarına kılavuzluk yapmak zorunda kaldı. Her şeye rağmen, lejyonların çölde ilerlemesi tüketiciydi. Roma, bir türlü, Arabistan'ı ele geçiremiyordu.

M.S. 68 yılında, Roma'nın her yerinde, bıçak kemiğe dayanmıştı. Bazı eyaletlerin valileri isyan ettiler. Önce, Britanya'daki halklar ayaklandılar, on binlerce insan öldü. Bu arada, Yahudi karışıklıkları da iyice şiddetlenmişti. Aynı yıl Galya da ayaklandı.

Neron, başkaldırmalar karşısında akıl almaz planlar kuruyordu. Elinde çalgısı ile başkaldıranların önüne çıkıp, onları büyüleyecekti. Bunun için dekorlar hazırlatıp, oyuncular buldurtmaya başladı. Artık tamamen bilincini kaybetmişti. En önce, en yakınları, onu terk ettiler. Şimdi etrafında olanlar can derdine düşmüşlerdi.

Senato Neron'u vatan haini ilan edip, ölüme mahkûm etti. Nero, İtalya'dan kaçmaya çalışıp, başaramadı ve intihar etti. Ölürken son sözleri " Dünya ne kadar büyük bir sanatçıyı kaybediyor " oldu. Neron'un ölümü ile Julius - Claudius sülalesinin Roma imparatorluğu dönemi bitmiş oldu.

Bu hanedan, Roma'yı bir yüzyıldır yönetiyordu. Biten, sadece, Julius - Claudius hanedanının iktidarı değildi. Biten, Roma - İtalya asil sınıfının ve hatta halkının eyaletler üzerindeki hâkimiyetinin bitişiydi. İmparatorluk önce Roma'ya, sonra İtalya'ya hizmet etmişti ve artık tüm Akdeniz'e hizmet edecekti. Ama hizmet verdiği kesim halk değil, köle sahipleriydi.

Roma ordusu uzun zamandır, iktidarın belirlenmesinde başrolü oynuyordu. Ancak, şimdi ordunun yapısı da değişmişti. Roma kentinden asker olanlar ve diğer İtalyanlar, muhafız birliklerinde ve kentlerde hizmet veren birliklerde görev alıyorlardı. Esas ordular, hizmet verdikleri eyaletlerin halkından oluşuyordu. Auxilia (yardımcı birlikler) ise, çok farklı etnik çevrelerden geliyorlardı. Yani, sadece hâkim sınıf, Roma kentinden ve İtalya'dan, eyaletlere kaymamıştı, ordu da benzer akibeti paylaşmıştı. Ayrıca, Augustus ve sonrakilerin, orduyu yerleştirme politikası sonucu, yerel halk ile askerler arasında yakın ilişkiler doğmuştu. Askeri garnizonların ve askeri kampların etrafı, askerlerin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için organize olan yerli halk ile doluyordu. Bu ise ordulara, bölgesel bir nitelik veriyordu.

Artık, Roma ordusu, üç ana gurupta düşünüle biliniyordu. Her gurubun kendi yerel özellikleri ve farklı çıkarları vardı. En güçlü ordu Ren ordusuydu. Sonra Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'da üstlenmiş Doğu ordusu geliyordu. Üçüncü ordu ise Tuna ordusuydu. Genel olarak Doğu ve Tuna orduları, birbirleri ile daha yakın ilişki ve yardımlaşma içindeydiler.

Nero (Neron) öldürüldükten sonra, yeni imparatorun, Roma dışından seçilmesi konusunda komutanlar ve senatonun bir kısmı mutabık kaldı. Ancak bu bir devlet sırrıydı, ama dışarı sızdı.

İspanya valisi Galba, Neron'un ölümünden önce isyan ederek, kendini imparator ilan etti. Servius Sulpicius Galba. Hem kökeni ve hem de zenginliği nedeniyle, senatonun en seçkin üyelerinden biriydi. İmparator olduğunda 72 yaşındaydı, deneyimli iyi bir komutan ve yönetici idi. Senatonun ve halkın hizmetinde olduğunu söylüyordu. Kendinden sonra imparator olması için de, aristokrat bir aileden gelen Piso'yu seçmişti.

Galba, askerlere karşı sert bir tutum içindeydi. Yakını olan M. Salvius Othon, muhafız birliklerini satın aldı, kendini imparator ilan ettirtti. Galpa'nın iktidarı 7 ay sürmüştü. Othon, onu, Piso'yu ve yakınlarını öldürttü.

Othon'u ne plebler ve ne de askerler tuttu. Ren orduları Aulus Vitellius'u imparator ilan ettiler. Ren orduları iki koldan Roma üzerine yürümeye başladı. İktidarının 3 cü ayında, M.S. 69 yılının Nisan ayında, yapılan savaşta, 40 bin asker öldü. Othon, kendi kılıcı ile intihar etti. Ren orduları tüm İtalya'ya yayıldı ve sanki düşman ülkesi imişçesine her yeri ve her şeyi yağmaladılar. Artık onlar bir hırsız çetesi ve eşkiya idiler. Ren ordusunun, o çok öğündüğü disiplininden eser kalmamıştı. İtalya'ya yıkım gelmişti.

Çin’de son Hunlar

Kuang Wu Ti

M.S. 24 de Çin'e bakınca, Hsin hanedanını kuran Wang Mang öldürülmüş, Han'lar tekrar İmparator olmuşlardı. Tahtı tekrar ele geçirerek, ülkede yeniden barış ve düzeni sağlayan Han prensi, Liu (ilk Han imparatoru) ana kolundan gelen Han ailesindendi. İmparator olunca Kuang Wu Ti (Parlayan savaşçı imparator) unvanını alarak M.S. 25 tarihinden M.S. 57 tarihine kadar saltanat sürmüştür. Bundan sonra Han imparatorluğuna, Doğu Han imparatorluğu denilmektedir. 200 yıl iktidarda kalan Doğu Han imparatorları, Batı Han imparatorlarının zaferlerini yenileyebilmek için, başarılı olamayan pek çok çaba göstermişlerdir. Batı sınırları, Batı Han'ları zamanındaki kadar genişletilmiştir. M.S. 73 tarihinde, büyük bir diplomat ve general olan Pan Ch'ao, 70.000 kişilik bir ordu ile kuzey batıya, doğu Avrupa Abdallar sınırlarına yollanmıştır. Pan Ch'ao, M.S. 101 de Çin'e geri dönmüş ve Roma imparatorluğu hakkında bilgi getirmiştir. Aynı tarihlerde, Roma'nın da Çin hakkında, ipek yetiştirilen bir ülke olarak, oldukça kısıtlı bir bilgiye sahip olduğu bilinmektedir.

Çin'in iç siyaseti açısından bu dönem bir yeniden yapılanma dönemidir. Yapılan büyük katliamlar, nüfusu iyice azaltmıştı. Her tarafta boş araziler bulunuyordu. Sağ kalmış olan köylülerin yeteri kadar toprakları vardı ve efendileri olan büyük toprak sahipleri ile şehirli tefecilerin önemli bir bölümü ölmüş olduğundan, borçlarından da kurtulmuşlardı. Bu yapı üzerinde, yeni toprak ağaları örgütlenmeye başladı. Bunlar, yeni Han ailesinin üyeleri, taraftarları ve ilk Han döneminden artta kalan eski büyük mülk sahipleriydi.

Wang Mang döneminde, Türkmenistan’da Hun hâkimiyeti artmıştı. Ancak, ufak toplulukların prensleri (Türkmenistan Kent devletleri), yani başlarındaki Hunlar yerine, uzak olan Çin'i tercih ediyorlardı. Kuang Wu Ti ise, daha Çin'in iç durumunu düzeltmeden, Hunlarla yeni bir mücadeleye hazır değildi. Bu dönemde Çin ile Hunlar arasındaki savaşlar, sınır savaşları boyutunda, sonuçsuz mücadelelerdi.

M.S. 45 yılında, çok şiddetli bir kuraklık hüküm sürdü. Hemen peşinden çekirge hücumu oldu. Hunlar hayvanlarının büyük bir kısmını kaybederek iyice güçten düştüler. Hunların artık, Türkmenistan’da tutunacak, Çin'le savaşacak, Sien-pi ve Huan- huan'larla (Wu-huan'lar) vuruşacak halleri kalmamıştı. Hunlar dağıldılar. Kuzeydekiler, göz önünden çekildiler. Güneydekiler ise Çin hâkimiyetini kabul ederek, kendilerini koruma altına aldılar. Böylece Çinliler çok fazla bir şey yapmadan büyük bir başarı kazanmışlardı. Uzun zamandır Çin'in en büyük düşmanı olan Hunlar siyaseten ortadan kalkmışlardı.

Koskoca Çin asırlarca sayıları bir buçuk milyonu aşmayan, esas uğraşları hayvan yetiştiriciliği olan küçük bir topluluk tarafından tir tir titretilmişti. Bu savaşçı Hunlar,

göçebelerin büyük bir kısmı gibi aynı zamanda birer sanatçıydılar. Ordos'ta muhteşem baston sapları bulunmuştur. Ayrıca mimardılar. Selenga Nehri üzerinde Ulan-Ude'de, Sibiryalıların istilasından korunmak üzere yapılmış olan tahkimli muhteşem sistemin Hunlar tarafından (Mete zamanı) yapıldığı düşünülür. Hun mezarları bize çağı ve Hun uygarlığı hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Noin Ula'da bulunan bazı Helen etkili eşyalar, açıkça Karadeniz ile yapılan bir ticareti göstermektedir.

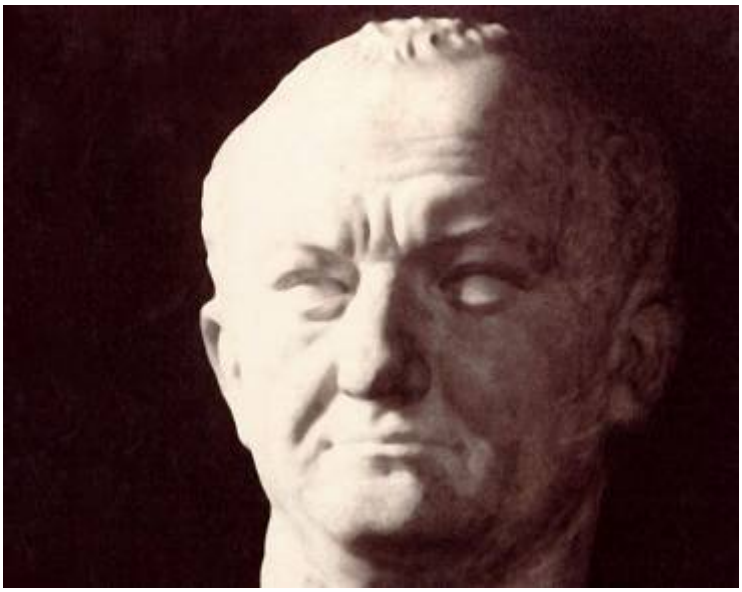

Hun halısı

Hun kampı

Flaviuslar

Vespasian

Roma'da Doğu ordusu, Tuna ordusu ile birleşip, Yuda (Juda) ordusu komutanı Titus Flavius Vespasianus'u imparator ilan ettiler. Bu sırada Tuna birlikleri, çaptan düşmüş Ren ordusunu yenilgiye uğrattı. Roma, kanlı sokak savaşları yapılarak sokak sokak alındı.

Vespasianus yanlıları, Vitellius'u öldürdüler. Böylece, Neron'un ölümünden sonra M.S. 68 ve 69 yılları arasındaki 2 yıl içinde, dört imparator iş başına gelmiş oldu. Roma, büyük karışıklık yaşadı. Pek çok insan öldü. Pek çok kent tahrip edildi.

Doğu Asya'da Hunlar siyaseten ortadan kalkarken Avrupa'da, Roma sokaklarında, Vitellius'un Vespasianus taraftarlarınca öldürülmesinden sonra, aynı akıbete uğramaktan korkan senato Vespasianus'un imparatorluğunu kabul etti. Titus Flavius Vespasianus'un Roma tahtına geçmesi ile Roma tarihinde Flaviuslar sülalesi başlamış oldu. Bu aynı zamanda, doğu ordularının, merkezi hükümet ve başkent üzerinde kazandığı tam bir zaferdi.

Roma imparatorluğu, artık monarşinin yeni ve daha güçlü bir aşamasına geçmişti. Bu monarşi, tüm Akdeniz çevresindeki ve özellikle doğu Akdeniz'deki eyaletlerin büyük ailelerine dayanıyordu. Tarihçiler, Flaviuslar la başlayan, bu yüzyılı, Roma imparatorluğunun en parlak dönemi olarak görürler. Flaviuslar, sülale olarak 27 yıl iktidarda kalmışlardır (M.S. 69 – 96). Orta sınıftan gelen bir aileydi. Vespasianus, Sabinler bölgesinden basit bir köylüydü. Babası vergi toplayıcılık yapıyordu. Vespasianus, asker mesleğinde tamamen kendi yetenekleri ile yükselmişti.

Vespasianus, iktidarı döneminde, ülkeyi siyasi ve ekonomik olarak belli bir düzen içinde tutmaya çalıştı. Yönetimi sert ve tavizsizdi. Kararlarına kimseyi karıştırmazdı. Senato ona imparatorluğun iyiliği için, her istediğini yapabileceği geniş yetkiler vermişti. O da bu yetkileri kullandı.

Neron'un savurganlığı ve iç savaş, devlet maliyesini perişan etmişti. Vespasianus, maliyeyi düzeltmek için çok çalıştı. Saray giderlerini ve israfı önlemek için, kendi yaşamında tutumlu davranışlarıyla örnek oldu. Mümkün olan her şeyi vergiye bağladı. Mezarlıklardan ve helâlardan bile vergi aldı. Helâlardan vergi aldığı için kendini eleştiren oğlu Titus'a " Paranın kokusu yoktur oğlum " demesi meşhurdur. Mevcut vergileri iki katına çıkardı. Bir taraftan,

halkın vergi yükü artarken, diğer taraftan bayındırlık işlerine önem vererek, yeni iş imkânları açtı. Böylece hoşnut olmakla olmamak arasında bir denge kurdu.

Vespasianus (M.S. 69 – 79), doğudaki lejyonlar ve eyaletler tarafından imparator ilan edilmişti. Anadolu kentleri, Vitellius'a karşı savaşabilmesi için, Vespasianus'a maddi yardımda bulunmuşlardı. Anadolu halkı ek vergiler vermiş ve ağır mali yük altına girmişti.

Eyaletlerin büyük ailelerine dayanan Vespasianus, bunun da gereğini yerine getirdi. Senatörlerin ve şövalyelerin listelerini gözden geçirerek, her iki listeye de, eyaletlerin büyük ailelerinden pek çok kimseyi kattı. Ayrıca eyaletlerde oturan halka geniş vatandaşlık hakkı tanıdı.

Vespasianus, doğu sınırının güvencesine özel bir önem verdi. Bunun için yönetim değişiklikleri yaptı. Bağımsız kentlerin pek çoğu bağımsızlıklarını kaybettiler. Vasal krallıkların toprakları da Roma'ya katıldı. Ordudan gelen bir komutan olarak, ilk işi, ordudaki anarşik unsurları bertaraf ederek, orduyu düzene koymasıydı. Fazla siyasileşen İtalya'daki birlikleri sınırlara yolladı. Kendine bağlı birliklere daha iyi yerleri ve özellikle Suriye'yi seçti. Yenilmiş birlikleri ise, tehlikeli Tuna boylarına yolladı.

Vespasianus, eyaletlerdeki ayrılıkçı hareketlere hiç müsamaha göstermedi. Tüm bu hareketleri, büyük acılar verdirerek bastırdı. Galya'da ve Ren bölgesindeki ayaklanmalar çok sert bastırıldı. Aynı yöntem, Pontos'da ve Yuda'da (Juda) kullanıldı.

Vespasianus'un ciddi ve müsamahasız tavrı, senelerdir Roma'yı uğraştıran Yahudi (Juda) isyanını da bitirdi. Kudüs M.S. 70 de Romalıların eline geçti. Tapınak yıkılıp, yerle bir edildi. Hatırlanacağı gibi, M.Ö. 586 yılında Babil Kudüs'ü ele geçirmiş ve Yahudi Tapınağını yıkmıştı. Bu yıkılan tapınak Yahudiler tarafından tekrar inşa edilmişti. İşte Romalıların yerle bir ettikleri bu ikinci Tapınaktı. Bu savaş, Kudüs'ün, Tapınağın, başrahipliğin ve yüksek meclisin sonu oldu. Ancak yine de Romalılar halkın dinine, örf ve âdetlerine karışmadılar. Bu yıllarda bile Yahudilik büyüyerek yayılmaya devam etmiştir.

M.S. 70 ayaklanmasından kısa bir süre önce, İsrail topraklarında iki buçuk milyon, Roma topraklarında ise dört milyon Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Yahudiler, İmparatorluk nüfusunun yüzde onunu ve yoğunlaştıkları Doğu eyaletlerindeki şehirlerin dörtte bir nüfusunu oluşturuyorlardı. Bu aynı zamanda Roma'nın Yahudi meselesini neden ciddiye aldığını da göstermektedir.

M.S. 70 olayları, yine de, Kenan ülkesi sınırları ile sınırlı kalmıştır. Yuda toprakları dışındaki Yahudiler bu işe karışmamıştır. İsrail'deki Yahudiler, dışarıdaki Yahudilerden çok az destek almışlardır. Tabii ki Roma Yahudi dininin birleştirici gücünün farkındaydı. Ancak, Roma politikaları genelde tutarlı ve uzak görüşlüdür. Yahudi yaşamı üzerine, Yahudilerin kendi kendilerine koydukları kısıtlamalardan başka kısıtlama koymamışlardır.

Bu dönemde, Parthlarla olan ilişkilerin, Nero dönemine benzer şekilde dostça olmasına dikkat edildi. Kommagene krallığı, Roma'nın hep yanında yer alıyordu. Vespasianus'un Yahudilerle ve Vitellius ile yaptığı savaşlarda, onun yanında yer almıştı. Ama Vespasianus, Kommagene topraklarını Roma'ya katmayı planlıyordu. Kommagene krallığının Parthlarla ilişki içine girdiğini ileri sürerek, M.S. 72 yılında, krallığın topraklarını ve başkent Samosata'yı (Samsat) işgal etti. Kommagene krallığı topraklarını, Suriye valiliğine bağladı. Bir yıl sonra, Küçük Ermenistan krallığına son vererek, topraklarını Kapadokya eyalet topraklarına kattı.

Galba'nın kısa imparatorluk döneminde, Pamfylia, Likya'dan ayrılarak, Galatia'ya bağlanmıştı. Vespasianus, bu yönetim değişikliğini geri aldı. Ama bu değişiklik sırasında pek çok Pisidia kenti de, Likya - Pamfylia eyaletine katıldı.

Vespasianus döneminde, Anadolu'da yapılan en önemli değişiklik Galatia ve Kappadokia eyaletlerinin bir çatı altında birleştirilmesidir (M.S. 74). Böylece, birleşmiş eyalet, Karadeniz kıyısına, Fırat nehrine ve Suriye'ye kadar uzanan ve Anadolu'nun neredeyse yarısını kaplayan büyük bir eyalet olmuştur.

Vespasianus, Melitene (Malatya), Samosata (Samsat) gibi stratejik sınır kalelerine lejyonlar yerleştirerek, Parthların Fırat ırmağını aşmalarını caydırmaya çalışmıştır. M.S. 75 yılında, Kafkasya üzerinden Alan boyları, aşağıya inmiştir. Alan'lar Parth topraklarına giremeyince, Ermenistan'ı yağmalayarak çekilmişlerdir.

Titus

Vespasianus'dan sonra oğlu Titus imparator oldu (M.S. 79 – 81). Titus zamanında, ordunun kolayca intikal edebilmesi için, Anadolu'da pek çok yol inşa edilmiştir. Ayrıca, eski yollar da onarılmıştır. M.S. 79 yılında Pompei, Vezüv yanardağının infilakı sonucu, küller altında kalarak yok olmuştu. 80 yılında ise Roma'da yangın çıktı ve kent 3 gün yandı. Her iki felakette de pek çok insan ölmüş ve pek çok insan da sakat kalmıştı. Halk, bu felaketleri, Tanrıların kızgınlığına yorarak, Titus'un saltanatını sorgulamaya başlamıştı. Tanrılar Titus'u istemiyorlardı. Titus, babası zamanında yapımına başlanan muhteşem kollezyumu bitirtip, gladyatör dövüşlerine açtı. Açılış, sahneye konmuş tiyatral animasyonlar ile muhteşem oldu. Halk ve özellikle plebler, artık her gün kolleziumda idiler. Gladyatör dövüşleri almış başını gitmişti. Titus, dövüşlerde, ölme - yaşama kararını halkın isteklerine uygun olarak uyguluyordu. Bu sayede halk içinde prestiji arttı ve sevilmeye başlandı. Ancak, bilinmeyen bir nedenle aniden öldü.

M.S. 80 li yıllara gelindiğinde, Hindistan'da ki Kuşan İmparatorluğunda Yabgu Kujula Kadfises ölmüş yerine oğlu Vima Taktu tahta çıkmıştı (80–105). Onun döneminde Kuzey Batı Hindistan fethedildi. Onun döneminde Yüe-çiler aşırı zenginleştiler.

Domitianus

Dimitianus

Titus 2 yıl imparator olduktan sonra, yerine Domitianus (M.S. 81 – 96) geçmiştir. Domitianus, Vespasianus'un küçük oğludur. 15 yıl imparator olarak görev yapmıştır. Eyaletlerden sağladığı destek sayesinde, kendinden öncekilerden daha sert ve mutlak bir tarzda imparatorluğu yönetti.

Eyaletlerin dış düşmanlara karşı korunmasına özen gösterdi. Hemen, hemen tüm orduyu, Ren ve Tuna sınırlarına yığdı. Bu sınırlar o dönemde imparatorluğun en tehlikeli sınırları idi. Ren kıyısında, askeri yollardan ve istihkâmlardan oluşan bir savunma sistemi uyguladı. Tuna sınırını da, bu tarzda güçlendirmeye girişti. Ancak, Tuna sınırında, işler hiç bir zaman iyi gidemedi.

Domitianus zamanında sınırda hareketlenme başlamış, ancak Roma'nın caydırıcı gücü, olayların büyümesini önlemiştir. Domitianus, kötü bir yönetici idi. Onun zamanında, Vespasianus'dan beri devam eden uyum bozulmuştur. Zamanla, İmparatorun, aristokrasi ve aydınlarla arası açılmış ve bu çelişki uzlaşmaz hale dönüşmüştür. İmparatoru hedef alan iğneleme, sövgü ve eleştirilerin dozu iyice artmıştır. Yazarlardan Tacitus, Martialis ve Juvenalis'in eserleri, taşlamalarla doludur. M.S. 80 yılından başlayarak, muhalifler, dozu daha da arttırarak komplolar düzenlemeye başladılar. Domitianus, başlangıçta, muhaliflerini sürgüne yolluyordu, sonra öldürtmeye başladı.

Burada hazır sözü edilmişken, Latin şair Marcus Valerius Martial veya kısaca Martialis'ün üzerinde durulmalıdır. Martialis ünlü bir hiciv ustasıydı. MS 86 - MS 103 yılları arasında yayınlanan Epigramları (günlük yaşama dair şiir formatında eserler) ile şehirde günlük yaşamı, skandalları ve pederastik uygulamaları, aşkları, romantikleri vb. hicvetmiştir. Martialis'ten ve diğer bazı yazarlardan homoseksüelliğin zaman zaman kadın cinselliği ile rekabet eder hale geldiğini bile öğreniyoruz. Pederasti, eğitimin ve sosyal statü edinmenin (sosyal statünün) bir parçası olarak ortaya çıkmış gibi görülse de Roma'da kişinin seksüel isteklerine ve daha çok duyulan hazza göre şekillenmiştir. Roma'daki eşcinsellik ve günlük yaşama ait bilgiler büyük ölçüde devrin yazarlarından günümüze ulaşan eserler sayesinde bilinmektedir.

M.S. 88 'de, Yukarı Germanya valisi Antonius Saturninus, kendini imparator ilan ederek, isyan etti. Ama Domitianus'un karşısında bozguna uğradı. Muhalifler, Germanya valisini tutmuşlardı, onların da canına okundu.

M.S. 90 yılından itibaren, suikastlar birbirini izlemeye başladı. Buna karşılık, Domitianus da katliama başvurdu. Pek çok insan öldürüldü, pek çok ailenin mallarına haksız yere el kondu. Domitianus zamanında Yahudiler ve Yahudiliğin bir meshebi sanılarak Hıristiyanlar takip edilip, imparatorluk sınırları dışına atılmasına çalışıldı. Hâlbuki Vespasianus ve Titus dönemlerinde Hıristiyanlar oldukça hoşgörü görmüşlerdi. Bu sayede Roma ordularındaki Hıristiyan askerlerin sayısı da artmıştı. Ancak M.S. 92 yılından itibaren Hıristiyan kıyımı tekrar başladı. Filozoflara karşı da sert davranıldı. Onlar, muhalefetin ideologu olarak görüldüler. Ünlü hatip Dion Chrysostom ile Stoacı Epiktetos, Roma'dan sürüldü.

M.S. 95 ve 96 yıllarında, mücadele, o kadar şiddetlendi ki, Domitianus, hiç bir yerde emniyette olamıyordu. Kendi sarayında bile kendini emniyette hissetmiyordu. Duvarları ve tavanı camdan yapılmış, dört bir çevresini gözleyebileceği odalarda yaşamaya başladı. Sonu, İmparatoriçe Domitia Longina'nın katılımı ile yatak odasında geldi. Domitianus öldürüldü.

Askeri alanda da, Daklar üzerine yapılan başarısız seferlerde sonun hazırlanmasına yardımcı olmuştu. Halkının nefret ettiği Domitianus, M.S. 96 yılında öldürülünce, heykelleri parçalandı, adı yazılı olduğu her yerden silindi. Sanki yaşamamış gibi yapılmak istendi. Hatırlanacağı ve Mısır'dan bildiğimiz gibi, bu tarz cezalar, öldükten sonra öte dünyada tekrar yaşama dönemesin diye birine verilebilecek en ağır ceza idi. Adı yok olanın, kendi de yok olurdu.

Epiktetos (M.S. 50 – 130) bu dönemin en önemli stoacısıydı. Düşünceleri bize, öğrencilerinin tuttuğu notlar sayesinde ulaşmıştır. Epiktetos'a göre bilgelik, elimizde olan ve olmayan şeyleri bilmek ve ona göre davranmaktır. Davranışlarımız elimizde olanlardandır. Vücudumuz ise elimizde olmayanlardandır. İsteklerin gerçekleşmesi isteniyorsa, kendi elinde olanları istemek gerekir. Bu nedenle ölüm felaket değildir, ölümü felaket saymak esas felakettir.

Kaldırabilecek kadar yük alınmalıdır. Bir gün filozof, bir gün tefeci, bir başka gün de vekilharç olunamaz. Tek bir adam olmak gerekir. İyi ya da kötü tek bir adam. Bilge odur ki kimseyi kötülemez, kimseyi övmez, kimseden yakınmaz, kimseyi suçlamaz. O, bütün isteklerini kökünden söküp atmış olandır.

Doğa yasası her doğanın ölmesini gerektirir. Canlı sonsuzluk değildir. Nasıl saat günün bir parçasıysa, canlı da bütünün bir parçasıdır. Saat gelip geçer, canlı da gelip geçer. Geçip gitmenin biçimi hiç de önemli değildir. İster sıtmayla olsun, ister suyla... Görevimiz elimizden geleni yapmak, üst tarafına kulak asmamaktır.

Augustus'un ölümünden sonra ki 200 yıl içinde, Roma imparatorluğunun ekonomik ve politik sistemleri inişe geçmişti. Bu dönemde Roma kent nüfusu 1.200.000 ile 1.600.000 arasında ve İtalya'nın nüfusu 14 milyon cıvarında idi. Roma, yeni önemli bir tahıl veya evcil hayvan keşfedememiş, üretim artışı sağlayacak yetiştirme metotları geliştirememişti. Bütün yapılan, uzun zamandır bilinen tarım metotlarını uygulamak ve bunu yaygınlaştırmaya çalışmaktan ibaretti. İtalyada ki büyük toprak sahipleri, çoktan beridir, tahıl ekiminden vazgeçip, zeytin ve üzüm yetiştirmeye dönmüşlerdi. Bu temel üretimi, zeytin ve üzüme bağlı olan Yunan ekonomisini alt üst etmişti. Çok çeşitli ürünlerin yetiştiği Anadolu ise bundan az etkilenmişti. Bunun sonucu olarak İtalyada şarap üretimi çok fazla artmıştı. Hatta İmparator Domitianus,

yabancı çifcilere bağlarının yarısını tahrip etme emri vermişti. İtalyada tahıl üretimi azalınca, diğer eyaletlerde, özellikle İtalya'ya yakın eyaletlerde tahıl üretimi artmıştı. Bunun sonucu, Gaul'lerde (Galya), ormanlar yok edilerek yeni tahıl alanları açıldı. Kuzey Afrika'da ve Suriye'de otlaklar tahıl üretimine açıldı. Suriye ve Kuzey Afrika'da ilk zamanlar üretim çok yüksek oldu, zamanla, bu yarı kurak bölgeler büyük toz çukurları haline geldiler. Bu durumları, ta bugünlere kadar, böyle ola geldi. Bu sırada, İtalya'nın büyük kentlerinde tahıl stokları azaldı. Roma, buna karşılık, Mısır tahılının Roma kenti dışına satılmasını yasakladı.

Roma'da endüstri de, tarıma benzer bir değişim gösterdi. Hiçbir önemli endüstriel icat yapılmadı ve uygulanmadı. Yeni bir maddeye ihtiyaç duyulmadı. Roma, Doğu Akdeniz'deki endüstri tekniklerini ve endüstri ürünlerini aldı, Batı Akdenize ve İtalya'ya yaygınlaştırdı. Ticaret yolları üzerinde, Roma askeri kamplarının yanlarında kentler oluşmuştu. Strasbourg, Kolonya, Mainz, Viyana, Belgrad ve Budapeşte bu tip kentlerdi. Endüstri üretimleri bu şehirlerde, doğal kaynakları bol olan bölgelerde ve Roma kapitalinin yoğunlaştığı yerlerde yaygınlaştı. Endüstri üretiminin İmparatorluğa dağılımı gerçekleştikçe, İtalya basit ihtiyaç maddeleri üretiminden uzaklaşarak, lüks tüketim malları üretimine kaydı. Bu gelişmeden yani endüstri üretiminin dağılmasından, en fazla, maden ve orman olarak zengin olan Batı bölgeleri yararlandı. Böylece özellikle askeri endüstri Batıda ilerlerken, İtalya ve Doğuda geriledi. Bu dönemde Batıda ufak çapta da olsa bir endüstri devriminden bile bahsedebiliriz. İspanya'nın hançer, kılıç ve zırhları ün kazandı. Gaul'de (Galya) demir silah, araç ve eşya üretimi çok ilerledi. Buna karşılık, çömlek yapımcılığı İtalya'da çok gelişmişti. Özellikle Arretium'da yapılan çömleklerin büyük bir ünü vardı. Ancak, İspanya ve Gaul'e göçen Arretium'lular sonucu, buralarda çömlek yapımı hızla ilerledi. Sonunda İtalya çömlekçilikte Galya ve İspanya ile rekabet edemez hale geldi. Benzer olarak, Roma dokuma metodları da Gaul'e gitti. Bu eyalet, Roma imparatorluğunun en çok kumaş üreten eyaletlerinden biri oldu. Normal kumaşlar, artık İtalya'ya Gaul'den (Galya) geliyordu, İtalyan dokumacılar ise lüks kumaş üretimine kaydılar.

M.S. 65 yılında Aziz Paulus'un Roma'da öldürülmesinden sonra, Yuhanna (Aziz Jean, Johannes, Yahya) Efes kilisesine bağlı kiliselerin başına geçti. Yuhanna ilerlemiş yaşına rağmen, özellikle Galatya'ya seyahatlere çıkıyordu. Galatya'da Hıristiyan dininin kuvvetten düşmemesi için elinden gelenden fazlasını yapıyordu. Hıristiyanlığı hedef alan şiddet başladığında, Efes ihtiyarı (Jean) da bundan kurtulamadı. Roma'ya götürülerek, kendisine kızgın yağ ile işkence edildi. Sonra da Pathmos adasına sürüldü. Yuhanna Roma'da gördüklerini ve çektiklerini " Apocalypse " i yazarak belgelemiştir.

Domitianus'un ölümünden sonra Yuhanna (Jean) da Efes'e döndü. Burada İncil'ini yazmaya başladı. Lukas kendi İncil'ini yazarken Paulus'dan esinlenmişti. Yuhanna İncilini yazarken, Lukas İncil'i Anadolu'da ve özellikle Galatyalılar arasında iyice yayılmıştı.

Hıristiyanlığın ilk Yılları

Hıristiyanlar, zamanla Anadolu'da, Mezopotamya'da, Mısır ve Libya'da güç kazandılar. Buralardaki Yahudi bölgelerinde sinagogları doldurmaya başlamışlardı. Aralarında tek seslilik oluşturamamış, ortak bir söyleme varamamışlardı. Ayrıca, kalabalık bir halde birarada değil, dağınık yaşıyorlardı. Aralarında çok çeşitli diller konuşuyor, Yahudiliğin tek dil konuşma avantajını yok ediyorlardı. Hıristiyanlar, Tevrat'ı dikkate almadıkları için, M.S. 80 yılında sinagoglardan resmen kovuldular.

Bu sıralar, Hıristiyanlar, Yahudiler gibi davranıyor, Tanrıyı düşünüp, ona ibadet etmeyi sürdürüyorlardı. Kiliseleri sinagoglara benziyordu, kendi aralarında Hahamların yaptığı gibi, sürekli tartışıyorlardı. Sıfır yıllarında, pek çok insan Yahudiliği benimsemiş ve Yahudi nüfus hızla artmıştı. Ama M.S. 70 yıllarına gelindiğinde, Yahudi ayaklanması, Roma ile Yahudilerin arasını açmış ve Yahudilerin durumunu sarsmıştı. Sıfır yılları civarında ivme kazanan Yahudi dinini kabul süreci, Roma'nın Yahudiler üzerine baskı uygulaması ile duraksadı. Bu sırada, Yahudiliğin bir mezhebi gibi algılanan Hıristiyanlık, çok tanrılı dinlere inananlara ve bu dinlerden Yahudi dinine yeni geçenlere (dönmelere) daha cazip ve tatmin edici gelmeye başlamıştı. Bunda, yeni bir umut ışığı olarak ortaya çıkan ve bu nedenle kendini adamışları bol olan bu yeni mezhebin yapmakta olduğu yoğun propagandanın, küçümsenemeyecek etkisi olmuştu. Kendini Hıristiyanlığa adamış inananlar, durmadan dolaşıp, yeni mezhebi anlatıyorlardı.

Aradan bir nesil bile tam geçmeden, çok Tanrılı dinlerden Yahudiliğe geçen insanların (dönmelerin), şimdi de Hıristiyanlığa geçmesi, Yahudilerin dönmelere olan inancını iyice sarstı. Bundan sonra, Yahudiler iyice içlerine kapanıp, yabancılarla uğraşmaz oldular. Hıristiyanlığı, fakir halk seçiyordu. İster çok Tanrılı dine mensup olsun, ister dönme (çok Tanrılı dinden, Yahudiliğe yeni geçenler) olsun, alt sınıflar ve köleler, Hıristiyan oluyorlardı. İyi eğitim görmüş çok Tanrılı din mensuplarının, Hıristiyanlığa geçmesi 100 yıl daha alacaktı. Ancak, iyi eğitimlilerin, Hıristiyanlığa geçmesi, kararsız kitlelerin eğitimi açısından önemli olmuştur.

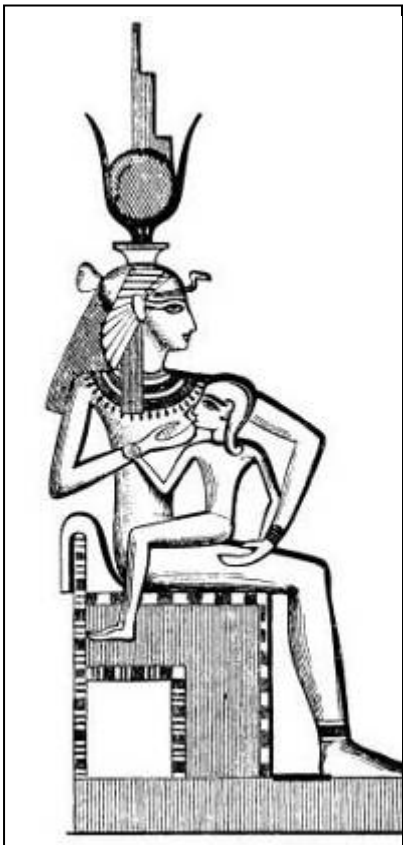
Roma imparatorluğu devlet olarak, başlangıçta, Hıristiyanlığı Yahudiliğin bir kolu olarak algıladı. Daha sonra, Hıristiyanlar sinagoglardan ayrılıp, kendi kiliselerinde toplanmaya başlayınca, Roma bunu yadırgadı ve lanetlemeye başladı.

Anadolu, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren, Kudüs dışında, ilk Hıristiyan cemaatlerin oluştuğu, ilk kiliselerin kurulduğu topraktır. Urfa, Antakya ve Galata kentleri, ilk

Hıristiyanların yurdu olmuştur. İzmir, Efes, Alaşehir, Denizli, Akhisar, Bergama ve Sardeis kiliseleri ilk kurulan kiliselerdendir. İsa'nın annesi Meryem ve Yuhanna Efes'e gelmişler ve Meryem burada ölmüştür. Urfa manastır hareketinin başladığı yer olmuştur. Bütün bunlar, bir taraftan, Hıristiyanlık tarihinde Anadolu'yu özel bir yere koyarken, diğer yandan, Roma İmparatorluğunun şimşekleri de Anadolu'yu çok yaktı demektir.

Augustus döneminde, eski âdetlerin canlanması ve Roma ailesinin korunması için, bir dizi kanun yayınlandığını görmüştük. Aile babasının, kişiler ve köleler üzerindeki yaşatma ve öldürme hakkı yeniden yürürlüğe konmuştu. Julia kanunu çıkarılmış ve bekârların hakları kısıtlanmıştı. Düzensiz yaşam süren çiftlere devlet müdahale ediyor, mallarına el koyup, sürgüne yollayabiliyordu. Din duygusu ve dini inanç öne çıkarılmış, sofu olmak en önemli yurttaşlık erdemi olarak görülmeye başlanmıştı. Roma, dine önem veriyor ve atalara saygıyı öne çıkarıyordu. İşte, Roma, Hıristiyanları bu çerçevede değerlendirdi.

Hıristiyanlar, atalarının dininden koparak, Tanrılara karşı büyük saygısızlıkta bulunmuşlardı. Hıristiyanlar günah işlemişlerdi. Muhafazakâr Roma, atalara karşı işlenen suçları affetmeye hiç niyetli değildi. Roma'da ilerleme, ileriye doğru bir gidiş değil, ataların " altın çağına " bir dönüş olarak görülüyordu. Geçmişle ilişkinin koparılması ve hele bunun bilinçli bir tarzda yapılması, devlete karşı bir suç olarak değerlendiriliyordu. Yenilenme tehlikeli ve sapıkça bir eylemdi. Etrafta, köklerini geçmişin derinliklerinden alan bir sürü gelenekleşmiş din vardı. Gelenekleşmiş dinleri terk ederek, kitlesel olarak ve yüzü yeniliğe dönük olarak, yeni bir din ne demek oluyordu. Roma, tebaasını dini şarlatanlıklara karşı korumada kararlıydı.

İsis'in kucağında Horus

Diğer yandan, Roma büyük bir dünya imparatorluğu idi. Roma vatandaşları geniş bir özgüvene sahiptiler ve hatta gururlu ve mağrurdular. Roma, kendini, ne isterse yapacak güçte görüyordu. Artık, eski Tanrılar, küçük ve anlamsız görülmeye başlamışlardı. Büyüyen imparatorluğun sonucunda tanışılan ve birlikte yaşanan yabancı kültürler, hem Romalıları rahatsız ediyordu, hem de bir farkındalık yaratıyordu. Romalılar yeni manevi çözümler arar duruma gelmişlerdi. Bu çerçevede, Doğu kültürleri Roma'ya girdiler. Roma devletinin koruyucusu olan, geleneksel Tanrıların yanında, İsis, Semele gibi Tanrıçalara da tapınılmaya başlandı. M.S. 0 ila 100 yılları arasına geldiğimizde, Doğu Tanrıları ile birlikte, mistik anlayış da, Roma'ya ithal oldu. Bu mistik anlayışlar, mensuplarına kurtuluş vaat ediyorlardı. Gelecek hakkında bilgi veriyorlardı. Bunların toplantıları ve öğretileri gizli idi. Ancak, müritler, belli süreçlerden geçtikten sonra, bilgileri adım adım, merhale merhale öğreniyorlardı. Genelde hücre şeklinde örgütleniliyor. Yalnız bilgi değil, inananlar da gözlerden uzak tutuluyordu.

Ama bunların hiçbiri, eski düzeni tehdit etmiyordu. Doğunun Tanrıları kesin bir din değiştirme değildi. Onlar, gelenekleşmiş ritüelleri ret etmiyorlardı. Olsa, olsa daha geniş bir dünya anlayışı sunuyorlardı. Mevcut Tanrılara ve düzene tehdit oluşturmadığı sürece, bu gizemli dinler, Roma'da hoşgörü ile karşılandılar. Ve onlar da, kurulu düzenin bir parçası haline geldiler.

Semele

Roma imparatorluğunda, dinlerden istenen, zor zamanlarında insanlara yardım etmesi, devletlerinin (ailelerinin) takdis edilmesi ve geçmişle (atalarla) uyumdu. Din, bir fikirler birliği değil, bir kült, bir ritüel idi. Din bir ideoloji değildi. Din bir kuram değildi. İnsanlar ritüelleri sayesinde, gelenekleri ile bağ kuruyorlar ve kendilerini güven duygusu içinde hissediyorlardı. Atalarının Tanrılarına tapmak, insanlara bir kimlik duygusu vermekte, yerel geleneklerin ayakta kalmasını sağlamakta ve her şeyin olageldiği gibi devam edeceği konusunda, sanki bir güvence teşkil etmekteydiler. Uygarlık kırılgan ve geçmişle ilintili bir başarıydı. Bu başarıda, Tanrılarının onlara çizdiği yol önemliydi. Tanrıları reddetmenin, çizilen yolu nasıl etkileyeceğini kimse kestiremezdi. Atalarının, babalarının inancını bertaraf etmek isteği, yaşayanlara karşı da bir tehditti.

Yahudilik, Roma'dan önce de var olan, köklü bir dindi. Yahudilik, çok uzun zamandır çok Tanrılı dinlerle birlikte yan yana var olmuştu. Bu nedenle, insanlarca bir tehdit olarak algılanmıyorlardı. Ama. Hıristiyanlık yeni ortaya çıkmış ve köklerini ret eden bir dindi. İnsanları rahatlatan ritüellere sahip değildi. Hıristiyanlık, ayrıca potansiyel bir tehdit kaynağı idi. Kendi Tanrısının tek olduğunu iddia ediyor ve tüm diğer Tanrıları ise, kuruntu olarak kabul ediyordu. Romalılar için, Hıristiyanlık, diğer mahsurları bir yana bırakılsa bile sadece yeni olduğu için, soysuz, akıl dışı bir dindi.

Romalılar, Yunanlılar gibi, dini ve felsefeyi kafalarında iki ayrı yere koyuyorlardı. İyi eğitim görmüş Romalılar, Platon'u, Pythagoras'ı veya diğer filozofları ve düşüncelerini biliyorlardı. Daha önce Romalıların pratik insanlar olduğundan bahsetmiştik. Tarihlerine ve atalarına duydukları saygıyı anlatmıştık. Bu tarihlerde, Roma ihtişamının en yüksek noktasını yaşıyordu. Kendilerini, geçmişlerini ve geleceklerini eleştirmek için, ortada somut nedenler yoktu. Romalı olmak başlı başına bir ayrıcalıktı. Şimdiye kadar, dünyaya hükmederken, yollarını kendileri bulmuşlardı. Tanrıların yardımı, geleceği bildirmenin dışında, pek bir önem ihtiva etmiyordu. Dini ritüellerini yapıp, Tanrılara saygıda kusur işlemiyorlardı, bu yolla atalarının güçlerini de yanlarına alıyorlardı.

Ama bu dünyada nasıl yaşamak ve davranmak gerektiği, insanların bileceği bir işti. Tanrılar, dünyevi işlere, şimdiye kadar pek karışmamışlardı. Şimdi, karışmaları için bir neden de yoktu. Romalılar, İskender'e, Platon'a, Aristo'ya, yani dünyayı şekillendiren, güçlü kişiliklere özel bir yer verebilirlerdi. Ve hatta onların Tanrı olmasını içtenlikle kabullenirlerdi. Bu dünyada, fikren veya fiilen hükmedenleri, diğer insanlardan ayıran bir şeyler olmalıydı. Onlar, zaten, bu dünyadaki eylemleri ile ayrıcalıklı olduklarını ispatlamışlardı. Platon, doğal olarak Apollon'un oğlu olmalıydı. İskender'de, bir Tanrının oğlu olabilirdi.

Hıristiyanlık, Romalılara yavan geliyordu. Hıristiyan Tanrısı, insan ilişkilerine müdahale ediyordu. Bunun akılla bağdaşır bir yanı yoktu. Bu Tanrı, Aristoteles'in değişmeyen Tanrısına pek benzemiyordu. Ayrıca, bir adamın (İsa) Tanrının oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu adam, imparatorluğun ücra bir köşesinde, utanç verici bir tarzda öldürülmüş bir Yahudi'ydi. Şimdi, onun Tanrının oğlu olduğunu iddia etmek, hangi akla sığardı. Platon'un veya İskender'in Tanrının oğlu olduğunu düşünmek başkaydı, İsa'nınkini başka.

Bu dönemlerde, Platon'a duyulan ilgi de gittikçe artıyordu. Yeni Platoncular, Platon'a sadece bir ahlâkçı ve siyasi düşünür olarak değil, bir mistik olarak daha fazla ilgi duyuyorlardı. Platon'un öğretileri sayesinde, ruh, vücut kalıbından kurtularak, kendi özünü buluyordu. Bu ise, ruhu Tanrısal âleme yükseltiyordu. Tanrısal âlem, kâinatın sürekli ve uyum içinde olmasını sağlayan bir sistemdi. " O ", varoluş zincirinin tepesinde yer alan, bir zamanlar, kendi hakkında derin bir tefekküre dalmıştı. Bütün varlıklar o " Bir "den, " O "nun saf

varoluşundan kaynaklanıyordu. Ebedi formlar, " O " " Bir "den, fışkırıyor, sonra her biri kendi şekline hayat veriyordu. Etraftaki Tanrılar, O " Bir "in bir nevi elçisi durumunda idiler (Melekler gibi de kabul edilebilinirler). İnsanların dünyevi işleri ile Tanrısal âlem arasında köprü oluşturuyorlardı.

Platoncular, Hıristiyanların Tanrı'sını ve öğretisini (aslında öğreti daha tam şekillenmemişti), hiç bir yere koyamıyordu. Bu Tanrı, aniden dünyayı kurtarmaya karar vermişti. Mevcut hiyerarşiye hiç dikkat etmeden, az sayıda kişi ile iletişime geçiyordu. Çarmıha gerilmiş biri, geri dönüp, insanlığı kurtaracaktı. Çarmıha gerilmiş kişi şimdi, Tanrı katında yaşıyordu. Hâlbuki ancak bir filozof, her şeye hayat veren Tanrıya benzediği için, akılcı ve düzenli bir yolda, vereceği kendi çabası ile Tanrısal âleme yükselebilirdi. Hıristiyanlık, Romalıların anlayabileceği tarzda ne bir dindi, ne de bir filozofiydi.

Bütün, bu, yukarıda sıraladığımız engellerin karşısında, Hıristiyanlar inançlarını nasıl izah edebilirlerdi. Burada, Hıristiyanlıkta olan önemli bir farklılığa bakmak gerekir. Bu da kendini dine vakfediştir. Belli kabulleri vardı ve buna dayanan itikatlarını açıkça dile getiriyorlardı.

Tekrar, olayların tarihteki seyrine dönmeden, şu konuyu da vurgulamakta fayda olduğunu düşünüyoruz. İsa'nın tarihsel kişiliği tartışmalıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, İsa'nın hayatını sadece kutsal metinlerden öğreniyoruz. Ne Yahudilerin ve ne de Romalıların güvenilir, gerçek metinlerinde tarihsel bir kişilik olarak İsa'dan söz edilmemektedir. Bir Yahudi yazarı olan Flavius Josephus, " Yahudilerin savaşları " ve " Yahudilerin eski tarihi " adlı eserlerinde Filistin'in, Tiberius'dan Nero'na kadar olan tarihini anlatmakla beraber, İsa'dan söz etmemektedir. Daha sonra, bir Hıristiyan, İsa'dan Mesih diye bahseden bir eki araya koymuştur. Aynı dönemin yazarı olan Taberiyeli Justus'da İsa'dan söz etmemektedir.

Roma Monarşisi

Nerva

Filaviuslar, mutlak monarşiyi kurmaya çalışmışlardı. Onlardan sonra gelen Antoninuslar (M.S. 96 – 192), aynı yolda ilerleyip, monarşiyi tam olarak kurdular. Bu dönem aynı zamanda Roma'nın altın çağıydı. Antoninus hanedanına dâhil edilen imparatorlar, Nerva (96 – 98), Traianus (98 – 117), Hadrianus (117 – 138), Antoninus (138 – 161), Marcus Aurelius (161 – 180) ve Kommodius (180 – 192) dir. Son ikisi dışında, aralarında hısımlık bağı yoktu. İmparator, çevresindeki en liyakatli kişilerden birini seçer ve daha yaşarken imparatorluğa ortak ederdi. Bu döneme Antoninus adı, dördüncü imparatora izafen, çok sonraları verildi. Eski bir Roma aristokrat ailesinden gelen Nerva dışında, bu imparatorların hepsi, eyaletlerdeki eyalet soylularından geliyorlardı. Bu dönemin sonuncu imparatoru Kommodius dışında hepsi, iyi bir örgütleyici, idareci ve büyük devlet adamlarıydılar. Otoriter ama senatoya karşı saygılıydılar.

Domitianus'un ölümünden sonra, Nerva imparator ilan edilmiştir (M.S. 96 – 98). M. Cocceius Nerva, 70 yaşında bir senatördü. Domitianus'un ölümü ile sonuçlanan saray darbesine katılmıştı. Nerva'nın imparatorluğu çok kısa sürmesine rağmen, önemli adımlar atılmıştır. İmparatorluk kurumlarının düzenli çalışabilmesi için önlemler alınmıştır. En önemlisi, imparatorun ayrıcalıkları ile özgür halkın hakları arasında bir uzlaşma sağlanmış olmasıdır. Nerva, hiç bir senatörü öldürmeyeceğine ant içti. Devlet başkanına karşı işlenmiş suçlar için açılan davalara son verdi. Devlet ajanlarını soruşturmaya başladı. Haksızlığa uğrayanlara tazminat ödendi. Onun zamanında edebiyat tekrar canlandı. Tacitus, ilk eseri " Agricola'nın Yaşamını " yazdı. Burda, Nerva sayesinde, mutluluk dolu bir yüzyılın önünün açıldığını müjdeliyordu. Ancak, halkın ve senatonun Nerva hükümetine gösterdiği güvenin, ordu tarafından, tam paylaşıldığı söylenemezdi. Asker kökenli olmadığından, askeri alanda problemler oldu. O da, Yukarı Germanya valisi M. Ulpius Traianus'u evlat edindi ve ortak imparator statüsü verdi. Traianus çok meşhur bir generaldi ve Saturninus'un başkaldırısını bastırmıştı. Böylece, Nerva'nın ölümünden sonra yerine Traianus imparator olarak devam etti (M.S. 98 – 117).

Traianus

Traianus, İspanya eyalet soylularındandı. Roma'da iktidara gelen ilk yabancı oldu. İmparator olduğunda 42 yaşındaydı, askeri ve idari yetenekleri dışında, sade, centilmen ve doğru bir kişiliği vardı. Hem ordu ve hem de halk tarafından sevilip, sayılıyordu.

Dak kralı Decebalus, Roma'nın tekrar kendine saldıracağını biliyor ve ona göre askeri hazırlıklarını yapıyordu. Dakya (Dacia) bugünkü Romanya, Moldavya, Macaristan ve Bulgaristan topraklarının bir kısmını kapsayan bir krallıktı. Traianus 101 – 102 ve 105 – 106 yıllarında, Dakyaya iki sefer yaptı. Dakları yenerek, topraklarını Roma eyaleti haline getirdi.

Roma, zamanın hâkimiydi. Arap yarım adasını eline geçirememiş ama Nabataea'yı kendine bağımlı hale getirmişti. Hindistan'a gidebilmenin yollarını durmadan arıyordu. M.S. 1 ci yüzyıldan itibaren, Muson rüzgârlarından yararlanarak, Hindistan'a yelken açmayı öğrendi. Artık, Hindistan ile yapılan ticarette, Arapların aracılığına ihtiyaç kalmamıştı. Nabataea'lıların, iyi niyetine bağımlılık bitmişti. M.S. 106 yılında, Traianus zamanında, Nabataea Roma'nın Arabistan (Arabia) eyaleti haline getirildi. Petra, yeni bir yol yapılarak kısa devre edildi. Roma lejyonlarınca korunan, müstahkem Bostra kuruldu. Bütün bu gelişmeler sonucunda, ticaret yolu kuzeye kaydı. Artık, Suriye girişindeki Palmyra ile şimdiki Musul yakınlarındaki Hatra önemli ticaret kentleriydi.

Himyarit krallığı da kısa devre edilmişti. Roma ticaret filoları her yıl, güney Mısır kıyılarından doğrudan Hindistan'ın Malabar kıyılarına yelken açıyorlardı. Yemen Araplarının deniz ticaretinden uzaklaştırılması Pan-Arabik bir göçe neden oldu. Yemen'den Suriye'ye gidenler oralarda krallıklar kurdular.

Traianus eyaletlere karşı büyük bir ilgi gösterdi. Toprakları Anadolunun yarısı kadar olan Galatia eyaletinde yönetim güçlükleri doğmuştu. Bu kadar geniş ve çeşitli halkların yaşadığı toprakları, bir yönetim altında birleştirmek, hiç kolay bir yol değildi. M.S. 107 ila 111 yılları arasında, Traianus, Galatia ve Kappadokia eyaletlerini birbirinden ayırdı. Yeni düzenlemede, Galatia eyaleti Augustus zamanındaki durumuna dönüyordu. Galatia eyalet toprakları, Asıl Galatia, İç Paflagonia, Lykaonia ve kuzey Pisidya'dan (Pisidia) oluşuyordu.

Uzun zamandır, eyalet sakinlerinin şikâyetlerini kimse dikkate almıyordu. Eyaletlerde yaşayanlar haklarını nerede arayabileceklerini bilemiyorlardı. Traianus ile birlikte, eyalet sakinleri, senato'da ve mahkemelerde, yöneticilerin tasarrufları hakkında dava açabilir oldular. Pek çok dava açıldı ve bu davalar dinlendi. Eyalet valileri, doğrudan imparatora rapor veriyor,

imparator da yapılması gerekenleri bizzat emrediyordu. Eyaletler üzerindeki sömürü azaldı. Bu ise İtalyanın yararına olmuyordu ve hayal kırıklığı yaratıyordu.

Roma imparatorluğundaki köleci rejim sallanmaya başlamıştı. Bunun ilk işaretleri de İtalya'da kendini gösteriyordu. İtalya'da tarım gittikçe geriliyordu. Devlet, orta ve küçük çiftçilere yardım için parasal önlemler aldı. Bu arada, köleci toplumda köle emeği tartışılmaya başlamıştı. Plinius, İmparator Traianus ile yazışıyordu. Bu yazılarında, özgür insanların emeğinin, köle emeğinden daha verimli olacağını söylüyordu. Köle emeğinin verimlilik sorunu yanında, İtalya nufusunun sürekli azalması da önemli bir problemdi. Hemen, hemen bütün faaliyet alanlarında kullanılan enerji insan enerjisiydi. Kölelerin hem sayıca azalması ve hem de verimliliğinin düşmesi sonucu, ücretli işcilik hızla yayılıyordu.

Buna paralel olarak emek, meslek teşekkülleri şeklinde toplanmaya başladı. Hür işcilerin menfaatlerini işverene karşı koruyabilmek ve zenginlerin, bedenleriyle çalışan işcileri küçümsemesinin yarattığı onur kırıklığını düzeltmek, bu meslek kuruluşlarının ana uğraş alanı haline gelmeye başladı. Meslekler de aralarında iş bölümü yaparak meslek kuruluşlarını çeşitlendirdiler. Çeşitli kundura yapımcılarının farklı meslek kuruluşları vardı. Kumaş yapımcıları, yün işcileri, keten işcileri, apreciler, boyacılar hepsinin meslek teşekkülü farklıydı.

İş bölümü arttıkça, bölgelerin ihtisaslaşması da artmıştı. Şimdi, Roma kenti ve İtalya her zamankinden çok ithal mallarına ihtiyaç duyuyordu.

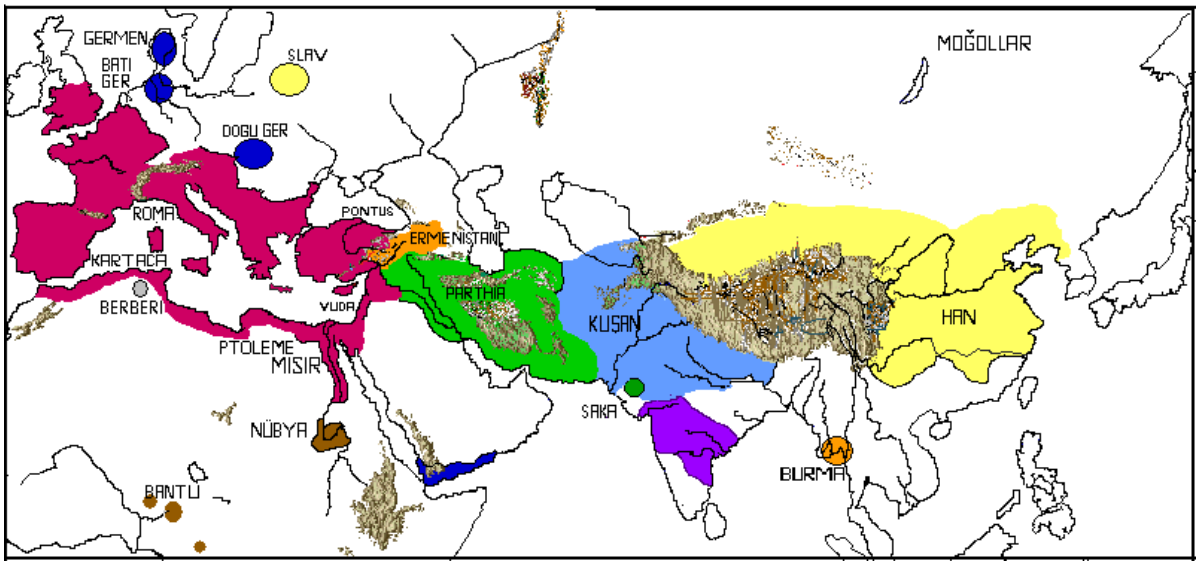
Bu döneme kadar, Roma yöneticilerinin ve büyük halk çoğunluğunun Hıristiyanlar hakkında bilgi sahibi olmadığı bellidir. Belki Hıristiyanların propaganda yaptığı ve yoğunlaştığı yerlerdeki halk ve Roma yöneticileri Hıristiyanlıkla tanışmışlardı. Ancak, Hıristiyanlığın bölgesel ve küçük bir kitle içinde kalarak İmparatorluğu rahatsız etmediği açıktır. 100 lü yıllardan sonra, Hıristiyanlık hareketi İmparatorun kulağına gelecek kadar gelişmiş olmalıdır.

M.S 111 veya 112'de Bithania ve Pontos eyaletlerine giden, tarihçi Küçük Plinius, İmparator Traianus'a yolladığı bir raporda, İsa'ya tıpkı bir Tanrıya tapınılır gibi tapınan Hıristiyanlardan söz etmektedir. Daha sonraki yıllardaki tarihçiler de İsa'dan, bahsetmeye başlamışlardır. Ancak tarihcilerin aktardıkları bilgiler Hıristiyanlığın etkisinde kalmış bilgilerdir. Bir başka deyişle, İsa konusunda tarihsel kanıtlar tarihçiler tarafından belirlenememiştir.

Traianus, Roma'da yönetim ile ilgili düzenlemeleri yaptıktan sonra, M.S. 114 yılında, Anadoluya geldi. Ermenistan, Nero'dan beri Roma himayesinde idi, ama kralları, Arsakes (Parth) sülalesindendi. Traianus, Ermenistana girdi ve burayı Roma eyaleti haline getirdi. Melitene (Malatya) 'yi bölgenin başşehri yaptı. Daha sonra kuzey Mezapotamyayı işgal ederek, Mezapotamya eyaletini oluşturdu (M.S. 114 – 115). Traianus, kışı, Antiokheia (Antakya)'da geçirdi. Parthlar iç kargaşalıklar nedeniyle, iyice zayıflamışlardı. Traianus, zorlukla karşılaşmadan Parth topraklarına girdi ve burayı Roma vasal krallığı haline getirdi (M.S. 116). Roma'nın doğu sınırları güvence altına alınmıştı. Traianus, Anadolunun ve Roma'nın emniyetinden emin bir tarzda, Roma'ya dönmeye karar verdi.

Traianus, epeydir devam eden Roma'nın savunmacı politikasını başarı ile devam ettirmişti. İstilaya açık eyaletlerin korunmasına özel önem vererek, fırsat bulunca da, Roma sınırlarını genişletmekten geri kalmamıştı. Parthlara karşı da, bulduğu fırsatı değerlendirmiş, Roma sınırlarını genişletmişti. Trainus döneminde Yahudi topraklarındaki çalkantılar devam etmişti. Bu dönemde yine başkaldırılar, özellikle Yahudi isyanları olmuştur.

Traianus, Roma'ya dönerken, Kilikia'nın Selinus kentinde rahatsızlandı. Bu sırada, Suriye valisi, Traianus'un bir akrabası olan Publius Aelius Hadrianus idi. Traianus, hemen onu evlat edindi. Kısa bir süre sonra öldü. Ölümünden sonra. Selinus kentine, onun anısına Traianopolis adı verildi. Tabii, Traianus de ölünce, yeni imparator Hadrianus onu Tanrı ilan ettirdi.

M.S. 100

Hadrianus

Hadrianus

Publius Aelius Hadrianus (Adrian), M.S. 117 ile 138 yılları arasında 21 yıl imparatorluk yapmıştır. Hadrianus, Traianus gibi İspanyol ve asker kökenliydi. Traianus'a her seferinde yol arkadaşlığı ve yardımcılık yapmıştı. Evrensel bir kültüre sahipti. Ansiklopedik bilgisi vardı, şairdi, müzisyendi, büyük bir ressamdı, heykeltraştı, mimardı ve yorulmaz bir gezgindi.

Hadrianus'un hayatı, hemen hemen ülkeyi dolaşmak, eyalet sorunlarını yakından öğrenmek ve önemli kentlere büyük ve güzel bayındırlık eserleri yaptırmakla geçmiştir. Hadrianus, ikisi büyük, dört gezi yapmıştır. İki uzun gezisinde de, M.S. 121 – 125 ve 128 – 133, Anadolu'ya gelmiştir.

Hadrianus, 121 yılındaki ilk uzun gezisinde, önce Batıyı dolaşmış, sonra, 123 de doğuya gelmiştir. Antiokya (Antiokheia) ve oradan Euphrates (Fırat) vadisinden kuzeye gitmiştir. Bu gezide, Parthlarla olan dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmeye özel bir önem vermiştir. Trapezos'a (Trabzon) geldiğinde, diğer tüm Karadeniz kentleri gibi, Trapezos'da denize açık kıyısı ile gemiler için elverişli bir liman olmadığını görerek, buraya bir mendirek yaptırtmıştır. Hadrianus dalgakıranı sayesinde, Trabzon, gemilerin sığınmasına uygun bir liman haline gelmiş ve kalkınması hızlanmıştır.

Bithynia eyaletine gelen Hadrianus şerefine, Claudiopolis kentine Hadrianopolis denmeye başlanmıştır. Bithynia'nın başşehri olan Bithynion'a (Bolu), Claudius zamanından beri Claudiopolis deniyordu. Şimdi de Hadrianopolis denmiştir. Hadrianus gelmeden kısa bir süre önce, bir deprem meydana gelerek, Nikaia (İznik) ve Nikomedia (İzmit) kentlerine önemli hasarlar vermişti. Hadrianus, depremden zarar gören kentlere önemli yardımlar yapmış, bu kentlere tapınaklar ve büyük anıtlar yaptırtmıştır.

Lex Scatinia, hür doğan kız ve erkeklere karşı yapılacak cinsel eylemleri ölümle yasaklamasına rağmen, bu kuralın işlemediğini söyleyenler haklıdır. İronik bir şekilde bu bilgileri günümüze ulaştıran tarihçi Suetonius İmparator Hadrian'ın özel sekreteridir. Roma tarihine ait birçok dokümanı ona borçluyuz. Hadrian zamanında yazıldığı tahmin edilen " 12 Caesar " adlı eseri çok ünlüdür. Bu eserin ilk beş bölümü kayıp olsa da özellikle bu ilk on iki imparatorun özel hayatlarına ait bilgilerin öncelikli kaynağıdır. Bu eserinde Julius Caesar,

Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Titus ve Domitian'ın ayrıntılı biyografileri anlatılmıştır.

Antinous

Suetonius İmparator Hadrian ile aşığı Antinous'un ilişkisini detayıyla anlatır. Bu kanunların yasakladığı akıl almaz birçok fanteziyi bulvar gazetecisi rahatlığıyla anlatır. Bir detay vermek gerekirse

" Antinous M.S. 110 veya 111 de doğmuş 130 da tartışmalı bir biçimde ölmüştür. Bu yakışıklı genç Bitinyalıdır. Hadrian Bitinya'dan geçerken (M.S. 124) O'nu maiyetine almış ve her gittiği yere götürmüştür." Diğer bir rivayete göre İmparatorluktaki en yakışıklı oğlanın seçileceği bir yarışmanın birincisidir. Hadrian'la nasıl bir araya geldiği bizce önemli değil ama İmparatorun ona olan bağlılığı muhakkak ki tutku dolu idi. Tıpkı İskender'le Hephaestion ve İlliada'daki Acchilius'la (Achilles) Partoklas'un tutkulu aşkları gibi. Antionous Nil nehrini geçerken boğuldu. Bu ölümde de üç farklı yaklaşım vardır. Kaza, katledilme ve intihar. Araştırmacılar intihar versiyonunu daha fazla öne çıkartmaktalar. Hadrian bu büyük kaybın yasını tuttu ve adını ölümsüz kılmak için Nil kıyısında bir kent kurdu.

Hadrian kadınlarla az çok ilgilense de tarihte tam homoseksüel olarak nitelenmiş tek Roma imparatorudur. Genç yaşta ölen Antinous ile yaşadığı aşk dillere destandır. Ayrıca tarihçi Suetonius, Hadrian'ın da hür doğmuş Romalı kuralına pek aldırmadan cinsel olarak istediğini elde ettiğini yazmaktadır. Sosyal statü tarihin pek çok zamanında olduğu gibi güçlülere kanunları çiğneme ve veya hiçe sayma hakkını maalesef vermiştir. Tıpkı günümüz gibi.

Hadrianus otokrat bir yönetim tarzı gösterdi. " Hükümdarın iradesi en üstün kanundur " sözünü, iktidarının temel ilkesi kabul etti. Daha önce, imparatorluk bürokrasisinin revize edilmesi konusu imparator Claudius ve imparator Domitianus tarafından ele alınmıştı. Hadrianus, bürokratik sistemi daha iyi çalışır hale getirdi.

Genellikle devlet bürokratlarını ve yöneticileri şövalyeler sınıfından seçti. Bu da devlet memurları ile şövalyelerin özleşmesine sebep oldu. En yetkin hukukçulardan oluşan bir imparatorluk konseyi kurdu. Bu konsey bütün önemli kararları tartışıyor ve imparatora konu ile ilgili rapor yazıyordu. İmparator kararını, bu raporu da göz önüne alarak veriyordu.

Bu konsey üyelerinden biri de, ünlü hukukçu Salvius Julianus du. Hadrianus, ona, bütün pretör bildirilerini toparlama görevi verdi. Salvius Julianus, pretör bildirilerini " sürekli bildiri " adı altında, tek bir metin olarak, büyük bir çabadan sonra, topladı. Daha önce anlatıldığı gibi, bu kitap imparatorluğun temel kanunu olmuştur.

Doğal sınırlarına varmış ve çok genişlemiş imparatorluğun yönetimini kolaylaştırmak için, Hadrianus, bir seri önlem almıştır. Ayrıca, adalet mekanizmasının iyi çalışması için de önlemler almıştır. Bu önlemlerin biri eski majistraların adli yetkilerini sınırlayarak, hükümet memurlarından oluşan yeni mahkemeler kurmasıdır. Bunun yanı sıra, pek çok kanunda da ekleme ve çıkarmalar yaparak, günün koşullarına uymasını sağlamıştır. Vergi toplamayı da kolaylaştırmıştır. Merkez ile eyaletler arasındaki yazışmaların, zamanında ve emniyetle yerlerine ulaşabilmesi için posta örgütünü ele alınarak, reabilite edilmiştir.

Hadrianus, ikinci uzun seyahatinde, doğu eyaletlerinde eksik gördüğü yönetim değişikliklerini yapmış ve bayındırlık işlerine önem vermiştir. Ermenistan'ın, Roma ile Parthlar arasında gerginliği arttırmaması için, Ermenistan'ı tekrar Parth krallık soyundan bir krala bırakarak, Roma'ya vasal bir krallık haline getirmiştir. Bithynia'yı imparatorluk eyaletleri içine almış, senatoya Likya - Pamfylia eyaletini vermiştir.

M.S. 134 ve 135 yıllarında, Alanlar tekrar güneye doğru inmişlerdir. Ermenistan'ı ve Med bölgesini yağmalamış, sonra Roma eyaletlerine saldırmışlardır. Bu sırada Kappadokia valisi önemli bir düşünür ve tarihçi olan Flavius Arrianos'dur. Arrianos, kararlı bir şekilde Alan akınlarına direnmiş ve onları eyalet sınırları dışına atmıştır. Ondan sonra Parth kralı Vologases de, Alanları, Ermenistan hudutları dışına itmiştir.

Hadrianus duvarı

Hadrianus (Adrian), imparatorluğun yönetimini düzeltebilmek için, idari işlerle askeri işlerden daha fazla meşgul olmuştu. Dış politikada ustalıklı ve yumuşak bir diplomasi izliyordu. Yukarda görüldüğü gibi, doğu sınırlarını emniyetli hale getirebilmek için, Traianus tarafından fethedilen Mezopotamya topraklarını terk edip, Fırat nehrinin batısındaki eski sınırlara geri çekilmiştir. Aslında, Hadrianus, Roma dışında beliren tehlikelerin bilincinde idi. Bu nedenle orduyu düzenli ve her an savaşabilir durumda tuttu. Hafif süvarileri birliklerinin yanı sıra, ağır süvari birlikleri kurdu. Tuna ve Ren sınırlarını güçlendirmeye uğraştı. Britanya'nın kuzeyinde, bir denizden diğerine ulaşan, meşhur, Hadrianus duvarını çekti.

Hadrianus'un Hıristiyanlara karşı davranışı, Traianus'dan daha sert olmuştur.

Yahudilerin Dünyaya yayılması

Bar-Koşba gümüş paraları

M.S. 136 yılında, Yahudi topraklarında, kendini Mesih olarak tanıtan Bar-Koşba'nın ön ayak olduğu ayaklanma Romalılara karşı başladı. Bar-Koşba'nın liderlik yeteneği çok fazlaydı, etrafına nerede ise tüm Kudüs ve çevresindeki Yahudileri topladı. Toplanmış olan savaşçı sayısının 50.000 fazla olduğu sanılmaktadır. Bu sayı yaklaşık 4 Roma lejyonu eder (yardımcı birliklerle birlikte). Bir ara Romalılar yenildi, bağımsız bir Yahudi devleti ilan edildi, para basıldı. Roma buna müsaade edemezdi. Meşhur Roma komutanı Julius Severus komutasında 12 Roma lejyonu isyanı bastırmaya geldi.

Yahudiler ölmeye istekliydiler ve ölümüne savaşıyorlardı. Severus, Bar-Koşba kuvvetleri ile bir meydan savaşına girmeyi düşünmedi. Onları sarıp çevreden yalıtarak, aç bırakarak, küçük guruplara silahla müdahale ederek, tümünü öldürdü. Yahudi ülkesi baştanbaşa yıkıldı, yerle bir edildi. Eski tarihçiler yarım milyondan fazla Yahudi'nin öldürüldüğünü yazarlar. Bu sayı abartmalı olsa bile yüz binlerce Yahudi'nin öldüğü bir gerçektir.

Roma yaşam tarzı, Yunan yaşam tarzının bir devamıydı. Yunan yaşam tarzı, ta baştan beri Yahudi yaşam tarzı ile hiç uyuşmamıştı. Yahudiler kendi yaşam tarzlarını koruyabilmek için uzun zamandır ana yurtlarında savaşıyor ve ölüyorlardı. Hadrianus, bu sefer Yahudi problemini kökünden çözmeye kararlıydı. Kararını verdi: Yahudiler ülkelerinden atılacaklardı.

Bu politikanın bir devamı olarak Kudüs yerle bir edildi. Molozların üzerine “ Aelia Capitolina “ adlı yeni bir kent kuruldu. Eski kentten geriye, çoktan yıkılarak yerle bir edilmiş olan Süleyman tapınağının ufak bir duvar parçası kalmıştı. Kente girmesi yasak olan Yahudiler, senede bir gün kente girerek bu duvar önünde ağlıyorlardı.

Hadrianus, bin yıllar önce, Ege göçü sırasında bu topraklara gelerek kıyıları işgal etmiş olan “ Filisten “ adlı halka dayanarak, ülkenin adını da Filistin (Philistia) olarak değiştirdi. Romalıların planları Yahudilerin din bilginlerini de ortadan kaldırarak, Yahudi yaşam tarzını yasaklamak ve Yahudilerin Roma kültürü içinde erimesini sağlamaktı. Şabat, Sünnet, İbrani dininin halka açık bir tarzda öğretilmesi, Yahudi ritüel ve geleneklerinin uygulanması yasaklandı.

Ve Yahudilerin dünyaya yayılması başladı. Bu yayılışla birlikte, Babil sürgünü sonunda biten peygamberler döneminin yerini, hahamlar devri aldı. Bu süreç, aynı zamanda Tevrat’ın yazılma ve eklemelerin yapılma dönemidir. Bu dağılıştan sonra, Yahudiler Eski Ahid’e başka kutsal kitaplar ve şeriat yorumu olan Talmud’u eklediler. Eski Ahid’e eklentiler, M.S. 500 yılına kadar sürdü. Bunlardan biri Yeruşalim (Kudüs) Talmud’udur. Diğeri Babil’de hazırlanan Babil Talmud’udur.

Antoninus

Antoninus

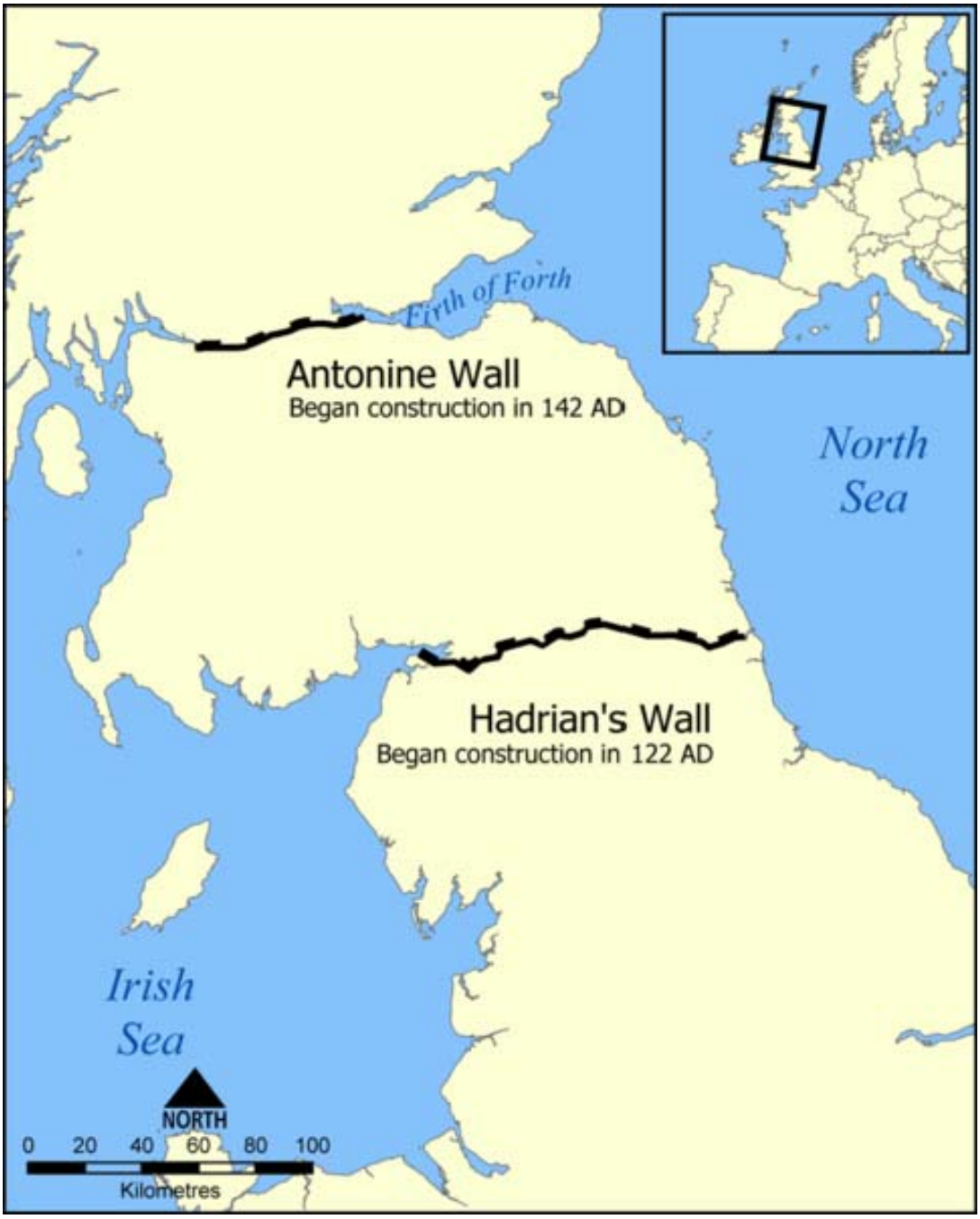
Hadrianus, ölümünden önce, Nemausus'un (Nimes) köklü ve zengin bir ailesinden gelen, Asya eyaleti valisi Arrius Antoninus'u kendine ortak imparator ilan etmiştir. Bilgili ve kültürlü bir kişi olan Antoninus, M.S. 138 ile 161 yılları arasında imparatorluk yapmıştır. Genel olarak Roma'dan ayrılmamış ve sınırlardaki savaşları komutanları aracılığı ile yapmayı tercih etmiştir. Dönemi, zamanında bile Roma imparatorluğunun en parlak dönemi olarak görüldü. Antoninus da daima örnek bir hükümdar olarak algılandı. İktidarı esnasındaki hem aydınlar ve hem de geniş halk kitleleri, dindar bir tavır almışlardı. Bu nedenle Antoninus'da " dindar " lakabı ile anıldı.

Artık senato eyalet zenginlerinin baskın olduğu bir kurumdu. Senato ile imparator arasında uyum olabilecek en üst düzeydeydi. Antoninus, İtalya'nın yönetimini senatoya bıraktı. Ayrıca, senato eyalet yönetimlerine ve yasama faaliyetlerine de ortak edildi. Antoninus'un imparatorluğu süresince, tek bir senatör bile ölüme mahkûm edilmedi.

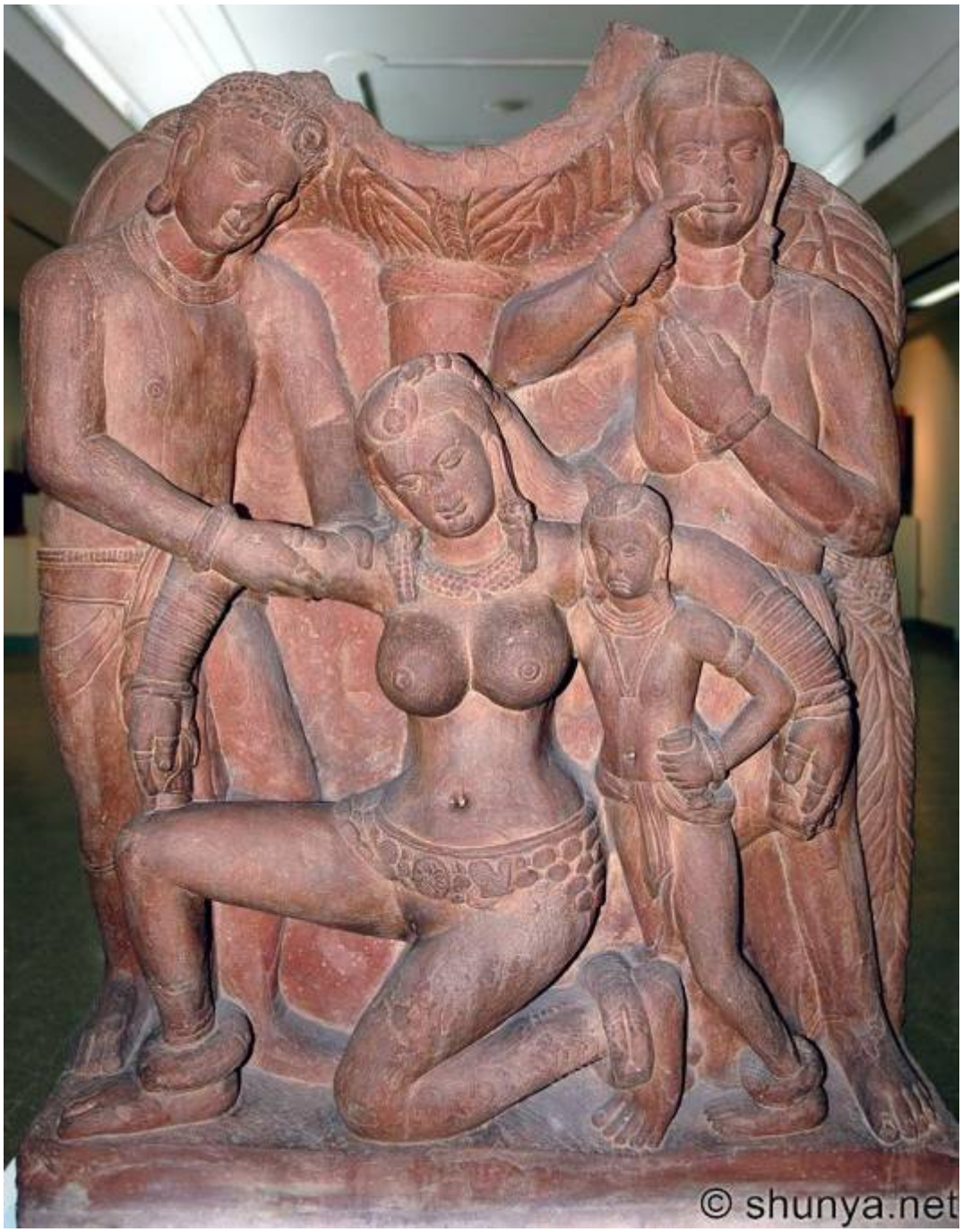
Antoninus zamanında da Anadolu eyalet kapsamlarında bazı değişiklikler yapılmıştır. İzorya'nın (İsauria) bir kısmı ile güney Likonya (Lykaonia), Galata eyaletinden alınarak Kilikya'ya bağlanmıştır. Yine bu dönemde iki büyük deprem olmuş, birinci depremde Bitinya'da ve Helespontos Frigya'sında pek çok kent yıkılmıştır. İkinci depremde ise Karya, Rodos, Likya'da kentler büyük hasar görmüştür. İmparator, yıkılan kentlerin tekrar yapımı için yardım etmiştir.

Antoninus, Roma sınırlarının genişletilmesine ve yeni fetihlere sürekli karşı çıktı. Döneminde, savunma amacı dışında Roma savaşmadı. Ancak, buna karşılık, mali dengeyi tutturabilmek için, maliye ve adliye, çok sıkı takip edilen kurumlar oldular. Yaşamını yazanlar Antoninus için, "bir yurttaşın yaşamı bin düşman öldürmekten evladır " dediğini yazarlar. Bu dönemde, İmparatorluğun sınırları duvarlar çekilerek koruma altına alınıyordu. Antoninus duvarları,

sadece duvar değil, bir savunma sistemiydi. Bu kapsamda olarak, İngiltere de Hadrien duvarının daha kuzeyde Antonin duvarı adı verilen duvarı yaptırdı. Anonin duvarı Firth of Forth ile Clyde arasındaydı. Duvarın öte yanında, kuzeyinde, son derece savaşçı olan ve Kelt asıllı olmaları gereken " Pictler " oturuyordu. Roma Pictler ile aralarına çift duvar koymuştu.

Kuşan İmparatorluğu

M.Ö. 127 tarihinde Kuşan İmparatorluğunun başına büyük bir hükümdar olan I. Kanişka geçti (127–147). Kuşan krallığının 15 ci kralıydı. Kuzey Pakistan'daki Hem Peşaver'de bulunan Puruşapura'yı ve hem de Kuzey Hindistan'daki Mathura'yı, her ikisini de başkent olarak kullandı. Kanişka, ayrıca sanatsal mücevherleri ile meşhur olan Bagram'ı yazlık başkent olarak kullanıyordu. Kanişka, imparator Vima Taktu'nun torunuydu.

Kanişka ateşli bir Budist'ti. Birçok manastır kurdurdu, tapınaklar yaptırdı. Kuşan imparatorluğunda Budist ve Yunan kültürü karışmış ve kaynaşmıştı. Ayrıca Budizm uzun zamandır diğer inançlarla birlikte dirsek dirseğe yaşıyordu. Kanişka, Kaşmir'de büyük Budist konsilini topladı. Toplanan konsilden sonra, bu değişmiş Budizm, Mahayana adı verilen yeni bir biçim aldı. Sonra da Kuşan'dan Orta ve Kuzey Asya'ya " Mahayana Budizm'i " olarak yayılmaya başladı. Budizm'de selamet yolunu gösteren kişi olan Buda, Mahayana'da Tanrı olmuştu. Cennet, cehennem, görkemli ayin ve törenler dinin içine karıştı. Her yerde Buda adına görkemli tapınaklar yükseltildi.

Bu dönemde eski Budist metinler Sanskritçeye tercüme ettirildi. İmparator Kanişka, Budistler tarafından eski Hint İmparatorları Aşoka ve Harşa gibi ve de Hint-Grek kralı I. Menander gibi, Budizm'in en büyük koruyucularından biri olarak kabul edilmiştir.

Kuşan İmparatorluğu Kanişka'dan itibaren, Orta Asya'nın bir kısmına ve Hindistan'a hükmeden çok uluslu bir devlet yani tam bir imparatorluk hüviyeti kazanmıştır. Orta Asya toplulukları ile Hintliler arasındaki etkileşim karşılıklı olmuştur. Orta Asya topluluklarından özellikle mimarlık ve plastik sanatlar konusunda etkilenilmiştir.

Kuşan dönemi Hindistan'ın ekonomik olarak büyük gelişmeler yaptığı bir dönemdir. Milattan önceki zamanlarda, Güney Hindistan Kuzeye göre daha az gelişmişti. Milattan sonra ise Güney hızla gelişmeye başladı. Daha önce belirtildiği gibi Hindistan'ın ortakçı köylü yapısı köle emeğini üretime sokamıyordu. Köleler daha fazla hükümdar saraylarında, soylu ve zenginlerin malikânelerinde bulunuyorlardı.

Devlet ödemelerini para yerine toprak dağıtarak yapıyordu. Böylece soylular, rahipler ve yüksek dereceli devlet memurları gittikçe daha fazla toprağa sahip oldular. Devlet, yönetim biçimi gereği, kendine ait olan hak ve ödevlerini birtakım kişilere devrediyordu. Bırakılan haklar arasında ortakçı köy topluluklarından alınan vergi de vardı. Vergi hakkı zamanla mülkiyet hakkı şekline bürünmeye başladı. Bunun sonucu, özgür köylüler güçlü kişilere bağımlı hale geldiler. Bu feodal bir yapılanmaydı.

Orta ve Güney Hindistan'da eski kabile adetlerinin hala geçerli olduğu topraklar çoğunluktaydı. Bu kabileler ekonomik olarak hızla gelişirken, önlerinde örnek olarak yukarıda bahsedilen yapıyı buldular. Bu durumda, feodal beyler kabile aristokrasisinden çıktılar.

Bu gelişme sonucu Budist tapınaklar ve manastırlar da, geniş topraklara sahip oldular. Bu toprakların içinde ortakçı toplulukların yaşadığı köyler vardı. Budist tapınakları da böylece bir anlamda feodalleşmeye başladılar. Budist tapınak ve manastır topraklarında yaşayan özgür köylüler de bağımlı hale geldiler. Budizm Hindistan'da kentlerde gelişiyordu. Kırsal kesime girmek zordu. Kırsal kesim, köylülüğün genel karakteri olarak değişime direniyordu, eski inancına bağlı kaldı. Devlet, Budizm'i resmi din yapmıştı ama aynı devlet Budizm'i kırsal kesime yayabilecek kadar uzun ömürlü olamıyordu.

Kastlar ise iş bölümüne bağlı olarak hızla çoğalıyorlardı. Brahmanaların çabaları ile kastlar arasındaki duvarlar da sağlamlaşıyordu. Sömürenler ise emekçilerin birbirinden iyice soyutlanmasını istiyor ve kastlaşmayı destekliyorlardı. Vaikya kast üyeleri toprağı işleyen bağımsız ve uzman emekçiler olarak devlete ve soylulara hizmet ediyorlardı. Tarımcı veya kentlerdeki zanaatları icra eden üyeler de Çudra kastında örgütlenmişlerdi. Bu iki kast hızla çoğalıyor ve çeşitleniyordu.

Geri kalmış ve tarım bakımından verimli olmayan bölgelerdeki kabilelerde yaşayanlar, kast sistemi içinde, daha ileri ekonomik bir aşamaya geçme imkânını kaybetmişlerdi. Onlar avcılık ve ormancılık gibi getirisi fazla olmayan işlerle uğraşmaya mahkûmdular. Açlıktan bunalıp, kent ve kasabalara gelince de çöpçülük, mezarcılık ve cellâtlık gibi hor görülen işleri yapmak zorunda kalıyorlardı. Bunlara " dokunulmazlar " dendi. Diğer kastlardan kimse onlarla ilişki kurmazdı. Ve hatta dokunmazdı.

Eski Hint kültürü düşünce, bilim ve sanat açısından dünya kültürüne çok büyük katkılar yapmıştır. Sanskritçe uzun zaman önceden beri, çok uluslu olan Hindistan'ın edebi dili haline gelmişti. Sanskrit edebiyatı M.S. IV ve V ci yüzyıllarda serpildi. Ortaya pek çok ünlü yazar çıktı. İçlerinde özel bir yeri olan şair ve oyun yazarı Kalidasa'yı vurgulayalım.

Hint matematikçileri, bugün genel olarak kabul gördüğü gibi, rakamın değerinin, sayıda, bulunduğu yere göre değiştiğini vazederek uygulamışlardır. Sıfır onların buluşudur. Avrupa'nın Arap rakamları dediği Hint rakamlarıdır. Araplara Hindistan'dan geçmiştir. Karekök, küp kökü ve trigonometri Hintlilerin milattan önceden beri bilip, uyguladığı matematik işlemlerdir. Cebir'in ilkeleri Araplara Hintlilerden geçmiştir

Kuşan İmparatorluğu Kanişka'dan sonra gücünü kaybederek, kısa sürede dağıldı. Budizm'in Hindistan'a yayılışı Kuşan İmparatorluğu zamanında zirve yaptı. Ondan sonra rolü azalmaya başladı. Budizm'e direnen Hinduizm adıyla anılan yerel kültlerdi.

Tek Tanrılı Dinlerde Gelişme

Nero'nun imparatorluğu döneminde, Paulus öldürülmüştü. Ama Hıristiyanlığın yayılışı hiç durmadı. İmparatorlar, Hıristiyan dininin kökünü kazımak için, şiddetli tedbirler alıyorlar, ama her önlem, her eziyet nafile oluyordu. Hıristiyanlık yayıldıkça, yayılıyordu. Bir sürü gezici vaiz, kent kent, bölge bölge dolaşıp, Hıristiyan ailesini büyütmeye çalışıyorlardı. Çok Tanrılı dinler mensuplarının, Hıristiyanlığı kabulündeki olası tereddütler bir bir ortadan kaldırılıyordu. Çok Tanrılı dinlerden, Hıristiyanlığa yeni geçen bazı kişiler, komşularını ikna etmek için, Hıristiyanlığın, geleneklerini yıkan bir din olmadığını anlatmaya çalışıyorlardı.

Bunlardan biri de, Kayserili Iustinos idi (100 – 165). Iustinos, derinliği olan, parlak bir düşünür değildi. Hıristiyan olmadan önce, Stoacı öğrenim görüyordu. Stoacı felsefenin içinden pek çıkamamıştı. Stoacı felsefenin içeriğini tam anladığı söylenemezdi. Ona dinin kült ve ritüeli daha çekici geldi. Hıristiyan oldu. 150 ve 155 yıllarında kaleme aldığı iki apologiae'de, Hıristiyanların, sadece tek Tanrı olduğunu söylemiş olan Platon'un çizgisini takip ettiklerini yazmıştır. Hem Yunan filozofları ve hem de Yahudi peygamberleri, İsa'nın geleceğini önceden bildirmişlerdi. Aslında, bu söylem bir kehanet söylemi idi ve kehanetlere inanan çok Tanrılı din mensuplarını ikna için önemli bir savdı. Iustinos, İsa'nın " logos "un, yani Tanrısal aklın, enkarnasyonu olduğunu da ileri sürüyordu. Bu da Stoacılardan devşirme bir görüştü. Iustinos, inancını yaymaya çalışırken 165 yılında öldürüldü.

Bu dönemde, Hıristiyanlar arasında derin huzursuzluklar vardı ve bunları çözmek için değişik teoriler üretiliyordu. Gnostikoi'ler (Gnostikler), yani " Bilenler ", Tanrısal âlemden ayrılış biçimini kavrayabilmek için mitolojiye sarıldılar. Zaten, o dönemde, herkes Tanrının ne olduğunu, nasıl bir şey olduğunu anlamaya çalışıyordu. Bu konuda kimse kendini tam tatmin olmuş hissetmiyordu. Gnostikoi'ler için, Tanrı hakkındaki bilgisizlikleri bir üzüntü ve utanç kaynağı idi. İskenderiye'de Basilides, Mısır'dan Roma'ya giden Valentinus, Hıristiyanlığı seçen insanların ne yapacağını bilmez halde olduklarını çevrelerine anlatıyorlardı. Etrafların kısa sürede, büyük bir öğrenci kitlesi birikti (M.S. 130 – 150).

Gnostikoi'lere göre, bütünüyle kavranmasına imkân olmayan bir gerçek vardır. Başlangıç bu gerçektir. Tanrı dediğimiz şeyin kaynağı da bu gerçektir. Bu durumda Tanrı, gerçekten daha düşük bir konumda olmaktadır. İnsanın sınırlı aklı bu gerçeğin ne olduğunu kavrayacak kadar gelişmemiştir. Onun için bu konuda bir şey söyleyemeyiz.

Biz insanlar, bu Mutlak hakkında istediğimiz kadar kurgu yapalım, onu tanımak imkânsızdır, bu kurguların hiçbiri tam olmayacaktır. Bu Mutlak (Gerçek) ne iyidir, ne kötü ve hatta

tanımlamak imkânsız olduğundan, varlığından bile bahsedilemez. Başlangıçta, Tanrının var olmasından önce, yalnızca Mutlak (Gerçek) vardı, ama bu aynı zamanda hiçbir şey olmadığı demekti. Çünkü algılayabilmemiz imkânsızdı.

Bu hiçlik, kendi derinliğinde ve kendi sessizliğinde yalnız kalmaktan memnun olmadığından, kendini bilinir kılmak istemiştir. Kendi içinde bir devrim oluşturmuş, bunun sonucunda bir sürü püskürme olmuştur. Bunların ilki, taptığımız Tanrı dır. Bu ilk püskürtmeden olan Tanrı bile bizler için ulaşılmaz bir konumdadır. Tanrıdan da, çiftler halinde yeni varlıklar zuhur etti. Her yeni çift, Tanrının bir vasfını temsil ediyordu. Tanrının cinsiyeti yoktu, ama ondan zuhur eden çiftler, dişi ve erkek idi. Ortaya çıkan her çift, kaynağından uzaklaştığı için giderek zayıflamış ve azalmıştı. Böylece 30 çağ yaşanmış ve sonunda süreç tamamlanıp, Tanrısal âlem oluşmuştu. Böyle tanımlanan Tanrısal âlem, çok Tanrılı dinlere inananlar için, hiç yadırganacak bir şey değildi.

Ortaya en son Sophia (Bilgelik) çıkmıştı. Ama Sophia, Mutlak'ın (Gerçeğin), yasaklanmış bilgisini elde etmek istediğinden, Tanrısal âlemden sürülmüştü. Şimdi Sophia kutsal kaynağına geri dönmek umudu ile evreni dolaşıyordu. Dünya, Sophia'nın, sürgün olduğundaki üzüntü ve sıkıntısından oluşmuştu. Gnostikler (Gnostikoi'ler) böylece, dünyanın Tanrısallıktan sapmış, cehalet içinde olduğu fikrini taşıyorlardı.

Bazı Gnostikoi'ler ise, Tanrının maddi dünyayı yaratmadığını çünkü bu işin Tanrı için çok bayağı bir iş olduğunu düşünüyorlardı. Dünyayı yaratmak, yaratıcı olarak adlandırılan çağlardan birinin işiydi. O (yaratıcı çağ), Tanrısal âlemin merkezindeki Tanrıyı kıskanmış ve kendini göstermek için dünyayı yaratmıştır. Ancak ne yarattığını bilmemekteydi. Hiçbir şey bilmeden ve cahilce gökyüzünü, insanı ve yeryüzünü yaratmıştı. Böylece, ne yaptığını bilmeden var olmaya devam eden dünyanın yardımına diğer bir çağ, Logos yetişmişti. Logos, insanlara Tanrıya giden yolu göstermek için İsa şeklinde yeryüzüne inmişti.

Gnostiklerin öğretisi mitolojik bir öğretidir. Söylenen her şey, eski mitolojilerin sisli havasından çıkıp, gelmiş gibidir. Ancak hem o dönemde tartışmalarının hangi boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından, hem Hıristiyan dininin geçirdiği aşamaları veya çalkantıları göstermesi açısından ve hem de insanların Tanrıyı bulabilmek için neler düşünebildiklerini göstermesi açısından bilinmesi gerekmektedir. Gnostikler, Hıristiyanlığa yeni geçenlerin, Yahudilikten aldıkları Tanrı kavramından pek memnun olmadıklarını da göstermektedir. Çünkü o dönem insanlarının yaşadığı dünya, hep gördüğümüz gibi, merhametli bir dünya değildi. Ve hatta yaşanabilir bir dünya bile değildi. Bu dünyayı tabii ki merhametli bir Tanrı yaratmış olamazdı.

Aynı dönemde, Roma'da Markion (M.S. 100 – 165) kendi kilisesini (cemaatini) kurmuştu. İsa demişti ki: ancak sağlam bir ağaç iyi meyve verebilir. Demek ki, bu dünya, baştan aşağı kötülük ve acı ile dolu olan bu dünya, merhametli bir Tanrı tarafından yaratılmış olamazdı. Markion, Yahudi metinlerindeki adalet uğruna etrafı yok eden Tanrıyı da anlamıyordu. Sonunda dünyayı " savaşa tutkun, davranışlarında bir tutarlılık olmayan ve kendisi ile çelişen " bu Yahudi Tanrısının kurmuş olduğuna karar verdi. Ancak, İsa, Yahudi metinlerinde hiç bahsedilmeyen bir başka Tanrıdan bahsetmişti. Bu ikinci Tanrı yumuşak, ılımlı, iyi ve mükemmel bir Tanrıydı. Bu Tanrı, Yahudi Tanrısından tamamen farklıydı. Bu kötü dünya, kötü Tanrının işiydi. Bu sebepten, insanlar yüzlerini bu dünyadan çevirmeliydiler. Yahudi Tanrısını anlatan kitaplar reddedilmeli idi. İsa'nın düşüncelerini aktaran metinlere eğilinmeli idi. Markion, o dönemde, pek çok Hıristiyan'ın düşüncesine sözcülük etmiştir. Bu acımasız

dünya ile İsa'nın Tanrısı nasıl bir araya konabilirdi. Hıristiyanlar İbrani Tanrısı ile ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

Hıristiyanlık, Yahudilikten ayrılıp, yeni bir din hüviyetine büründükçe, Yahudilik de hareketlendi. Kudüs ve çevresindeki Yahudilerden daha fazlası sürgünde yaşıyordu. Çok değil, bundan yüz yıl önce, Roma imparatorluğunda kalabalık bir nüfus oluşturan Yahudiler, kan kaybediyorlardı. Yunanistan, Anadolu ve Mısır'daki Yahudilere Hıristiyan dini daha tatmin edici hitap ediyordu. Yahudiliği ayakta tutanlar hahamlardı. Bunlar Kutsal Metni tanıyan ve kanun koyanlardı. Yahudiler, başlarına gelen onca olaydan sonra, siyasi tutkularını yitirmişlerdi. Artık siyasi iktidarlar Hahamları ve Haham başını, toplumun kefili olarak görüyorlardı. Hahamlar tartışılmaz bir kişilik kazanmışlardı. Bu kişilerin inanç ve yaşam sorunları karşısında, uzun zaman diliminde oluşmuş olan içtihatlarını bir araya getirip, düzenlemek, çoktan gerekli hale gelmişti. Uzun zamandır, Yahudilik, sözlü anlatımla ve parça parça yazılarla, devam edebilmişti. Ama böyle dağılınca ve hele Hıristiyanların yazılı rekabeti karşısında, eskiden olduğu gibi devam edemezdi. II ci yüzyılda, Kudüs'de içtihatları bir araya getirme çalışması başladı. Bu büyük, kapsamlı bir çalışmaydı. Anıtsal bir derleme olan bu eserin oluşması yüz yıllar alacaktır ve ona sonunda " Talmud " denecektir. Talmud üzerindeki çalışmalar, M.S. 500 yılına kadar sürdü. Bunlardan biri Yeruşalim (Kudüs) Talmud'udur. Diğeri Babil'de hazırlanan Babil Talmud'udur.

M.Ö. 100 yılında İbranice metin olan, Eski Ahid'in Yahudi şeriat kitabı denen metni, M.S. 150 yılında, İbranice bilmeyen Mısır Yahudileri için Yunancaya çevrilmiştir. Bu çevirinin 70 kişi tarafından bir arada yapıldığı hikâye olunduğundan, bu nüshaya Yetmişlerin Çevirisi adı verilir. Bunun dışında, bir de Roma Katolik kilisesinin Roma Katolik Şeriat kitabı vardır. Bu ise Kitap-ı Mukaddes'in Vulgate diye anılan ve M.S. 400 yılında bitirilen çevirisine dayanmaktadır. Bunun dışında bir de Protestan Şeriat kitabı vardır. Bütün bu şeriat kitapları arasında bazı değişiklikler mevcuttur. Yahudi ve Protestan Şeriat kitapları, Katolik Şeriat kitabının kabul ettiği bazı kutsal metinleri kabul etmezler. Tobyas'ın ve Judith'in kitapları böyledir.

Yahudi Mistizmi

Hezekiel'in gördüğü

Yine bu dönemlerde, Yahudi Mistizminin ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Doğuda, Hindistan ve Çin'de Mistik öğreti, dinin vaz geçilemez bir yönüydü. Batıda ise, Mistizm kökenleri, çok daha öncelere, Mısır'a kadar gidiyordu. Daha önce anlatılan çok Tanrılı dinlerde, Mistik yapılanma, yer yer ve zaman zaman görülmüştür. Ancak, Mistizmin tek Tanrılı dinlere girişi, Yahudiliğe girmesiyle başlamıştır. Bu biçimin oluşmasında, eski bilgilerin ve Budizm'in etkisi vardır.

Tek Tanrıcılık köken itibarı ile mistik değildir. Buda'nın tefekkürü ile peygamberlerin tefekkürü arasında deneyim farkı vardır. Yahudilik, gelişmekte olan Hıristiyanlık ve yakında ortaya çıkacak olan Müslümanlık, etkin dinlerdir. Tanrı'nın iradesi gökte olduğu kadar, yerde de geçerlidir. Bu dinlerde, Tanrı ile insanlık arasında bir buluşma, yüzleşme vardır. Tanrı insanlar ile sessiz tefekkür ile değil, diyalog ile ilişki kurar. Tek Tanrılı dinlerde, Tanrı insanları kendine çağırır.

Mistik düşünce, önceliğini akla hitap etmeye vermez. Sıkıntılı düşüncelere yardımcı olma eğilimi taşır. Mistizm içinde disiplin vardır. Bu disiplin sayesinde daimi bir bütünlük duygusu oluşturulmaya çalışılır. Disiplin, uygulayanları, başlangıçlarına dönmekte ustalaştırır.

Yahudi mistizminin ilk asırlarına dair elde fazla bir bilgi yoktur. Ama Yahudi mistizminin büyük sıkıntılar çektiği bellidir. Bu sırada Yahudiler, bir tarafa itildikleri ve kovuşturmaya uğradıkları bir dünyada kurtulmanın yolu olarak, daha kutsal bir dünyayı bulmak istiyorlardı.

Yahudi mistikleri için, Tanrı, yedi kat gökte yapılacak tehlikeli bir yolculukla ulaşılabilecek bir kraldı.

Hahamlar, mistik tavırlara hiç de iyi gözle bakmıyorlardı. Mistikler ise, Hahamlarla çelişmemeye özen gösteriyorlardı. Bu mistizme, literatürde " taht mistizmi " denir. Taht mistizmi ile başlayan Yahudi mistizmi, Hahamların yani formal dincilerin akademilerine rağmen, yaşamaya devam etmiştir. Yahudi mistizmi (Yahudi Gnostizmi) Hermesçiliğin anahtar unsurlarının çoğunu kendine mal etmiştir.

Taht mistikleri, kendi tavırlarının hahamların geleneklerine uygun olduğu görüşünü taşırlardı. Hatta mistik yollarının en önemli kahramanları, isim yapmış bazı hahamlardı. Kutsal Ruh, haham Yuhannan ve öğrencilerine, Hezekiel peygamberin gördüğü Tanrı'nın arabasını tartışırlarken, gökten bir ateş olarak inmişti. Haham Akiva ve yanındakiler, ruhsal bir yolculuğa çıktıklarında, hepsi telef olmuş, sadece haham Akiva, seyahatten yara almadan çıkabilmişti. Yani özet olarak, Zihnin derinliklerine yapılacak yolculuklar, büyük kişisel riskler taşıyordu. Bazı kişiler için, aklın derinliklerine yapılan yolculuklarda bulunanlar, taşınamayacak kadar ağır olurdu. Bu nedenle, bütün dinlerin mistik öğretilerinde, aklın derinliklerine yapılacak yolculuklar, işinin ehli bir rehber eşliğinde yapılırlar. Bu rehber kadar önemli olan diğer husus da zihinsel olgunluğa erişilmiş olmasıdır. Rehber rehberlik yaparken, çırağının zihinsel olgunluğunu izleyerek, onun hazmedebileceği kadar katılmasını sağlar. Yolculuk ve olgunluk iç içe, birbirinden beslenerek, kişinin kaldırabileceği sınırlarda dolaşarak oluşur. Aksi halde, meczupluk, çılgınlık ve kötü ruh halleri yolcuları yok eder.

Yahudiler, mistik deneyimlerin bu temel kuralını hep bilmişlerdi. Genç insanları, tam anlamı ile olgunlaşıncaya kadar mistik disipline öğrenci olarak kabul etmezlerdi. Ayrıca, öğrencinin, cinsi sağlığının yerinde olmasını garantilemek için, evli olması gerekirdi.

Mistik, göğün mitolojik yedi katından geçerek, Tanrı'nın tahtına yolculuk ederdi. Bu zihinsel bir uçuştu. Bu uçuş esnasında, akıllarında bulunan dinsel tezahürler kontrollü bir şekilde tekrar düzenleniyordu. Bunun için en önemli olan konsantrasyondu. Yoğunlaşmayı da disiplin sağlıyordu.

" Belirli sayıda oruç tutulmalıdır, yüzü toprağa dönük olarak baş dizlerin arasına alınarak, Tanrı için belirli övgüler kendi kendine fısıldanılmalıdır. Sonuçta, yüreğin içindeki en gizli yerler görülecek ve yedi salon görülerek, salondan salona geçer gibi olunacaktır. "

Burada söz edilen tefekküre ait metinler yazılmadan önce de, tefekkürün kendisi var olmuş olmalıdır. Pavlus, " Mesih ile bütünleşmiş " bir arkadaşının, dördüncü katta sıkışmış olduğundan bahseder. Pavlus, arkadaşının " cennette sıkıştığına ve insan diline çevrilmeyecek ve çevrilmemesi gereken şeyler duyduğundan " emindir.

Dinsel deneyimler söz ile ifade edilemez. İnsan dili bunu anlatmakta yetersiz kalır. Görünüm ise iyi bir anlama aracıdır. Bir Yahudi dinsel bir görünüm gördüğünde, yedi kat göğü görecektir. Çünkü onun içi bu tasavvurlarla doludur. Herkes içinde olanı görür. Şaman gider ruhlar dünyasında dolaşır. Bir Budist Buda'yı görür. Bir Yahudi de yedi kat göğü görür. Bu bir halüsinasyondur.

Yahudilerin bu taht mistizmi içinde gelecekte sadece Yahudilere özgü gizemli bir anlayış olan " Kabbala " nın tohumlarını taşımaktadır.

Sırlar Kitabı

Söylencelere göre Yahudilerin meşhur sırlar kitabı Kabbala da ilk defa bu dönemde yazılmıştı. Yahudilerin bildiği sırlardan bahsedilirken, Adem'in Sırlar Kitabı (veya İşaretler Kitabı), Raziel'in Kitabı, Enuş'un Kitabı, Süleyman'ın Anahtarı, Aziz Abramel'in kitabı gibi orijinalliği ve varlığı şüphe götüren kitaplardan bahsedilir. Söylencelere göre Yahudilere büyü sanatında yol gösteren kitaplar bu kitaplardır. Yahudi büyü kitaplarından konuşurken esas bahsedilmesi gereken bir kitap da Zohar adlı eserdir. Zohar'ın kaynağı insanın var oluşuna cevap arayan Kabalistik öğretidir.

Yahudilikteki ezoterik öğreti veya bir cins Yahudi mistisizmi de diyebileceğimiz Kabalistik öğreti yüzyıllar boyunca ağızdan ağza geçerek ve her Kabalistik bilgenin kendine özgü birikimiyle zenginleşerek gelmişti. Yahudilerin dediğine göre " Hakkında ilk bilgi sahibi olduğumuz Hz. İbrahim'in Yaratana sorduğu sorular ve üst dünyaya ait bilgi ve gizemler ona gösterildi ". Yani burada demek istenen İbrahim peygamberden beri gelen gizli bilgilerin Kabbala'da toplanmış olduğuydu.

Kabbala gelişmesine, Musa'nın beş kitabı (Tevrat) yazıldıktan sonra da devam etti. Kabbala'nın en önemli eserleri arasında sayılan Sefer Yetzirat veya Zohar (Nur Kitabı) kâinatın sırlarından bahseder. Aramice yazılmıştır. Söylenceye göre ilk Zohar M.S 150 yıllarında Rav Simon Bar Yochai (Rabi Şimon Bar Yohay). " Raşbi " tarafından yazılmıştır. " Raşbi ", Roma tarafından şiddetle bastırılan ayaklanma sırasında ölen Rav Akiva'nın (M.S. 40–135) hayatta kalabilen dört öğrencisinden biridir. Rav Akiba, kuşaklar boyunca süren teolojik, mistik ve gizemli birikimi ilk toparlayan ruhani liderdi. Kabbala yandaşlarına göre bu konudaki birikim Musa ile birlikte başlamıştı. Musa'nın ilk inanları olan yetmiş kişiyle birlikte başlattığı ilahi fikir tartışmaları, o günden bu güne sürüp gelmişti.

Kabalistik akımı bir tehdit kabul eden Romalılar Rav Akiba'nın derisini yüzüp kemiklerini çıkararak feci bir şekilde öldürdüler. Raşbi, Rav Akiba'nın tüm müritlerini öldüren Romalıların elinden kurtuldu ve oğlu ile tam 13 yıl bir mağarada saklandı. Bu ayaklanmayı bastırırken Romalıların 24.000 civarında müridi öldürdüğü söylenmektedir.

Raşbi ve oğlu Rabi Eliezer, 13 yıl kaldıkları mağarada ermişliğin bu dünyadaki son kademesi olan 125. kademeye çıktılar. Mağarada ibadetle geçen 13 yılın sonunda Zohar'ı Tanrının ilham ettiği söylenir. Yani Zohar da vahiy yoluyla inmiştir. Zohar'a göre Rabia Simon ve oğlu " Peygamber Eliyahu " seviyesine yükselmiş din büyükleriydiler.

Zohar Arami dilinde yazılmıştı. Bu dilde yazılması, Aramicenin İbranicenin gizli dili olduğu söylentisine sebep olmuştur. Zohar'ın yazarı ne Rabi Simon ne de bir başkası olabilir. Hikmete erişebilenler tarafından iletilenler, başka birileri tarafından kayda alınmıştır. Yazılar öyle bir üslupta yazılmıştır ki yazılanlar ancak onu anlamaya layık olanlarca anlaşılabilir. Zohar onu çevreleyen bütün efsane ile birlikte içeriğini dolaylı bir şekilde olsa da vahiy'e yaklaştırmaktadır. Böyle yaparak içeriğini bir anlamda tartışılmaz ve kutsal kılmaya çalışmaktadır. Son tahlilde Zohar'daki gizli bilgilerin kaynağı olarak Enok (Kuran'da İdris Peygamber olarak bilinir) gösterilir. Bu Enok daha önceden bildiğimiz Hermes, Hermes Tut veya Honok'dur.

Kabbala öğretisine göre Tanrı bütün Kâinatı 10 Sefirot ile yaratmıştır. Bu on sayı veya sefira yahut ta sefirutların sayısı değişemez. Bir fazla, bir eksik de olamaz toplamı on olmalıdır. Bu on sefira da birbirine 22 yolla bağlanır 22 sayısı da Eski İbrani alfabesindeki harf sayısıdır. Dolayısıyla her harfin de bir içsel – sembolik anlamı vardır.

Zohar'da bütün ruhların, cisimlerin, cin ve meleklerin Tanrının tek olan varlığından türediği söylenir. Cisimler sonsuz çeşitte olabilirler ama maddi manevi dünyadaki her şeyin özünde değişmeyen tek varlık vardır (Sefirut). İnsanlık tarihi 6 000 er yıllık dönemler halinde (nesiller) düzenlenmiştir. Ruhlar her nesilde gelişerek ıslah olurlar ve bu dönemlerin en sonu olan zamanda bütünlüğün en üst seviyesine ulaşırlar. Bu yaradılış noktasına çıkıştır.

Zohar, daha sonra, 13.yy da İspanya'da bir Yahudi yazar olan Moses de Leon tarafından yayınlandı. O güne kadar daha ziyade yüksek din mensuplarının uğraşı olan gizemli ve çoğu da anlaşılmaz Kabalistik ezoterik bilgiler ve söylemler böylece ortaya dökülüverdiler. Bu kitabı Moses de Leon tabii ki Rabi Simon'a atfetmiş, kendisini sadece bir araç olarak göstermişti.

.

M.S. 150 yıllarında yazıldığı düşünülen Zohar'ın ortaya çıkma hikâyesi şöyledir. Efsaneye göre Zohar bir mağarada gizlenmişti. Ama tesadüfen Araplar tarafından bulundu. Araplar onun değerini anlamadılar. Pazaryerine götürüp onu paketleme maksadı ile kullanmaya başladılar. Pazaryerinde balık alan bir Kabalist satın aldığı balığın sarıldığı kâğıdı görüp, ne olduğunu anladı. Böylece kalan parçalar toparlandı. İnanç sahipleri için bu hikâyede şaşılacak bir şey yoktur. Saklı bir kutsallık doğru bir zamanda mutlaka keşfedilmek zorundadır ve öyle de olmuştur. Zohar insanlık için ortaya çıkmıştır.

Daha sonra tekrar ele alınacak olmasına rağmen Kabbala'nın ileriki gelişmesini burada kısaca özetleyelim. Kabbalacıların ikinci dönem dedikleri döneme girildiğinde, Rav Yitzak Laura (1535 – 1572) Zohar'ı ve Kabalistik öğrenimi geniş halk kitleleri için anlaşılır kılmak için gerekli dil çalışmalarını da yaparak 16. yy da yeniden yayınladı. Rav Yitrak Laura veya kısaca " Ari " Hayat Ağacı, Anlamların Kapısı, Reenkarnasyon Kapısı gibi eserler de vermişti ama bu eserlerini uygun zamana kadar saklatılıp, yayınlanmadığı söylenir.

Yahudilerin gerek İspanya'da gerekse Avrupa'da büyücü olarak yeniden ün bulmalarına iblisler, ruhlar, melekler vb. gibi kavramlarla dolu bir kitap olan Zohar'ın katkısı büyük olmuştur. Çünkü Avrupa'da o günlerde ve hatta günümüz Amerika'sında oldukça popüler olan pek çok kitabın ve tarikatın adeta motor gücü Zohar'dır.

Aurelius

Aurelius

Antonius'un ölümü üzerine, damadı Aurelius imparator olmuştu (M.S. 161 – 180). Marcus Aurelius, İspanya'da yerleşik bir aileden gelmekteydi. Traianus'ın yeğeni ve daha sonra Hadrianus'un karısı olan Sabina'nın akrabasıydı. Küçüklüğünde çok iyi eğitim ve öğretim görmüştü. Antoninus'un kızı Faustina ile evlendikten sonra, imparatorluk yönetiminde söz sahibi olmuştu. Antoninus ölümü üzerine, kardeşi Lucius Verus Commodus'le birlikte

imparatorluk tahtına oturdu. Bu iki kardeşin her ikisi de Antoninus tarafından evlat edinmişlerdi.

Bu dönemde, Ermenistan da Parthlar ile problem çıkmış, Parthların üzerine yürüyen Kapadokya valisi Severius, Ermenistan'a girmiş, fakat kendi ve ordusu Parth kralı 3. Vologases tarafından yok edilmişti. Parthlar, Suriye eyaletindeki bir ikinci savaşı daha kazandıktan sonra, Kapadokya'nın ve Suriye'nin bir bölümünü ellerine geçirmişlerdi.

Parthların bu başarısı üzerine, Lucius Verus bizzat gelerek, doğuda, Roma otoritesini tekrar kurmuştu. Bu sırada, Suriye'de görülen veba imparatorluğa yayılmış ve pek çok insanın ölümüne neden olmuştu. Roma ordusu da vebadan etkilenmiş, askerlerin çoğu ölmüştü. Dört yıl süren seferde, Mezopotamya'ya kadar olan topraklar geri alınmıştı. Ancak, veba, Tuna cephesinden gelen baskı, doğu sınırlarını elde tutmanın ne denli zor olduğunu gösteriyordu. Roma Parthlar ile uzlaşmaya giderek, doğu sorununu bir süre erteleyebildi.

M.S. 169 yılında Suriye valiliğine Avidius Cassius atanmıştı. Aynı yıl, Aurelius'un ortağı imparator Lucius Verus ölmüş, imparator olarak tahtta Aurelius tek kalmıştı. Doğu sınırlarından sorumlu tutulan Cassius geniş yetkilerle donanmış olarak valilik yapıyordu. 175 yılında, imparatorun öldüğüne dair asılsız bir haber Suriye'ye ulaşınca, Cassius kendini imparator ilan etti. Bunun üzerine, Marcus Aurelius, komutanlarına Cassius'u öldürmeleri emrini vererek, doğuya doğru hareket etti. Yanına oğlu Commodus'ü ve karısı Faustina'yı almıştı. Komutanlar, Cassius'u öldürmüşlerdi, bu arada Aurelius de, Commodus ve Faustina ile birlikte Anadolu'ya varmıştı.

Önce, Cassius'un yerine Suriye valiliğine Martius Verus atandı. Bu sırada, Toros yakınlarında ki Halala kasabasında, Faustina hastalanarak, öldü. Aurelius, Halala kasabasına koloni hukuku vererek, adını Faustinopolis olarak değiştirdi. Eşini kaybeden Aurelius, M.S. 176 yılında, oğlu Commodus'u ortak imparator ilan etti. Baba ve oğul, beraberce 4 yıl saltanat sürdüler. İmparator Aurelius, Suriye ve Mısır'a gidip, tekrar Anadolu'ya döndü. Bu gelişinde, Smyrna'da (İzmir) bir süre kalarak, sofist Aristides ile beraber oldu.

Marcus Aurelius'un kendi de filozoftu. Yazdığı " Kendi kendine " (Kendime bakışlar) adlı eseri, Stoacı düşüncenin en önemli eserlerinden biridir. Aurelius da, Seneca gibi ruhun ölümsüzlüğüne inanıyordu. Aynı zaman da, Epiktetos gibi katı bir ahlakçıydı. Stoacılığın eskiden beri gelen özeleştiri (kendi ile hesaplaşmak) ilkesini en iyi kullananlardan biriydi.

Marcus Aurelius'a göre insanlar, bir bağ kütüğü gibi yemiş vermek için yaşamaktadırlar. Akıl, beden üzerinde egemen olamayacak kadar güçsüzleşirse, yaşamdan kendi isteği ile ayrılınmalıdır. Yeterince yaşamak, insanın elindedir. Tıpkı olgunlaşmış bir yemiş gibi, doğaya uygun yaşa ve ondan tasalanmadan ayrıl. Yemiş olgunlaşınca, kendisini yaratmış olan ağaca ve toprağa minnet duyarak yere düşer. İnsan da, bu dünyadan ayrılma zamanı geldiğinde aynı olgunluğu göstermelidir.

İmparatorun Roma'ya dönüşünden sonra, Smyrna bir depremle yerle bir olmuş, imparator da kente, yeniden imarı için, önemli yardımda bulunmuştur.

Aurelius zamanı, Roma sınırlarında yapılan savaşlarla geçmiştir. Hadrianus ve Antoninus dönemindeki " Roma barışı " çağı bitmişti. Yeni bir savaş dönemi, Roma'nın müdafaa savaşları verdiği bir dönem açılmıştı. M.S. 168 yılında, Parth savaşları, veba ve açlığın iyice zayıflattığı Roma üzerine, göçebe kabileler bir çığ gibi geldiler. Başta Markomanlar, Germen

halkları Roma sınırlarını aştılar. Aurelius, kabileleri Bohemya ve Karpat dağlarının ötesinde tutabilmek için, ölene kadar kuzeyde savaştı durdu. Göçebe kabileler içinde, Roma hizmetine girmek isteyenler de vardı. Onlar, diğer göçebelere karşı kullanılmak üzere sınırlara yerleştirildiler. Ordu vebadan, açlıktan ve İtalya'daki nüfus azalmasından çok etkilenmişti. Ordunun mevcudu durmadan düşüyordu. Göçebeler askere alınmaya başlandı. Bu ise Roma ordusunun gittikçe göçebe kültürüne uymasına neden olacaktı.

Her yerde, Britanya'da, İspanya'da, Ren'de, Tuna'da, Anadolu'da, Suriye'de durum felaketti. Marcus Aurelius, savaş bölgeleri arasında mekik dokurken, M.S. 180 yılında, Vindobona'da (Viyana), vebadan öldü. O öldüğünde, imparatorlukta durum son derece gergindi.

Aurelius ölünce, oğlu Commodus tek başına imparatorluğa devam etti (M.S. 180 – 192). Commodus, Nero ve Domitianus'u gölgede bırakacak kadar Roma'yı zalimce yönetmiştir. Roma ileri gelenlerinin hiç birinin can güvenliği kalmamıştı. Bu arada imparatorluğun her yanında huzur kalmamış, Roma imparatorluğu çöker gibi olmuştur. Komutanlar ve senato, imparatordan nefret ediyorlardı. Sonun da Commodus öldürüldü.

Commodus

Eyaletlerin Yükselişi

Yukarda anlattığımız, Antoninuslar döneminde, yüz yıl, imparatorlukta önemli gelişmeler oldu. İtalya önemini yitirdi. Eyaletlerde iktisadi ve kültürel yaşam doruk noktasına vardı. Siyasi bir çözülme başladı. Köle emeği önem ve verimi kaybederek, iktisadi ve sosyal bir çöküşü başlattı.

İtalya'nın kendi ekonomisi gelişmiş değildi. İtalya, eyaletlerden yağmalananlarla yaşamaya alışmıştı. İtalya'da tahıl üretimi düşmüş, ekili alanlar aleyhine otlaklar genişlemeye başlamıştı. Küçük mülk sahipleri ve çiftlikler çöküş içindeydiler. Nüfus durmadan azalıyordu. Çok çocuklu aileleri destekleyen çeşitli kanunlar çıkarılmasına rağmen, nüfus azalması durdurulamıyordu. İtalyan toplumu ve Roma siyasi yaşamın dışına düşmüştü. Bu da, siyasi bir kayıtsızlık, sosyal hizmetlerden ve özellikle askerlik hizmetinden kaçma eğilimi, özel yaşamda toplumdan uzaklaşarak, içine kapalı bir yaşamı getirmişti. Aslında, nasıl köleler efendileri karşısında her haktan yoksun iseler, vatandaşlar da, devlet yani imparator karşısında öyleydiler. İmparatorun iktidarı, her türlü sosyal düşünceyi bastırıyordu. Devletin ezici boyunduruğu, herkezde genel bir boyun eğiş ruhunu yayıyor, bu da, her türlü ilgiyi söndürüyordu. Bunların toplam sonucu olarak, derin bir ahlaki çöküş başlamıştı. Serbest davranma alıp başını gitmiş, eski örf ve âdetlerden eser kalmamıştı. İnsanlara kala kala, en bayağı bedensel hazları tatmak ve bu tarzda ömrü tüketmek kalmıştı. Sanat da bundan nasibini almış, içi boş, içeriği olmayan yazılar yazılmaya başlanmıştı. Tumturaklı, karmaşık, anlaşılması güç, genellikle iktidarı öven yazılar ortalığı kapladılar. Artık, İtalya, bu büyük imparatorluğu birbirine bağlayan merkez değildi.

Eyaletler ve özellikle Anadolu, asırlardır, ezilmiş, yağmalanmış, savaşlarla yakılmış, yıkılmış, neredeyse yok olmuştu. Ama kısa bir sulh ve huzur dönemi, onların tekrar ışıldamaları için yetmişti. Bitinya, Bergama Kapadokya, Ege adaları, Suriye ve Mısır, eski zanaat ve ticaret merkezleri, her şeyleri ile hemen canlandılar. Ama şimdi doğu tek zenginlik kaynağı değildi. Batı eyaletleri de gelişerek, doğu eyaletleri ile rekabete başlamışlardı. Galya ve Batı Germanya'da, köle emeği sayesinde, büyük bir iktisadi gelişme olmuştu. Tahıl ambarları artık sadece Mısır ve Anadolu değildi. Tuna eyaletleri de, bereketli tahıl ambarları olmuşlardı. İspanya'da madencilik büyük gelişme göstermişti. Artık, tüm imparatorlukta, İtalyan şehirleri ile boy ölçüşebilecek düzeyde, kentler büyümüş ve gelişmişti. Burada oturanlar, Roma vatandaşlık hakkını almışlardı. Pek çok eyalet kenti, belediyeler kurmuşlar, bir kısmı da, eski Yunan siteleri gibi özerk bir yönetimle yönetiliyorlardı.

Batı eyaletleri, Galya, İspanya, Batı Germanya hızla gelişiyordu. Bu gelişmede, üretimin batı eyaletlerine kayışı kadar, ticaret ve yol ağları da önemli bir rol oynuyordu. Yollar, anayollar ve ikincil yollar olarak, en hücra yerlere kadar uzatıldılar. Bununla birlikte kara yolu taşımacılığı ağır ve pahalıydı. O dönemde hala at koşumları yetersizdi, atlar küçüktü, nal yerine atların ayaklarına sandallar bağlıydı. Öküzler ise, çok ağır yürüdüklerinden, uzun mesafeler için elverişli değildi. Batıda genelde, nehirlerin su rejimleri düzenliydi. Bu nedenle, nehirler kanallarla birbirine bağlanarak, bir suyolu şebekesi oluşturulmaya başlandı. Böylece, kara taşımacılığının büyük bir kısmı, nehirler ve denizler üzerinden suyolları ile yapılan taşımacılığına dönüştü. Batının kendi iç ticareti, iş bölümünün artması ve suyolları nedeniyle hızla gelişmeye başladı.

Buna karşılık Anadolu'da, deniz taşımacılığı nedeniyle, kıyılarda gelişme devam ediyor, ama iç kesimlerde bu gelişmeye, birkaç merkez kent hariç, pek rastlanmıyordu. Anadolu'da yol yapımı, çok zor ve pahalıydı. Bu nedenle, Anadolu yol şebekesi, Batı eyaletleri kadar gelişemedi. Ayrıca, düzensiz rejimli nehirler de suyolları taşımacılığına imkân vermiyordu.

Çökmüş İtalya ile parlamış eyaletler, içine kapanmış İtalya ile kıvıl kıvıl eyaletler, ticaret ilişkilerini de değiştirmişlerdi. İtalyan kökenli iş adamları, saf dışı edilmiş, ticaret, eyalet tacirlerinin eline geçmişti. Yunan ve Suriyeli tüccarlar, Hindistan'a ve Seylan'a gidiyorlardı. Çine kadar gidildiği oluyordu. Hindistan'dan, baharat, değerli taşlar, kumaşlar, Çin'den ipek geliyordu. Galyalı tüccarlar, Baltık denizine ve İskandinavya'ya kadar çıkıyorlardı.

Eyaletlerde, belediye seçimleri, kent yöneticilerinin seçimi, meslek kuruluşlarının toplantıları, kurultaylar, nedenleri ile yoğun bir kamu yaşamı oluşmuştu. Kendini yönetebilme alışkanlığı ve zamanla yönetim hatalarını görerek, düzeltmeler yapmak, bunlarla ilgili tartışmalar, bağımsız yaşama alışkanlığını geliştiriyordu. Buradan da ayrılıkçı akımların ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Roma imparatorluğu kurulduğundan bu yana 4 -5 asır geçmişti. Bu arada üretim araçlarında kaçınılamaz gelişmeler oldu. Orak makinası ve tekerlekli demir sapan ortaya çıktı. Su değirmenleri hem gelişti ve hem de çoğaldı. İnşaatlarda vinç, pişmiş tuğla ve çimento kullanılmaya başlandı. İlkel bir tarz olan köle emeği ile üretim araçları gelişmesi birbirine ters düşüyordu.

Kölelerin niteliği değişmişti. Eskiden, uygar halklar köleleştirilerek kullanılıyordu. Ama şimdi tüm bu köle kaynakları Roma eyaletleri olmuşlar ve halkları da büyük ölçüde vatandaş kabul edilmişlerdi. Şimdi, köleler Germenler, Sarmatlar gibi göçebe uluslardan alınıyorlardı. Bunların ise yerleşik toplumda, kabiliyetleri sınırlıydı. Eskiden, gelişmiş toplumlardan getirilen köleler, genel olarak, meslek sahibi insanlardı. Görgü ve bilgileri vardı, hatta içlerinde bir, iki dil bilen, okuma yazma bilenler vardı. Ve hatta en başlarda, getirilen kölelerin bazılarının, Roma vatandaşlarından daha kültürlü ve görgülü olduğu bile söylenebilirdi. Şairler, filozoflar, öğretmenler, savaş ustaları, marangozlar, demirciler, taş ustaları, mimarlar, heykeltıraşlar, ressamlar, müzisyenler, bahçıvanlar, çiftçiler, hayvan yetiştiricileri ve daha pek çok nitelikli iş gücü, geçmişte gelenlerin içindeydi. Şimdi gelen kölelere yapacakları işleri öğretmek gerekiyordu. Ama onlara yapacaklarını öğretecek bilgi nasıl bulunacaktı.

Bu arada, kölelere karşı düşünceler ve davranışlar değişiyordu. Hadrianus ve Antoninus, efendilere, kölelerini öldürmeyi yasaklamıştı. Kölelerin eşlerinden ayrılarak satılması da yasaklanmıştı. Onlara vasiyet hakkı verilmişti. Kölelerin verimi düştükçe, onlara yapılan

çeşitli eziyetler durumu düzeltemeyince, kölelere yapılan muamele üzerinde düşünülmeye başlanmıştı. Ayrıca, eski köle kaynakları, şimdi eşit haklı vatandaşlardı. Eski kölelerin ahfadı, şimdi eşit haklara sahip vatandaşlardı. İnsanlar artık, köleler ile kendileri arasında, pek bir fark olmadığını hisseder olmuşlardı. Sonunda, tüm yukarıdaki mülahazaların sentezi olarak, kölenin insan olduğu, kabul edinir olundu. Artık, köle horlanmamalı, iyi tutulmalıydı.

Nerva Forumu (resim olarak yeniden şekillendirme)

Üretimi düşen kırsal kesimde, yeni sömürü biçimi ortaya çıktı ve gelişmeye başladı. Buna kolonluk diyoruz. Toprakta, toprağını terk etmesi yasaklanmış köleler, yeni gelip toprağa yerleşmiş göçebe kavim insanları, toprakta kiracı olarak ekip biçen yurttaşlar çalışmaktaydılar. Büyük toprak sahipleri, topraklarını küçük parçalar halinde çiftçi yurttaşlara kiralıyorlardı. Ufak bir kısmını da kendilerine bırakıyorlardı. Kendilerine ayırıp, kiraya vermedikleri toprakları, köleleri ile ekip, biçiyorlardı. Bulunduğumuz zaman kesitinde, çiftlik kiraları, ürünün 1/3 oranında mal olarak ödeniyordu. Zamanla, özellikle eyaletlerde, angaryalar başladı. Başlangıçta, sadece, senede 6 gün, kiracılar, kira bedeline ek olarak, büyük toprak sahipleri için çalışmaya zorlandılar. Bu tarz, büyük toprak sahiplerinin hoşuna gidince de, angarya arttı. Gecikmiş borçlar, ödenemeyen kiralar, hasadın yeteri kadar veya zamanında yapılmaması gibi çeşitli bahanelerle, keyfi ve kanun tanımaz davranışlar ortaya çıktı. Zenginler, sözleşmeleri ve kanun hükümlerini ihlal ediyor, toprakta çalışanları eziyorlardı. Ancak, yurttaş bile olsalar, zenginler karşısında, fakir toprak çalışanlarının hak arama şansı yoktu. Kanun karşısında eşitlik, yazıda kalıp, pratikte uygulanamıyordu. Haklı olan kuvvetli olandı.

Başlangıçta, toprağı kiralamakla başlayan süreç, şimdi toprağı terk edememe şekline büründü. Çiftçiler, artık toprağı terk edemiyor ve gelecek Orta Çağın serflerine dönüşüyorlardı. Serf dönemi başlarken, kölelik de yıkılıyordu.

Antoninuslar dönemi Roma'sı, Akdeniz'in en büyük ve en güzel kentiydi. Orası, uygar insanların oturduğu bir başka dünyaydı. Roma, M.S. 64 ve 69 yıllarında, iki defa yanarak, kül olmuştu. Filaviuslar, Roma'yı onarmaya çalıştılar. Ama Roma, Antoninuslar döneminde parlayarak, kendi külleri üzerinde yeniden doğdu. Nerva ve Traianus forumları yapıldı.

Traianus formunda, meşhur Ulpianus kitaplığı ve Traianus sütunu vardı. Adrianus, Panteonu ve Tiber nehri üzerine köprü yaptırmıştı. Marcus Aurelius, zaferleri onuruna sütun dikmişti.

Trianus Forumu (resim olarak yeniden şekillendirme)

İmparatorlar, Roma'ya muhteşem eserler yaptırırken, zenginler de boş durmuyorlardı. Kentin içinde görkemli evler, Bahçeler, kentin sayfiyelerinde lüks villalar yapılıyordu. Çimentonun kullanılmaya başlaması ile hem devasa yapıları yapmak ve hem de inşaat kolaylaşmıştı. Ve hatta ucuzlamış ve hızlanmıştı. Tüm zenginler, daha güzelini, daha adlarınına yaraşan yapıları yapabilmek için birbirleri ile yarışıyorlardı. Halk kendini bu akıma kaptırmıştı. Şimdi, halkın nazarında saygın bir yere sahip olabilmek için, Roma'da muhteşem bir şeyler yapmak gerekiyordu. Roma sokaklarının hepsi, kenarlarında dereler akan, taş döşeli yollar oldular. Alanlar, meydanlar tapınaklarla ve çeşmelerle süslendi. Her yerde akan şırıl, şırıl sular, kilometrelerce uzaklardan su kemerleri ile getirildi. Konfor ve dekor beğenisi, Roma'da bir tarz olup, çıktı.

Bu konfor ve tarz, eyaletlere de taşındı. Buna artık " Romalılaşma " deniyordu. Romalılaşma, etkisini doğudan fazla batıda gösterdi. İspanya, Galya, Ren kıyıları, orta ve aşağı Tuna eyaletleri Romalaştılar. Eyalet kentlerinde, kapılar, bazilikalar, su kemerleri, sarnıçlar, havuzlar, çeşmeler, hamamlar, amfiteatrlar, sirkler yapıldı. Her yerde okullar açıldı. Latin dil ve edebiyatı yaygınlaştı. Roma'dan gelen hocalar, eyalet gençlerine güzel konuşma, hitabet dersleri veriyorlardı. Söylevde bulunulan, yazılı eserlerin yüksek sesle okunduğu, genel toplantılar yapmak, asrın modası haline geldi. Artık, her yerde Latince konuşuluyordu. Romalılaşma, Roma benzeri kentlerle, Roma kültürü ve dili ile iyice yaygınlaşmıştı.

Eyaletler Romalılaşırken veya Romalılaşmaya çalışırken, Roma kültürü de çöküyordu. Tiyatrolarda artık ciddi konular, güncel olaylar ve temalar üzerine trajedi ve komediler yoktu. " Mim " denilen, pervasız, patavatsız, açık saçık kaba güldürüler, şatafatlı ama içeriksiz peri oyunları sahnedeydiler. Halkın ilgisini bunlar çekiyordu. En başta sirk ve araba yarışları geliyordu. Sürücülerin ceketlerinin rengine göre, " beyazlar ", " kızıllar ", " maviler ", " yeşiller " vardı. Herkes bir taraf olmuştu. Halk arasında konuşulan tek konu, ana gündem maddesi, araba yarışlarıydı. Renk tutmak yani takım tutmak, en önemli olguydu. İnsanlar renklerine göre cephelere bölünmüşlerdi. Araba yarışlarından hemen sonra, ikinci sırayı

gladyatör oyunları alıyordu. Artık, arenalarda sadece gladyatör oyunları oynanmıyor, savaş benzeri oyunlar sahneleniyordu. Kan, kan, akan su gibi kan, toplumu sarmış götürüyordu. Romalılaşmış batı eyaletleri gladyatör dövüşlerini Roma kadar benimsemişti. Ama doğu, öyle bir Yunan, Helen etkisinde kalmıştı ki, Roma etkisi ona kolay kolay nüfus edemiyordu. Buna rağmen, gladyatör dövüşleri doğuya da girdi. Anadolu'da da yapılır oldu.

Araba yarışı

Romanın kültürel çöküşü, en az doğuda görülüyordu. Doğudan hala büyük yazarlar çıkabiliyordu. Bunda, Helen kültür etkisi yanında, eyaletlerin bağımsız, imparatordan veya bir anlamda devletten uzak yaşantısı da etkiliydi. Batıda halk Latinleşirken, Doğuda halk Helenleşerek birbirine kaynıyordu. Romanın kültürel çevrelerinde, Yunanca'nın etkisi hala sürüyordu. Plutarkos (M.S. 45 – 125) ünlü eseri " Koşut yaşamları " doğuda yazdı. Marcus Aurelius, " Düşüncelerini " Yunanca yazıyordu. Dion Cassius, Roma tarihini Yunanca yazdı. Dion Cassius, senatördü ve eseri 80 kitaptan oluşmuştu.

Tıp alanında Roma dünyasının en etkili ismi Claudius Galen M.S. 130 – 200 yılları arasında yaşadı. Çalışmalarına Bergama'da başlamıştı. Daha sonra İskenderiye ve Roma kentinde hekimlik yaptı. Galen insan anatomisinin bilinmesine büyük katkı yapmıştır. Hastalıkların oluş nedenleri, hastalık tanıları ve tedavileri üzerinde çalışmıştı. İnsan anatomisini anlattığı 16 ciltlik " Anatomi üzerine " adlı eserini yazdı. Yunanca bir anatomi sözlüğü hazırladı.

Galen gözlemlerine ve hayvanlar üzerindeki çalışmalarına dayanarak, " İnsan vücudunun kullanımı üzerine " adlı 17 ciltlik bir eser daha yazmıştır. Bu eserde yaptığı deneylerin sonuçlarını tıp dünyası ile paylaşmıştı. Galen örneğin sinir sistemini incelemek için hayvanların sinirlerini keserek, nelerin etkilendiğine bakıyordu.

Galen'e göre ağrı, en alt düzeyde kabul edilebilinecek bilinçli bir duyguydu. Doku bütünlüğünün bozulması veya salgı düzensizliği ağrı nedeni olurdu. Galen migren üzerinde de çalışarak, yarım kafatası migrenini belirlemişti.

Roma'da tıp Galen ve onun gibiler sayesinde hızla ilerliyordu. Ancak, tıbbın ilerlemesi karşısında, onu durduracak olan bir diğer ilerleme Hıristiyanlıktı. Din gelecekte, tıbbı bir kenara iterek, insanları her şeyi tanrıdan bekler hale getirecekti.

Nasıl bir Tanrı

Daha önce, Roma dinini anlatmıştık. Şimdi, bulunduğumuz kesitte, Roma'ya dışardan ithal edilen inanışları bir daha özetleyelim. Bunlardan da, daha önce, yeri geldiğinde, bahsedilmişti. Mısır, Roma eyaleti olduktan sonra, evrenin sahibesi İsis inancı Roma'ya yayıldı. Kaligula (Caligula) zamanında özel ilgi ve teşvik gördü. Claudius zamanında, Anadolu inancı, Tanrıların anası Kibele inancı, Roma'da ciddi taraftar buldu. Filaviuslar döneminde, İranlı Mitra (Mithra) inancı, özellikle askerlerle beraber Roma'ya girdi. Hıristiyan tek Tanrıcılığı da, çeşitli mezhepleri ile Roma'da büyük bir yayılma gösterdi.

Ancak, Roma dünyasında pek çok insan Hıristiyan Tanrısını tapılmaya değmez bir Tanrı olarak görüyorlardı. M.S. 178 yılı cıvarında, filozof Celcius, Hıristiyanları, dar ve bölgesel bir Tanrı anlayışına sahip olmakla suçladı. Celcius'a göre, Hıristiyanlar, Tanrının bütün dünyayı ve göklerin devinimini bile terk edip, sadece insanlarla ilgilenmek için, dünyanın geri kalanını gözden çıkarttığını söyleyerek herkese hakaret ediyor ve herkesi kandırıyorlardı. Roma yöneticileri, Hıristiyanları ateist (Tanrı tanımaz) suçlaması ile cezalandırıyorlardı. Halk, geleneksel Tanrıları önemsemedikleri için, Hıristiyanların devlet için tehlike oluşturduğunu ve düzeni alt üst edeceğinden korkuyordu. Hıristiyanlar, mevcut uygarlığın geldiği aşamayı ve başarıları görmezden gelen, sefil bir guruptu.

Anadolu kısa da olsa bir sükûnet ve barış içindeydi. Ama bu barış Hıristiyanları kapsamıyordu. Onlar her yerde kovuşturuluyor, takip ediliyor ve yok ediliyorlardı. Ama Hıristiyanlık, tüm baskılara rağmen durmadan ve gittikçe daha da hızlanarak, çoğalıyor ve yaygınlaşıyordu. Bu arada, Roma'dan maddi, Hıristiyanlık'tan manevi darbe yiyen Yahudiler gittikçe kendi içlerine kapanarak, neredeyse kastlaşmaya doğru gidiyorlardı. Artık Hahamlar, Yahudi toplulukları üzerinde tam söz sahibi olmuşlardı. Bu sırada harıl harıl Tevrat tamamlanmaya çalışılıyordu.

Anadolu'da yerleşik insanlar Hıristiyanlığı, bu yeni dini, Kibele, Artemis, Attis, Zerdüşt, Mithra ve diğer tapınmaların üzerine yerleştirmişlerdi. Hıristiyan olan topluluklar, eski mitlerini, düşünce metotlarını, eski dinlerinin sevdikleri veya onları etkileyen yönlerini getirip Hıristiyanlığa soktular. Buradan da bir sürü mezhebe benzer dini görüş ayrılığı çıktı. " Anadolu mezhep ayrılıkları " denen bu büyük kargaşa, şimdiye kadar Hıristiyan dininin karşılaştığı en büyük tehlikeydi.

Frigya'da ortaya çıkan biri, Montanus, kendi kişiliği içinde kutsallığın vücut bulduğunu ve kutsallığın kendinde dirildiğini söylüyordu. Bir insan suretinde inmiş kadiri mutlak Tanrı'yım, Baba, Oğul ve Kutsal Ruhum diyordu. Montanus'ün peşinden gidenler, Montanizm inanışını kurdular. Montanizm, kıyamet gününe ve korkunç bir Tanrı anlayışına dayanıyordu. İnananlar, bu dünyaya sırtlarını dönüyor, tam bir bekâr hayatı sürüyorlardı.

Ancak, en önemli nokta, Tanrıya giden en emin yolun şehitlik olduğunu söylemesiydi. İnançları uğruna acılar içinde ölenler, Mesih'in gelişini hızlandırıyorlardı. Şehitler, şeytani Ruhla savaşan Tanrının askerleri idiler.

Montanizm Anadolu'da, Trakya'da, Suriye'de ve Fransa'da (Galya, Gaul) hızla yayıldı. İnsanların, Tanrılara kurban edilmesinin yaygın olduğu Kuzey Afrika'da daha da güç kazandı. Latin kilisesinin içine bile girdi.

Commodus'ün öldürülmesinden, birkaç ay içinde P. Helvius Pertinax imparator oldu. İmparator olduktan kısa bir süre sonra da iç savaş başladı. Didius İulianus (Julianus), büyük bir para ödeyerek, imparatorluk makamını satın aldı. İmparatoru korumakla görevli olan muhafız birliği, şimdi imparatorluk makamını pazarlıyordu. Ordu, ama özellikle muhafız birliği çürümüş ve bezirgânlaşmıştı. Pertinax olsun, Julianus olsun iyi askerdiler, iyi yöneticilerdi. Ancak her ikisi de, muhafız birliğini satın alarak, her defasında daha fazla para ödeyerek iktidar oldular. Roma şehri de, imparatorluk da, ikisi de, pazar veya dükkânda satılır gibi açık artırmaya çıkmıştı. Roma'daki birlikler bunu yapınca ve başarılı da olunca, kendilerinin daha güçlü olduğunu hisseden eyaletlerdeki ordular da oyuna katıldılar. Onlar da kendi generallerini imparator yapmaya başladılar.

Bu sırada, iyi eğitimli Romalılar da Hıristiyan olmaya başladılar. Bu iyi eğitimliler, Hıristiyan Tanrısını Roma idealleri ile bağdaştırmaya çalıştılar. Atina'da, kuvvetli bir olasılık ile felsefe okumuş olan, İskenderiyeli Clemens'in (150 – 215) Yahova'nın, Yunan filozoflarının tek Tanrısı ile aynı Tanrı olduğundan şüphesi yoktu. Platon'a Attika'nın Musa'sı diyordu. Clemens'in Tanrısı da, Platon ve Aristoteles'in Tanrısı gibi, ulaşılamazdı, huzuru bozulamaz, zarar verilemezdi. Clemens'in Tanrısı duygudan uzak, değişmez bir Tanrıydı. Hıristiyanlar, Tanrının soğukkanlılık ve vakarını kendilerine uygulayarak, bu Tanrısal dünyanın parçası haline gelebilirlerdi. Bir Hıristiyan, her davranışında, Tanrının sükûnetini taklit etmeliydi. Doğru oturmalı, sakin konuşmalı, şiddetten kaçınmalı, katılırcasına gülmemeli, hafif bile olsa geğirmemeliydi. İnsan büyük bir gayretle çalışarak Tanrısal sükûnete kavuşabilirdi. Bir kere kavuşunca, Tanrı hep onların yanında olurdu.

Clemens, İsa'nın acı çeken ve yaşayan bir Tanrı olduğuna inanıyordu. İsa gurur tanımazdı ve evrenin efendisiydi. Hıristiyanlar, İsa'yı taklit etseler, onlar da Tanrı olurlardı. İsa, insan kılığına girmiş Tanrısal " logos " du. Bu nedenle, nasıl Tanrısallaşılabileceği bir insandan öğrenilebilinirdi.

İskenderiye'de Clemens bunları söylerken, batıda Lyon'da Piskopos İraneaus (130 – 200), İsa, tanrısal aklın yani " Logos'un " enkarnasyonudur diyordu. İsa, insan haline gelerek, geçmişleri ile birlikte tüm insanları kutsamıştı. İsa, insan haline geldiğinde, insanlık gelişiminin her aşaması kutsanmış ve Hıristiyanlar için bir model oluşmuştu. Bir aktör nasıl oynadığı rol ile özdeşleşirse, insanlar da İsa'yı taklit ederek insan olabilirlerdi. İnsanlar, İsa'yı bir model gibi görüp, onu taklit etmeliydiler.

Clemens, 202 yılında, Kudüs Piskoposluğunda rahip olarak görev yapmak üzere, İskenderiye'den ayrıldı. İskenderiye'de ki okulunda soru cevap yöntemi ile öğretim yapıyordu. Okulda ondan boşalan yeri, Clemens'in 20 yaşındaki öğrencisi Origenes doldurdu.

O günkü Roma dünyasındaki kargaşayı düşünürsek, insanların psikolojik karmaşasını da anlarız. İnsanlar, ulaşılamaz bir sükûnet istiyorlardı. Clemens'in apatheia öğretisi bu nedenle Hıristiyan âleme rahatça girdi ve orda kendine önemli bir yer buldu.

İskenderiye'de ise, Origenes Hıristiyan Platonculuğunu ilerletiyordu. Kurgusu aydınlığa, iyimserliğe ve sevince dayanıyordu. Doğru işler yapılınca, en üst te yer alan Tanrıya varana kadar, basamaklar adım adım çıkılırdı.

Platoncu Origenes, Tanrı ile Ruh arasındaki yakınlıktan emindi. Bu aynı zamanda, Tanrıya ait bilginin insanlığın doğal bir boyutu olması da demekti. Bu bilgi, özel disiplinler uygulanarak, insanda, uyandırılmalıydı. Origenes, Platoncu düşüncesini, yazılı metinlerle bağdaştırmanın yolunu arıyordu. Yazılı metinlerin simgesel anlamları olduğunu söyleyerek, bu sorunu çözdü. İsa'nın bakire Meryem'in rahminden doğmasını sözlük anlamıyla, fiziksel olarak anlamamak gerekiyordu. Bu, Tanrısal bilgeliğin, ruh içinde doğuşuydu.

Origenes, Gnostiklerden de faydalanmıştı. Ruhlar âleminde, tanımlanamaz Tanrı kendini " logos ", Tanrısal söz ve bilgelik şeklinde gösteriyordu. Ve bütün ruhlar da bu tanımlanamaz Tanrıyı düşünüyorlardı. Ama bu mutlak düşünce onları yormuştu. Yorulunca da, Tanrısal âlemden, içine hapis oldukları vücuda düştüler. Tanrı katına doğru bir yolculuk başlamıştı. Bu yolculuğun bir yerinde vücut duracak ama ruh devam edecekti. Vücut, Tanrı yolunda ilerlerken insanın prangası idi. Bu prangadan kurtulmak, cinsiyet sınırlarını aşıp, saf ruh haline gelmek gerekiyordu. Tefekkür (theoria) yoluyla ruh, Tanrının bilgisine (gnosis) ulaşma yolunda ilerler. Sürecin en sonunda ise, ruhun Tanrılaşması vardır. Tanrı o kadar ulaşılamazdır ki, hiç bir söz veya kavram onu tanımlayamaz. Sadece, ruh, Tanrı ile aynı doğayı paylaştığı için, Tanrıyı tanıyabilir. Bütün ruhlar birbirine eşittir. Bu nedenle Tanrı sözünü, Logosu düşünmek normaldir. Herhangi bir insanın ruhu ile İsa'nın ruhu arasında bir fark yoktu. Ama bütün ruhlar vücutlarına düşerken, İsa'nın ruhu, Tanrısal âlemde, Tanrıyı düşünerek kalmaktan memnundu. Aslında bir insan olan İsa'nın Tanrısallığına inanmak sadece bir aşamaydı. İsa, ruhumuzun, Tanrı katına yapacağımız yolculukta bize yardım edecek, sonunda, Tanrı ile yüz yüze geldiğimizde, kendisi başka bir konuma geçecekti.

Origenes'in, İsa'nın Tanrısal niteliği ve insanın kurtuluşu üzerine düşünceleri, sonraki resmi Hıristiyan öğretisi ile kesinlikle uyuşmuyordu. Origenes, İsa'nın ölerek insanlığı kurtardığına inanmıyordu. İnsanlar sadece kendi gayretleri ile Tanrı katına yükselebilirlerdi. Origenes'in ve Clemens'in yaşadığı dönemlerde, henüs resmi bir Hıristiyan ideolojisi oluşmamıştı. Bu dönemde daha her şey tartışılıyor, bir sürü teori üretiliyordu. Tanrının dünyayı nasıl yarattığı ve insan Tanrısal varlık mıdır sorusu, kesin, herkesi kapsayacak sonuçlara ulaşmamıştı.

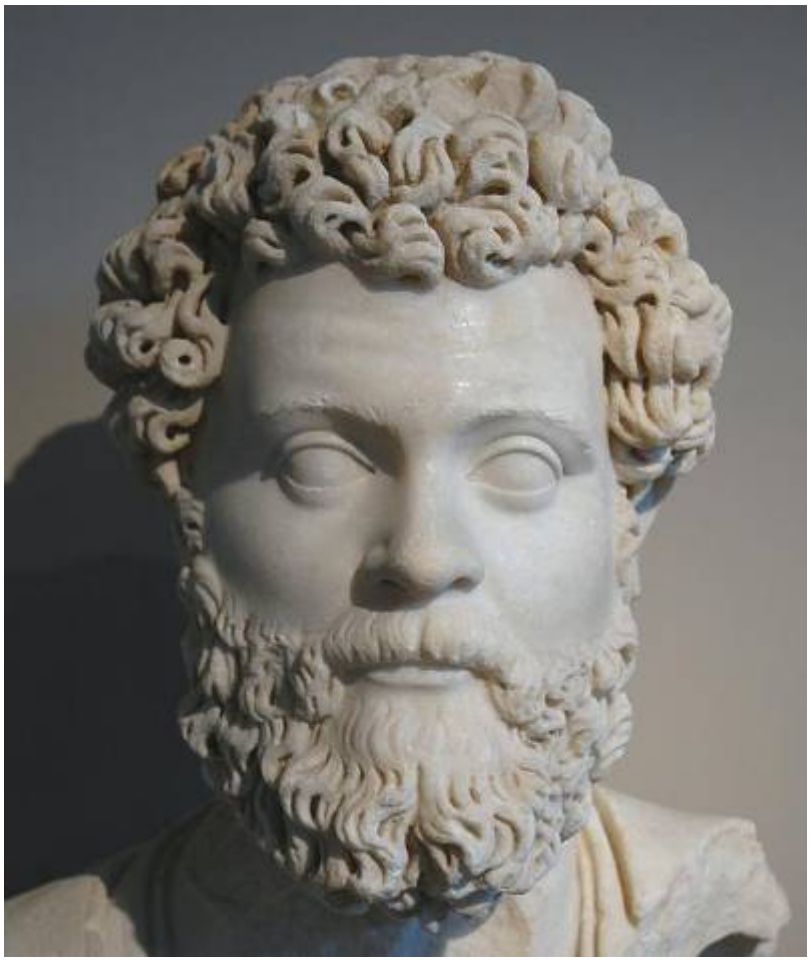
Daha öncede gördüğümüz gibi, din adamlarının kendilerini hadım etmeleri, geçtiğimiz dönemlerde sık görülen bir inanış biçimi idi. Yazılı metinlerde (resmi İncil olmamış İncillerde), İsa, bazı insanların Tanrı krallığı aşkına kendilerini hadım ettiklerinden bahsediyordu. Origenes, bu sözden yola çıkarak, ruhunu daha üst bir konuma getirebilmek için kendini hadım etti. Tanrı ne erkek, ne de kadındı.

Sırası gelmişken tek tanrılı dinlerin hadım'lığa bakışına da bir göz atalım. Tek Tanrılı dinler hadımlığa önceleri biraz aldırmaz görünmüşler, daha sonraları yasaklamışlar, ama hadım kullanmaktan da geri kalmamışlardır.

" göklerin melekûtu uğrunda kendilerini hadım edenler de vardır. Bunu kabul edebilen kabul etsin "(Matta, 19/12, s21)

" husyesi ezilmiş yahut uzvu kesilmiş olan adam Rabbin cemaatine girmeyecektir " (Kitab-ı Mukaddes, Tensiye,23/1 s.200).

Maskeler mi Üçleme mi

Severus

Roma İmparatoru Helvius Pertinax öldürülmüştü. Pertinax'ın öldürülmesine reaksiyon olarak, Suriye valisi Pescennius Niger, ordusu tarafından imparator ilan edildi. Niger'in imparatorluğunu, Anadolu eyaletleri ve tüm doğu kabul etti. Bu arada, Yukarı Pannonia valisi Septimius Severus, İmparator Pertinax'ın öcünü almak üzere Roma üzerine yürüdü. Yolda, ordusu Severus'ü imparator ilan etti. Bu yeni durum, Niger'in durumunu sarstı.

Niger, Antiokheia'daydı (Antakya). Bizans üzerine yürüyerek burayı ve daha sonra, Perinthos'u aldı. Bu arada, Septimius Severus, Roma'da, imparator olarak resmen kabul edildi. O da, Niger'in üzerine yürüdü. Severus ve Niger kuvvetleri arasında Bitinya'da (Bithynia), Kapadokya'da ve Kilikya'da savaşlar yapıldı. Savaşların hepsini Severus kazandı ve Niger öldürüldü (M.S. 194).

İç savaş 4 yıl sürmüş, sonunda Tuna ordusu kazanmıştı. Septimius Severus (M.S. 193 – 211), Kartaca kökenliydi ve Roma'ya her yönden yabancıydı. Düşmanlarının yanını tutmuş herkese ve bu arada Roma soylularına karşı, çok acımasız davrandı. Birçok ünlü aileyi yok etti. Mallarına el koydu, aileleri sürdü. Aynı uygulama eyaletlerde de sürdü. İmparator Septimius Severus (M.S. 193 – 211), Niger'in ölümünden sonra, ona yardım eden kentleri ve kişileri

şiddetle cezalandırdı. Bu kentler çok ağır vergiler ödemek zorunda kaldılar. Bu kentler arasında Antakya ve Bizans da vardır.

Septimius Severus, Parthlar üzerine iki defa sefer düzenleyerek, doğu sınırlarını güvencede tutmaya çalışmıştır. Onun zamanında eyaletlere önem verilerek yollar onarılmıştı. Severus, yeni bir imparatorluk sülalesi kurdu. Sülale kuran bir imparator olarak ordunun öneminin bilincindeydi. Sülalesini yaşatacak kurum ordu idi. Bu nedenle orduya çok önem vermiştir. Yukarda anlatıldığı tarzda, cezalandırdıklarından elde ettikleri gelirlerle, askerlerini paraya boğdu, ücretleri arttırdı. Eski muhafız birliklerini dağıtıp, terhis ederken, yerlerine eyaletlerden getirdiği askerleri yerleştirdi. Askerlere evlenme müsaadesi verdi. Sınırdaki askerlerin toprak sahibi olmasına müsaade etti. Böylece, sınırlardaki askerler, aile yaşamı kuracak, topraklarını ekip biçecek, sadece talim günleri kışlalarına talime gideceklerdi. Sınırdaki askerlerin hem hayat standardını yükseltmeyi ve hem de, kendi topraklarını koruma durumunda kalacak olmalarından, saldırılar karşısında, daha canla başla dövüşeceklerini umuyordu. " Askerlerinizi doyurun, geri kalana boş verebilirsiniz " sözü ünlüdür.

Yüzyılın başlarında, eğitimli kişilerin daha fazla Hıristiyanlığa katılmasının da etkisiyle, insanlar tereddütler duymaya, bu tereddütleri dile getirmeye ve doyurucu açıklamalar aramaya başladılar. Logos, sıradan bir insanda olabilir miydi? Logos, Tanrının oğlu ile aynı şey miydi? Duygusuz bir Tanrı varsa, nasıl İsa'nın vücudunda acı çekerdi? Tanrı tek ise ve İsa'da İlahsa, nasıl tek Tanrı olabilirdi?

Sabellius, Roma'da, Baba, Oğul ve Kutsal Ruhu, bir aktörün giydiği değişik masklar gibi düşünülmesini sağlık verdi. Tek Tanrı, dünyayı ilgilendiren değişik masklar (personae) giymekteydi. Ama Hıristiyanların çoğu bu söylemi tutmadı. Bu söylemde, duygudan uzak olan Tanrının oğul rolünü oynarken acı çektiği fikri vardı ki, Hıristiyanlar bunu mantıklı bulmadılar.

Septimius Severus, Britanya'da, yaptığı bir sefer esnasında öldü. Onun zamanında duran baş kaldırılar, ölümünden sonra tekrar başladı. Septimius Severus, Britanya'da Antonin duvarını terk ederek, Roma kuvvetlerini Hadrien duvarının güneyine çekmişti. Hatırlanacağı gibi Antonin duvarının kuzeyinde Pict kabileleri vardı. Roma kuvvetleri Hadrien duvarının güneyine çekildikten sonra, Roma iki duvar arasında kalan kabileleri organize ederek, onları bir yönetim altında toplamaya çalıştı. Böylece Pict kabileleri ile aralarında tampon bir bölge oluşturmaya çalışıyorlardı.

Septimius Severus'un ölümünden sonra, Caracalla (211 – 217), kardeşi Geta ile birlikte imparator oldu. Caracalla Septimius Severus ile Julia Domna'nın büyük oğluydu. Caracalla, cüce denecek kadar kısa boyluydu ve sakat bir fiziğe sahipti. Karakteri güvenilmez ve zalimdi. Çok şüpheci bir kimliği vardı. Her olaydan ve herkesten şüpheleniyordu. Tahtını koruyabilmek için her türlü desteği, ne pahasına olursa olsun kazanmaya çalışıyordu. Bu nedenle, bir taraftan orduyu aşırı zenginleştirdi. Lejyon askerlerinin maaşı 675 denarii ye yükseltildi. Bu yaklaşık bir misli artıştı. Diğer taraftan Roma'da kalmayıp, sürekli eyaletleri dolaştı. Sabit bir yerde olmanın kendisi için riskli olduğunu düşünüyordu. İçerde tahtının gideceğinden korkarken, dışarıda Çine kadar tüm doğuyu ele geçirip, İskender'i geçmek hayalleri kuruyordu. Caracalla, kısa bir süre içinde Geta'yı yok ederek, tahtta tek kaldı. Geta ve ailesi suikastta öldürülmüştü. Ama Caracalla bunun bir nefsi müdafaa olduğunu iddia ediyordu. Halk bu iddia ile alay etti ve bu iddiaya hiç inanmadı. Alay edenler arasında Mısır İskenderiye kenti halkı da vardı. İskenderiye bunun cezasını çekecekti.

İç işlerini, zeki ve otoriter bir kadın olan Carecalla'nın annesi Julia Domna yürütüyordu. Papinianus gibi ünlü pek çok hukukçunun yardımını alıyordu. Onun sayesinde, önemli bir reform yapıldı. M.S. 212 yılında, yayınlanan bir fermanla, hiç bir fark gözetmeksizin, herkese Roma vatandaşlığı hakkını verildi. Bu önemli ferman Constitutio Antoniniana adıyla anılır. Roma vatandaşlığını yaygınlaştırmaktaki amaç vergi gelirlerini arttırmaktı. Vergi gelirini daha da arttırabilmek için sikkelerdeki gümüş oranınıda % 25 azalttı.

Caracalla'nın İskenderiye kentinin Geta'nın öldürülmesi nedeni ile yaptığı alaya cevabı 215 tarihinde geldi. Hiçbir şeyden şüphelenmeden şehir önünde onu selamlamak için toplanan şehrin ileri gelen yurttaşlarını vahşice katletti ve takip eden birkaç gün boyunca birliklerini şehrin yağması için serbest bıraktı. Tarihçi Cassius Dio'ya göre, 20,000 den fazla insan öldürüldü.

Doğu sınırında Parthlar yeniden problemler çıkarıyorlardı. Caracalla, Parthlar ile başarılı savaşlar yaptı. 216, 217 kışını Edessa'da (Urfa) geçirdi. Doğuda bulunan ordu komutanlarından Macrinus, imparator olabileceğini düşünüyordu. Ordusundaki askerler de onu destekliyorlardı. Caracalla, Edessa'dan ayrılmak üzere iken, Macrinus'un bir askeri tarafından suikastta kurban giderek, öldürüldü.

Termal banyo Caracalla

Yeni Platoncular

Plotinos (205 – 270), Mısır'da yerleşmiş Romalı bir anne ile babanın çocuğuydu. Likopolis'de doğmuştu. M.S. 231 yılında, felsefe ile ilgilenerek, İskenderiye'de Origenes'in yaşlı hocası Amonius Sakkas'dan öğretim görmeye başladı. Çine kadar tüm doğuyu ele geçirmek isteyen Caracalla'nın ordusuna katıldı. Hindistan'a gitmek istiyordu. Ancak, sefer başarılı olamamıştı. Plotinos önce Antakya'ya geldi, sonra, Roma'ya giderek felsefe okulu açtı (M.S. 243). Çok ketum biri olduğu için, Plotinos'un hayatı pek bilinmez. Plotinos'da, Celsus gibi Hıristiyan öğretisine hiç ısınamamıştır. Hatta Hıristiyanlığı karşı durulması gereken bir itikat olarak görüyordu. Bununla birlikte, onun öğretisi gelecekte, tek tanrılı dinlerin üçünde de önemli bir yer tutacaktır. Plotinos bir dönüm noktasıdır.

Roma'da açtığı felsefe okulunda, ölene kadar, 25 yıl ders verdi. Herkesin aşırı saygı gösterdiği, mutlu bir kişiydi. Öğrencileri arasında, dönemin en önemli bilginleri, sanatçıları, İmparatoriçe Salonina vardı. İmparatordan saygı, sevgi ve yardım görüyordu. Hatta İmparator, Plotinos'un düşüncesine uygun bir devlet kurması için, ona bir yer göstermeyi bile düşündü. İmparatoru bu düşüncesinden, politikacılar zor vazgeçirdiler. Plotinos, düşüncelerini 50 yaşında yazmaya başladı.

Plotinos, 800 yıllık Yunan felsefesinin ana hatlarını özümsemişti ve bu felsefeyi kendinden sonraki kuşaklara düzgün bir şekilde aktardı. Platon'un fikirlerine dayanarak, özü anlamaya yönelik bir sistem gelişmiştir. İnsan kendi içine çekilecek ve soruşturmasına kendi ruhunun derinliklerinden başlayacaktır. Ruhun kendini yeniden tasarlaması gerekmektedir. Önce bir arınma süreci yaşanmalı ve Platon'un dediği gibi tefekküre dalınmalıdır. Gerçeğin ta kalbine ulaşabilmek için algılanan dünyanın ve anlaşılan sınırların ötesine geçmek gerekir. Ama bunu insan kendi içinde arayacak, zihninin derinliklerine inecektir. Bu bir anlamda içsel tırmanıştır.

Plotinos, gerçeği, nihai gerçeği " Bir " olarak adlandırıyordu. Her şey varlığını bu " Bir'e " borçluydu. " Bir'in " kendisi sadelikti, hakkında söylenecek bir şey yoktu. " Bir'in " özünden farklı nitelikleri yoktu, dolayısıyla da tanımlaması yapılamazdı. " Bir " yalnızca vardı. Kendisi için vardır. Hiç bir şeydir ve her şeyden farklıdır. Bu nedenle, insan onun var olduğunu bile söyleyemezdi. Plotinos'a göre, " O, Her şey ve Hiçbir şeydir; mevcut şeylerin hiçbiri olamaz, ama bununla birlikte, O hepsidir". İlerde görüleceği gibi, bu tema, tek tanrılı dinlerde önemli bir yaklaşım olarak yaşayacaktır.

Plotinos bir de Tanrı'yı kavramak için sessizliğe bakmak gerektiğini söylemektedir. Sessizlik hiçbir şeydir ve hiçbir şeye benzemez. Sessizlik dinlenerek Tanrı hakkında ipuçları buluna bilinir.

Ayrıca, insanlar Tanrı bilgisinin bir kısmını bulabilecek bir konumdadırlar. Bu göstermektedir ki, Bir (Tanrı) kendi yalnızlığını aşarak, insan gibi sınırlı aklı bulunanlarca bilinmek istemiştir. Eğer, Bir kendi yalnızlığına gömülü kalsa idi, onun hakkında hiçbir zaman hiçbir şey bilinemezdi. Bir (Tanrı) sadeliğin ötesine geçmiş, özünün dışına çıkmıştır. " Hiçbir şey peşinden koşmayan, hiçbir şeye sahip olmayan, hiçbir şeyi eksik olmayan Bir, mükemmeldir. Haddinden fazla yükselmiştir ve onun coşkusu yeniyi üretmiştir ".

Mademki bu basit, yalın, sade Kaynaktan her şey türemiştir, o zaman, bunun nasıl oluştuğunu açıklamak gerekir. Plotinos, bu açıklamayı yapabilmek için eski ta Babil'den gelen " yayılma " (sudür) hikâyesini ele almıştır. Yayılma, bir çemberin odak noktasına benzer. Çemberin merkezinden hareketle pek çok daire çizile bilinir. Bu suya atılan taşın oluşturduğu dairesel dalgalar gibidir.

Babil'de her yeni yaratılan Tanrı, daha mükemmel oluyordu. Plotinos'da ise, mükemmellik merkezdedir. Varlıklar, merkezden uzaklaştıkça, zayıflamaktadırlar. Bu merkezde yanan bir ateşten uzaklaştıkça sıcaklığının azalmasına benzer bir olgudur.

Dünya, bir tarafta " Bir " (Tanrı) denen ışığın olduğu, diğer tarafta, bu ışığın hiç ulaşamadığı karanlığın olduğu iki kutup arasında gerilidir. Plotinos, karanlık yoktur, ışık ulaşamadığı için karanlık karanlıktır der. Varolan tek şey Tanrı ya da Bir'dir. Ancak, uzaklaştıkça ışık nasıl azalır ve yok olursa, tanrısal ışınlar da belli bir yere kadar ulaşabilir. Ama doğadaki her yerde tanrısal ışıktan bir yansıma vardır. Yani varolan her şeyde tanrısal bir gizem olduğu söylenmektedir. İnsanın ise, Tanrıya en fazla yaklaşacağı yer, kendi ruhudur.

Plotinos'un felsefesine devam etmeden bir konuya açıklık getirelim. Herakleitos'un logos kavramıyla, Anaksagoras'ın kavramı olan " Nous " birbirinden farklı kavramlardır. Herakleitos'a göre logos, hem oluşumların altında yatan ve onları biçimlendiren düzen ilkesi ve hem de evrenin böyle bir düzen olarak kavranmasında belirleyici olan bilgi ilkesiydi. Bu anlamıyla logos özellikle rastlantı ve gelişigüzelliğin karşıtıdır. Nous ise bir düzenleyici olarak evrenden önce de vardır ve evrene dışardan gelir, logos ise evrenle birliktedir ve evrensel oluşun içindedir.

Logos, zaman içinde, farklı pek çok anlamda kullanılmıştır. Bu farklı anlamlarından bazıları söz, sözün anlamı, kavram, akıl ile kavrama (duygusal kavrama anlamındaki pathos sözcüğünün karşıtı olarak), akıl, bir şeyi anlaşılır kılan mantıksal temel, mantıksal olanın birliği, bilim ilkesi, insan ruhunun şuuruyla ilgili öz-bilgi ya da cevheri bilgi, düşünce, mana, varlık nedeni, ilk neden, gerekçe, evrenin yasaları, doğa yasaları, ilâhi ve evrensel düzen ve yasaları, İlâhi İrade, Tanrısal Fikir evrensel zorunluluk gibi anlamlardır.

Plotinos'a göre tüm varlıklar, " yayılma " öğretisine göre Tanrı'dan çıkmıştır. Bunlardan ilk ikisi, Plotinos'a göre, tanrısal varlıklardır. Bu " İki " bize Tanrısal yaşamı tanıtıp, ona uygun yaşamamızı sağlamışlardır. Bu " İki " ile " Bir ", Hıristiyanların Teslisi gibi, üçlü oluşturur. Bir'den ilk olarak Zihin (nous) çıkmıştır. Nous, Platon'un idealler âlemine denk gelir. Bir'in sadeliğini anlaşılır kılan Zihin (nous) dur. Zihinsel bilgi, araştırma ve emek karşılığı olmadan, sezgisel olarak kazanılan bir şeydir. Zihin (nous) nasıl Bir'den çıkmışsa, Zihinden de Ruh (psyche) ortaya çıkmıştır. Ruh, Bir'e Zihinden daha uzak olduğundan, daha az mükemmeldir.

Ruhsal bilgi bir çaba ile elde edile bilinir. Bu nedenle bu bilgi, mutlak sadelik ve tutarlılıktan yoksundur. Ruh, bizim algıladığımız gerçeğin bir karşılığıdır. Maddi dünya ve ruhsal dünyanın geri kalanı, Ruh'tan ortaya çıkar. Ruh, dünyaya, kendinin sahip olduğu, birlik ve ahengi sunar. Yani, özet olarak, Plotinos, Bir, Zihin ve Ruh'tan oluşan üçlemeyi, tek Tanrı gibi sunmuştur. Tanrısallık varoluşun tümünü kapsamaktadır. Tanrı var olanların hepsidir. Alt düzeydeki varlıklar, Bir'in mutlak varlığına katıldıkları oranda var olabilirler. Zaten, bütün varlıklar da Bir'liği arzularlar. Bir'e dönme özlemi içindedirler. Zihnimiz çatışmalardan ve karışıklıktan rahatsız olur. Bir'e dönüş, dışarıda olan bir gerçeğe yükselme değildir. Zihnin derinliklerine doğru, içsel bir iniştir. Ruh, unuttuğu sadeliği hatırlamalı ve kendi özüne dönmelidir.

Bir, kesinlikle fiziksel bir varlığa sahip değildir. Cinsiyeti yoktur ve insanlara karşı ilgisizdir. Buna karşılık Zihin erkek, Ruh dişidir. Yahudilerin ve Hıristiyanların Tanrılarının aksine, Bir, insanlarla görüşmez ve onlara yol göstermez. Bir, kendisi dışında bir şey bilmez. Ruh ise, zaman zaman Bir'i düşünüp, kendinden geçer, ona ulaşmak ister. Plotinos'un Tanrısı insana yabancı bir nesne değildir, o, insanın en iyi özüdür. Bu Tanrı her yerde ve tüm bilgilerin üzerindedir.

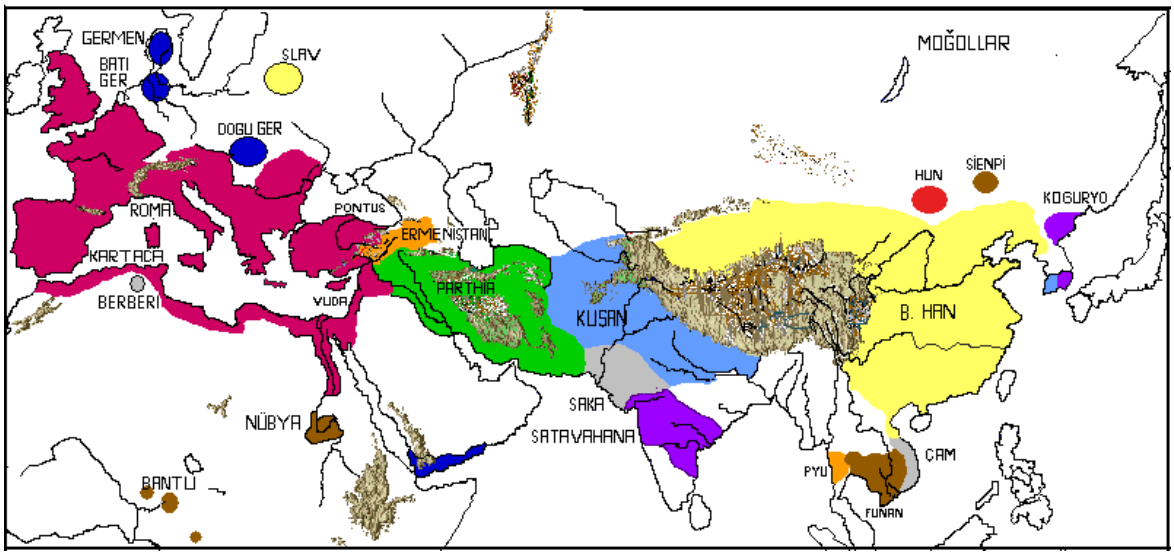
Roma imparatorluğunun entelektüel yaşamında, uzun zamandır, Platoncu idealler ağır basıyordu. Plotinos'dan sonra, Plotinos'un anlayışı sayesinde, Hıristiyanlık, Roma entelektüel dünyasında kendine yer edinmeye başlamıştır.

Plotinos ve ardılları yeni Platoncular Hıristiyan değillerdi. Ama düşünceleri tek Tanrılı dinlerin düşüncesinden de çok uzak değildi. Yeni Platonculukdan önce Hıristiyan düşüncesinin daha sonra da Yahudilik ve İslamın ne kadar etkilendiği, ilerde görülecektir. Plotinos, Hindistan'a gitmek istiyordu. Buda ve Hindu öğretilerini öğrenmek istediği belliydi. Bu istek yerine gelmemiş bile olsa, yeni Platoncular insanın kendi içine dönerek Tanrı'yı bulması konusunda, Hindu ve Buda düşünürleri ile benzer sonuçlara varmışlardır.

Yeni Platonculuk Plotinos'la yükselirken, Mısır'ın binlerce yıldır devam eden dini çoktan hızla inişe geçmişti. M.S. II. ve III. Yüzyıllarda Mısır dini olağanüstü bir hızla yok oldu. Mısır, diğer Roma eyaletlerine göre Hıristiyanlığı en hızlı ve ateşli şekilde kabul eden eyaletlerin başında geliyordu. Mısır Roma eyaleti olana kadar, bütün yabancı Mısır yöneticileri, Mısır dini ile iyi ilişkiler içinde olmayı ülkenin denetimi için bir ön koşul kabul etmiş ve öyle davranmışlardı. Bu nedenle de Mısır inancı durmadan serpilip, yayılmasını sürdürmüştü.

Ancak, M.S. II. yüz yıldan, dört yüz yıl süren Yunan yönetiminden sonra, Mısırlı ve Makedonyalı üst sınıflar ortak bir Helen uygarlığı içinde Mısır dini ile kaynaşmışlardı. Roma yönetimi ise, Mısır dinini coşku ile "uluslararası" niteliğe kavuşturmaya çabalamış, oysa bu yaklaşım Mısır ulusçuluğunu savunan rahiplerin konumunu zayıflatmıştı.

Hanların sonu

M.S. 200

Şimdi Uzak Doğuya bir göz atarsak, Hun tehlikesi ortadan kalkmasına rağmen, Çin huzura kavuşamamıştı. Şimdi bütün hızı ile hizipler ve harem ağaları arasındaki mücadeleler sürüp gidiyordu. Yine çok kan aktı. Hizipler, birbirlerini ve taraftarlarını öldüre öldüre bitiremediler. Hizipler arasındaki savaşların masrafları halktan çıkıyordu. M.Ö. 150 den itibaren köylülerin sefaleti iyice arttı.

M.S.180'den itibaren hiziplerin adamları olarak generaller birbirleri ile savaşmaya başladılar. Bunlar sadece Çinli kökenli askerler değildi, göçebeleri ve bu meyanda Hunları da asker olarak kullanıyorlardı.

M.S. 207 de General Ts'ao Ts'ao, kuzeyi ele geçirerek, diktatörlüğünü ilan etti. 220 de ölünce, oğlu, zaten hiç bir gücü kalmamış olan Han imparatorluğuna son vererek, Wei krallığını kurdu. Böylece, Han imparatorluğu bitmiş, yerine üç krallık kaim olmuştu. Çin toprakları Wei, Shu Han ve Wu krallıkları arasında paylaşıldı. Han hanedanının yükseliş ve çöküşünde görülen bu model, daha sonra da defalarca tekrarlanmıştır. Onun için, buna, " Hanedan Döngüsü " denir.

Ts'ao Ts'ao, askeri yardım aldığı için M.S. 180 – 200 yılları arasında, Shansi eyaletine 19 Hun kabilesinin yerleşmesine müsaade etti. Bu aslında Çin'in devamlı uyguladığı bir siyasetti. Göçebelere biraz otlak verilir, yakın kentlerdeki memurlar, bu göçebeleri yönetmeye başlar, kısa süre içinde, göçebeler, Çinlileşip, eriyip giderlerdi. Ama bu sefer, bu gerçekleşemedi. Hem yerleşen Hun kabileleri kalabalıktılar ve hem de bölgedeki memurlar, etraftaki kargaşa nedeniyle, başarılı olamıyorlardı. Sonunda, 19 Hun kabilesi eriyeceğine, ortaya küçük bir Hun devleti çıktı.

Çinliler, Han imparatorluğu ile gurur duyarlar ve kendilerini Han halkı olarak tanımlarlar. Bir Çinli kendini Han olarak tanır. Chou (Şeu) ve Ch'in (Çi) döneminde başlayan ve oluşan filozofi ve kurumlar, Han döneminde olgunlaşmıştır.

Han hanedanı sırasında tekrar kurulan Konfüçyusizm, orijinal Konfüçyus öğretisinden farklıdır. Han filozoflarının önde gelenleri, örneğin Tung Chung-shu, en eski Çin yazılarını inceleyerek Çin'in kadim doğa filozofisinden türetilen prensipleri kullanmışlardır. Çin'in doğa filozofisi, evrenin işleyişini, " yin ve yang " (karanlık ve ışık) zıt güçlerinin birliği ile ve beş elemanın (toprak, tahta, metal, ateş ve sunun) varlığı ile açıklıyorlardı. Yunanlıların dört temel maddesi olan toprak, hava, ateş ve su gibi, Çinliler de beş ana elemanın olduğu bir tasarımı benimsediler. Bunlar su, metal, odun, ateş ve topraktı. Su tuzlu, ateş acı, odun ekşi, metal keskin, yenilebilir nesneler üreten toprak ise tatlı tat ile ilişkili idi. Bu unsuların yer aldığı düzenler, çevrimler, karşılıklı etkiler üzerine hipotezler geliştirdiler. Havalar, gezegenlerin yerleri, hareketleri, hatta pusulanın ana yönleri arasında ilişkiler kurdular. Kısaca doğadan ve insandan kaynaklanan her türlü olay ile bu beş unsurun ilişkisini kurdular. Bu beş unsura doğal olayları açıklamak için iki temel kuvvet eklediler: Yin ve Yang. Bu kuvvetler, M.Ö. IV. yüzyılda felsefi anlamda kullanılmaya başlanmıştı. Bunlar, halen de birçok Çin kaynaklı öğretinin temel noktasıdır.

Yin, dişi özelliklerle (bulutlar, yağmur; soğuk ve karanlık) Yang ise erkek özellikle (ısı, sıcaklık; güneş ışığı) birleştirilmişti. Bu kuvvetler birbirinin karşıtı idiler ama birbirlerinden ayrı bulunamazlardı. Ancak bir olaya her zaman ya biri ya da diğeri hâkimdi. Birlikte kullanıldığında, bu iki kuvvet ve beş temel unsurla doğal âlemde bulunan çok sayıdaki ilişkiyi kurgulayabiliyorlardı. Çin düşünürleri yüzyıllarca bu ana kavramlar üzerinde uğraştılar. Yin ve Yang, Uzakdoğu öğretilerinin çoğunda, bugün de karşımıza çıkmaktadır.

İnsanda hastalıkların ortaya çıkışı da Yin ve Yang arasındaki dengenin bozulmasının bir sonucudur. Çin tıbbı bu dengenin korunması ve bozulunca tekrar kurulması üzerine kendini odaklamıştır. Bununla beraber, ağrılarla mücadele ederek insanları rahata kavuşturmak da Çin tıbbının öncelikli amaçlarından biri olmuştur. Çok eski zamanlardan beri ağrı kesici maddeler biliniyor ve kullanılıyordu. M.S. II. Yüzyılda yaşadığı bilinen Hua T'o, hastalarını ameliyat öncesi, kendi yaptığı bir ilaç ile uyuşturuyordu. Çin'de hadım operasyonu öncesinde de anestezi uygulandığı bilinmektedir.

Ağrı hissini ortadan kaldırmak için uygulanan en yaygın yöntemlerden biri de akupunktur uygulamalarıydı. Akupunktur da çok eski bir geçmişe sahipti. Tarihi birkaç bin yıl ve hatta yazıdan bile önceye giden akupunktur uygulamasının kâğıda geçirilmesi ise M.S. IV. Yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Vücuda batırılacak iğnelerin yerlerini gösteren ilk şemalar M.S. 317 ile 581 yılları arasında ortaya çıkmışlardır.

Çin'in Han dönemi, geniş bir yelpazede, zıt felsefi fikirlerin seçiciliği ile damgalanır. Pek çok Han imparatoru da Taoism'i tercih etmiştir. Bunlar özellikle Taoism'in ölümsüzlük düşüncesine bağlanmışlardır.

Bu dönemde, Çinliler doğa bilimlerinde de ilerlemiş ve pek çok teknik buluş yapmışlardır. Bu buluşlar, Batı tarafından asırlar boyunca bilinmeyecek ve sadece Çin'in tekelinde kalacaktır. Çinlilerin en fazla ilerledikleri bilimden biri de astronomidir. Güneş ve su saati uygulamalarına başlamışlardır. Bir günü önce on eşit parçaya, sonra her bir parçayı on iki periyoda bölmüşlerdir. Ch'in hanedanı sırasında yapılan ilk güneş takvimleri, Çinlilerin uzun zamandır ay takvimi kullanmaları nedeniyle pratikte uygulamamıştır. Ayrıca, Çinliler güneş lekelerini kayıt altına almışlardır. Diğer buluşları içinde, tek tekerlekli el arabası, nehir ve kanallarda su seviyesinin kontrol altına alınması, hassas ölçü aleti olarak kompas da vardır.

Çin’de Bilim

Ucan At veya Uçan kırlangıcı ezen at

İnançları gereği Çinlilerin astronomiye çok özel bir ilgileri olmuş ve astronomi İmparatorun bizzat desteklediği resmi bilim kabul edilmiştir. Ülkeyi kapsayan iyi bir gözlem ve kayıt ağları vardı ve bilgiler merkezde toplanırdı. Evreni canlı bir varlık olarak algılayan ve her olayı gök ile ilişkilendiren bu kültür sayesinde çok değerli bilgilere ve kayıtlara sahip olunmuştur. Astronomik kayıtlar devlet sırrı kabul edilir ve devlet malı olarak özenle korunurlardı. Bu kayıtların çok güvenilir ve ayrıntılı oldukları da, önemle, belirtilmelidir.

Güneş tutulmaları ile ilgili Çin kayıtları M.Ö. 720 ye kadar geri gitmektedir. Güneş tutulmaları kötü yönetimlere göklerden gelen bir uyarı olarak düşünülürdü. Güneş lekeleri ise M.Ö. 28 de başlayan en eksiksiz kayıtlardır. Avrupa’da ise dini dogmalar nedeniyle gökler değişmez ve mükemmel kabul edildiğinden bu tip gözlem ve kayıtların açıkça ve düzenli yapılabilmesi ancak 17.yy da mümkün olabilmiştir.

Çinlilerin astronomi kayıtları güneş tutulmaları ile sınırlı değildir. Tutulan astronomi kayıtları içinde M.S.1006, 1054, 1572 ve 1604 da vuku bulan süpernova kayıtları çok önemlidir. Avrupa, bir tek son iki patlama ile ve bunları kuyruklu yıldız varsayarak ilgilenmiştir. Kuyruklu yıldızları havanın üst tabakasındaki buharların alev alması olarak düşündükleri için bu kadarını yapabilmişlerdi. Hıristiyan dini, hiç olmazsa buna müsaade ediyordu.

Çinlilerin kuyruklu yıldız kayıtları tek kelime ile mükemmeldir. M.Ö. 613 ile M.S. 1621 arasını kapsar. Günümüz astronomları için bu listeler çok önemlidir. Çinliler, periyodik meteorit yağmurlarını, göktaşlarını da incelemişler ayrıntılı kayıtlar tutmuşlardır. Takım yıldızlar ve gök yüzünün haritalandırılması için de bugünküne oldukça yakın bir projeksiyon sistemi kullanmışlardır. Yang ve Yin ile izah ettikleri ay tutulmaları ve med-cezir olayları ise diğer ilgi alanları idi.

Bu kadar güvenilir gözlemler için de oldukça hassas gözlem aletleri üretmişlerdi. Bu aletlerin önemli bir tamamlayıcısı su saatidir. Eski Mezopotamya ve Mısır'da kullanılan bu aleti Çinliler zamanla mükemmel hale getirdiler ve su yerine cıva kullanarak çok küçülttüler ve hassaslaştırdılar. Zamanın hassas ölçümü onları çok ilgilendiriyordu. M.S. 723 mekanik saatin atasını yaptılar ve geliştirdiler. Mekanik saat Batıya ancak 14.yy da yani icadından 700 yıl sonra gelebildi. Mekanik gözlem aletleri ise Batıda ancak 18.yy da kullanılmaya başlandı.

Batıda, haritacılık ta, dini dogmalar yüzünden Batlamyus (Ptolemaios, Claudius M.S. 100 – 170) ile 1400 yılları arasında ciddi bir boşluk vardır. Batıda haritalar dini fikirleri aktaran vasıtalar haline getirilmiş gerçekle çok az ilgisi olan şeylerdi. Hâlbuki Çin'de haritacılık ister gök ister yeryüzü için olsun önemli olmuş ve oldukça doğru yapılmışlardır. Haritaların üst kısmının kuzeyi göstermesi kabulü onlara ait olmalıdır. İlk kabartma haritaları yapma şerefi de Çinlilere aittir. Haritacılıkta devrim olan Markator sistemini ilk kullananlar ve astrulapları yapanlar da onlardır.

Çinliler için hava durumu, göklerin davranışı ile yakından ilgili idi. Ayrıca devlet işlerinin doğru yürütülebilmesi için sel, yoğun kar, kuraklık vb felaketlere sebep olan şeyler dikkatle gözlenir ve kayıt tutulurdu. Yaygın bir gözlem ağı ve teferruatlı bir kayıt sistemi vardı. Bu kayıtlar M.Ö. 1216 ya kadar gitmektedir. Yağış, sıcaklık, rüzgâr, nem, yıldırımlar, gök kuşakları, ayın haleleri, kuzey ışıkları, gel-git'ler, depremler vb

İlk nemölçeri M.Ö. II. yy.da tasarımladılar. Islak ve kuru kömürü tartarak havadaki nemi beliriliyorlardı. İlk kaydedilen sarsıntı M.Ö. 780 yılına aittir. Depremler için bir teori ileri sürmemiş olsalar da en eski sismograf Çinliler tarafından, M.S. II. yy başlarında yapılmıştır.

Çinlilerin dünya bilimine diğer önemli katkıları da merceklerdir. Mercekleri doğal kristallerden yapıyorlardı. M.Ö. VII. YY da bazı kristallerin görüntüyü büyütmekte kullanılabileceğini biliyorlardı. Manivelalar, teraziler ve sayısız mekanik aparat ürettiler ve geliştirdiler.

Birçok medeniyette yazı için çeşitli materiyel kullanılmıştır. Kil tabletler, papirüs, hayvan derisi vb ama bildiğimiz kâğıdın atasının mucidi Çinlilerdir. Kâğıt M.S. II. yy da Tshai Lun tarafından üretilmiş, birkaç yüzyılda Orta Asya'ya ulaşmıştır. M.S. 8. yy da Semerkant'ta kâğıt üretilmekte idi. X. yy da Kahire'de kâğıt kullanılıyordu. Avrupa'da kâğıt XII. yy da ortaya çıktı.

Taocuların deneysel çalışmalara ve simyaya, inançları gereği özel bir ilgileri vardı. Taocu rahipler kimyanın gelişmesine katkıları küçümsenmeyecek insanlardır. Taocular ölümsüzlüğü ararken, sadece kimyasallar kullanarak cesetleri koruma tekniklerini de geliştirdiler. Son yıllarda ortaya çıkarılan ve " Taili Hanım " olarak bilinen bir arkeolojik buluntu bu başarılarını göstermektedir. M.Ö. 186 ya tarihlendirilen bu ceset en fazla birkaç günlük ölü gibidir. Kas dokusu esnekliğini bile yitirmemiştir. Ceset tahnit, mumyalamak, tabaklamak gibi hiçbir koruyucu işleme tabi tutulmamıştır. Yalnızca cıva sülfür içeren bir sıvı ile dolu sızmaz kap şeklinde olan bir tabuttadır. Bu tabut ta sızmaz ikinci bir tabuta konulmuş ve dıştaki tabut kömür-beyaz kil karışımı bir madde ile sıvanarak hava geçirmez hale getirilmiştir. Modern bilimin anoerobik dediği şartlarda ceset korunmuştur.

Çin kimyasının mistik ve büyülü yönleri pratikte endüstriyel, askeri ve tıbbi ilerlemelere sebep olmuştur. Bu Çinli rahipler modern kimyanın öncülerdir. Kimyasal reaksiyon cetvelleri,

katlı oranlar, madde tanımları ve listeleri vb gibi. Böylece Avrupa'da 18. yy da doğabilen modern kimyanın temellerini attılar. Taocu rahiplerin çalışmaları Çin'de hiç engellenmemiş ama İmparatorlar tarafından, astronomide yapılanın tersine, resmen korunup desteklenmemiştir.

Çinliler çok erken dönemlerden itibaren hayvanları seleksiyonla yetiştirmişlerdir. Çeltik tarlalarını süren manda, Pekin köpeği, Moğol midillisi bu çalışmalar sonunda üretilmiştir. Çinlilerin böceklere de çok özel ilgileri olmuştur. İpek böceği yetiştiriciliği ta Shang (Şang) döneminden önce başlamıştı. Devletin sır olarak saklayıp koruduğu bu faaliyetin sırları ancak M.S. 6. yy da Çin dışına kaçırılabilmiştir. Sisuan bölgesindeki dişbudak ağaçlarında yaşayan bir cins pullu böceği de ehlileştiren Çinliler, bu böceklerin dişilerinin gövdelerinden sızan balmumunu tıpta ve mum yapımcılığında kullanıyorlardı. Arı yetiştiriciliğine ve arı balının tıpta kullanımına da çok erken zamanlarda başladılar. Cırcır böceğini ev hayvanı olarak besler, horoz yarışı gibi yarışlar düzenlerlerdi.

M.Ö. III. yy dan kalma bir kitapta narenciye üreticilerinin, ağaçlardaki örümcek zararlısı ile mücadele etmeleri için, karınca torbalarını ağaçlara nasıl yerleştirecekleri anlatılmakta, bazı bitki zararlılarından doğal korunma yöntemlerinden ayrıntılı söz edilmektedir. Verim arttırıcı yöntemler vb konusunda da bir hayli bilgileri vardı. Günümüzdeki ekolojik tarım benzeri yöntemlere bu kültür her zaman yakın olmuştur. Ağaçlarda aşılama tekniğini de onlara borçluyuz. Kalabalık bir nüfusun beslenmesi Çin'de hep sorun olmuştur. Çinlilerin hayvanlar ve bitkiler konusunda yaptıkları aralıksız inceleme ve denemelerin dokümanlarının çoğuna sahibiz. Örneğin kıtlık yıllarında yenebilecek sayısız yaban bitkisine ait listeleri hazırlayan ve halka dağıtan resmi İmparatorluk botanikçileri vardı ve bu listeler anlaşılır ayrıntılara sahipti. Bu faaliyete " yiyecek bulma hareketi " adı verilmişti.

Çalışkan, bilgili ve dikkatli Çin botanikçileri " Eczacılıkla İlgili Doğa Öyküleri " adı verilen çok sayıda eser de yazdılar. M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren özel bir edebiyat türü olarak karşımıza çıkan bu öykülerde hayvanlar da bitkiler gibi yer alıyordu. Matbaanın ortaya çıkmasından sonra bu eserler hızla çoğalıp yayıldılar. Resim basma tekniği ile de resimlendiler. Bu kadar ayrıntılı botanik çalışmaları Çinlilerin, bitkilerin sınıflandırılmasına ihtiyaç duymalarına yol açtı. Çin dilinin yeni ideogramlar yaratmaya müsait olması, yani ölü olmayan bir dilin varlığı hep kolaylık sağlamıştır. Avrupa'nın ancak 18. yy da başarabildiği bitki familyaları vb gibi sınıflamalar Çin'de M.Ö. III. yy gibi erken bir dönemde başlamıştır.

Tohum kalitesinin arttırılması için seleksiyon, bitki ekiminde fide kullanmak, toprağı nadasa bırakmak yerine rotasyonla ekim yapmak gibi, çeşitli verim arttırıcı yöntemlerin mucitleri de Çinli çiftçiler ve botanikçilerdir.

Han yönetimindeki Çin, sanatta da çok ileri gitmiştir. Buna örnek olarak " Han uçan at " heykeli ve yeşim taşı oymacılığı verilir. Ayrıca, vernik hazırlama konusunda da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Han döneminde Çin eski tarihi gururlu bir havada yeniden yazılmış ve tarih kayıtları yeniden tutulmaya başlanmıştır. Büyük Çin tarihçisi Ssu-ma- Ch'ien tarafından başlatılan tarih çalışmaları, ondan sonra, Pan ailesi tarafından, babadan oğula geçerek, Han imparatorluğu yıkılana kadar devam etmiştir. Bu hanedanlar tarihinde ilktir ve daha sonra her hanedan bunu tekrarlanmıştır. Bu dönem Çin'inde kadının eğitimi üzerinde de durulmuş, Pan Chao tarafından " Kadına Dersler " kaleme alınmıştır.

Üç Çin

Han imparatorluğunun çöküşünden sonra, üç buçuk asır (M.S. 220 – 581), Çin bölünmüş olarak yaşamıştır. İlk yarım asır içinde üç krallık Çin'e hâkim olmuştur. Kuzey Wei krallığı Ts'ao ailesinin yönetimi altında, güneybatıda Shu Han krallığı Liu Pei ailesinin yönetiminde, güneydoğu da Wu krallığı Sun Ch'uan ailesinin yönetiminde hüküm sürmüşlerdir. Kısa süre içinde kuzeyden gelen kabileler, bu üç krallığı da işgal ederek, hâkimiyetlerine son vermişlerdir. Ancak, göçebe kabilelerin yerlerini aldıkları krallıklardan sadece kuzeydeki Wei, Toba'lar tarafından uzun süre yönetilmiş (M.S. 386 – 534), diğerleri Çinlilerce tekrar ele geçirilmişlerdir. Bu dönemde güney, dört Çin hanedanı tarafından yönetilmiştir. Üç krallık dönemi Çin için batıdaki şövalyelik dönemine benzer bir dönemdir.

Bu dönemde, Budizm Çin'de yayılmaya başlamış ve özellikle M.S. 220 den itibaren, önem kazanmıştır. Budizm pek çok kültür malzemesini beraberinde getirmiştir. Çin'in yerli felsefesi ise, Budizm ile uyuşma sürecine girmiştir. Yine bu dönemde, Çin ile Ortadoğu arasındaki

münasebetler çok arttığından, artık Çin, kendinden başka devletler olduğunu da, kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bu ise, Çin imparatorunun Göğün oğlu olduğu, dünyanın merkezinde oturduğu, tüm dünyanın efendisi olduğu fikrini zedelemektedir.

Budizm'in temeli olan Hinduizm çok sayıda ve çok çeşitli Tanrıların olduğu bir dindir. Hinduların dini etkinlikleri, Mısır'daki gibi, hayatın her yönünün Tanrılar ve ruhlarla uyum içinde bulunmasını sağlayacak dini ritüellerden oluşmaktadır. Evrenin kaos tarafından yıkılma tehlikesine karşı Tanrıları güçlendirmek için kurbanlar sunulur. Bu mikro ve makro kozmos arasındaki uyumun sağlanabilmesi için yapılan bir ritüeldir. Çünkü bu iki kozmos arasında karşılıklı bir yansıma vardır ve korunmalıdır. Bu inanç, Yoga ve çilecilik gibi, fiziksel ve ruhsal birleşime yönelik öğretilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Hinduluk ruhun incelenmesini teşvik etmiş, Karma kavramı oluşmuştur. Karma, insanın yaptıklarından doğan bir güçtü. Bu güç insanın geleceğini etkilediği gibi, ölümden sonra insan ruhunun gireceği bedeni de belirler. Hayatın maddi yönlerine itibar etmek gerekmezdi ama bütün yaşam formları saygıya layıktılar.

Buda olarak tanıdığımız Siddharta Gautama M.Ö. 564–483 arasında özetlenen Hindu kültüründe yaşadı. Buda'nın öğretileri ile bu inanışlar felsefi olgunluğa eriştiler. Buda, hayatın tek gayesinin Nirvana'ya ulaşmak olduğunu söylemişti. Normalde, hayatın kaçınılmaz özü olarak, bir ruh tekrar tekrar dünyaya gelerek acı çekerdi. Ancak Nirvana'ya ulaşarak bu acılı döngüden kurtulmak mümkündü. Budanın yolunda gidenler için en önemli şey hayatın zevklerinden el çekme, birey olmaktan vazgeçmeydi. Sonsuz acılar çeken Çin halkının Budist tapınaklarını zaman zaman sığınaklar gibi görmelerine ve kimilerinin Budizm'i seçmelerine şaşılmamalıdır.

Bu dönem ekonomik olarak önemli kararların tartışıldığı bir devirdir. Kuzey Çin, hayvan beslenen bir mera ülkesi mi olacak, yoksa tarım yapılan bir ziraat ülkesi olarak mı devam edecektir. Güney Çin'de, kuru tarlada buğday mı ekilmelidir, yoksa sulu tarlalarda pirinç mi ekilmelidir. Yani tarla ziraatinden, bahçe ziraatine geçilmeli midir? Bütün bu tartışmalar, bu dönem boyunca devam etti.

Biz şimdi, Han hanedanından sonra oluşan üç devletin durumuna bir bakalım. Wu'nun hâkim olduğu bölge, memurların, askerlerin ve tüccarların içinde yaşadıkları az sayıda kentten oluşuyordu. Ülke bataklık boş ovalardan ve dağlık dar vadilerden meydana gelmişti. Köylüler bu topraklarda pirinç yetiştirip, domuz ve manda besliyorlardı. Ülke fakirdi. Tarım güçlü olmadığından ve bölgenin konumu uygun olduğundan ticarete önem verilirdi. Hindistan ve Ortadoğu'dan gelen mallar, Wu üzerinden geçerek Kuzeye satılırdı. Wu, hiç bir zaman tüm Çin'e hâkim olmak istememiştir, onun tek amacı bu bölgede tutunabilen bir devlet olmaktı. Başkent olarak bugünkü Nankin seçilmişti. M.S.140 tarihli nüfus sayımına göre, o tarihteki Wu bölgesinde 11.7 milyon kişi yaşamaktaydı. Yani Wu, üç devlet içinde nüfus bakımından ikinci olan devletti. Wu, hayatı boyunca, Japonya dâhil çevre devletleri ve Çin'in iç çelişkilerini kullanarak varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

Güneybatıdaki Shu-Han devleti için, durum Wu'dan farklıydı. İmparatorlarının Han hanedanından geldiğini ve tek meşru hükümdar olduğunu iddia ediyorlardı. Ülke, batı, kuzey ve doğudan yüksek dağlarla korunuyordu. Shu-Han'a karşı yapılacak bir istila hareketi, hiç de kolay değildi. Tek açık yer olan güneyde ise, Çinliler değil, tehlike olamayacak kadar düşük kültür aşamasındaki yerli aileler vardı.

Bölge, uzun zamandır buğday yetiştirilen, Çinli bir nüfusa sahipti. Ayrıca, dağlardan toplanan otlar ile çeşitli ilaçlar yapılıyor, bu ticaret te iyi para bırakıyordu. Ancak, nüfusu azdı. M.S. 140 daki nüfus sayımına göre bölgede 7.5 milyon kişi yaşıyordu. Shu-Han'da, M.S. 226 da, Liu Pei'nin ölümünden sonra, çocuk yaşta tahta çıkışlar ve aile içi iktidar mücadeleleri başladı ve sürüp gitti.

Bu iki devletin Güney Çin'de bulunmuş olması, Güney Çin açısından yararlı olmuştur. Güney Çin'de ilk defa bir imparator yaşamış, memur ve hadımağalarının bulunduğu bir başkent oluşmuştur. Bu durum, iç pazarı canlandırmış ve ekonomik ilerleme sağlamıştır. Sonuç itibarı ile ticaret gelişmiş, bu da, ekonomiyi daha da ileri götürmüştür. Yeni yollar, gemiler, hanlar, hep bu amaca dönük olarak yapılmış, bu da güney Çin için kalıcı bir iyileşme sağlamıştır. Sarayın varlığı, Ju'ların da (bilgelerin de) Güney Çin'e gidip, yerleşmesine ve saray etrafında bilgelerden ve " memur kökenli toprak lordlarından " oluşan bir münevverler katmanının oluşmasına sebep olmuştur. Bu da, zamanla, güney Çin'de yeni kültür ve ekonomi merkezlerinin meydana gelmesine yol açmıştır.

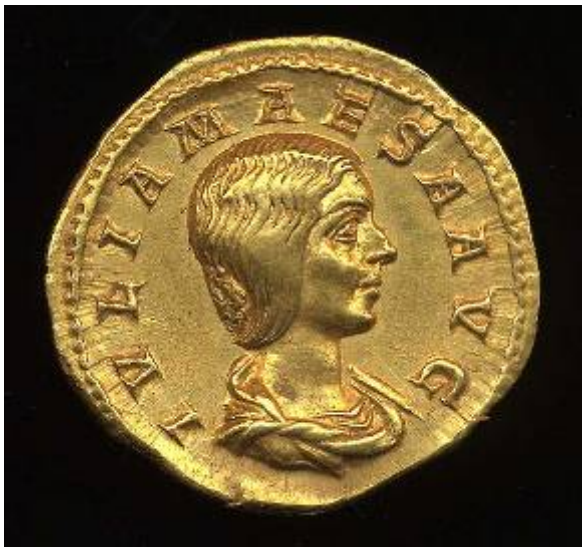
Wei devletine gelince, M.S. 140 daki nüfus sayımına göre bu bölgenin nüfusu 29 milyondu. Yani Wei, nüfus olarak, toprak olarak, iktisadi kalkınmışlık düzeyi olarak, kültür birikimi olarak Çin'in en büyük ve güçlü devletiydi. Zaten, o zamana kadar, Çin'i yöneten tüm imparatorluklar kuzeyden, şimdiki Wei topraklarından çıkmıştı. Ama M.S. 220–265 arasında, Wei'nin durumu çok parlak değildi. Han imparatorluğunun son yıllarında bölge büyük ekonomik tahribata uğramıştı. Han döneminden farklı olarak, Güney ve Güneybatı Çin müstakil devletler olmuşlardı. Orta Asya ise, ekonomik olarak yarar sağlamak yerine, Wei için büyük bir gider kapısıydı. Wei hükümeti, Han zamanındaki gibi, tüm Çin'i temsil etme fikrinden vazgeçemiyordu. Saray giderleri, eskisi kadardı, yani, çok büyüktü. Hâlbuki küçülmüş olan ülke bu giderleri karşılayamıyordu. Bir taraftan diğer Çin devletleri ile diğer taraftan göçebelerle yapılan sürekli savaşlar, ordunun küçültülmesini de önlüyordu. Ordu komutanları değişik hiziplerle işbirliği yaparak, zenginleşiyor ve her biri kendi bölgesinde muhtar bir yönetimin yolunu açmaya çalışıyordu. Hanlar zamanında oluşmuş olan büyük aileler hala güçlü idiler. Wei imparatorlarının, bu büyük ailelere taviz vermekten başka çaresi yoktu. Bu da, zamanla hükümdarın, büyük ailelerin nüfuzu altına girmesine sebep oldu. M.S. 239 dan sonra, hâkimiyet tamamen Sih-ma ailesinin eline geçti, Wei imparatoru artık sadece bir semboldü. Nihayet, M.S. 264 yılında, Sih-ma Chao kendini Chin kralı ilan etti. Bir yıl sonra ölünce, oğlu Sih-ma Yen, Wei sülalesini tahttan feragat ettirerek kendini imparator ilan etti. Böylece Chin dönemi başlamış oldu.

Sasaniler

Roma İmparatorluğuna geri dönersek, Caracalla'yı öldürten, Opellius Macrinus'u, kendi askerleri dışında kalan ordular tutmuyorlardı. Bu ordular Macrinus'a karşı baş kaldırdılar. Julia Domna'nın kız kardeşi Julia Maesa, Suriye'deki birlikleri satın alıp, 14 yaşındaki Varius Avitus Bassianus'u imparator ilan ettirdi. Bu çocuk, Suriye'de, Tanrı Baal'in başrahibiydi. Ordulardaki doğu kökenli askerler bunda mistik bir yan buldular. Ona Elagabal (Elagabalus) dediler. Kısa bir iç savaş oldu. Macrinus kendi taraftarlarınca öldürüldü. Elagabalus, yıldızlı rahip giysileri, kutsal eşyaları ile Roma'ya tantana ile girip, imparatorluk koltuğuna oturdu. Şimdi o İmparator Varius Avitus Bassianus idi (218 – 222). Bu imparatorun bir diğer adı da M. Aurelius Antoninus'dur, ama bilindiği gibi, genel olarak Elagabalus olarak tanınır. Roma'yı 3 yıl yönetmiştir. Suriye kökeni nedeni ile olsa gerek, doğunun güneş Tanrısını Roma panteonuna sokmuştur. Bu 3 yılda, doğu eyaletlerinde huzur kaçırıcı olaylar olmamıştır.

Julia Domna

Julia Maesa

Elagabalus, Tembel ve sefih bir çocuktu. Devlet işlerini, büyükannesi ile annesine bıraktı. O, yüce Tanrısına kurbanlar sunmakla uğraşıyordu. Onun garip davranışları halkı tedirgin ediyordu. Sonunda öldürüldü. Yerine, Severuslardan, Severus Alexander imparator yapıldı.

14 yaşında tahta çıkan Severus Alexander (M.S. 222 – 235), annesi Julia Mammaea'nın etkisinde kalarak, devleti yönetiyordu. Bu dönemde senato tekrar güçlenmiş ve devlet düzenli

bir tarzda yönetilmiştir. Ana, oğul hükümete en gözde hukukçuları aldılar. Bu hukukçular içinde Ulpianus gibi çok önemli isimler vardı. Bunlar, mahkemeleri, idareyi ve maliyeyi denetliyor, sistemin iyi çalışmasını sağlıyorlardı. Devlet yönetiminde görülen düzelme, saraya yansımamıştı. Saray yine entrikalarla çalkalanıyordu. Başkaldırılar da bitmemişti. Eyaletlerde ve hatta Roma kentinde ayaklanmalar oluyordu.

Alexander zamanında, Roma İmparatorluğunun doğusunda önemli gelişmeler oldu. Doğuda Roma ile Parthlar arasındaki savaş, şiddetini yitirmeden, bir o tarafa, bir bu tarafa gidilip gelerek, yıllardır sürüyordu. Parthlarla, Roma dominyonları (Vasal krallıkları) arasındaki sınır sonunda Fırat nehri ile dengelenmişti. Buna rağmen, zaman zaman şiddetlenerek Roma Parth savaşı hep devam etmişti. M.S. 116, 161, 195, 217 ve 232 yıllarında yapılan savaşlar daha kapsamlıydı. Roma, hiç bir zaman Parthları tam olarak sindirememiş ve Parthya'yı işgal edememişti.

Bu sırada Roma'nın en meşhur hukuk adamlarından Ulpian " Domitius Ulpianus " Ünlü kanunları yazıyordu. Ulpian Tryan (Lübnan'daki Tyre) soylularındandı. Doğum yer ve tarihi bilinmemektedir. Ancak M.S. 228 yılında ölmüştür. Kanunları 221 ve 222 arasında yazmıştır.

Ulpian 50 yi aşkın kitap halinde toparladığı çalışmaları birçok konuda kanunsal düzenlemelerdir. Toplumun gelenek görenekleri, toplumsal teamülleri ve önceden beri uygulanan kanunları toparlar.

Birçok başlık vardır. Bazıları şunlardır.

Hür-insanlar hakkında
Köleler, kölelik ve belli şartlar hakkında hür olunacağına
Latinler hakkında
Kendinin efendisi olmak hakkında
Çeyiz ve drahoma hakkında
Bağışlar hakkında
Evlat edinme hakkında
Vesayet altına almak
Evlenmemiş erkekler hakkında
Lex Julia'daki kısıtlamalar ve cezalar

Daha birçok başlık vardır. Günümüz batı hukuklarında Roma hukukunun yansımaları çok fazladır.

İran'a geri dönersek, Parth kraliyet ailesi dışında, zamanla bir Parth soylu sınıfı oluşmuştu. Parthların temel gücü, şimdiye kadar anlaşılmış olacağı gibi askeri güçleri idi. Dinlerinin etkisi ile Parthlar yönettikleri topraklarda, toprakla uğraşanları yani köylüleri sömürmüyor, onların maddi ve manevi olarak kalkınmalarına ön ayak oluyorlardı. Güçlenen ve kaybedecek bir şeyleri olmaya başlayan köylüler ise, askere alınmalara ve ek vergilere direnmeye ve giderek karşı koymaya başladılar. Böylece, Parthların esas gücü olan orduları zayıflamaya başladı. Bir üst yapı kurumu olan din her şeyi şekillendirmede yeterli olamıyordu.

Yerleşik düzen beraberinde servet ve güç farklılaşmasını getiriyor, ekonominin temel kurallarına uygun sınıflar teşekkül ediyordu. Parthlarda da, bu böyle oldu. Toprağa bağlı bir asiller sınıfı, gittikçe güçlendi. Bu sınıf, köylülere, bir taraftan dinin emrettiği saygıyı göstermezken, diğer taraftan merkezi otoriteye karşı çıkarak, devletin zayıflamasına neden oldu. Ordu eski gücünü kaybetmişti; köylüler eskisi kadar mutlu değildi ve eski günlerini arıyorlardı; asiller, kendi çıkarlarını düşünüyor, güçlerini arttırmaya çalışıyorlardı. Bütün bunlar merkezi yönetime yansıdı. Bu da, kraliyet ailesi içinde taht kavgalarını ve kuşaklar arası çekişmeleri şiddetlendirdi. Tahta geçen krallar birbiri peşinden öldürülmeye başlandı.

Sasani sunak taşı

Roma sınırındaki, Roma akınları ise bitmek bilmiyordu. Parth ordusunun savaşkan gücü düştükçe, Roma saldırıları daha başarılı olmaya başlamıştı. Artık Roma ordusu, sınırda bulunan büyük ticaret kentlerini basıyor, oralardaki tüm zenginlikleri ve kraliyet hazinelerini yağmalıyordu.

M.S. 224 yılında, Akamenid (Achaemenid) hanedanının merkezi olan Pers (Farisi) eyaleti yöneticisi Ardashir (Erdeşîr) Parth kralı 5. Artabanus'a isyan edip, Sasani hanedan ve devletini kurdu. Ardashir Pers soyundan geldiğini iddia ederek meşruiyet kazanmıştır. Son Parth kralı 6. Vologases, 228 tarihine kadar, yani Sasani devleti kurulduktan sonra 4 sene daha tahtta kalabildi. Romalılar, M.S. 228 yılından itibaren, artık Parthlardan değil Sasani imparatorluğundan bahseder oldular. Sasaniler, M.S. 641 yılında, Müslüman kuvvetleri İran'ı işgal edene kadar, İran'ı yönettiler. Sasaniler Zerdüşt dinine mensuptular. Komşuları Ermeniler de, Hıristiyan olana kadar Zerdüşt idi. Sasaniler de, kendinden önceki İran devletleri gibi, sürekli Ermeni krallığını ele için mücadele etmişlerdir. Parth döneminde başlayan, iki taraf için de yıpratıcı olan, Roma savaşları, ardı arkası kesilmeden Sasani devleti zamanında da devam edip gitmiştir.

Sasani devleti, toplumda egemen olan bir kast sistemi üzerine kurulmuştu. Başta, eskiden beri süre gelen güçlü toprak soyluları vardı. Toprak soylularının yanında, hiyerarşik düzende sıralanmış, zengin din adamları bulunuyordu. Onların altında, toprak sahiplerinden oluşan, çok canlı, köylü bir orta sınıf vardı. Kentlerde ve özellikle Dicle kıyısında ki başkent Ktesifon'da, faal, zanaatkâr halk yaşıyordu. Bu kast sistemi, Hindistan'daki kadar teferruatlı değildi, ama onlar kadar katıydı. Hepsinin üstünde de monarşi oturuyordu. Devlet, Pers ve Parthlardan gelen anıların ve şanlı geçmişin takipçisiydi.

Kast sisteminin gereği olarak, Sasanilerde, halktan kişilere yönetimde yer verilmezdi. Şimdi anlatılacak olan hikâye, Sasani hükümdarlarının görüş açısını anlatması bakımından enteresandır. Bu görüş açısı, İslam İmparatorluğu kurulduktan sonra da halk hakkındaki görüş açısını etkileyecektir. Bir Sasani kralı büyük küçük herkesin katılacağı bir şölen düzenler.

Şölen sırasında, halkın önünde suçlular ağır bir şekilde cezalandırılacaklardır. Herkes, mevkiine göre sıralara oturtulur.

Sasani mozaik

Sasani Şahı, şu söylevi verir: " Zekâ gözlerinizi açın. Hepiniz mevki itibarı ile kendinizden altta bulunanlara bakın. Sizden yukarıdakilere bakmayın. Herkes kendinden alt mevkide olan birini görsün ve kendi haline şükretsin ".

Kimse üst durumda olanlara haset etmeyecek, alt durumda olanlara bakıp şükür edecektir. Toplumun en alt basamağında bile olunsa, cezalandırılan suçlulara bakıp, kendini iyi hissetme olanağı vardı. Hafif suçlular, başı kesilenlere; başı kesilenler, çarmıha gerilenlere bakarak beterin beteri var diyebilirlerdi. Bu şölenden sonra, Sasani şahları bu tarz törenler yapmayı âdet haline getirdiler.

Sasaniler kurulduktan sonra, Ardaşir (Ardashir) batıya doğru yürümüş, Mezopotamya'yı işgal etmişti. Artık Suriye ve Kapadokya eyaletleri Sasani tehdidi altındaydı.

Roma çöküyor

Orta Doğudaki gelişmelerin sonucunda, Roma İmparatoru Alexander, Sasani hükümdarı Ardashir'e bir ikaz mektubu yolladı. Bu mektupta, doğuda Parthlara karşı çeşitli imparatorların kazandığı zaferler anlatılmakta, bir anlamda hafızaları tazeleyip, Roma'nın gücünü belgelemekteydi. Mektubun beklenen etkiyi göstermemesi üzerine, Alexander, Sasanilerin üzerine yürümeye karar verdi. Kesin bir zafer kazanamamakla birlikte, Mezopotamya'yı geri aldı.

Alexander Severus, savaşmaktan çok kitap okumayı seviyordu. Sasani, seferinden dönüp, Germenlere karşı bir cezalandırma savaşına gitti. Başkaldıran askerleri 235 yılında Severus Alexander'ı öldürdüler.

235 yılına gelindiğinde, Roma İmparatorluğunun doğusunda, Hıristiyanlık büyük ilerlemeler kaydetmişti. Doğuda Clemens ve Origenes Tanrıya dönmenin barışçı ve insana haz veren yollarını ortaya koyuyorlardı. Batı kilisesinde ise Montanizm'in etkisi ile Tanrıya varışın baş koşulu olarak korkunç bir ölüm ileri sürülüyordu. Doğuda büyük ilerlemeler kaydeden Hıristiyanlık, Batıda Avrupa'da, Kuzey Afrika'da mücadeleler veren bir dindi. Doğu da Hıristiyanlar artık aşırılık ve acayiplikten kaçınan tek bir inancın hâkim olduğu Büyük Kiliseden bahsediyorlardı. Ortodoks teologlar Gnostiklerin, Markionist ve Montanistlerin kötümser anlayışlarını yasaklamaya çalışıyor ve orta bir yolda karar kılmak istiyorlardı. Hıristiyanlık yavaş yavaş gizemli inanışlardan ve katı münzevilikten uzaklaşıyordu. Kentlerde ağır basmaya başlamıştı. Şimdi, Hıristiyanlar arasında, entelektüellere cazip gelecek şekilde dine çeki düzen verebilecek çok zeki insanlar da vardı. Bu dönemde Hıristiyanlık kadınlara da sesleniyordu. Mesih ne erkek, ne dişiydi, onun kiliseyi yüceltmesi gibi, erkekler de karılarını yüceltmekte idiler.

Hıristiyanlık, 200 yıl önce Yahudiliğin sahip olduğu tüm avantajlara sahipti, fazladan sünnet ve bilmedikleri bir dildeki din kitabı dezavantajı da yoktu. Kilise, hem kendi içinde parçalanmamıştı ve hem de Hıristiyanlara karşı yapılan katliamlar sırasında verdiği mücadelede imparatorluk içinde ayrı bir devlet gibi davranmıştı. Kilise çok ırklı, Katolik (uluslar arası ve evrensel) bir yapıydı. Bu yapıyı yetkin bürokratlar yönetiyorlardı.

M.S. 235 yılında, Severus Alexander öldürülmesinden sonra, Roma büyük bir anarşinin içine girmiştir. Bu döneme, askeri imparatorlar dönemi denir ve 235 den 284 yılına kadar, 49 yıl sürmüştür. Bu dönem kendini kuvvetli hisseden komutanın imparatorluğa soyunduğu karışık bir dönemdir.

Alexander'dan sonra Maximinus Thrax (M.S. 235 – 238) imparator olmuştur. Germenleri yenmiş, Sarmatların ve Dakların isyanlarını bastırmıştır. Savaşmak için gerekli parayı zenginlerden toparlamaya çalışmış, kentlere sürekli yeni vergiler koymuştur. Onun bu tutumu hayatına mal olmuştur.

Maximus'un öldürülmesinden sonra I. Gordian, II. Gordian, Pupienus Maximus ve Balbinus imparator olup, öldürüldüler. Sonra III. Gordianus (Gordian) tahta çıktı (M.S. 238 – 244). Gordianus'un tahta çıktığı yıl, Gotlar Tuna nehrini aşarak, Roma topraklarına girdiler. Sasanilerde ise, Ardaşir ölmüş, yerine oğlu 1. Şapur tahta çıkmıştı (M.S. 241 – 272). Roma, dört bir yanda savaşıyordu. Sasaniler, Mezopotamya ve Suriye'yi işgal ettiler. Gordianus, önce, batıda durumunu kuvvetlendirdi. Sonra, Sasanilerle savaşmaya başladı. Komutanları önemli başarılar kazanarak, Suriye ve Mezopotamya'yı geri aldılar. Ancak, bu arada, imparator öldürüldü.

Yerine komutan Filippus Arabs (M.S. 244 – 249) imparator oldu. Filippus, Sasanilerle anlaştı, sonra Tuna'da Carpları yendi. Roma'da, 1000 ci kuruluş şenlikleri yapılırken, Tuna eyaletlerine, Gotlar, Carplar, Vandallar girdi. Filippus, bunlara karşı, senatör C. Messius Decius komutasında bir ordu yolladı. Zafer kazanan Decius, ordusunca imparator ilan edildi (M.S. 249 – 251). Filippus ile Decius arasında yapılan savaşı Decius kazandı ve Filippus öldü. Ancak, hemen peşinden, Gotlarla yapılan bir savaşta Decius da öldü.

Münzevi yaşam biçimi, çok uzun zamandan beri, din adamlarınca, Allah'a yaklaşma ve ibadet şekli olarak kullanılıyordu. Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlar ezilir ve çeşitli işkencelere uğrarken, bu dönemde, münzevi yaşam Hıristiyanlık içine de girdi. Bazı Hıristiyanlar, baskı ve zulümden kurtulmak için çöle sığınıp, orada çilekeş bir hayat sürmeye başladılar. Bu yaşam tarzından gelişen Manastır yaşamı, kelime manası olarak da Yunanca tek başına yaşamak fiilinden türemiştir. Bu zor yaşam koşullarını benimseyen ilk kişinin bu tarihlerde yaşamış olan Paulus adlı bir kişi olduğu söylenir. Bu Paulus'u daha önce Hıristiyanlığın kurucularından biri olan Paulus ile karıştırmamak gerekir. Bu ilk keşişe karışmasın diye " İlk Münzevi " de denir. İlk Münzevi, Mısır çöllerindeki dağlara çekilip bir mağarada yaşamaya başlamıştı. Orada 60 yıl huzur içinde yaşadı.

İlk Münzeviden az sonra Aziz Antonios münzevi bir yaşama geçti. Ama o yalnız kalmadı, müritleri yanına gelip, onunla birlikte yaşamaya başladılar. Böylece ilk keşiş toplulukları oluşuyordu. Keşişler hafta içinde ayrı ayrı hücrelerde kalıyor, dua ediyor ve hasırdan şilteler örüyorlardı. Hafta sonu ise bir araya gelerek ibadet ediyorlardı.

" İnancı öylesine güçlüydü ki, bütün gece hiç uyumadan durduğu olurdu, hem de bunu bir değil pek çok kere yaparak herkesi hayrete düşürürdü. Günde bir defa, güneş battıktan sonra yemek yiyordu. İki günde bir yediği de olurdu. Hatta dört gün bekleyip sonra yediği de olmuştu. Gıdası ekmek ve tuzdu, bir tek su içerdi… Sazdan bir şilte üzerinde uyur ama çoğu zaman doğrudan çıplak toprağa uzanırdı. "

M.Ö. 2600 yıllarında kurulmaya başlanan Maya uygarlığında (Amerika – Meksika) klasik dönem denen ilk döneminin M.S. 250 yılında sona erdiği düşünülür.

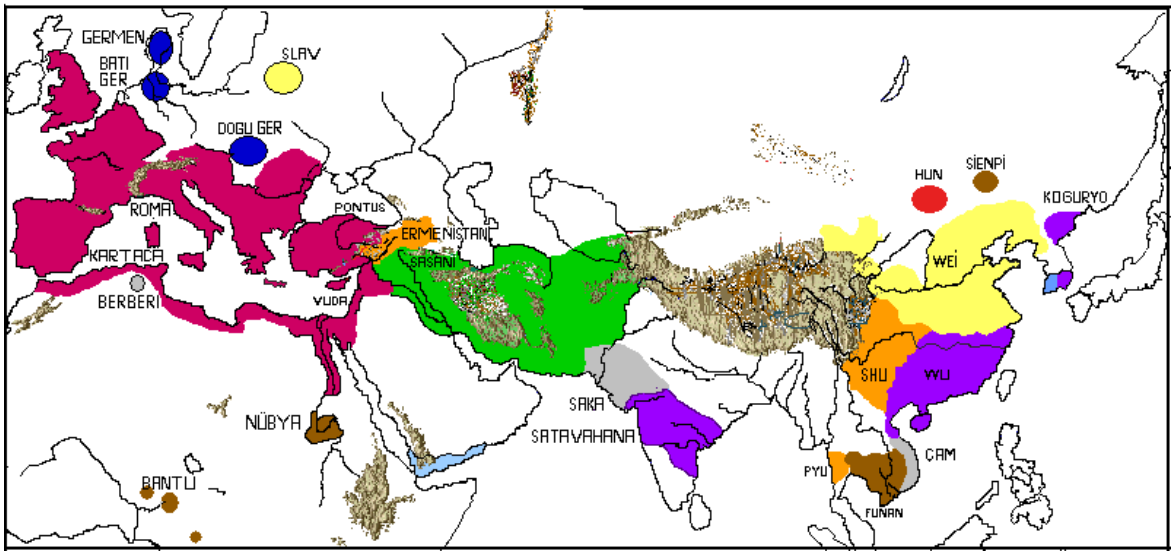

Mayalar

Maya tapınak

Zenobia (Zeynep)

M.S. 250

Decius'un ölümünden sonra ordu Trebonianus Gallus'u imparator ilan etti. O da imparator olarak 2 yıl kalabildi. Bu sırada bir taraftan Gotlar, diğer taraftan Sasaniler, Roma'nın doğu topraklarını alt üst ettiler. Gotlar Tuna'yı aşarak, Anadolu'ya girip, Efes'i yağmaladılar. M.S. 256 'da Slav Boroniler deniz yoluyla gelip Trabzon'u yağmalardılar. Daha sonra Germenler, Boğazları aşarak Selaniği kuşattılar. Gotlar Gelibolu'ya, İzmit'e girdiler. Sasaniler, Ermenistan'ı işgal ederek, buraya kendilerine vasal bir kral atadılar. Gallus, başarısızdı. Aemilianus, ordu tarafından imparator ilan edildi. Onun ömrü birkaç ay sürdü. General Valerianus (Valerian) imparator ilan edildi.

Senatonun da onayı ile Valerianus, oğlu Gallienus'u kendine ortak imparator yaptı. Bu arada imparatorluk, her yönden askeri baskı altındaydı ve tehlikedeydi. Anadolu'yu, kuzeyden Gotlar, güneyden Sasaniler basmakta ve yağmalamaktaydı. Valerianus, Sasanilere karşı sefere çıktı. Edessa (Urfa) yakınlarında, Sasani kralı 1. Şapur, M.S. 260 yılında, Valerianus'u esir aldı. Valerianus öldürüldü, içi doldurulup derisi boyanarak bir tapınağa kondu. Sasaniler Kilikia'ya (Kilikya) girdiler. Tarsus yerle bir oldu. Sasani kuvvetleri Kappadokia'ya da ilerlemeye devam ettiler. Kappadokia'nın eski başkenti Caesarea (Kayseri) Sasanilerin eline geçti. Bu sırada, kuzeyde, Gotlar da Nikomedia (İzmit) ve Nikaea (İznik)'yı yağmalamışlardı.

Babası esir düşünce, Gallienus tek başına imparator olmaya devam etti. Doğuda, komutanları, Sasanileri yenerek, Anadolu dışına ittiler. Ancak, bu arada, Roma imparatorluğunun her yerinde imparatorlar vardı. Sınır boylarındaki tahkimli Roma kaleleri, göçebe kavimlerce yıkılmıştı. Ordu düzenini kaybetmiş, güçsüz düşmüştü. Ordunun ve yönetimin köklü reformlara ihtiyacı olduğunu Gallienus fark etmişti. Gallienus, reformlara başladı. Ciddi

adımlar atıldı. Gallienus'dan sonra gelenler de, bu reformlara devam ettiler. Bu da İmparatorluğun ömrünü uzattı.

Doğu sınırlarındaki Roma Sasani savaşları sürüp gidiyordu. Palmyra prensi Odenathus, Sasanilere karşı zafer kazanmıştı. Bu zaferden etkilenen Gallienus, doğunun yönetimini Odenathus'a bıraktı. Palmyra devleti, daha önce bahsedilen, Roma'nın Hindistan'la doğrudan ticaret yapması sonucu, Yemen'den göç edilenlerce kurulan krallıklardan biriydi. Ren bölgesinde ise, Postumus'u güvenliği sağlamakla görevlendirdi. Postumus iyi bir yönetim göstererek gittikçe kuvvetleniyor ve imparatorluğun batısında onun sözü geçiyordu.

Zenobia

Gotlar, artık her yıl Anadolu'ya baskınlar yapar olmuşlardı. M.S. 263 yılında Efes'e inen Gotlar, Efes'in ünlü Artemis tapınağını yaktılar. Yirmi metre yüksekliğinde 127 sütunlu harikalar harikası Artemis tapınağı artık yoktu. Gotlar, tapınağın hazinesini de alıp götürmüşlerdi. Bu " Ana " tapınağın yanıp yok olması, din tarihi açısından dönüm noktalarından biri oldu. Hıristiyanlığın önündeki önemli setlerden biri yıkıldı.

Bundan sonra her yıl batı ve kuzey Anadolu Gotlarca durmadan yağmalanıp, talan ediliyordu. M.S. 267 yılında, Gotlar Frigya ve Kappadokia'yı işgal ettiler. Odenathus, Gotlara engel olmaya çalışırken, kuzeni tarafından öldürüldü. Bunun üzerine, Odenathus'un karısı Zenobia (Zeynep), oğullarına " Augustus " unvanı vererek, kendini Odenathus'un yönetimindeki toprakların kraliçesi ilan etti. Kraliçe Zenobia (Zeynep), Palmyra için aslında azla yetinmek niyetinde değildi. O, Roma bağımlılığından kurtulmak istiyordu.

Gallienus'un öldürülmesi ve Claudius'un imparator ilan edilmesi önceden tasarlanmıştı. Gallienus öldürüldü, Claudius (II. Claudius, Claudius Gothicus) imparator ilan edildi (M.S. 268 – 270). II. Claudius, önce Postumus üzerine yürüyerek, onu ortadan kaldırdı. Sonra Gotlara döndü. Gotlar, kendilerine yerleşebilecek bir yer arıyorlardı. Ellerinde kuvvetli bir donanma vardı. Göçebe Gotlar, kadın, erkek, çoluk, çocuk yaklaşık 300.000 cıvarındaydılar. Yerleşecek yer bulmak üzere Anadolu üzerine geldiler. Ama şimdi, imparator (Claudius) ve komutanları uyum içindeydi, Roma ordusu derlenip, toplanmıştı. İmparatorluğa güveni artan Anadolu kentleri ve eyaletleri, bu sefer Gotlara karşı direndiler. Gotlar, hemen hemen her yerde yok edildiler. Tutsak edilenler, değişik Roma kentlerine yerleştirildiler. Bu arada, Claudius vebadan öldü.

Kraliçe Zenobia, bu kargaşadan yararlanarak, egemenlik alanını Galata'da Ankara'ya kadar yaymıştı. Ve hatta Bitinya (Bithynia) neredeyse, Zenobia'ya tabii olmak üzereydi. Yine bu dönemde, Antakya Piskoposu olan Samosatalı Paulos, İsa'yı bir tapınağa benzetiyordu. İsa içinde Söz ve Bilgeliği barındıran sıradan bir insandı. Bu iddia, 264 de Antakya Kilise Kurulunca lanetlendi, ancak, Paulos, kraliçe Zenobia'nın desteği ile makamını korudu.

Severus Alexander'ın ölümünden, Claudius'un ölümüne kadar geçen kargaşa döneminde imparatorluk neredeyse yıkılmıştı. Bu yıkılışın geciktirilişi, biraz sonra anlatacağımız İlliryalı imparatorlar sayesinde olmuştur. İlliryalı imparatorlara geçmeden, yukarda, imparator imparator özetlenen karışık dönemin ana karakterini, genel olarak belirliyelim.

Her yerde iç savaş vardı. Göçebeler, yakarak yıkarak sınırları aşıp, imparatorluğa giriyorlardı. Kıtlık, insanları perişan ediyor, herkesin ilk hedefi karnını doyurmak oluyordu. Salgın hastalıklar kol geziyor, ardında yığınla ölüler bırakıyordu. İmparatorluk nüfusu durmadan azalıyordu. İmparatorluğun kendi askeri kaynakları kuruyordu. Bunun için, göçebelere karşı sınırları korumak için başka göçebeler askere alınmaya başlandı. Marcus Aurelius zamanında başlayan bu usul, Alexander Severus 'un ölümünden sonra sistemleştirildi. Büyük göçebe aileleri veya boylar (kabileler), kendi şeflerinin yönetiminde, sınır topraklarına yerleştiriliyorlardı. Bu topluluklara " federe " deniyordu. Federeler, oğullarını savaş için yetiştirmek ve çağrıldıklarında orduya katılmak zorundaydılar. " Federeler " zaman zaman uslu durmaz, çevre köyleri basarak yağmalarlardı. O zaman, Roma onları iç bölgelere doğru sürerdi. Bu nedenle, pek çok Slav ve Germen boyu, Anadolu'nun içlerine yerleştirilmiştir.

Ancak, önlemler, durumu düzeltmeye yetmiyordu. Franklar, merkezi Galya'yı işgal ettiler. Franklardan başka bir Germen halkı olan Almanlar Alpleri aştılar ve hatta merkezi İtalya'ya kadar girebildiler. Tuna boyları daha feci haldeydi. Germen, Sarmat, Traklar akıyorlardı. İçlerinde en hareketlileri de Gotlardı. Gotlar, Anadolu'yu hallaç pamuğu gibi atıyorlardı.

Bu felaketler içinde en beteri ise, korkunç iktisadi bunalımdı. Enflasyon almış başını gitmişti. Devlet, durmadan paranın değerini düşürüyordu. Öyle bir zaman geldi ki, bazı paraların değeri % 2 ye düştü. Bunun sonucunda, bazı eyaletler kendi paralarını kendileri çıkarmaya başladılar, bu da imparatorluktaki para birliğini bozdu. Devlet memurları, askerler gibi sabit ücretli kesimlerin alım gücü sürekli düşüyordu. Kentlerde, bankerler madeni para olarak verdikleri kredileri, faizlerine rağmen, değeri düşmüş olarak geri almaya başladılar. İşsizlik, açlık, ölüm, yağmalanma, hepsi birden, güven bitmişti. Ayaklanmalar başladı. M.S. 238 yılında, Afrika'da köleler ve kolonlar ayaklandılar. Kuzey Afrika'da iç savaş patladı. Mısır'da, çobanlar isyanı denen isyan gittikçe büyüyordu. Galya'da zaten anarşi kol geziyordu. 268 de toprak kiracıları pek çok kente saldırdılar. Hiç bir asayiş kalmamıştı, köleler, kolonlar, asker kaçakları, kent proletaryası canlarının istediğini yapıyorlardı. 239 de Sicilya'da köleler başkaldırdılar.

Bu korkunç yılların acılarını herkes çekmişti ama kentler fazlasını çekmişti. Küçük ve orta işletmeler ortadan kalkmıştı. Ama zengin ailelerin elinde bulunan latifundialar, mevcut servetler sayesinde, ilk fırsatta kendilerini diğerlerinden daha çabuk toparlayıp, küçük mülkiyetler aleyhine, hızla büyüdüler. Kargaşa ve bunalım, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapmıştı ve bu hep böyle olmaya devam edecekti.

İlliryalı imparatorların hepsi, askeri hiyerarşinin en üst basamaklarına çıkmış, zenginleşmiş ve büyük malikânelere sahip olmuş kişilerdi. Bunlar, büyük mülk sahipleri ile hemen tam bir anlayış ve işbirliği içine girdiler. İlliryalı imparatorlar döneminde içte ve dışta istikrar tekrar sağlandı. Ancak, bu istikrar, imparatorların kendi askerlerince öldürülmesi sonucu uzun vadeli olamadı.

Kısa bir soluk

II. Claudius zamansız ve hesapsız ölmüştü. Domitius Aurelianus disiplinli bir asker ve iyi bir yönetici idi. Fiziki olarak güçlüydü, büyük bir enerjiye sahipti ve kırılamaz bir iradesi vardı. Ona " demir el " lakabı takılmıştı. Ordu onu imparator seçti (M.S. 270 – 275). Aurelianus, kısa bir sürede, batıda huzuru sağlayıp, doğuya döndü. Roma'yı Almanların istilasından kurtarmıştı. Gotları ve Vandalları, Tuna'nın öte yakasına itmişti. Roma, Zenobia'yı mecburiyetten önemsememişti. Aurelianus, Bitinya'yı ve Galata'yı hiç bir direnç görmeden geçti. İlk direnç Tyana'da (Kilisehisar) olur gibi oldu ise de, birileri Roma ordusuna kentin kapılarını açtı. Antakya'ya (Antiokheia) kadar problemsiz ilerlendi. Sonra, Zenobia ile yapılan iki savaşta kazanılarak, onun egemenliğine son verildi (M.S. 272). Palmira (Palmyra) kapılarını Roma birliklerine açtı. Roma ordusu kenti yağmalamadı, sadece bazı birlikler kente yerleştirildi. İmparator Aurelius tarafından esir alınan Zenobia, savaş ganimeti olarak Roma'ya altın zincirlerle zincirlenmiş olarak yollandı.

Aurelianus, doğuda düzeni sağlamıştı, tekrar batıya gitti. Daha önce başkaldırmış olan Galya'yı itaati altına aldı. Batıda duruma hâkim olurken, Palmira'da yeni bir isyan patladı. Aurelianus, Palmira'ya geri geldi, isyan bastırıldı, Palmira yerle bir edilip, bir köy haline getirildi.

Aurelianus, savaşlardan büyük ganimet ve savaş esiri elde etmişti. Bu savaş esirlerini, sınırlardaki kolonlarda köle olarak kullandı. Bu arada, Mısır'da uzun süredir devam eden çobanlar isyanını da çok kanlı bir şekilde bastırdı. Aurelianus, barışı sağlamıştı ama Daçya ve Tuna'nın sol yanı terk edilmişti. Vandallar, Bastarular imparatorluğun hizmetine alınarak, kitle halinde, Roma topraklarına yerleştirilmişti. Bir taraftan da Roma tahkim edilmeye çalışılıyordu. Ancak, harcanan paranın çokluğu enflasyonu körüklüyordu. Durmadan da, çare olarak ayarı düşük para bastırılıyordu. Halk, bu durumun düzeltilmesini istiyor, her fırsatta memnuniyetsizliğini gösteriyordu. M.S. 273 yılında, darphane işçileri başkaldırdı. Tüm düşük gelirli halk, bu başkaldırıyı desteklemeye başladı. Ordu, başkaldırıyı bastırırken, 7.000 cıvarında asker öldü.

Aurelianus, Roma imparatorluğunda her şeye rağmen belli bir huzuru sağlamıştı. Ancak, imparatorluk sınırları küçülmüştü, Roma gittikçe yoksullaşıyordu, göçebeler halka karışıyor, bu da kültür seviyesini gittikçe düşürüyordu. Yine de, Roma'nın yıkılışı bir süre için önlenmişti. Aurelianus sağlanan huzuru kalıcı yapabilmek için reformlar yapmaya başlayacakken Praetorian Muhafızlar tarafından öldürüldü. Öldürülmeden önce, Sasaniler

üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Ölümü imparatorluğun her yerinde kargaşalar çıkmasına sebep oldu. Senato tarafından, yaşlı bir komutan olan Claudius Tacitus imparator ilan edildi.

Bu sırada, Azak denizinin kuzeyinde yaşayan Maeotidler, Kolkhis üzerinden Anadolu'ya girdiler. Pontos'u, Galatya'yı yağmalayıp, Kilikya'ya kadar indiler. İmparator yanına kardeşi Florianus'u alarak, Maeotidler ile savaşmaya başladı. Roma ordusu kazandı. Zaferden kısa bir süre sonra, Tarsus'da, Claudius Tacitus, kendi askerleri tarafından öldürüldü. Kardeşi Florianus kendini imparator ilan etti.

Bu sırada Mısır'da bulunan ve pek çok zafere imza atmış olan Probus da ordusu tarafından imparator ilan edildi. Probus, Anadolu üzerine yürüdü. Probus'un lejyonları, Mısır ve Suriye'de bulunan lejyonlardı, Florianus'un askerleri ise batı Avrupa kaynaklı idiler. Florianus'un askerleri, iklimden aşırı etkilendiler. Sıcak onları bitkin bıraktı, pek çoğu hastalanıp, savaşamaz hale geldiler. Kilikya'da yapılan savaş, Probus lehine gelişiyordu. Florianus'un askerleri telef olup gidiyordu. Tümüyle yok olmaktan kurtulabilmek için askerler Florianus'u öldürüp, savaşa son verdiler.

Aurelius Probus imparator olarak tek kaldı (M.S. 276 – 282). Probus ilk olarak Batıda Galya (Galia) ve Tuna kıyılarını takviye etti. Bu sırada, Anadolu'da, İsorya'lı (İsauria) Lydius, Pamfilya ve Pisidya'yı talan ederek, müstahkem bir kale olan Kremna'ya (Çamlık) gelip, yerleşti. Probus, Anadolu'ya gelerek, Kremna'yı kuşattı, ama kent dayandı. Sonunda, Lydius kendi adamlarınca öldürülünce, kent teslim oldu. Bundan sonra, Roma ordusu, Kremna'yı, bölgenin güvenliğini sağlamak için karargâh olarak kullanmaya başladı.

Burada, Romalılar revize edilmiş bir yerleşme siyaseti gütmüşlerdir. Bölge halkını topluca sürmemişler, onun yerine bölge halkının bir kısmını başka yerlere sürmüş, onlardan açılan yerlere de veteranları yerleştirmişlerdir. Veteranlardan açılan yerlere de yerli halkın genç oğullarını askere almışlardır. Pisidya, Romalılarca defalarca Romalılaştırılmaya çalışılmıştır. Augustus burada koloniler kumuştu, ama şimdi aradan 300 yıl geçtikten sonra, bölgenin hala Romalaşmadığı görülmekteydi. Probus, Romalılaştırmayı bir daha deniyordu.

Probus, doğuda Sasaniler ile barış yaptı ve Mısır'ın güneyini istilacılardan temizledi. M.S. 281 yılında Roma'ya döndü. Probus, imparatorluğun her yerinde barışı ve huzuru sağlamıştı. Pek çok Bastarn, Got ve Vandal'ı, Roma topraklarındaki kentlere yerleştirerek, onları assimile etmişti. Kültürel gelişmeyi desteklemiş, tarımın sorunları ile de uğraşmıştı. Döneminde, onun desteği ile bağcılıkta önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Probus, ordudaki askerlere de bir sanat öğreterek, onları da üretken yapmak istiyordu. Bu konuda çalışmalara başlayınca, muhalif askerler tarafından öldürüldü.

Mani Dini

Bu asırda, yani III cü yüzyılda, Sasani hâkimiyeti altındaki İran topraklarında yeni bir din " Mani " dini filizleniyordu. Sasani devletinin resmi dini Zerdüşt dini idi. Ancak, zaman içinde Zerdüşt dini, köylü kökeninden daha fazla, Aristokrat sınıfa yaklaşmıştı. Bu, halkın tepkisine sebep oluyor, yeni oluşumlara yol açıyordu. Mani dini bu ortamda ortaya çıktı.

M.S. 216 ile 276 yılları arasında, İran'da Mani (Manes, Manichee, Mancius) adlı bir düşünür yaşadı. Mani, bütün dinlerin aynı kaynaktan doğduğunu, değmez ayrıntılar nedeniyle, insanların birbiri ile boğuştuğunu görerek, bütün dinleri tek bir dinde toplamaya çalıştı. Bir dinler sentezi yapmıştır. Zerdüşt rahipleri M.S. 276 yılında, Mani'yi yakalayıp, derisini yüzerek öldürdüler. Ama Mani dininin yayılması durmadı. Bu din günümüze kadar gelebilen dinlerden biridir.

Daha halkçı bir dindi. İnsanın kurtuluşu sorununa, Zerdüşt dininden daha fazla yer veriyordu. Yeni din, tüm dinlerin karışımı olma iddiasındaydı. Doğu Roma topraklarında, Hıristiyanlar zulüm görürken, İran topraklarında da Maniciler zulüm görüyorlardı. Ancak ister Hıristiyanların olsun, ister Manicilerin olsun, zulüm gördükçe safları sıklaşıyor, yardımlaşmaları artıyordu. Kaba kuvvet ve işkence bir inananı yok ederken, dinlere pek çok yeni katılım gerçekleşiyordu. Tarihin her sayfası, düşünce ve inancın zulümle durdurulamayacağı, tam tersine zulümün bir gelişme ortamı yarattığının örnekleri ile doludur.

Mani dini, Hıristiyanlığın, Budizm'in etkilerini taşıyan ve Zerdüşt dini benzeri bir dindi. Mani dininde de iyilik ve kötülük ilkeleri çatışıyordu. İyilik ve kötülük birbirine karışmıştı. İnsanda vücut kötülüğü simgelerken, içinde hapis olmuş olan Tanrısal ruh da iyiliği simgeliyordu. Bedenin içine hapsedilmiş, acı çeken ruhları kurtarmak gerekirdi. Dünyanın sonu, bütün ruhlar arınıp, ışıklı gökyüzüne çıkınca gelecekti. Mani kendini, İsa'nın müjdelediği Kutsal Ruh olarak belirtmiş ve bildirmişti.

Mani'nin önemli bir gözlemi de, tüm dinlerin güneş – ışık temeline oturduğunu müşahede etmesidir. Mani dininde dualar, insanlara ışık gönderen güneşe ve aya yönlendirilir.

Mani dininde, Zerdüşt dini gibi sonunda savaşı iyilik kazanır. Ama onu, Zerdüşt dininden ayıran en önemli husus, " bir lokma, bir hırka " zihniyetidir. Kötülük, bu zihniyetle yenilir. Mani bir ahlak dinidir. Ağızdan kötü söz çıkması yasaktır. El, iyiliğe zarar verecek eylemlerde bulunmaz. Gönül, şehvet duygularına kapılmaz. Mani dininde bu ilkeler " dil, el

ve gönül “ olarak belirtilir ve yasaklanır. Daha sonra göreceğimiz gibi, Alevilerin “ eline, beline ve diline sahip olma “ ilkesi Mani dininden devşirmedir.

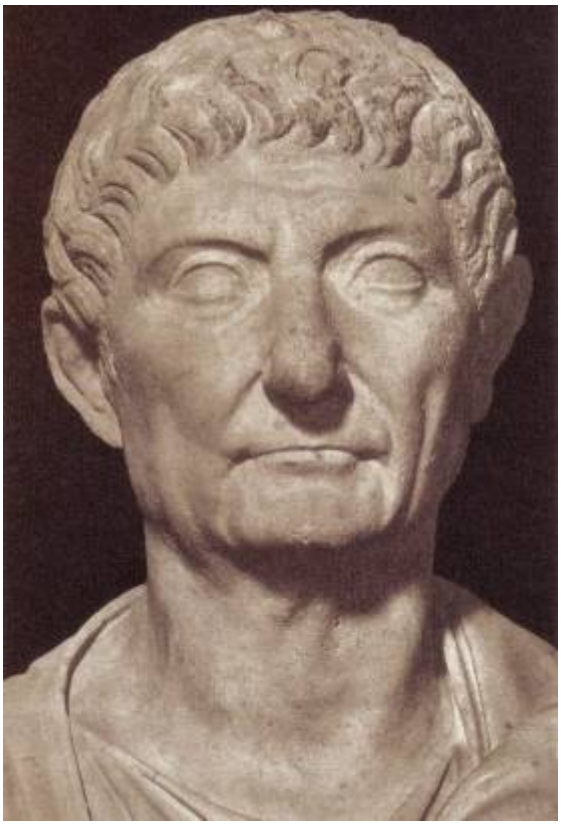
Mani dini seçkinleri (kendilerini dine adayanlar, bir nevi misyonerler), iyilik dışı işler yapamazlar, zenginlik ve rahat bir yaşam arayamazlar. Şarap içilmez, hayvan eti yenmez. Lüks mülk edinilemez. Ancak, bir günlük yiyecekleri ve bir yıllık giyecekleri olabilir. Cinsel ilişkide bulunmazlar ve evlenmezler. Temiz bir yaşama çağrı yapmak için, dünyayı sürekli gezmeleri gerekir. Bu sert yaşam seçkinlerden istenir ama dindar kitleden (normal halkdan) istenmez.

Halk işleri ile uğraşır, et yiyebilir ve evlenebilir. Ancak herkes için en büyük günah birini ve kendini öldürmektir. Ayda yedi gün oruç tutulur, günde dört defa ibadet edilir.

Roma imparatoru Probus’un öldürülmesinden sonra, Aurelius Carus imparator olmuştu (M.S. 282 – 283). Carus, Sasanilerle savaşmak üzere, Anadolu’ya geldi. Sasani kralı 2. Bahram dı. Roma ile Sasaniler, Seleukeia ve Ktesifon'da savaştılar. Carus, zafer kazanmasına rağmen, komutanlarının birinin, Aper'in kurduğu komplo sonucu öldü. Aper daha imparator olamadan, Valerius Diocles tarafından öldürüldü.

Valerius Diocles (Diocletianus), Carus'un imparatorluğu esnasında konsüllük ve muhafız alayı komutanlığı yapmıştı. Tutarlı görüşlere sahipti. Carus öldürüldükten sonra, Nikomedya'da (İzmit'te), ordu onu imparator ilan etti (M.S. 284 – 305).

Dominatus

Diocletianus

Yeni Roma İmparatoru Diocletianus, bir azatlının oğlu ve İlliryalı idi. Bilgisi sınırlı, kaba bir kişiliği vardı. Ancak iyi ve öngörülü bir askerdi. Askeri hiyerarşinin bütün basamaklarını tırmanmıştı. Ön plana savunma ve örgütlenmeyi aldı. Karmaşık sorunları, basit ama doğru ve ustalıkla çözdü.

Roma imparatorluğu, çoktan doğal sınırlarına varmıştı. Sınırları sürekli göçebe kavimlerin tehdidi altında idi. Doğuda, Sasaniler, Roma'ya durmadan saldırıyorlardı. Artık imparatorluk, bir merkezden yönetilebilecek durumu çoktan aşmıştı. Eskiden Roma ordusu gidiyor, yeni toprakları eline geçiriyor, buraları yağmalayıp geri dönüyordu. Yani savaş kazanç getiriyordu. Ama şimdi saldırıya uğrayan Roma toprakları idi. Savaşlar sonucu yeni gelirler elde edilemiyor, hazine bitip, tükeniyordu. Zenginlik azalınca, kötü yönetimlere kapı açılmış oluyor, bu da, imparatorluk kurumlarını bozuyordu. Çare, olsa olsa köklü yönetim ve sosyal reformlar olabilirdi.

Diocletianus, imparator olduktan 2 yıl sonra, güveninin tam olduğu yakın arkadaşı Maximianus'u, batıda yapılmakta olan savaşlar için, " Caesar " unvanı ile görevlendirdi. Maximianus, kısa sürede, Gallar'e karşı zaferler kazandı. Bu başarılar üzerine, Diocletianus, Maximianus'a " Augustus " unvanını vererek, Roma'nın Batı topraklarının yönetimini ona bıraktı. Diocletianus, doğunun yönetimini kendi üzerine almıştı. Böylece, M.S. 286 yılında, toprakları bir bütün olmasına rağmen, Roma imparatorluğu iki Augustus tarafından yönetilmeye başlanmış oldu. Diocletianus, Nikomedya'da (İzmit), Maximianus Milano'da oturuyorlardı. Bu ikili yönetim etkili olmuş, sınır mücadeleleri daha etkin yapılabilmişti. M.S. 290 yılında, müşterek verdikleri bir karar ile sivil yönetimle askeri yönetimi birbirinden ayırdılar.

Zaman içinde yönetim reformu daha geliştirildi. Diarkli'den (ikili yönetim), tetrarkhi'ye (dörtlü yönetim) geçildi. Her Augustus'a yardımcı olacak bir Caesar seçilecekti. Maximianus, Constantius'u (Constans Clor) seçti. Diocletianus'de Galerius'u (Galer) kendi Caesar'ı yaptı. Augustuslar ve Caesarlar arasındaki bağın kuvvetlenmesi için, Caesarlar eşlerinden

boşandılar. Constantius, Maximianus'ün kızı Theodora ile Galerius'da, Diocletianus'un kızı Valeria ile evlendiler. Böylece, imparatorluk 4 kişi tarafından yönetilir oldu.

Maximianus

Maximianus, İtalya ve Afrika'yı; Constantius, Galya, İspanya ve Britanya'yı; Diocletianus, Trakya, Anadolu ve Mısır'ı yönetmeye başladılar. Herkes kendi bölgesinde tam yetki ile hareket ediyordu. Zaman, zaman bir araya gelerek, dörtlü fermanlar yayınlıyor ve bu fermanlar tüm imparatorlukta tavizsiz uygulanıyordu. Dörtlü yönetimde, Augustuslar 20 yıl hükümranlık yaptıktan sonra, kendi istekleri ile çekiliyorlardı. Yerlerine, Caesarlar Augustus oluyor. Bunlarda kendilerine yeni Caesarlar seçiyorlardı. Kıdemli Augustus bütün imparatorluğun hâkimi idi, ortağı onun kararlarına katılacaktı.

Ülkede işler yolunda gitmeye başlamıştı. İmar faaliyetlerine yönelinmiş, örneğin Diocletianus, Nikomedia'da darphane, tersane, saray, circus vs… yaptırmıştı. Bu arada, Sasani devletinde Şapur'un yerine torunu Narses geçmiş, Sasaniler güçlenmiş, Ermenistan ve Mezopotamya'yı tekrar işgal etmişlerdi. Caesar Galerius, Sasanilerle başarılı savaşlar yaptı ve onları geri çekilmeye zorladı. M.S. 298 yılında yapılan Nisibis barışı, Tigris'e (Dicle) olan toprakları Romalılara bırakıyordu. Ermenistan, yeniden Roma himayesine girmiş, 3. Tridates tahta çıkmıştı. Kuzeyde, Kafkasya geçitlerine kadar olan topraklar da Roma egemenliğine geçmişti. Bu sınırlar, baştan beri, Roma'nın doğuda sahip oldukları en geniş sınırlardı.

Diocletianus, M.S. 305 yılında, Maximianus ile birlikte Augustus'luktan çekildi. Böylece batıda Constantius (Konstantios), doğuda Galerius Augustus oldular. Caesar olarak da Severus ve Maximianus Daia atandılar.

Augustus ile başlayan Principatus dönemi Diocletianus'e kadar sürmüştür. Bu dönemde, Cumhuriyet döneminin kurumlarından biri olan senatonun itibarı korunmuştu. Genel olarak da, Cumhuriyet dönemi kanunlarına uyulmuş ve İmparator, birinci vatandaş olarak yönetimini sürdürmüştü. Diocletianus'den itibaren, işlevini yitirmiş olan Cumhuriyet dönemi kurumları terk edilmiştir. Devlet, monarşik bir karakter kazanmış, imparator tek hâkim olarak yönetmiştir. Roma tarihinin bu dönemine Dominatus dönemi denir.

20 yıl süren Diocletianus zamanında, imparatorlukta birlik ve beraberlik hâkim olmuştur. Son 30 – 40 yılda anarşi tüm kurumları temelinden sarsmış, imparatorluğun ekonomik ve sosyal sıkıntıları devasa boyutlara ulaşmıştı. İşte Diocletianus'un başarısı bu gidişi durdurmasındadır. Diocletianus, doğunun geleneksel sistemine yani despotik sisteme geçerek işe başladı. Bunun sonucunda, özgürlük, yurttaşlık hakları ve belediye özerkliklerinin son kalıntıları da tasfiye edildi. En başta, iktisadi hayata sert bir müdahale yapıldı. Altın para piyasadan çekildi ve paranın değeri düşürüldü. Fiyatlar inanılamaz boyutlarda arttı. Spekülasyon aldı başını gitti.

Bunun üzerine vurgunculuğa başvuranlar için ölüm cezası kondu. Ve narh uygulamalarına başlandı. Akla gelebilecek her şeyin üst fiyatı belirlendi. Meşhur, " azami fiyat kanunu " M.S 301 de çıkarıldı. Çalışanların ücretleri de sınırlandırıldı. Bu sınırları aşanlarda ölümle cezalandırılacaklardı.

Ancak tüm bu önlemler, enflasyonu durduramadı ve ekonomik düzensizlik daha da arttı. Bunun üzerine " malla ödeme " ve " zorla çalıştırma " yoluna gidildi. "Annone " başlıca vergi oldu. Her 5 yılda bir nüfus sayımı yapılıyordu. 15 yılda bir de, herkesin vergisini hangi malla ödeyeceğine, devlet karar veriyordu. Memurların, askerlerin giderleri de malla karşılanmaya başlandı. Belli bölgelere, belli kurumlara bakma zorunluluğu getirildi. Sistem, Perslerde ve eski Mısır'da gördüğümüz sistemlere benziyordu.

Verginin toplanmasında meydana gelen kargaşayı ve vergi kaçağını önleyebilmek için, Herkes görev yerine ve mesleğine bağlı hale getirildi. Memur dairesine bağlıydı. Tüccar dükkânından başka yere gidemiyordu. Zanaatci, çalışma yerine bağlanmıştı. Oğlanlar, babalarının mesleğini devam ettirtmek zorundaydılar. Toprakta çalışanlar, çalıştıkları topraklara bağlandılar. Bunlar topraklarını terk edemezlerdi. Kaçanlar, yakalanıp topraklarına veya yerlerine getiriliyorlardı. Büyük mülk sahipleri, kendi çevrelerini savunmak ve halka göz kulak olmakla yükümlü tutuldular. Diocletianus sanki Sasanilerde gördüğü kast sistemini, Roma imparatorluğuna getiriyordu. Ama İran'daki kast sistemi yüz yıllar boyunca toplumun kendi dinamiği içinde gelişmiş ve toplumun yapısına girmişti.

Hükümdar yeryüzüne inmiş bir Tanrı gibi davranıyordu. İmparatora " ilahi ", " sahip " deniyor, kendisine siz diye hitap ediliyordu. İmparator, doğunun şatafatlı giysileri ile dolaşıyordu. Önünde yere kapanılıyor, ayakları öpülüyordu. Yanında kimse oturamaz, ayakta dururdu. Doğu saraylarında, kralın önünde secdeye kapanma âdeti, dini bir motif, Tanrı kral uygulamasının bir sonucuydu. Ancak, bu saygı ve teslimiyet ifadesinin, kralı suikastlere karşı koruyan bir yönü de vardı. Diocletianus, kral önünde secdeye kapanma âdetini (Proskynesis) kabul etti ve uygulattı. Bu uygulamanın İskender tarafından da yaptırıldığı bilinmekteydi. Roma'da uygulanmaya başlayan bu despotik yönetim biçimine, " dominus " (sahip) kelimesinden türeyen " dominatum " dendi.

Despotik yönetimde Tanrı ile ilişiklik kurulmadan olmaz. Diocletianus'da, Jüpiter kültünü yeniden alevlendirdi. Kendini, Jüpiter'in oğlu ilan etti. O dönemde Tanrının oğlu olmak, daha önce görüldüğü gibi, çok eski devirlerden beri devam eden, ama dönemimizde, bir âdet, olmazsa olmaz haline dönüşen bir uygulamaydı. Atfedilecek önem, önce Tanrının oğlu, sonra da bizzat Tanrı olmaktan geçiyordu.

İşte yukarıdaki gerekçeler içinde, Diocletianus, 303 yılından itibaren, Hıristiyanlara korkunç işkenceler yapmaya başladı. Hıristiyanların varlığını, kişisel Tanrısallığı için küfür kabul ediyordu. Hıristiyanlar, onun Tanrısal temellerini yıkmaya çalışan insanlar olarak görüldüler. Hıristiyanlar ordudan kovuldular, toplanmaları yasaklandı, dua evleri yıkıldı, kitapları yakıldı, rahipler ölüme mahkûm edildiler, pek çok Hıristiyan işkencelerle öldürüldü, bu dönem " büyük zulüm " dönemiydi.

Bu dönemde, uzun yıllardan sonra, imparatorluk tekrar genişlemişti. Latince dil olarak batıda olduğu gibi doğuda da yayılmaktaydı. Çıkarılan sayısız kanunlar, hukuk ve ekonomiye damgasını vurmuştu.

Diocletianus döneminde eyaletlerin yönetimlerinde de önemli değişiklikler yapılmıştır. 48 olan eyalet sayısı 104 çıkarılmıştır. Bu değişiklikler, askeri ve ekonomik gereklilikler göz önüne alınarak yapılmıştı. Augustus zamanından beri devam eden imparator eyaletleri ve senato eyaletleri ayrımı kaldırılmıştı. Eyaletler yönetim açısından guruplanmış ve imparatorluk 12 ufak parçaya bölünmüştü (dioecesis).

Anadolu'da, buna bağlı yeni eyalet yapısı şu tarza dönüşmüştür. Asia eyaleti, Helespontos, Asia, Lidya, Frigya, Galatia ve Adalar olarak 6 parçaya bölünmüştür. Kappadokia, kıyı Pontus, Pontus Polemoniakus, Kappadokia, Ermenistan olarak 4 parça olmuştur. Galatia, Paflagonia, Galatia, Pisidia olarak 3 parçaya bölünmüştür. Kilikia ise İsauria ve Kilikia'ya ayrılmıştır.

Roma imparatorluğunun 12 ufak parçası da şunlardır: İtalya, Pannonia, Moesia, Thracia, Asiana (Asia, Likya, Pisidia), Pontus (Bithynia, Paflagonia, Galatia, Kappadokia), Oriens (Torosların güneyindeki Kilikia, Kıbrıs, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Arabistan), Afrika, Hispania, Viennensis (Aquitania, Narbonnensis), Gallia, Britannia.

Her eyaletin, eskiden olduğu gibi bir valisi vardı. Ayrıca, dioecesis'lere de Vicarius denen bir genel vali atanıyordu.

Diocletianus, tahtta kalabilmek ve imparatorluğu koruyabilmek için kuvvetli bir orduya ihtiyaç olduğunun bilincindeydi. Augustus'un yaptığı gibi, tüm Roma ordularını kişisel kumandası altında topladı. Aynı zamanda, Sasanilerden öğrendiği gibi, atlı birlikleri ağır silahlarla teçhiz etti ve okçu birlikleri kurdu, ordunun hareket kabiliyetini hızlandırıp, vuruş gücünü arttırdı.

M.S. 305 yılında Diocletianus ve Maximianus görevden çekilmiş, Caesarları Constantius ve Galerius'un Augustus olmuştu. Constantius ve Galerius Augustus olunca, Caeasarlar olarak Severus ve Maximinus Daia seçilmişlerdi. Bu durumda Constatius'un oğlu Contantinus ve Galerius'un üvey oğlu (damadı) Maxentius yeni yönetimin dışında kalmışlardı.

Constantinus'un annesi bir han sahibi olan Helen'di (Helena). Helen bir süre sonra Hıristiyanlığı kabul etti. Daha sonra da bu konuda oğlunu etkileyecekti. Hıristiyanlar Helen'i azize mertebesine çıkararak, ona Saint Helene dediler. Constantinus yönetim dışında kalmıştı. Ama babası Constatius Augustus tu. Yani Constantinus'un hala yönetimde yer alma şansı vardı. Maxentius ise nerede ise tüm şansını kaybetmişti.

Maxentius'un tam doğum tarihi bilinmemekle beraber, M.S. 278 civarında doğduğu sanılmaktadır. Batı Roma İmparatoru (Augustus) Maximianus'un Suriyeli eşi Eutropia'dan olma oğludur. Babasından sonra yerine geçeceği varsayılmıştır. Bununla birlikte, babasının yönetimi sırasında önemli bir askeri veya yönetimsel görev almadığı da bilinmektedir. Diocletianus'dan sonra onun yerine geçen Galerius'un kızı Valeria Maximilla ile evlenmişti.
Maxentius caesar olamayınca, Roma kentinden birkaç kilometre uzakta bir yerde geri plana çekildi.

Roma'nın doğu topraklarında İlk Münzevi ve Aziz Antonios'un yolundan gidenlerce manastır hayatı gelişirken, Mısır'da bundan farklı bir manastır sistemi daha gelişti. Bu sistem adını Yunanca " ortak yaşam " isminden alıyordu. " Ortak Yaşam " yukarı Mısır'da Teb ile Luksor'un hemen kuzeyinde son derece örgütlü bir yapı içinde gelişti. Kurucusunun ismi Pakhomios'du (Pachomios). Keşişlerin hepsi, yoksul ve iffetli olmayı kural haline

getirmişlerdi. Mısır'daki bu yeni sistem keşişlerin bu alışkanlığına, bir de itaatkâr olmayı erdem olarak ekledi. Manastır baş keşişin yönetimindeydi ve tüm keşişler ona itaat etmek zorundaydılar. Münzevi keşişler kendi kişisel programlarını kendileri oluşturuyor ve böylece kurtuluş planları kendi ellerinde oluyordu. Bu " Ortak Yaşam " manastırlarında (Tarikat manastırları) ibadet düzenli ve toplu olarak yapılıyordu. Ayrıca her keşişin el emeğine dayalı belli bir iş görmesi gerekiyordu. Bu manastırlar, Pakhomios manastırları, fiziksel olarak çok büyük manastırlardı, içlerinde binlerce keşiş barınıyordu. Bu manastırlar, eski Mısır dini manastır veya tapınakları kültüründen epey istifade etmiş organizasyonlardı. Bu konuda Mısır binlerce yıllık deneyimi ile başka bir yer ile kıyaslanamayacak bir kültüre sahipti.

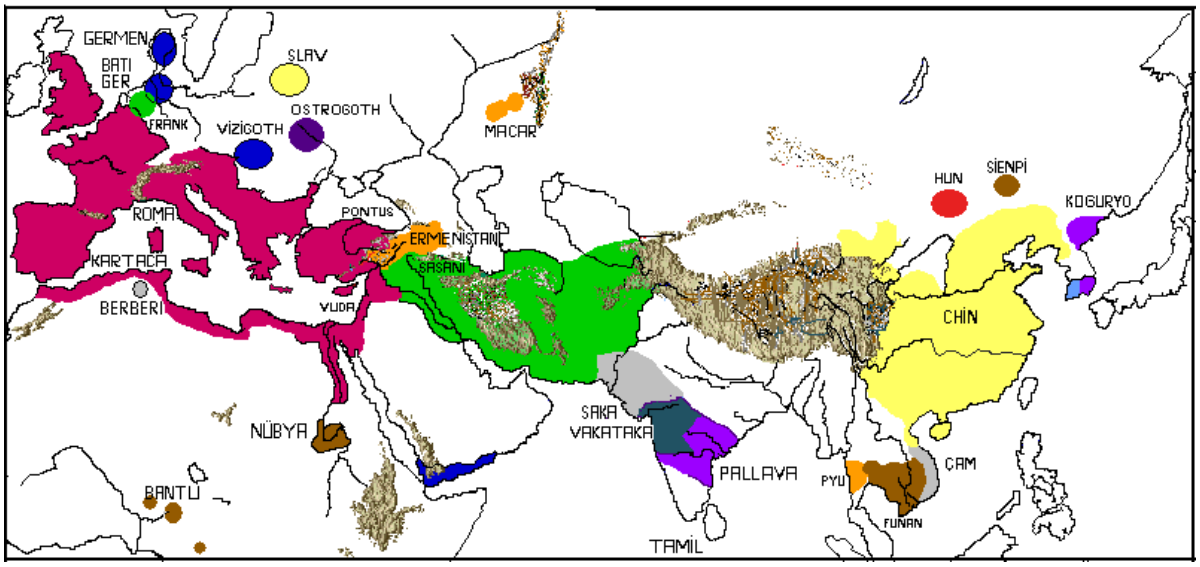

Pakhomios

Bütün keşişlerde ortak görülen bir husus kadınlardan tiksinme ve onlarla temastan kaçmaydı. Hatta bu kendi annelerine çıplak elle dokunmayı bile önleyen bir seviyeye gelmişti. Kimilerinde bu takıntı kendi bedenlerinden tiksinmeye varmıştı. Mısırlı keşişlerin asla yıkanmadıkları ve elbiselerini değiştirmedikleri söylenir. Pakhomios kurallarına göre keşiş ancak hasta ise yıkanmasına müsaade edilirdi. Keşişlerin seks takıntısından hemen sonraki takıntıları yemeklere duydukları ilgisizlikti. Onlar mümkün olduğu kadar az ve aralıklı yemeyi isterlerdi.

Pakhomios manastırları daha sonra gelişecek olan tüm manastırlara örnek oldular.

Güney Çin

M.S. 300

Bu sıralarda Çin'de Wei devleti hükümran iken, 19 Hun kabilesinin kurduğu devlet, Weilere sadık bir uydu devlet olarak yaşamayı benimsedi. Bu dönemde, göçebeler içinde, en fazla baş ağrıtanlar Sien-pi'lerdi. Türkmenistan, hala Weilere bağlıydı. Japonya ile elçilik münasebetleri kurulmuş, pek çok ticaret maddesi ve bu arada Çin kültür öğeleri de Japonya'ya girmeye başlamışlardı. Japon kültürü değişmeye başlamıştı. Bu arada. M.S. 263 yılında, Shu-Han devleti, Wei devletine bağlandı.

Chin sülalesi M.S. 265 yılından 317 yılına kadar imparatorluk yaptı. Aslında taht Weilerden Chinlere geçmekle önemli bir değişiklik meydana gelmemişti. Yeni imparatorlar da, hiziplerin ve büyük ailelerin oyuncağı durumundaydılar. İmparatorluk ailesine mensup prensler, etraflarında askeri güç topluyor ve feodal bir görünüm kazanmaya çalışıyorlardı. Chin sülalesinin tarihi, çok acıklı sahneler içerir.

M.S. 280 yılında, Wu devleti, son Güney devleti yok edildi. Wu'nun ele geçirilmesinden sonra, artık, içte ve dışta, Çin için ciddi bir tehlike olabilecek düşman kalmamıştı. Bu arada mali durum bir fecaat idi. M.S. 280 yılında genel bir silahsızlandırılmaya gidildi. Ancak, bu silahsızlandırma, merkezi hükümetin elindeki birlikler için geçerli olmuştu. Prensler ise, hassa kuvvetlerine ihtiyaçları olduğunu ileri sürerek kuvvet indirimine razı olmuyorlardı. Askerlerin terhis edilmesi ile birlikte, silahların teslim edilmesi için ferman yayınlandı. Bu sırada piyasada para sıkıntısı vardı ve maaşlar buğday ve ipek kumaş olarak ödeniyordu. Silah teslimi fermanı yürümedi. Askerler, silahlarını beraber götürüp, satıyorlardı. Silahların esas talipleri, kuzeydeki göçebe kabilelerdi. Sien-pi'ler ve diğerleri, terhis edilmiş askerlerin silahlarına karşılık toprak bile veriyorlardı.

Gittikçe daha fazla Çinli, Kuzeye gidip, Çin toprakları dışında yerleşmeye başladılar. Göçebelerin toprakları, Çin'in içinden çok daha güvenli idi. Ayrıca vergi ve angarya, bürokratik baskı çok daha azdı. Bu durumdan göçebeler de memnundular. Onlar kendi hayat tarzlarını yaşarken, ihtiyaçları olan zirai mahsulleri, Çinli köylülerden kolayca temin edebiliyorlardı.

Silahsızlandırma kararı ile Chin sülalesi, askerin iaşe masrafının ortadan kalkacağını, askerin tekrar köylü olarak çalışarak tahıl üretiminin artacağını, devletin daha fazla vergi toplayabileceğini ve tedavüldeki paranın kıymetinin artacağını varsaymıştı. Ama sonuç, farklı oldu. Ülke nüfus kaybetti, üretim artmadı, prens orduları ve göçebeler kuvvetlendiler.

M.S. 250–300 yılları arasında, Ordos bölgesi, kavimler kazanı haline geldi. Silahsızlanma projesi, 19 Hun kabilesine yaradığı gibi, To-ba (T'o-pa) ve Tibetlilere de yaramıştır. To-ba'lar, tüm göçebeler gibi, Moğol, Türk, Tunguz ve diğer göçebe boylardan oluşmuş bir budundur. Şef ailesinin bir Türk ailesi olma olasılığı fazladır. Bu nedenle biz To-ba'lılardan Türk olarak bahsedeceğiz. To-ba'lılar Türkçe konuşuyorlardı ve Baykal gölü kökenliydiler. Türkçe Tabgaçlar denen bu kabileler birliğine To-ba adını Çinliler vermişlerdir. M.S. 260 yılı cıvarında gelerek Kuzey Şan-si'ye yerleştiler.

To-ba'lılar bu tarihlerde, küçük bir devlet oluşturdular. To-ba'nın güneyinde 19 Hun kabilesinden oluşmuş, daha önce bahsettiğimiz ufak devlet vardı. M.S. 287 tarihinde, bu Hunlara Liu Yüan şef oldu. Liu Yüan adı tam bir Çin adıdır, ama kendi Mete'nin ailesinden gelmekteydi.

Ordusunu dağıtmamış olan prensler tam bir baş belası olmuşlardı. M.S. 300 den itibaren neredeyse her yıl bir prens isyan ediyor, hükümeti yıpratıyor, sonra, bir yolla öldürülüyordu. Merkezi hükümet yeniden silahlanmaya başlamıştı, ama generallerin tutumu da prenslerden farklı değildi. Hunlar, Sien-pi'ler ve diğer göçebe kavimler, kendi menfaatlerine uygun düşen şekilde, bir o yanı, bir bu yanı tutuyorlardı. Sonuçta olan yine Çin halkına oluyordu. Fakirlik, katliamlar, açlık Çin'i yaşanacak yer olmaktan çıkarmıştı. Toplu göçler başladı. Halk ya kuzeye veya güneye toplu olarak iltica ediyordu. Bunlar büyük göçlerdi, milyonlarca insan hareket ediyordu. Bu dönemde, Güney Çin büyük sayıda muhacir aldı.

M.S. 304 de, Hunlarda hareketlenme başladı. Hun asiller meclisi, kâh bu, kâh şu Çinli general veya prens için savaşmanın Hunlara yarar getirmediğine karar verdi. Hunlar Çin imparatoruna bağlıydılar, yoksa herhangi bir prense değil. Çin imparatoru silinmişti. Eninde sonunda bir prens veya general aradan sivrilip, imparator olacaktı. Hunlar niye prens ve generallerle aynı hakka sahip olmasınlar ve Çin tahtı için mücadele etmesinlerdi. Ancak bir problem vardı. Hunlar, Çinli değildi. Çinliler onları daha alt bir kültür düzeyinde kabul ediyorlardı. Çin tahtına geçmek için, Çinlilerin, tahta geçecek olanların Çinli olduğunu ve " Göğün " bu kişiyi oğlu olarak, imparator olarak seçmiş olmasını kabul etmeleri gerekiyordu.

Hun Tan-hu ailesi (Hun asil sınıfı), bu soruna iyi bir çözüm buldu. Tan-hu Liu Yüan, sülalesine Han adını vererek, en meşhur Çin hanedanı ile birleşti. Bundan 500 yıl önce, Mete ve ilk Han imparatoru, birbirlerinin kardeş olduklarını belgeleyen bir anlaşma imzalamışlardı. Ayrıca, Mete'nin halefleri, Çin prensesleri ile evlenerek, iki aile arasında akrabalık bağlarını oluşturmuşlardı. Zaten Tan-hu'nun Liu soyadı, Han hükümdarlarının soyadı idi. Böylece, tahta geçiş bir yabancı olarak değil, tam tersine Han'ların varisi olarak gerçekleşecekti. Artık, Hun Tan-hu'su, Mete'nin kurduğu göçebe devleti değil, yerleşik düzendeki Çin'i istiyordu. Liu

Yüan'ın şefliğini yaptığı 19 Hun kabilesi, o dönemde, 50.000 silahlı asker çıkarıyordu. Bu da toplam nüfuslarının yarım milyon civarında olduğunu gösterir ki, bu sayı Çinliler tarafından desteklenmediği takdirde, tüm ülkeye hükmedebilmek için yeterli bir nüfus değildir.

Kofun Nara

Japonya'da, Yamato yarım adası, Honşu adasının güney batısındaki bir yarım adanın adıdır. Asya'dan Japonya'ya kültür etkisinin ilk geçtiği yerdir. M.S. 300 cıvarından başlayarak, bu kültür Honşu adasının güneyindeki Nara ve Osaka kültürü olan Yayoi kültüründen farklılaşmaya başladı. Bu yeni kültür, daha önce Kore'de yapılanları örnek alarak, " kofun " denen devasa, toprak yığılarak yapılan tepeler oluşturuyordu. Bu tepeler mezar olarak kullanılmak üzere yapılıyordu. Bu mezar tepelerin içindeki mezarlarda, süs eşyaları ve ayna gibi eşyalar ölülerle birlikte gömülürdü. Japon halkı, kurucu atalarını Yamato klanı olarak kabul eder. Yamato klanı diğer klanlar arasından sivrilerek ve üstünlük kurarak, kurucu klan olmuştur.

Çin'de Liu Yüan, kendini Han imparatoru ilan etti. Aynı dönemde Tibetli Sih-ch'uan'da kendini imparator ilan etmişti. Tabii başkent Lo-yang'da Chin imparatoru da vardı. Liu Yüan sarayında bilgeleri ve memur kökenli toprak lordlarını toplayarak, etkili bir bürokrasi kurmaya başladı. 309 yılında başkent Lo-yang'a saldırdı. 311 de tekrar Lo-yang üzerine gidildi, kent zapt edildi, imparator esir alındı.

Liu Yüan'ın bir kabile reisi Shih Lo, güneye yürüdü. Bir cenaze merasimi için toplanmış, içlerinde Chin prenslerinin olduğu kalabalığa saldırdı. 48 prens ve 100.000 kişi öldürüldü. Bu olay Shih Lo'nun ününü iyice arttırdı. Ancak, Liu Yüan ve Shih Lo anlaşamıyorlardı. Birincisi, Çinlileşip, bir Çin memur devleti kurmak istiyordu. İkinci ise, göçebe bir hayatı ve göçebe devletini tercih ediyordu. Hunlar kendi içlerinde ikiye ayrıldılar. Ancak hala kuzey Çin'i ellerinde tutuyorlardı.

Bu iki Hun hâkimiyeti, sonra isim değiştirdi. Liu Yüan'ın varisi Liu Yao M.S. 319 tarihinde sülalesinin adını değiştirerek, sülalesine " ilk Chao " sülalesi dedi. Aynı tarihte Shih Lo'nun sülalesine de " sonraki Chao " sülalesi denmeye başlandı. Liu Yüan'dan sonra gelen ahfadı, tüm Çin'e hâkim olma hayallerini bir tarafa bıraktılar. Zamanla devlet eridi gitti. Shih Lo'nun ise zaten tüm Çin'e egemen olmak gibi bir niyeti yoktu. Bu devlet daha bir süre krallık şeklinde yaşadı. " Sonraki Chao " lar, hâkim oldukları topraklarda ziraata önem vermeyerek, bu toprakları, göçebe geleneğine uygun olarak meralaştırdılar. Bu ise, ekonomik olarak bu toprakların güçsüzleştirilmesi sonucunu doğurdu.

M.S. 313 yılında, Kansu eyaletinde, eyalet valisi tarafından bağımsızlık ilan edilerek, " ilk Liang " hanedanı kuruldu. Bu devlet M.S. 376 yılına kadar yaşadı. Epey bir süredir, Türkmenistan Çin hâkimiyetinden kurtulmuş bir tarzda, kent devletleri şeklinde yaşıyordu. Türkmenistan kent devletlerinin ana geliri aldıkları komisyonlardı. Bu dönemde,

Türkmenistan'da hala İran kökenli topluluklar yaşıyordu. Türkmenistan daha Türkleşmemişti. Soğdlular çoğunluktaydılar.

Türkmenistan'dan, Liang'a pek çok tüccar ve komisyoncu geldi. Başkentte, doğu ve batı Türkmenistan'dan gelenlerle, Hindistan'dan gelenlerin oturdukları mahalleler teşekkül etti. Tüccarlarla beraber Budist rahipler de geliyorlardı. Budist manastırlar açılmaya başlandı. Bunlar, düşmanca saldırıları önlemek için etrafı duvarlarla çevrili, ev bloklarıydı. Buralar aynı zamanda tüccarlar için ardiye görevi yapıyorlardı. Tüccarlar paralarını buralarda muhafaza ederek, işletmeye başladılar. Böylece manastırlar banka görevi de yapmaya başladı. İşletilen para tüccarların parasıydı ama manastır da elde edilen faizden pay alıyordu. Manastırlar, bir taraftan da tüccarlar için otel görevi görüyorlardı. Böylece, manastırların etrafında ticaret merkezleri oluşmaya başladı.

M.S. 317 yılında, Hunlar Chin hanedanına son verince, Chin sülalesi güneye kaçmak zorunda kaldı. Lang-ya prensi Sih-ma, güneyde bugünkü Nankin'deki Chien-k'ang'da (Cyen-kanğ) yeni bir hükümet merkezi kurdu. Kendi de " Doğu Chin " sülalesinin ilk imparatoru oldu. Yüan-ti adını aldı. " Doğu Chin " devletine " Güney Chin " devleti de denir. Biz, bundan sonra " Güney Chin " adını kullanmayı tercih edeceğiz.

Hunların Chin hanedanını yok etmesiyle beraber, sayısız Çinli kuzeyden güneye kaçtılar. Yabancıların tarlalarını alarak mera yapmasından korkuyorlardı. Kaçanlar arasında çok sayıda " memur kökenli toprak lordları ve bilgeler " ailelerine mensup olanlar da vardı. Bunlar, kendileri için, yabancıların hâkim oldukları saraylarda rütbe ve nüfuz kazanma ümidinin yok olduğunu ve yabancıların para sistemi ile iktisadi sistemi değiştireceklerini düşünüyorlardı. Tarla, nüfuz, rütbe, hizip, yani mevcut ekonomik sistem, bürokrat ve âlimlerin nemalandığı sistemdi.

Daha önce değinilen önceki göçlerde (20 yıl önce), güneye gidenler, ellerine geçirdikleri çiftliklerde oturuyor ve esas yerli halkı çalıştırarak duruma hükmediyorlardı. Bunların bir kısmı da ticaret yaparak çok zenginleşmişlerdi. İlk muhacirlerin ellerinde büyük sermayeler birikmişti. Güneye yeni göç edenler ise, elleri boş geliyorlar, yöneticilerden iş istiyorlardı. Bunu sağlamanın en kestirme yolu da yönetimi ele geçirmekti. Bu çelişik durum, eskiler ve yeniler arasında gerginlik yaratıyordu.

Eskiler ve yeniler birbirini küçük görüyor ve hakaret ediyorlardı. Eskiler, yenilere, küçümseyerek " Ch'eng " diyorlar, onlar da yerlilere " Wu-jen " veya " Ch'i " diyorlardı. İki gurup ta dil bakımından ayrılmışlardı. Örf ve âdetleri farklıydı. Eskiler, kuzeydeki akrabaları ile çoktan ilişkilerini kesmişlerdi. Bunlar yerleşmişler ve sadece güney ile ilgileniyorlardı. Yeni gelenlerin ise, kuzeyde, yabancı hükümdarların hâkimiyeti altında, hala ailelerinin parçaları, akrabaları vardı. Durumları düzelir düzelmez, kuzeydeki akrabalarını güneye almaya çalışıyorlardı. Yeni gelenlerin bir düşü de, biran önce kuvvetlenip, kuzeyi ele geçirmekti.

Kuzeyden göç edenler için güney, bir müstemleke ve az gelişmiş bir ülkeydi. Bunlar, zengin olmak için taşraya giden fakat taşrada yaşamak istemeyenlere benziyorlardı. Kuzeyde büyük kentlerin dışı taşraydı. Kuzey için güney taşraydı. Ama güneyin büyük kentlerinde oturanlar için de, büyük kentlerin dışı taşraydı.

Bürokrat aileler yani " memur kökenli toprak lordlarının " geniş ailelerinde, her aile kendi içinde iş bölümü yapardı. Ailenin büyük kısmı, hükümet merkezlerinde, saraya yakın

yerleşirdi. Hükümet merkezleri aynı zamanda büyük ticaret merkezleriydi. Taşradan elde edilen servet, ailenin büyük kısmının oturduğu, yönetim ve ticaret merkezlerine yollarlanırdı. Taşrada asker veya vali olarak çalışan akrabaları tarafından beslenen büyük gurubun vakti çoktu. Bunlar zamanlarını entrikalar çevirerek geçirirlerdi. Hizipleri ve entrikaları sayesinde aldıkları görevler de, onların bu yaşam tarzını değiştirmezdi. Sanat, müzik, şiir ve kadınlar vardı. En büyük sanat da entrika idi. Çin entrikalarının meşhur olması boşuna değildir. Sadece, saray ve çevresinde oluşan entrikaları anlatmaya kitaplar yetmez.

Güney Chin devletinin hükümdarlarından hiçbiri, önem kazanamamıştır. Bunun temel nedeni, yeni göç edenlerden olup, köklü bir temele sahip olamamalarıdır. Bu arada, bürokratlar da, güneyde yeni yeni organize oluyorlardı. Güney Chin hanedanı, kısa süre içinde, büyük bürokrat ailelerin yani " memur kökenli toprak lordları " ailelerinin oyuncağı haline geldi. Bundan sonra, Güney Chin tarihi, kukla bir imparatorun şemsiyesi altında, aslında devlete hükmetmeden ailelerin tarihidir.

Güney Chin devletinin tarihini, çocuk yaşta tahta çıkıp, yirmili yaşlarda öldürülen kukla imparatorlar; bürokrat ailelerin yönetimi ele geçirmek için yaptığı entrikalar, isyanlar; isyanların kanla bastırılması; hiç bir kliğin kısa süreler hariç, diğerlerine tam bir hâkimiyet elde edememesi; entrika, iç çekişme, imparator vasileri, hadımağaları ile karmakarışık bir tarihtir. Güney Çin tarihinin önemli ailelerinin bazıları şunlardır: Huan ailesi, Yü ailesi, Hsieh ailesi, Wang'lar, Yin'ler, Liang ailesi, Ch'en ailesi, Hsiao ailesi.

Constantinus (Konstantin)

Constantinus

Roma İmparatorluğunda ise ikinci dörtlü yönetim, başlangıçta sorunsuz yürüdü. Bir yıl sonra, Constantius (Constans Clor) Britanya'da öldü. İmparatorluk aniden yeni bir kargaşa içine düştü, büyük mücadeleler oldu, çok insan öldü. Sonra Constatius'un lejyonları Constatius'un oğlu Constantinus (Konstantinus, Konstantin) Augustus seçtiler (M.S. 306 – 337). Constantinus (Konstantin), Tanrı Apollon'u kendine kılavuz seçmiş bir İmparatordu.

Doğudaki Augustus Galerius da Constantinus'u Caesar olarak kabul etti. Bu sırada çıkan bir söylenti, Roma kentinde ve " Praetorian " muhafızlarında tedirginlik yarattı. Praetorian muhafızları İmparatorların şahsi muhafızlarıydı ve Roma kentinde de bir garnizonları vardı. Çıkan söylentiye göre Roma kent olarak İmparatorluğun diğer kentleri gibi vergiye bağlanacaktı ve artık İmparatorların oturmadığı Roma'daki Praetorian muhafızları dağıtılacaktı. Bunun üzerine muhafızlar ve kent, Maxentius'un de onayını alarak, onu İmparator ilan ettiler (28 Ekim 306). Maxentius İmparator olarak orta ve güney İtalya, Korsika, Sardunya, Sicilya ve Afrika Provensine hükmediyordu. Kuzey İtalya'da ise Milano'da oturan Batının Augustus'u Severus vardı.

Maxentius Caesar veya Augustus unvanlarını kullanamadığı için kendine " princeps " dedirtti. Maxentius böyle yapmakla, birinci İmparator Augustus Galerius tarafından tanınacağını sanıyordu. Galerius, damadı ve kanuni oğlu Maxentius'u tanımadı. Bütün gelişmelere bakınca Galerius'un Maxentius'tan nefret ettiği söylentileri haklı çıkmaktadır.

307 yılında, Augustus Severus büyük bir ordu ile Roma kenti üzerine yürüdü. Ancak Severus'un askerlerinin çoğu Maxentius'un babası Maximianus'un emrinde senelerce savaşmış askerlerdi. Roma'ya varınca Severus'un askerlerinin çoğu Maxentius'u yasal mirasçı kabul ederek ona karşı çarpışmak istemediler. Tabii bunda Maxentius'un hazinesinin ağzını açması da önemli rol oynadı. Sonunda, işe baba Maximianus karışmak zorunda kaldı. Çekildiği köşesinden çıkarak Roma'ya gelip, İmparatorluk makamına geçip, oğluna sahip

çıktı. Bu durumda Severus ordusundan kalanları yanına alarak Ravenna'ya döndü. Bundan az sonra da hayatına dokunulmayacağı sözü alarak Severus Maximianus'a teslim oldu.

M.S. 307 yılında baba ve oğlun yani Maximianus ve Maxentius'un İtalya'daki güçleri bizzat Galerius tarafından test edildi. Galerius büyük bir ordu ile İtalya'ya geldi. İki taraf arasında görüşmeler sürerken, Maxentius Severus'a yaptığını yapıp kesenin ağzını açtı. Para ve Maximianus'un otoritesi birleşince, yine çok sayıda asker karşı tarafa geçti. Taraflar berabere kalmışlardı. Galerius'un ordusu İtalya'yı yağmalayarak yerine döndü. Bundan sonra baba ve oğlun iktidarı daha da güçlenmiş oldu.

Maxentius iktidarını güçlendirdikten sonra Constantinus ile dostça ilişkiler kurmaya çalıştı. 307 yazında baba Maximianus, Galya'ya Constantinus'a gitti. Bu ziyaret sonunda Constantinus ve kızı Fausta evlenmiş, Maxentius da Augustus olmuştu. Maximianus'un ziyareti sırasında, Constantinus desteğini açıkça vermeyerek, elinden geldiği kadar Galerius ile olan iyi ilişkilerini bozmamaya çalışmıştı.

308 yılında Roma'da toplanan bir askeri konsey de, Maximianus oğlu Maxentius'u görevinden almaya çalıştı ama başaramadı. Askerler Maxentius'un yanını tutmuşlardı. Maximianus da Constantinus'un yanına gitmek zorunda kaldı. Yine aynı yıl Domitius Alexander kendini Kartaca İmparatoru ilan etmişti. Bu durum, toprak kaybı bir yana, Roma'nın besin ihtiyacını tehlikeye soktuğundan Maxentius için çok kötü bir durumdu. Maxentius, Afrika'ya küçük bir ordu yolladı. Bu ordu 309 v 310 yıllarında Alexander'ı yendi ve idam etti.

309 veya 310 yıllarında baba Maximianus ölünce Constantinus ile Maxentius arasındaki ilişkiler hızla bozulmaya başladı. Kısa bir süre sonra Augustus Galerius'a karşı bir ayaklanma başladı. 311 yılında ordu Galerius'un yerine komutan Licinianus Licinius'u ikinci Augustus yaptı.

Labarum

312 yılı başlarında Constantinus ordusu ile Alpleri aşarak İtalya'ya indi. Yapılan birkaç savaşı Constantinus kazandı. Sonunda Roma'yı kuşattı. Roma gibi kuvvetli surları olan ve iyi müdafaa edilen bir kenti almak kolay değildi. Daha önce düşman surların dışında iken Maxentius para dökerek, diğer faktörleri devreye sokarak, düşmanlarını yıpratıp, parçalamıştı.

Ama bu sefer böyle yapmayıp, düşmanını savaşa çağırdı. 28 Ekim 312 tarihinde Milvian köprüsü yakınlarında Constantinus'a savaş önerdi. Savaştan önce Maxentius kâhinlere danışmıştı. Kâhinler ona iyi haberler vermişler ve ruhların onunla olduğunu müjdelemişlerdi. Ayrıca

savaş günü, tahta çıkış günü ile çakıştığından bu İmparatorluk tanrılarının onunla olduğunu gösteriyordu.

İki ordu, Roma kentinin kuzeyinde, kentin duvarlarının biraz ilerisinde, Tiber nehri kıyısında karşılaştılar. Constantinus'un ordusu ise Kutsal Haç resmedilmiş bayraklar altında savaşıyordu. Apollon'a taparken bıraktığımız Constantinus'u bu savaş öncesinde Hıristiyan olarak veya Hıristiyan tanrısına inanırken görüyoruz. Constantinus'un üzerinde annesi St Helen'in çok büyük etkisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Hıristiyan olması annesinin etkisine bağlanır. Constantinus'un ordu flamalarında ve kalkanlarının üzerinde " Labarum " denilen Kutsal Haç işlenmişti. Labarum'un kaynağı hakkında rivayetler muhteliftir. Onu İsa'nın Yunanca yazılışının ilk iki harfi olan " X " (iks) ve " P " (ro) nun birleşimi olduğu söylenir. Constantinus bunu sembol olarak kullanmasını ve bu sayede düşmanını yeneceğini, daha Galya'da iken rüyasında görmüştür. Bu nedenle " bu işaret sayesinde kazanacaksın " yazısının Yunancasını sembolize eden iki harf " alfa " ve " omega " da X'in her iki yanındadır.

Savaştan sonra yazılan tarihi eserlerde, Constantinus'un kutsal hacı, savaştan bir güne önce, tam güneş batarken, 40.000 adamı ile birlikte gökte gördüğü anlatılmıştır. 40.000 kişi ile birlikte görülen bir Tanrısal işarete kim inanmamazlık edebilir? Bu hikâye " kral çıplak " hikâyesidir ve Hıristiyanlarca başları sıkıştıkça kullanılır. Avrupa'ya Hıristiyanlık yerleştikten sonra, bu savaş hep gökte görülen kutsal Haç ile resmedilmiştir.

Labarum hakkında bir söylenti de onun Osiris ve Baküs sembollerinin bir birleşmesi olduğu tarzsındadır.

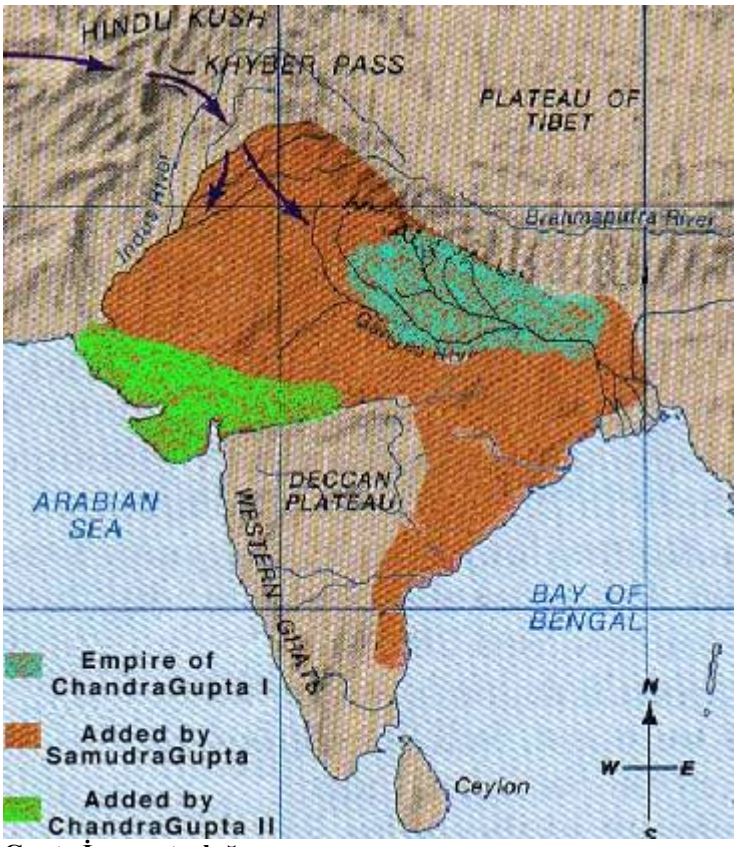
Sonuçta bu savaşta Constantinus, " Labarum'u ", Kutsal Haçı ilk defa kullanmıştır ve bu uygulama Kutsal Hacı Hıristiyan uygulamasına sokmuştur. Bu işaret, çok daha sonraları, Osmanlı egemenliğinden kurtulmak isteyen Yunan kilisesi tarafından ihtilalin sembolü haline getirilip, kullanılmıştır.

Milvian savaşında Constantinus, Maxentius'un ordusunu sıkıştırdı. Maxentius, ordusunu Tiber'i geçirerek geri çekmeye başladı. Çıkan kargaşada suya düşen Maxentius boğuldu. Cesedi bir gün sonra bulundu. Artık, Maxentius yoktu. Constantinus I. Flavius Valerius ve komutan Licinianus Licinius birlikte imparator olarak kalmışlardı.

Constantinus (Konstantinus, Konstantin), iç Savaş sırasında, destek sağlayabilmek için, Hıristiyanlara iyi davranmıştı. Aslında, Galerius, iktidarının son zamanlarında (M.S. 311), Hıristiyanlara serbestçe tapınma olanağını sağlamış ve mahkûm edilmiş Hıristiyanları affetmişti. Galerius, yayınladığı emirnamede, şöyle demekteydi: " Hıristiyanlar, var olan düzeni bozmamak şartı ile toplantılarını yapsınlar. Onlara bağışladığımız bu hakka karşılık, devletimizin ve kendilerinin mutluluğu ve esenliği için Tanrılarına dua etmelidirler."

Bu sırada Hıristiyanlar boş durmuyor, inançlarını yaymaya çalışıyorlardı. Bu fasıldan, kardinal Frumentius ile birlikte, Hıristiyanlık Aksum krallığına geldi. Hatırlanacağı gibi Aksum krallığı Habeşistan'da hüküm sürüyordu. Doğu Roma İmparatoru Constantinus, Kardinalle birlikte mührünü de Aksum kralına yollamıştı. Aksum kralı Hıristiyan oldu, bundan sonra Habeşistan'da Hıristiyanlık hızla yayıldı.

Bu asrın başından itibaren, Doğu Roma topraklarında Hıristiyanlar Aziz Antonios'u örnek alarak akın akın çöle koşuyorlardı. Manastır ve keşiş sistemi doğuda hızla yayılıyordu.

Gupta İmparatorluğu

M.S. 313 yılında, Constantinus (Konstantin) ve Licinius, Milano'da bir araya geldiler. Bu görüşmeden " Milano emirnamesi " adlı ferman çıktı. Bu ferman günümüze kadar gelemediğinden, şimdi değişik yorumlara yol açmaktadır. Bu fermana göre, Hıristiyanlar bundan sonra serbestçe tapınmalarını yapabileceklerdi. Daha önce el konmuş olan ev ve kiliselerini tazminat ödemeksizin geri alabileceklerdi. Bu haklar sadece Hıristiyanlara ait değildir. Tüm diğer dinlere inananlar da bu haklardan yararlanabileceklerdi. Yani Hıristiyanlığa resmi bir dini hürriyet verilmişti.

Özellikle ordu içinde Hıristiyanların çoğalan varlığı ve bunların bir tehdit olarak algılanması sonucu bazı ordu birlikleri lağvedilmişti. Ordu içindeki din farkı problemlerini azaltabilmek için Licinius " Yükselen Güneş " adlı bir dua hazırlattı. Bu dua Doğu lejyonlarınca benimsenerek, hemen yürürlüğe kondu. Dua çok ustaca hazırlanmıştı ve tüm dinlere hitap ediyordu. Hangi dinden olursa olsun kişiler aynı dua ile kendi Tanrılarına yakarabiliyorlardı.

Bu gelişme Roma ordusu için mutlu bir olay oldu. Artık ordu içinde ayrılık bitmiş, tapınma farkından bazı birliklerin ortadan kaldırılmasına gerek kalmamıştı. Yükselen Güneş, bir Adalet Güneşiydi. Pazar günü Adalet Güneşi kutlandı. Böylece " Die Dominica " (Hükmedenin günü) ile eski Roma dini görüşünden kalan " Dies Solis " birbirine karıştırıldı.

Kuşan İmparatorluğunun parlak dönemi bittikten sonra Hindistan tekrar parçalanmıştı. Bir süre sonra IV. yüzyılın başlarında Guptalar ortaya çıkarak, Hindistan'ı tekrar birleştirmeye başladılar.

M.S. 320 yılında, I. Çandragupta taç giyip, imparator ilan edildi. Genel olarak bu tarih, Gupta İmparatorluğunun başlangıcı kabul edilir. Ganj deltasına ve İndus nehri ile deniz arasında kalan topraklara hükmeden devletin toprakları Çandragupta ile genişlemeye başladı. Ondan sonra gelen imparatorlar topraklarını genişletmeye devam ettiler. Çandragupta ve ardılları fatih, koruyucu, kurucu ve kültür adamı oldular. Gupta dönemi Hindistan'ın altın devridir. Etkisi Çin, Kore ve Japonya'ya kadar yayılmıştır.

M.S. 320 yılında, Roma'da iki imparatorun arası açıldı. Constantinus (Konstantin), Licinius'un Milano sözleşmesine uymayarak, Hıristiyanlara tekrar eziyet ettiğini söylüyordu.

4 yıl sonra, iki imparator savaştılar. Licinius, önce Hadrianopolis'de (Edirne), sonra Krysopolis'de (Üsküdar) peş peşe yenilip ortadan kalktı. Artık Constantinus (Konstantinus) tek başına iktidardaydı. M.S. 321 yılında Constantinus bir yasa çıkararak " Güneş Gününde " (Pazar) mahkemelerin, atölyelerin, dükkânların bütün imparatorlukta kapalı durmasını emretti. Bu halen kullandığımız Pazar tatiliydi.

Bu sırada Amerika'daki Maya imparatorluğunda " eski imparatorluk " denen dönem başladı. " Eski imparatorluk " M.S. 320 yılında başlamış, M.S. 987 yılında sona ermiştir. Bu dönem inşaatta, şehircilikte, anıtsal yazıtların kaydedilmesinde ve birçok alanda Maya uygarlığının doruk zamanıdır. Mayalar zihinsel ve sanatsal alanda büyük bir gelişme yaşamışlardır. Söz konusu zamanda Mayalar, Avrupa'daki ve dünyanın diğer yerlerindeki toplumlara kıyasla pek çok bakımdan ileri bir düzeyde idiler. Bu döneme teokratik dönem de denir. Dönemin bu adı almasının nedeni siyasi gücün dinsel grupların elinde bulunmuş olması, tüm ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamın dini eksen alarak gelişmiş olmasıdır. Din adamları ve organizasyonları, Maya devletlerinin yönetimi üzerinde, daima önemli bir nüfuza sahip olmuşlardır. Maya devletinde soylu bir sınıf vardı. Ama güç soylularda değil muharip sınıftaydı (komutanlar). Din adamları yönetim üzerinde etkiliydiler ama hiçbir zaman fiilen yönetici olmamışlardır. Mayalarda temel ekonomik etkinlik tarım olduğundan en önemli sınıflardan biri köylü sınıfıydı. Bu dönemde deniz ticaretinin de gelişmiş olduğu sanılmaktadır. Bulgular, Mayaların Orta-Amerika'lı olmayan halklarla da ticaret yapmış olduklarını göstermektedir; örneğin Chichen Itza'da Panama altını bulunmuştur.

Roma’nın yeni Başkenti

Roma kenti, yer olarak, büyümüş olan imparatorluğun yönetiminde, avantajlı bir konumda bulunmuyordu. Başkentin daha merkezi bir yerde olması, yönetim kolaylığı getirecekti. Constantinus, M.S. 325 yılında, Bizans (Byzantion) kentini yeni başkent olarak seçti. Constantinus, Byzantion kentini genişletti, çeşitli yapılarla donattı ve tahkim etti. İnşaat işleri ve diğer faaliyetler 5 yıl sürdü. Her taraftan işçi ve malzeme getirildi. Roma, İskenderiye, Efes ve Antakya’nın en güzel eserleri yeni kenti süslemek için kullanıldı. At meydanı olan yerdeki (Sultan Ahmet) Hipodrom genişletildi. Hipodromda 100.000 kişi yarışları seyredebilir hale geldi. Hipodromda yer alan üç sütun, Tutmosis, Burmalı ve Örme sütunlar hala ayaktadır. Yine Hipodroma konmuş olan ve şu anda Venedik San Marco Kilisesi önünde bulunan “ Dört At heykeli “, Haçlı seferleri sırasında Latinler tarafından yerinden sökülerek götürülmüştür. Kentin ortasına bir meydan ve meydanın ortasında kendi heykeli vardı. Bu heykele “ Güneş Apollon “ heykeli adını vermişti. Constantinus, Kilise kayıtlarına göre azizdir ve Hıristiyanlığın kurucularından kabul edilir. Hâlbuki hayatı dini açıdan bir o yana, bir diğer yana gitmekle geçmiştir. Güneş Apollon heykelinin gösterdiği gibi Constantinus ne yardan ve ne de serden vazgeçememektedir. Zamanla Heykel gitmiş, kaidesi bir yangında yanmıştır. Bu heykel şu anda devrilmesin diye çemberlerle takviye edilmiş olarak Çemberlitaş’ta durmaktadır.

Sonunda, kent Constantinopolis adı ile imparatorluğun başkenti oldu. Constantinopolis (İstanbul) bölgesi eyaletlerden alınan vergiden muaf tutuldu. Mısır'dan getirilen tahıl, Roma'da olduğu gibi, Constantinopolis halkına bedava dağıtılmaya başlandı. Senatörlere ve devlet ileri gelenlerine, imtiyazlar ve çıkarlar sağlanarak, yeni başkentte taşınıp, yerleşmeleri sağlandı. Önemli kentlerdeki seçkin ailelere, Constantinopolis'den bedava toprak verilerek, onlar da yeni başkente çekildiler. Nüfusu daha kuruluşunda 200.000 varan kentin açılışı, 11 Mayıs 330 yılında, 40 gün süren şenliklerle kutlandı.

Constantinopolis, dış düşmanlara karşı yapılacak bir mücadelede avantajlı bir duruma sahipti. Denizden kente saldırmak imkânsızdı. Karada ise, Marmara ile Haliç arasına kurulmuş bulunan surlar kenti koruyordu. Kentin kurulduğu yer, onu ticari açıdan eşsiz bir konuma getiriyordu. Yeni başkent, bundan böyle Roma dünyasının her açıdan merkezi durumuna gelecekti.

Arius

Arius

Hıristiyanlık, imparatorluk içinde çok yaygınlaşmıştı. Ancak, dinde çok çeşitli görüş ayrılıkları vardı ve bu ayrılıklar nedeniyle insanlar birbiri ile boğuşuyorlardı. Bu kavga ve dövüşler, ordu ve bürokrasi dâhil, tüm imparatorluk kurumlarının ve üretimin zayıf düşmesine sebep oluyordu. Şiddetli dinsel tartışmaların merkezi Doğu idi. Mısır, Suriye ve Anadolu kiliseleri kendi aralarında tutkulu, bitmek bilmez, dinsel bir mücadeleye girmişlerdi. Halk da bu tartışma ve sürtüşmelerin içinde yer alıyordu. Herkes teolojist kesilmiş, konuşup duruyordu. Denizciler limanlarda, gezginler yollarda ve yerleşim merkezlerinde, şarkılar söyleyerek, Baba'nın ulaşılmaz ve tek Tanrı olduğunu bağırıyorlardı. Oğul, Baba ile birlikte ezeli ve ebedi değildi. Oğul, yaşamını Baba'ya borçlu idi, yani yaratılmıştı. Anadolu öyle bir hale gelmişti ki her yerde, bakkalda, hamamda, kahvede, handa hep bu konuşuluyordu. Sohbetlerde açılan konu ne olursa olsun, sonunda söz dönüp dolaşıp, Baba ile Oğul'a geliyordu. Bunu bugünkü futbol tartışmalarına benzetebiliriz.

Tartışma, İskenderiyeli papaz Arius nedeniyle çıkmıştı. Arius ortaya sorunu getirip, koymuştu. " İsa, Baba ile aynı biçimde nasıl Tanrı olabilmişti? "

Arius, İsa'nın Tanrısallığını ret etmiyordu. İsa'ya " güçlü Tanrı ", " tam Tanrı " diyordu. Ret ettiği, yapısal olarak İsa'nın Tanrısal olduğuydu, bu düşünceyi kâfirce buluyordu. Zaten, İsa da Baba'nın kendisinden yüce olduğunu vurgulamıştı.

İskenderiye piskoposu Aleksandros ve yardımcısı Athanasius, bu söylemin teolojik bir incelik, bir teferruat olmadığını hemen anladılar. Soru can alıcı bir soruydu. Aslında soru Tanrının yapısı ile ilgiliydi. Bu arada Arius de boş durmuyordu, fikirlerini müziğe döktü, onlardan şarkılar yaptı. Şimdi konu sadece piskoposlar arasında değil, tüm halktan oluşan çok geniş bir platformda tartışılıyordu ve her kafadan bir ses çıkıyordu.

İznik Konseyi

Constantinus I. Flavius Valerius (Konstantinus), bu din kavgalarına bir son vermeye karar verdi. M.S. 325 yılında, Nikaia'da (İznik) Genel Konsül (Consil Oecumenik) toplandı. Çoğu Anadolu, Suriye ve Mısırdan gelen 318 Hıristiyan din adamı, uzun uzun tartıştılar.

Tartışılan konuda resmi bir görüş yoktu, daha oluşmamıştı. Arius'un görüşünün yanlış olup, olmadığı belli değildi. Kimse, Arius'un iddiasında yeni bir yön göremiyordu, zaten herkesin saygı gösterdiği Origenes, benzer bir görüşü savunmuştu. Ancak, artık çoğu kişi, Platon'un Tanrısı ile Mukaddes kitabın Tanrısının bir araya gelebileceğini düşünmüyordu. Zaten Arius'un düşüncesindeki buna Aleksandros ve Athanasius'da katılıyordu, Platonculuk dışı kavramlar vardı. Bunlar, kutsal metinlere dayanarak, Tanrının dünyayı bir hiçten (ex nibilo) yarattığını iddia ediyorlardı. Aslında ise, Tekvin yazarı Tanrının dünyayı İlk Kaos'tan yarattığını yazmıştı. Yani, Tanrının evreni mutlak boşluktan yarattığı fikri yeniydi. Yeni, ex nibilo (exnihilo) yaradılış öğretisi evrenin özünde bozuk olduğunu ve varoluşu ile yaşamını, Tanrıya borçlu olduğunu vurguluyordu. Artık, Tanrı ve insan, eski öğretilerde olduğu gibi, aynı soydan değildiler. Tanrısal zincir kırılmıştı. Tanrısal " mana "yı dünyaya aktaran ruhsal varlıkların aracı dünyası da ortadan kalkmıştı. Tanrısal zincir yoksa insanın kendi çabası ile Tanrıya varması da imkânsızdı. Tanrı insanları yokluktan çekip çıkarmıştı, insanlar Tanrı sayesinde sürekli var olabiliyorlardı, ezeli kurtuluşta ancak Tanrıdan gelebilirdi.

İsa'nın ölümü ve dirilişi ile insanlığı kurtardığı kesindi. İnsanlar yokluktan kurtulmuşlardı. Sonunda varlığın ve yaşamın kendisi olan Tanrının varlığını paylaşacaklardı. İsa, Tanrı ile insanlığı ayıran boğazı geçmişti. Ama İsa bunu nasıl başarmıştı. İsa, ya Tanrısal dünyaya aitti, ya da yaratılmış düzene aitti. Arius ve Athanasius onu farklı yakalara koyuyorlardı. Athanasius'a göre İsa Tanrısal dünyaya aitti. Arius ise İsa'yı yaratılmış düzenin içine koyuyordu.

Arius, tek Tanrı ile onun bütün yarattıkları arasında önemli bir fark olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Bunun için kutsal metinlere başvuruyor ve oralardan alıntılar yapıyordu. Söz, başlangıçta Tanrı ile birlikteydi. Logos (Akıl), Tanrının öteki varlıkları var etmek için kullandığı araçtı. Logos, bütün diğer varlıklardan farklı ve üstün konumluydu, ama o da Tanrı tarafından yaratıldığı için, özünde Tanrıdan farklı ve ayrıydı. Yuhanna, İsa'nın logos olduğunu açıkça ifade ediyordu. Logos'un Tanrı olduğunu da söylüyordu. Ama Arius, İsa yapı olarak Tanrı değildir diye ısrar ediyordu. Logos, bizden farklıydı, çünkü Tanrı onu dolaysız, bizleri de onun aracılığı ile yaratmıştı. Tanrı, şunu ön görmüştü, Logos insan olursa, Tanrıya mükemmel itaat ederdi.

Arius, Hıristiyanların kurtarılıp kutsandığına, Tanrının yapısını paylaştığına inanıyordu. Bu yolu insanlara İsa açmıştı. İsa, mükemmel bir insan yaşamı yaşamış, çarmıhta ölene kadar Tanrıya itaat etmiş, yüce bir konuma çıkmış ve kutsal efendi (kyrios) olmuştu. Bizim için mevcut olan umut, İsa'nın insan olması nedeniyleydi. Eğer, İsa Tanrı olsaydı, hiç bir yaptığı insanlara örnek olamazdı. Hıristiyanlar, Oğlu, İsa'yı taklit ederek, " Tanrının değişmez ve değiştirilemez yaratıkları olacaklardı ".

Athanasius, farklı düşünüyordu. Ona göre, insan kalıtımsal olarak zayıftı. Hiçten gelmişti, günahkârsa hiçe dönecekti. İnsan ancak Tanrıya katılarak yok olmaktan kurtulabilirdi, bunu da Logos (akıl) sayesinde yapabilirdi. İnsanlığın tek kurtuluşu olan Logos, bu nedenle zarar görebilecek bir varlık olamazdı. Logos, insanlara yaşam verebilmek için ete kemiğe bürünmüştü, İsa olarak yeryüzüne inmişti. Logos, yok olamayacağına göre, Baba ile aynı özden olmalıydı. Onun insan oluşu, insanı Tanrısallaştırmak içindi.

20 Mayıs 325 de, İznik'te piskoposlar toplandığında, içlerinden pek azı Athanasius'un İsa konusundaki bu görüşüne katılıyordu. Çoğu Athanasius ile Arius arasında bir tutum benimsemişti. Nasıl oldu ise, Athanasius görüşünü delegelere kabul ettirdi. Konsülün kararını, Arius ve iki arkadaşı dışında tüm katılanlar imzaladılar. Bu belge ile ex nibilo yaradılışı resmi Hıristiyan öğretisi oldu, İsa'nın Baba ile aynı özden olduğu kabul edildi. Yaratıcı ve Kurtarıcı tekti. Arius'un " Tanrının oğlunun yaratılmış olduğu " görüşü ret edilerek, Hıristiyan dini dışına, Arianism adı altında çıkarıldı. Konsül, " İsa peygamberin Tanrının oğlu olduğunu, babası ile aynı özden olduğunu " kabul etmişti. Ancak, bu tartışmalar, umulduğu gibi, konsül sonunda bitmemiştir. Tartışmalar, hoşnutsuzluk ve huzursuzluklar devam etmiştir.

Bundan sonra, Hıristiyan kilisesi, imparatorluk iktidarının güçlü bir silahı oldu. Resmi ideolojiye karşı olanlar, sapkın olarak nitelenip, devlete karşı suç işlenmiş olarak görüldüler. Şimdi dini sapkınlar, zalimce kovuşturuluyor ve cezalandırılıyorlardı. İznik toplantısından sonra, Constantinus, İskenderiye rahibi Arius'u, kışkırtıcı diye, sürgünde hapsettirdi. Ama daha sonra, Arius'u geri getirilecektir.

Sasaniler, 2. Şapur (M.S. 309 – 380) yönetiminde güçlenmiş ve Roma topraklarındaki hak iddialarını yüksek sesle söyler hale gelmişlerdi. 2. Şapur, Constantinus'dan, Diocletianus zamanında Roma'nın aldığı 5 eyaleti geri istedi. Constantinus, yanıtı bizzat getireceğim diye cevap verdi. Ancak, Roma ordusu hantal ve büyüktü, hazırlıklar uzun zaman alıyordu. Bu sırada, önce Sasaniler, 40 yıllık barışı bozarak, Mezopotamya'ya girdiler, peşinden de M.S. 337 de Constantinus öldü.

Yönetim reformları, Diocletianus zamanında başlamıştı, bunları Constantinus bitirdi. Pek çok memuriyet kaldırıldı, pek çoğununda görev kapsamı değiştirildi. Daha önce değinildiği gibi, Diocletianus, imparatorluk topraklarını dioces'ler şeklinde guruplanmış, eskisinden daha ufak eyaletlere bölmüştü. Constantinus, eyalet sayısını değiştirmemiş ancak yeni düzenlemeler yapmıştır. Birkaç eyalet guruplanarak dioces içinde örgütlenmiş, birkaç dioces'de bir araya getirilerek praefectur oluşturulmuştur. Bu dönemde, 4 praefectur, 12 dioces bulunuyordu, sonradan zaman zaman bu sayılar değişmiştir. Bu yapılanmada sivil ve askeri yönetim de birbirinden ayrılmış, yönetici yetkileri kısıtlanmıştır. Tüm bunlar, sadece yönetim kolaylığı açısından yapılmamıştır. Yapılan tüm değişikliklerde, isyanların ve kişilerin kuvvetlenmesinin önlenmesi temayülü ağır basmaktaydı.

Constantinus'un ne zaman Hıristiyan olduğu tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte, ölüm yatağında Hıristiyanlığı kabul ettiği tarihçiler tarafından kesin olarak benimsenmiştir. Hayatı

boyunca Hıristiyanlıkla, Apollon kültü arasında (eski Tanrılar) gidip, gelmiştir. Çok adam katlettiği ve hatta kendi karısını ve oğlunu öldürttüğü söylenir. Bu eylemleri vicdanını rahatsız edince de dinlerden yardım istemiştir. Hıristiyanlığın cinayetleri affetmediği kendisine bildirilince, o da eski Tanrılardan medet ummuştu.

İmparatorun, eski tanrılara döndüğünü görünce Kilise, vaftizin bütün günahları temizlediğini ve her zaman yapılabileceğini ve geç yapılsa bile temizleme gücünden bir şey kaybetmeyeceğini anlattı. Bundan sonra Constantinus (Konstantin) tekrar Hıristiyanlığa umut bağladı ve son günlerinde vaftiz oldu. Bu konuda tarihçi Eusebius şöyle diyor: " Ölümün yaklaştığını düşündüğünde, günah çıkardı ve Tanrıdan affedilmesini dileyerek vaftiz oldu. Vaftizin vaat ettiği yeni doğumla yenilenen ve Haç ile takdis edilen ilk İmparator olmuştur. "

Eusebius (265 – 339), Doğu Roma Kilise tarihçiliğinin başladığı kişi olarak kabul edilir. Aslında Doğu Roma tarihçiliği, Roma tarihçiliğinin bir devamıdır. Onu Roma tarihçiliğinden ayırarak ayrı bir şeymiş gibi göstermek doğru değildir. Doğu Roma'da yazılan tarih eserleri yalnız Doğu Roma için değil, ilişkide bulunduğu toplumların tarihi için de çok önemlidir. Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Bulgarlar, Peçenekler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Türkler hakkında geniş bilgiyi, Doğu Roma tarihçilerinden almışızdır. Eusebius'un Khronogrophia'sı (Dünya Tarihi) olayları dünyanın yaradılışından itibaren yıl be yıl anlatmıştır.

Constantinus, vaftiz olmanın insanı tüm günahlardan temizleyeceğini öğrendikten sonra, tümüyle Hıristiyan dini koruyuculuğuna soyunmuştur. Kiliseler inşa ettirdi. Hıristiyan olan kölelerin azat edileceğini ilan etti. Köle olmayan kişiler Hıristiyan olurlarsa 20 altın ve beyaz bir giysi alacaklardı. Yapılan yoğun propaganda ve verilen menfaatler sonucu, çok insan Hıristiyan oldu.

Constantinus Kilisenin servetini de arttırmak için düzenlemeler yapmıştır. İnsanlara servetlerini Kiliseye bağışlama hakkı verdi. Ayrıca kiliselerin imaretlerini de geliştirtti.

Constantinus, Hıristiyan dinini de kendi kontrolü altına alabilmek için din adamlarına bir nevi rüşvet dağıtmıştır. Örneğin, Başpiskopos maaşlarını iyice arttırmıştır. Ayrıca zina yapan Başpiskoposların bu fiilini örtbas edeceği konusunda güvence vermiştir.

Constantinus, Hıristiyanlara yukarda anlatıldığı gibi kol kanat gerer görünüp, aslında yönetimine almıştır. Yani din yönetimi devletin eline geçmiştir. Bunun etkisi İznik konsülünde görülmüş, Ariusçüler kaybetmişlerdir. Hıristiyan dinine bu denli karışınca, eski dinlere karşı tavrı sertleşmişti. Hıristiyanlık dışı dinlerin toplantı yerleri yok edilmeye, mallarına el konmaya başlandı. Hıristiyanlık dışı yazılar imha edildi. Daha sonra İmparator olacak Julian'a göre " Çok kişi hapsedilmiş, eziyet görmüş ve sürgün edilmişti. Bazı topluluklar " Dini Sapkın " ilan edilerek katledilmişti. Kentler, köyler yeryüzünden silinmişti. "

Constantinus döneminde Hıristiyan dini açısından pek çok mucize meydana geldi. Constantinus'un annesi St. Helen Kudüs'te Haç ziyareti yaparken, İsa'nın çarmıha gerildiği Haç bulundu. Sonra İsa'yı çarmığa çivileyen çiviler bulunarak Constantinopolis'e getirildi. Marcus ve James'in kemikleri bulundu. Daha sonra, Hıristiyan dini açısından o kadar da önemli olmayan diğer dini şahısların kemikleri bir bir ortaya çıkmaya başladı. Artık Hıristiyanlar yanlarına ekmek ve şarap alarak mezarlıklarda toplanıyor ve ruh çağırıyorlardı.

Constantinus'un mucizeler çağı, İznik konseyi sırasında da devam etmiş ve doruğuna ulaşmıştı. İznik konseyinden önce, pek çok Hıristiyan metni ve kutsal kitabı elden ele dolaşıyordu. Bunların pek çoğunun kimin tarafından yazıldığı bilinmediği gibi, pek çoğu İsa ve Havarilerinden yüz yıllarca sonra yazılmışlardı. Bu İncil enflasyonuna bir son vermek gerekiyordu. İznik'e gelen Başpiskoposların büyük bir çoğunluğunun dindar ama iyice cahil olduğunu bilmek gerekir. İçlerinde tabii ki sözü dinlenir, din konusunda çok bilgili olanlar da vardı ama iyice azınlıktaydılar. Zaten konsey bu birkaç Başpiskopos ve Constantinus tarafından yönetiliyordu. Constantinus, İmparatorların Tanrı olduğu, Tanrı ilan edildiği bir kültten geliyordu. Daha önce de anlatıldığı gibi zaten Hıristiyanlığa tam inanmıyordu ama onsuz da yapamıyordu. Bu durumda Constantinus'un kendini Hıristiyan dini konusunda en yetkili hissedip, istediğini diğerlerine yaptırması hem normal ve hem de kaçınılmazdı.

Kilise elden ele dolaşan İncillerin hangisinin hakiki olduğuna karar vermek durumundaydı. İznik konseyinde başpiskoposların elinde yaklaşık 40 cıvarında İncil vardı. Karar vermek çok zordu, sonunda " mucizevî müdahaleye " (Sortes Sanctorum) başvurulmak zorunda kalındı. İznik konseyinde kullanılan bu yöntemi Pappus, Synodicon adlı yazısında anlatmıştır.

Konseye teslim edilen İnciller rasgele komünyon masası üzerine konuldu. Başpiskoposlar bütün gece Tanrı'ya dua ederek, geçerli İncillerin üste çıkmasını, geçersizlerin alta inmesini niyaz ettiler. Tanrı, bu niyazlar karşısında müdahale etti. Sabahleyin Başpiskoposlar Konsey salonuna döndüklerinde, Mata, Markus, Luka ve Yuhanna İncilleri komünyon masasının tepesindeydi.

Böylece ilahi müdahale ile doğru İnciller seçilmiş oldu, diğerleri de toplatılarak yakıldı. Bu metot daha sonra birileri tarafından kullanılmak istendiğinde, Kilise buna mani olacak ve bu yola başvuranları büyücü veya cadı diye canlı canlı yakacaktı.

Constantinus döneminde, sınır kalelerinin ve yolların bakımları yapılmış, çok tahrip olanların yerine yenileri inşa edilmiştir. Ücretli Roma ordusu sayısal olarak büyütülmüş ve bu da halka yeni vergiler olarak intikal etmiştir. Constantinus, dağılmakta olan Roma imparatorluğunu tekrar derlemiş toparlamıştır. Ancak, ölürken yaptığı bir eylem, geleceğe damgasını vuracaktır.

Constantinus’un hatası

Constantinus, imparatorluğu 3 oğlu ve 2 yeğeni arasında bölmüştür. Buna göre oğlu Constantinus'a Britanya, Galya ve İspanya diocesleri; Constans'a İtalya, Afrika, Pannonia ve Dakia diocesleri; Constantius'a Anadolu ve Mısır dâhil tüm doğu; yeğen Delmatius'a Trakya, Akhaya ve Makedonya diocesleri; yeğen Hannibalianus'a, kral unvanı ile birlikte Pontos'dan Kafkaslara kadar olan kuzey doğu verilmiştir. Ancak imparator durumunda olan Constantinus yani 2. Constantinus idi, diğerleri onun vereceği emirler doğrultusunda ülkelerini yöneteceklerdi.

Ancak pratikte, Constantinus'un düşündükleri gerçekleşemedi. Ordu, Constantinus'un oğulları dışında kimsenin yönetimini tanımayacağını ilan etti. Hannibalianus öldürülerek, toprakları Constantius'un topraklarına katıldı. Aynı şekilde Delmatius ve ailesi yok edildi. Katliamdan sadece İulianus ve Gallus kaçabildi. Bu esnada kardeşler arasında da mücadele başladı.

Hıristiyan dünyası ise bir türlü durulmuyordu. 339'da Athanasius'un sadık dostu ve çalışma arkadaşı, Ankara piskoposu Marcellus, Logos'un ezeli Tanrısal varlık olamayacağını ileri sürdü. Logos sadece Tanrının bir niteliği veya olanağıydı. Bu aslında bir suçlamaydı. İznik kararları, üç Tanrı, Baba, Oğul, Kutsal ruh demek oluyordu. Bu görüş çok tartışılmış ve genelde kabul görmemişti. Ama şu da gerçekti, tek Tanrıcılıkla açıkça uyuşmamasına rağmen, Kilise İznik'te, Diriliş paradoksunu tercih etmişti.

Roma’nın doğu topraklarında Keşişlerin çöle gidişi devam ediyordu. Hıristiyanlığın resmi kiliselerinin kurulması ile birlikte manastır sisteminin düşüşe geçmesi beklenirdi. Ancak tersi oldu. Hıristiyanlık hoş görüldükçe keşişlerin sayısı arttı. Birçok Hıristiyan, inançlarının yeterince sınanmadığı hissine kapılarak, kendi çetin sınavlarını, çöle çekilerek, kendileri yaratmaya başladılar. Sadece erkekler değil, kadınlarda bu yaşamı seçiyorlardı. Bu kadınlar ıssız yerlerde tecavüze uğramamak için erkek kılığını seçiyorlardı.

Constantinus’un ölümünden sonra, bıraktığı dini politika oğulları tarafından devam ettiriliyordu. Eski dinlere inananlara karşı taraflı davranılıyor ve tapınakları yıkılıyordu. Eski dinlere ait mabetlerin yıkılması bayram gibi kutlanmaktaydı. Kişiler zorla vaftiz ediliyordu. Gibbon’a göre “ Zorunlu olarak Komünyon ayini uygulananların ağızları tahta aletlerle açılıyordu. Kutsanmış ekmek zorla boğazlarından indiriliyordu. “

Politik arenada kardeş kavgası devam ediyordu. M.S. 340 da, Constans, kardeşi 2. Constantinus'u (II. Konstantin) yenerek, ortadan kaldırdı. Bundan sonra Constans, 10 yıl sonra ölene kadar, Batının tek hâkimi oldu. M.S. 350 de Magnentius, Constans'ı öldürerek,

batıya hâkim olmak istedi. Ancak, Constantius (2. Constantius), 3 yıl içinde Magnentius'u yenip, ortadan kaldırarak, Roma imparatorluğunun tek hâkimi oldu. Constantius 337 yılından itibaren ortak olarak, 350 yılından itibaren de tek başına 361 yılına kadar iktidarda kaldı. Ama bu kadar geniş imparatorluk toprakları yönetilemiyordu. 2. Constantius, aile fertlerinin bazılarını Caesar unvanı ile çeşitli bölgelerde görevlendirdi. Bunlardan biri olan Gallus, doğuda görev yaparken çok kötü bir yönetim gösterdi. Başarılı olamayan Gallus 354'te İtalya'da Pola (bugün Pula, Yugoslavya) yakınlarında idam edildi. İulianus'de (Julianus, Julian), M.S. 355 tarihinde Caesar olarak batıya yollandı. Constantius, İulianus'u kız kardeşi Helena ile evlendirdi. Galya'ya giden İulianus, orada başarılı bir komutan olduğunu kanıtladı.

Güney batı Arabistan, M.S. 335 tarihinde Habeşler tarafından istila edildi. Eski Saba ülkesinde Hıristiyanlık yaygınlaşıp, resmileşti. Asrın sonuna doğru, Habeşler Yemen'den atıldı, yerli krallık tekrar duruma hâkim oldu. Bu dönemde ülkeye Yahudilik yerleşmeye başladı. Sonuçta, Güney Arabistan'da, hatırı sayılır sayıda Yahudi Arap ve Hıristiyan Arap toplulukları oluşmuş oldu. Yahudiler, sayıca belki Hıristiyanlardan daha fazla idiler, ancak Necran gibi yerlerde emirlik denebilecek Hıristiyan toplulukları vardı. Necran Hıristiyan emirliği, Müslümanlıktan sonra, Halife Ömer zamanına kadar varlığını sürdürdü.

Himyaritler, Basra körfezinden, Arap çölüne kadar olan tüm toprakları ellerine geçirmişlerdi. Ama ülkenin hem içinde kargaşa vardı ve hem de değişen ticaret yolları nedeniyle, politik ve ekonomik bir çöküş başlamıştı.

Hunlar Batıda

M.S. 350 tarihine geldiğimizde, Hunlarda bir hareketlenme başladı. Üç asırdır, Hunlar, Kazak bozkırlarında, bir kaç boy olarak, birbirinden bağımsız, otlak peşinde dolaşıp durmuşlardı. 350'de Asya'dan Uar-Hun akınları, Hunları batıya, Volga kıyısına doğru itti. Bu sırada, Hunları genel olarak yöneten bir kral yoktu. Göçebelerde anlatıldığı gibi, bu boylar savaşlara kendi başlarına katılırlardı. Büyük bir tehlike veya fayda karşısında, boyların bir askeri liderin yönetiminde bir araya gelerek, gevşek bir birlik oluşturduğu görülse bile olay bitince, askeri şefin yönetimi biter, boylar kendi yollarına giderlerdi.

Volga kıyılarına doğru itilen Hun boyları yaklaşık 5.000 asker çıkarabilecek büyüklükte topluluklar halindeydiler. Birbirleri ile hem dostluk ve hem de düşmanlık ilişkileri içindeydiler. Bu 5.000 asker çıkarabilen boyların, hep bir arada dolaştığı düşünülmemelidir. Otlak ve su imkânları, buna olanak vermez. Bu Hun boyları, 50 ila birkaç yüz kişilik büyük aileler şeklinde dolaşırlar. Ve özerktirler. Ortak olarak alınması gereken kararlar olduğunda, aile reisleri, birbiri ile at üzerinde görüşür, müzakerelerde bulunurlar. Bu sıralarda, Hun boylarının ekonomik koşulları zordur. Besini zor bulurlar, karınları yarı aç yarı tok dolaşırlar. Hun boylarında dokumacılık yoktur, param parça olana kadar deri elbise giyer, ayaklarına keçi derisinden tozluk sararlar. Maden işletmeciliği yapmazlar (belki bilmezler), oklarının uçları kemiktendir; silahlarını yerleşiklere yaptıkları baskınlardan sağlarlar. Özetle Hun boyları, bozkırda, tam bir göçebe ve şaman hayatı sürmektedirler. Hepsi savaşçıdır, aralarında ilkel bir demokrasi vardır.

Daha önce görüldüğü gibi, Hunlar gelmeden önce, Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda İskitler yaşıyordu. İskitler, İran, Slav ve Türk boylarının bir karışımı, gevşek bir konfederasyonu idi. Bu topluluklar daha sonra Doğu Slavlarının oluşmasında rol oynayacaklardır. M.Ö. 200 yıllarına geldiğimizde, Orta Asya'nın batı bölgelerinden gelen Sarmatlar, aileler şeklinde göçerek, Kuzey Karadeniz'e, İskit topraklarına girdiler. Alanlar, göçen Sarmat boylarının en güçlü olanıydı. Bu topraklarda, İskitlerle Sarmatların karışık, birbiri içine girmiş yerleşimi, birlikteliği ve hâkimiyeti yaklaşık 1000 yıl devam etmiştir. M.Ö. 700 yıllarından başlayarak önce İskitler, sonra İskit ve Sarmatlar, en son da Sarmat kabileleri öne çıkarak, adlarından daha fazla söz ettirmişlerdir.

Ukrayna toprakları, çok eskilerden beri buğday tarımı yapılan topraklardır. İskit, Sarmat boyları, yerleşik çiftçileri haraca bağlayarak, güçlenirler. Türklerde gördüğümüz gibi, yüz, bin, on bin tarzında örgütlenmiş askeri yapıları ile zaman zaman Grek kolonilerini basarak, yağmalarlar. Bazen de, bu Grek kentlerindeki hâkimiyetleri uzun süreli olur. Sonuçta, önce

İskitlerin, sonra da İskit Sarmat işbirliğinin yaptığı, mevcut ekonomik yapıyı bozmadan, bu yapıdan haraç alarak yaşayan, göçebe bir devlet kurmaktır. Yerleşik çiftçiler ve Grek kentleri, haraç vererek durumlarını muhafaza ederler. İskitler, bu yapıyı muhafaza edebilmek için, kendine özgü bir bürokrasi geliştirmişlerdir.

Germenlerin bir kolu olan Gotların da Orta Asya'dan geldikleri düşünülür. Gotlar önce Baltık kıyılarında bulunmayı tercih etmişlerdi. Sonra güneye yönelmişlerdi, uzun zamandan beri de Sarmatların en önemli kolu olan Alanlarla ilişki içindeydiler. Gotlar başlangıçta, gemilerle (iri kayık) dolaşır ve yayan dövüşürlerdi, Alanlarla ilişkileri içinde, atlı savaşmayı geliştirdiler. Doğu Gotları (Ostrogotlar), kral Ermanarich (M.S. 350 – 370) yönetiminde güçlendiler ve Kırım'ı ele geçirirdiler. Ostrogotlar kısa sürede pek çok Slav, Alan ve Fin boylarını kendilerine bağımlı hale getirdiler. Bu bağımlı boylar, kendi sosyal ve siyasi yapılarını muhafaza ediyorlar, sadece Ostrogotlara vergi ödüyorlardı. Slav, Alan ve Fin boylarının beyleri, beyliklerini muhafaza ediyor ve Got kralının sarayında, devletin soyluları olarak yer alıyorlardı. Got ordusu, Gotlar, Slavlar, Alanlar ve Finlerden meydana geliyor ve bu ordu içinde Alan boyları önemli bir yer tutuyordu. Bu anlatımdan, Karadeniz'in kuzeyinde, bütün topraklara hâkim olan ve tüm boyları kendine bağımlı hale getirmiş bir Ostragot devleti anlaşılmamalıdır. Hala, pek çok Germen, Sarmat, Slav ve Fin boyları, kendi şefleri yönetiminde, Gotlardan bağımsız bir yaşam sürüyorlardı. Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda, Ostrogotlara bağımlı ve devlet kurma aşamasına gelmiş boylar, bağımsız boylar ve " unagan - bogol " boylar bulunmakta ve bir arada yaşamaktaydılar. Bu topraklarda ayrıca yerleşik tarım yapan ve haraca bağlanmış çiftçiler ile zanaat ve ticaretle uğraşan eski Grek koloni kentleri de vardı. Kabileler zaman zaman birbiri ile boğuşuyor, zaman zaman yalnız veya beraber yağma akınları yapıyor, zaman zaman da Roma imparatorluğunun hizmetine giriyorlardı. Boylar arasında, Roma ordusunda yapılan paralı askerlik çok revaçda idi.

Daha önce anlatıldığı gibi, göçebe yağma akını yapmak zorundadır. Bu nedenle, Roma imparatorluğu da, sık sık yağma akınlarına maruz kalırdı. Bağımsız boylar, unagon - bogol boylar ve göçebe konfederasyon devletleri ve hatta büyük göçebe aileleri sık sık Roma imparatorluk sınırlarını basarak yağmalarlar, tutsaklar alırlardı. Tutsaklar ya esir pazarlarında satılır, ya da fidye karşılığında serbest bırakılırdı. Esir ticareti iyi para bırakan bir ticaretti.

İşte Hun boyları aşağı Volga bölgesine geldiklerinde, Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda ekonomik, toplumsal ve siyasi durum yukarda anlatıldığı gibiydi.

Hunlar önce Alan boyları ile karşılaştılar. Hunlar kendi aralarında geçici bir birlik kurup, Alanları yendiler. Alanlar, yenildikten sonra, Hunlarla müttefik olup, beraber savaşmaya başladılar. Yine hatırlanacağı gibi, göçebe toplumlar hem misafirperver dirler ve hem de daima bir araya gelerek birlik oluşturmaktan yanaydırlar. Onların köleye değil, beraberliğe ihtiyaçları vardır.

Hun ve Alan askeri güçleri, beraberce, Ostrogotları ve kral Ermanarich'ı yendiler ve Ermanarich intihar etti. Bu başarıdan sonra, Hun ve Alan birliği, Ostrogotları toptan yok etmeye çalışmadı. Yeni otlaklar elde edilmiş ve potansiyel tehlikeler bertaraf edilmişti ve bu da yeterliydi. Gevşek birlik dağıldı, yine her boy kendi bildiği ve istediği gibi davranmaya başladı.

Constantinus ve İulianus

II. Constantius zamanında, Roma topraklarına giren Sasanilerle mücadele devam ediyordu. Nisibis (Nisip) kenti, tahkim edilmiş bir şehirdi, Sasani saldırısına karşı koyabiliyordu. Constantius, tahta geçişinin 2 ci yılında, Sasaniler üzerine yürüdü. Bu dönem Roma Sasani savaşları hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ancak Doğuda mevcut durumun korunduğu izlenebilmektedir.

Constantinus'un ölümünden sonra ortaya çıkan iç savaşlar nedeniyle, Roma devleti yine zayıf düşmüştü. Ayrıca ek vergiler, soygunlar, ticaretin sekteye uğraması ve tahıl üretiminin gereği kadar yapılamaması nedeniyle kentler ve halk da fakirleşmişti. İnsanlar karınlarını doyurmanın yollarını arıyorlardı. Savaş koşulları, iç barışı bozmuş, toplumların arasında yeni yeni oluşmaya başlayan birlik duygusunu yıkmıştı. İsoryalılar (İsaurialılar), asırlar önce hep yaptıkları gibi, dağlardan Likonya (Lykaonia) ve Pamfilya'ya inerek etrafı yağmalamaya başladılar. Yerel güçler İsaurialılarla başa çıkamıyordu. En sonunda, Nebrides komutasında yollanan düzenli Roma birlikleri, İsaurialıları bastırabildi.

Bu sırada askeri açıdan, en başarılı yer, Batı idi. İulianus (Julian), Batıda başarı ile imparatorluk sınırlarını koruyordu.

Doğuda ise Sasani tehlikesi ve istekleri durmadan büyüyordu. Şapur, Constantius'a elçiler yollayarak sürekli toprak taleplerinde bulunuyordu. Genel olarak Şapur'un söylemi şöyleydi (M.S. 358): " Ataları Kyros ve Darius, Makedonya'da Strymon nehrine kadar olan toprakların sahibiydi. Ancak, kendisi (Sasaniler), tüm bu toprakları istemiyorlardı. İstekleri, son zamanlarda kendilerinden hile ile alınan (Sasani iddiası) Ermenistan ve Mezopotamya eyaletleri idi. Roma barış istiyorsa, bu talepler karşılanmalı idi ". Bu isteklere, genel olarak II. Constantius'un cevabı: İmparatorluk topraklarının bir bütün olduğu, toprak taleplerinin kabul edilemeyeceği tarzındaydı.

Görüşmeler yoluyla bir yere varamayacağını anlayan 2. Şapur, M.S. 359 yılında, Mezopotamya'yı işgal ederek, Amida'yı (Diyarbakır) kuşattı. Kent düşünce de, halkının büyük bir kısmını katletti. Diyarbakır kuşatmasına Uar - Hunlardan sayılan Ak- Hunlar, 2. Şapur hizmetinde katıldılar.

İulianus, Batıda Franklar ve Almanlar karşısında başarılar kazanıyordu. Bu başarıları kıskanan Constantius, Iulianus'un gelirlerini kısıtladı ve onu gözetim altına aldı. Iulianus 360'ta Paris'te iken onu zayıflatmak amacıyla en kuvvetli birliklerinin bir bölümünü kendisine göndermesini istedi.

Constantius, doğuda imparatorluk sınırlarını korumada başarılı olamamıştı. Mezopotamya üzerine yürümeye karar vererek, Sezarya'da (Caesareia'da, Kayseri), sefer hazırlıklarına başladı. Tam bu sırada, batıda, ordusu, İulianus'u Augustus ilan etti. Bu haberi alan II. Constantius, Sasanilerle hesaplaşmadan, İulianus'le (Julianus, Julian) savaşmak istemedi. Arkasını emniyete almak istiyordu. Constantius, Fırat'ın aşağılarına kadar indi, ama Sasanilere rastlayamadı. Bunun üzerine, buralarda daha fazla vakit kaybetmeden, İulianus ile hesaplaşmaya karar verdi. Constantius, yanındaki kuvvetlerle batıya doğru döndü ve komutanlarına savaşa hazırlanmaları emrini verdi. Ancak, M.S. 361 yılında, Tarsus'da hastalanarak öldü. II. Constantius'un ölümü üzerine, zaten batıda Augustus ilan edilen İulianus, imparatorluğun her yerinde, herhangi bir çatışma olmaksızın, tanındı.

İulianus

II. Constantius zamanında dini kargaşalar gündemin daima ön sırasında olmuştur. Çok tanrılı, klasik dinler kovuşturulmuş ve bunlara karşı sert önlemler alınmıştır. Diğer taraftan Arianizm desteklenerek, Hıristiyanlar arasındaki çekişmeler şiddetlenmiştir.

İulianus, Constantinus hanedanının son imparatorudur (M.S. 361 – 363). Son derece iyi yetiştirilmiş, kültürlü bir kişiydi. Ayrıca, yetenekli ve bilgili bir komutandı. 337'de ailesi katledilirken, Kapadokya'ya kaçmış ve burada bilinmeyen bir kentte saklanmıştı. Bu sürede, pek çok kitap okuyarak bilgi ve kültürünü geliştirdi. Yine Kappadokia'da iken, Hıristiyanlığı da benimsedi. Ancak, özellikle filozofların eserlerini okudukça, Hıristiyanlık hakkındaki fikirleri değişmeye başladı. Bir süre sonra Yeni Platoncu olmuştu ve kuvvetli bir olasılık ile mistik öğretilere de girmişti.

İulianus (Julian) İmparator olurken Hıristiyanları bir korku sardı. Acaba eski eziyetli günler geri mi gelecekti? Julian İmparator olur olmaz, korkulan olmadı tam tersine bütün inançlara özgürlüklerini tanıdı. Bir yandan da, açıktan açığa, felsefi görüşleri ve antik dinleri ön plana çıkarıyordu. Tüm eski tapınakların onarılması için emirler verdi. Frigya'ya, Pessinus (Anadolu Ana Tanrıçasının tapınak kenti) tapınağını ziyarete gitti ve ayinlere katıldı. Ankyra'da, Tanrılar şerefine oyunlar düzenletti. İulianus, tüm çabaları ile devletin eski resmi dinini ön plana çıkartmaya çalışıyordu. Heteredoks görüşlerinden dolayı aforoz edilen ve sürgüne gönderilen Hıristiyan Başpiskoposları görevlerine geri iade etti. Constantinus tarafından İskenderiye'den kovulan diğer dinlere ait öğretmenleri ve filozofları geri çağırdı. Sarayında karşıt Hıristiyan fikirler arasında münazaralar tertipledi. Düzenlediği toplantılar ile değişik görüşlerin bir arada yaşamasını telkin etti.

Bu çaba, beraberinde, Hıristiyanlar üzerinde bir baskı oluşmasına neden oluyordu. Hıristiyanlar, artık, eskisi kadar serbest davranamıyorlardı. Hâlbuki son 50 yılda kazandığı serbesiyet sayesinde, Hıristiyanlık imparatorluğun her yanına yayılmıştı ve çok kuvvetlenmişti. İulianus'un tutumu, Hıristiyanları biliyordu. İmparatorluk yeni karışıklıklara gebeydi. Devlet iç kargaşalar yüzünden tekrar zayıflayacaktı. Hıristiyanlar İulianus'un (Julian) adil ve tarafsız tutumunu hazmedemeyip ona küçültücü bir lakap taktılar. " Apostate " (dönek) diyorlardı.

İulianus, ekonomik durumu düzeltmeye ve vergi yükünü hafifletmeye çalışıyordu. Saray harcamalarını azaltmıştı. Parayı tekrar gerçek değerine yükseltmişti. Ama ne yaparsa yapsın halkı memnun edemiyordu. Manevi duygular, fiziksel düzelmelerin önüne geçiyordu.

Bu esnada, Sasaniler Mezopotamya'ya tekrar girerek, Nisibis'i tehdide başlamışlardı. M.S. 363 yılında, İulianus, ordusu ile Fırat nehrinden aşağı doğru, vadinin solunu izleyerek inmeye başladı. Sasaniler, önünde tutunamayarak geri çekildiler. Roma ordusu, Tigris'i (Dicle) geçerek, Ktesifon'a (Medaim) vardı. Buradan, Sasani ordusunu yakalayabilmek için doğuya döndü. Ancak, lojistik problemleri nedeni ile orduda yiyecek sıkıntısı başladı. Bunun üzerine, Roma ordusu yön değiştirerek, Tigris'in yukarısına doğru yürümeye başladı. Roma ordusunu iyi gözleyen Sasaniler, uygun bir konum ve zamanda, yıpratma baskınları düzenlemeye başladılar. Bu baskınların birinde İulianus öldü. Bu durumda, başsız kalmak istemeyen ordu da Flavius İovianus'u (Jovian) İmparator ilan etti (M.S. 363 – 364).

İulianus, eski kültür, din ve geleneklerin son temsilcisi olarak davranmıştı. Onun ölümü, Hıristiyanların da zafer kazanması anlamına geliyordu. Hıristiyan tarihi İulianus'un (Julian) ölümünü şöyle anlatır: " Hıristiyanlığın büyük düşmanı sadece on sekiz aylık bir hükümranlıktan sonra Pers kralı Sapor'un ordusundan bir asker mızrağının " doğaüstü müdahalesi " ile erken bir son buldu. İulianus ölürken yanında iki filozof Priscus ve Maximus vardı. Ölüm döşeğinde İulianus (Julian) onlarla tartışıyordu: " Ve Tanrısal Gücün yönlendirmesini, her zaman ellerimde muhafaza edildiğini güvenle belirtirim. Zulmün yozlaşmış ve yıkıcı yöntemlerini nefretle kınadım. Devlet yönetiminde halkın mutluluğunu amaç olarak gördüm. "

İulianus'un ölümü üzerine Kilise tekrar eski gücüne kavuştu. Böylece de eski dinlerin, felsefenin ve bilimin sonu geldi. Kilise eski dinlerden pek çok şey almıştı. Bunları daha önce okurlar yeri geldikçe gördüler, ama özellikle kilise ritüellerinin tümünün eski dini ayinlerde bir karşılığı vardır. Bakireden doğum, çarmıha gerilme, yeniden diriliş hep eski dini efsanelerden kopyalanmıştır. Eski dinler sağ kaldığı sürece Hıristiyanlık ciddi bir tehdit altındaydı. İulianus'un on sekiz aylık yönetimi bunu göstermişti. Esas tehdit de Eski felsefi okullardan geliyordu. Burada öğretmenler eski efsaneleri, eski kültleri biliyor ve talebelerine yanlış ile doğruyu anlatmaya çalışıyorlardı. Bu felsefi okullar kaldığı sürece pek uzun süre kül yutturmak mümkün olmayacaktı. Hıristiyanlık eskiyi unutturabileceği bir zamanın gelmesini bekliyordu.

Aşağı yukarı bu tarihlerde, Doğuda " Basileios " manastır sistemi gelişti. Aziz Basileios Kayserili (Kaisereia) bir papazdı. Kapadokya'da kurduğu manastır için kurallar koydu. Filistin, Suriye ve Doğu Anadolu'da gelişen manastır sistemlerini beğenmiyordu. Pakhomios manastır sistemini Anadolu'ya uydurmaya çalıştı. Tek başına yaşayarak yapılan keşişliği tehlikeli buluyor ve keşişin kendi kendine yetmeyeceğini düşünerek onaylamıyordu. Tek başına yaşam büyük bir disiplin gerektiriyordu ki bu da herkesde yoktu. Keşişlik komünal yaşanarak gerçekleştirilmeliydi. Manastır hayatında keşişler ortak ihtiyaçların

karşılanmasında fiili görev üslenmeliydi. Ayrıca keşişler birbirlerini teşvik ederek, hataları eleştirerek birbirlerine yardımcı olmalıydılar. Basileios, manastırları fiziksel olarak küçülttü. İtaati erdemlerin başına geçirdi. Çilekeşliğin aşırıya kaçmasını yasakladı.

Stilitler

Basileios manastırlarının Pakhomios manastırlarından en önemli farkı, manastırların ıssız yerler yerine kentlerde kurulmuş olmasıydı. Böylece keşişler normal insanlarla temasta bulunarak, onlara örnek ve yardımcı olabiliyorlardı. Böylece keşişler sadece kendi kurtuluşlarını aramıyorlardı. Ortaya daha sonra iyice gelişecek olan manastır dışı Hıristiyan toplumlarına hizmet eden manastırların karakteristik özellikleri çıkmıştı.

Mısır keşişleri bağnazdılar, ömrünü direklerin tepesinde geçiren Suriyeli Stylites halk için ürkütücüydü. Aziz Basileios söylevlerinde ve davranışlarında ılımlı ve pratikti. Basileios aşırılığa karşıydı ve hiç aşırılık yapmadı. Bu da onun kurduğu manastır sisteminin hızla modelleşmesine neden oldu.

Hunlar Roma Topraklarında

Sasanilerle savaşan ordu tarafından İmparator seçilen Flavius İovianus (Jovian), ordusunun geri kalanını kurtarmak istiyordu. Ayrıca, imparator ilan edilmiş olması, Roma'nın her yerinde kabul edilmiş olduğu anlamına da gelmiyordu. Sasanilerle boğuşabilecek durumda değildi. Sasaniler ile Roma'nın bu güne kadar görmediği ölçüde aşalayıcı bir antlaşma yaptı. Romalılar, Tigris'in doğusunda 298 yılında kazandıkları tüm toprakları, Sasanilere terk ediyorlardı. Nisibis, Mezopotamya eyaletinin güneyi ve Ermenistan da Sasanilere bırakılıyordu. Ayrıca, antlaşma tarihini takip edecek 30 yıl içinde, olası Hun akınlarına karşı, 2. Şapur'un Kafkasya'yı tahkim edebilmesi için, Roma Sasanilere vergi verecekti. Barış satın alınmıştı.

Valentinianus I

İovianus, Hıristiyan'dı. Bu nedenle, İulianus'un Hıristiyanlar aleyhinde olan fermanlarını iptal etti. Ve kendi, bir ferman yayınlayarak, Hıristiyanlara din serbestisi verdi. Kiliselere yapılan bağışlar tekrar başladı.

İovianus, dönüşünü Kilikya üzerinden yaptı. İulianus'u Tarsus'da torağa verdiler. Ankara'dan sonra bir gece konaklarken İovianus ölü bulundu (M.S. 364). Ölümden sonra, birkaç gün içinde, ordu komutanları ve yüksek bürokratlar Nikaia'da toplandılar. İyi bir komutan olan Valentinianus'u imparator seçtiler. Valentinianus Pannonia kökenli idi. Valentinianus, orta Avrupa'daki Pannonia'da görevli bir subayın oğludur. Kendisi de orduya katıldıktan sonra babası ile birlikte Afrika'da bulundu. İmparator Iulianus'un ordusunda görevli iken Hıristiyanlığı reddetmekten kaçındığı için gözden düştü. Ancak bununla birlikte 363'teki Pers seferine katıldı ve onun ardılı Iovianus tarafından terfi ettirildi. Valentinianus da kardeşi Flavius Valens'i, Augustus unvanı ile kendine ortak yaptı. Valens doğunun, Valentinianus batının yönetimini üstlendiler. Valens 364–378 yılları

arasında hükümdarlık yaptı. Bir süre sonra, Valentinianus, 8 yaşındaki oğlu Gratiasnus'u da Augustus ilan etti.

Ocak 365'te Galya'daki komutanları Alamanlar karşısında yenilgiye uğrayınca Valentinianus harekâtı yürütmek üzere Paris'e yerleşti. Komutanlarından Iovianus Germenleri üç kez yenilgiye uğrattı. Duracatalaunum'daki (Châlons-sur-Marne, Fransa) üçüncü savaşta Iovianus, Almanlara büyük kayıp verdirdi. Böylece Galya yıllarca saldırılardan korundu. Valentinianus, dokuz yaşındaki oğlu Gratianus'un kendisinden sonra imparator olmasını güvence altına almak amacıyla 367'de onu ortak İmparatorluğa getirdi. İki ay sonra da Trier'e yerleşti, Ren Irmağı kıyısında savunma sistemi kurmaya çalıştı.

Batı sınırlarında ciddi göçebe problemleri oluşmuş, göçebe kavimler, Roma topraklarına baskınlar düzenlemeye başlamışlardı. Valentinianus, bu problemlerin halli için, General Theodosius'u görevlendirdi (M.S. 368).

Bu dönemde Hıristiyan kiliseleri veya organizasyonları altında ilk bakım evleri veya hastane benzeri kuruluşlar oluştu. Bu kuruluşlar aslında bugünkü hastanelere pek benzeyen kuruluşlar değildi. Bunlar yardıma ihtiyacı olanları ve özellikle hastalıkları nedeniyle kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılayamayanları bir çatı altında topluyordu.

Doğuda ise, Valens'in imparator ilan edilmesinde büyük katkısı olan Procopios, bir süre sonra baş kaldırmıştı. Valens önce bu sorunu halletti (366). . Ardından da ona destek veren ve Trakya'yı tehdit eden Vizigotlara karşı savaş açtı. Mayıs 367'de Tuna'yı geçerek Vizigot topraklarını yakıp, yıktı. İki yıl sonra Vizigotları tam bir yenilgiye uğrattı. Antiocheia'da başlayan ayaklanmayı 371–372 kışında bastırdı ve Sasanilerle savaşa girdi. Ama Got saldırısı tekrar başlamıştı, Sasanileri tam yenemeden geri dönmek zorunda kaldı (M.S. 371).

O günlere dışardan bakıldığında, imparatorluk yıkılacakmış gibi görülmektedir. Kuzey sınırları göçebeler zorlamaktadır. Hun baskısı altındaki Ostrogotlar ve Vizigotlar, Roma sınırına dayanmışlardır. Bu kavimler, çoluk çocuk, kadın erkek, bir noktadan değil her noktadan bastırmaktadırlar. İstekleri muhteliftir. Kimileri, Roma içinde federatif bir yaşam isterken, bir kısmı Roma topraklarını ele geçirmek istemektedirler. Bazıları da sadece yağma ve talanla ilgilenmektedir. Roma'nın işi cidden zordur, Roma büyük bir depremle sarsılmaktadır.

Deprem Roma'yı sadece sarsmayacak aynı zamanda yıkacaktır. İmparatorluk dışardan ne denli ihtişamlı görülürse görülsün, son 150 yıl içinde, adım adım dış güçlere dayanamaz hale gelmişti. Constantinus'un (Konstantinus) 337 deki ölümünden sonra, İmparatorluğun Doğusu ile Batısı, yavaş yavaş, birbirinden kopmaya başlamıştı. Bu ayrışma başladığında, iktisadi, siyasal, kültürel ve dini tüm güçler Doğuda birikmiş ve Batı, Antik uygarlıkla olan bağını ve dolayısı ile desteğini kaybetmişti.

Doğu Roma'da çöle ve ıssız yerlere keşiş akını devam ediyordu. Ancak şimdi dini nedenlerle inzivaya çekilenlerin yanında vergi ve askerlik gibi dünyevi nedenlerle keşişliğe yönelenler de vardı. Bunların sayısı gittikçe çoğaldı. Çölde çok sayıda genç nüfus vardı. Sonunda kamusal görevlerden kaçmak için manastırlara sığınan keşişlerin buradan çıkarılması emredildi.

Valentinianus, Quadlar üzerine seferler yaptı, onlardan pek çoğunu öldürdü. Kalanlarını, Tuna ötesine sürdü. Kendi de Tuna kıyısına yerleşip, Sirmium'a (Sremska Mitrovica, Yugoslavya), yeni dalgaları beklemeye başladı. Bu sırada, M.S. 375'de Valentinianus öldü.

Bu sırada Ostragotların başına kral Vithimir geçmiştir. Vithimir, önceki yenilginin öcünü almak istemekteydi. Vithimir, ordusunu toparlayabilmek için Dinyeper kıyılarına doğru çekildi. Ancak, yol Alanların Ant adlı boyları tarafından tutulmuştu. Vithimir, Antları bozguna uğratıp, Ant şefi Boz'u, oğullarını ve 70 Ant ileri gelenini çarmıha gerdi. Bunu duyan diğer Alanlar, Antların yardımına geldiler. Yardıma gelenler arasında Hunların olup olmadığı kesin değildir. Son savaş, M.S. 375 tarihinde oldu, Ostrogotlar yenilip, batıya doğru çekildiler, Tuna'ya vardılar.

Ostrogotların yenilgisi, Hunlara Tuna'ya doğru ilerleme imkânını açtı. Hunlar, Batı Gotları (Vizigotlar) üzerine yürüyüp, onları yendiler. Gotları tamamen yok olmaktan ganimetler kurtardı. Hunlar o kadar ganimet elde ettiler ki, ağırlaşıp, yavaşladılar. Bu da Gotları yok olmaktan kurtardı.

Paniğe kapılan Gotlar aileleri ve eşyaları ile birlikte Tuna'ya doğru kaçtılar. Vizigot kralı Athanarich, Roma topraklarına girebilmek için Roma'dan izin istedi. Roma'ya federe olarak Trakya ve Bulgaristan'da yerleştirilmeleri talebinde bulundu. Bu aynı zamanda Roma'nın ilk defa Hunlar hakkında bilgi sahibi olduğu zamandır. Roma'nın Tuna ordusu Hunlar hakkında bir rapor hazırladı.
" Kuzeyde yeni ve görülmedik büyüklükte bir hareketlilik başladı. Tisa nehri ve Karadeniz arasında bütün halklar harekete geçti. Son derece yırtıcı, vahşi bir topluluk, bu halkları terör ile çarptı. Hepsi evlerinden kaçıyor. "

İşte bu Hun darbesi, Fransa, İspanya ve Afrika'ya kadar uzanacak olan " büyük göç " hareketini başlattı. Roma, Hunların önünden kaçan Vizigotlara federe olma iznini vermek zorunda kaldı. 200 bin kadar Got Tuna'yı geçerek, bir kısmı Bulgaristan'a yerleştirilirdi, bir kısmı Anadolu'ya geçirilirdi. Bulgaristan'daki Gotlar, bir süre barışçıl davrandılar. Ancak, Roma yüksek memurlarının baskısını hissedince, ayaklandılar. Onlara Bulgaristan'daki köylüler ve madencilerde katılırdı (M.S. 376 – 377). Başta, Gotlar bölgeyi talan ettiler. Fakat Trakya'da Roma ordusu onları kuşattı. Gotlar açlıktan ölüme mahkûm olmuşlardı. Bazı Gotlar, kuşatmayı yararak Hunlara ve Alanlara giderek yardım istediler. " Büyük ganimet " olduğunu söyleyerek Hun ve Alanları yardım gitmeye razı etmeye çalıştılar. Hunlar, ganimeti duyunca razı oldular. Şimdi, az önceki can düşmanları ile müttefik olmuşlardı.

Hunlar 378 de Tuna'yı geçtiler. Surlarla çevrili kentlere dokunulmadı, ama köyler yağmalandı. Hunlar bir süre Gotlarla birlikte hareket ettiler. Edirne'de (Hadrianapolis), Vizigot ve Hun atlıları Roma ordusunu ezip geçti. Savaşlar sırasında, Roma imparatoru Valens, büyük arazi sahibi birinin villasında, yakılarak öldürüldü.

Ariusçu Hıristiyan olan Valens, Katoliklere baskı yaparken paganlara dokunmadı. İmparator Iulianus'un görevlerine iade etmiş olduğu piskoposları sürgün etti. Diğer yandan Konstantinopolis'te çeşitli bayındırlık işlerini yürüttü ve bugünkü Şehzadebaşı semtindeki kendi adı ile anılan su kemerini yaptırdı.

Augustinus

Chora, Kariye

M.S. 375'de Valentinianus ölümünden sonra, İmparatorluk, bir çocuk ile deneyimsiz bir genç olan Gratianus'a kaldı. Ordu komutanlarının isteğine uyan Gratianus, İspanyada yaşayan ve iyi bir komutan olan Theodosius'a, Augustus unvanı vererek, imparatorluğun kaderini teslim etti (M.S. 379 – 395).

Politik olarak karışık olan bu günlerde, Hıristiyanların kafası da karışıktı. Eğer Tek Tanrı varsa, nasıl oluyordu da Logos Tanrı oluyordu. Kapadokyalı üç teolog, Doğu Ortodoks kilisesini tatmin edecek bir çözüm yolu buldular. Kayseri piskoposu Basileios (329 – 379), küçük kardeşi Nyssa piskoposu Gregorios (335 – 395), ve arkadaşları Nazianzus'lu Gregorius (329 – 391), Tanrı sorununda, yoğunlaşılması gerekenin dinsel deneyim olduğuna inanıyorlardı. Bir hakikatin içeriği ile algılananı aynı olmayabilirdi. Bir taraftan, Kilisenin kutsal metinlere dayanan açık öğretisi vardı (Kerygma). Bir taraftan da, dinsel deneyimle elde edilebilen, hakikatin derin anlamı ve bunun simgesel ifadesi vardı (dogma). Burada söylenen, bütün dinsel hakikatin açıkça ve mantıkî olarak ifade edilemeyeceği idi. Sözlük anlamları yanında, kutsal metinlerin, her zaman iletilmesi mümkün olmayan özel anlamları da vardı. Bu özel anlamlar, tefekkürün içe dönük teknikleri ile keşfedile bilinirdi (mistik yol). Nyssa'lı

Gregorios, öyle pek konuşmayan, ketum biriydi. Tanrının kendisinin, kavramlarla açıklanamayacağını söylüyordu. Hıristiyanlar, İbrahim gibi olmalıydılar. Yani, Tanrı hakkındaki tüm görüşleri bir tarafa bırakıp, inanca sarılmalıydılar.

Kapadokyalılar, İznik'te şöyle bir geçiştirilen " Kutsal Ruh " kavramını ele aldılar. Kutsal Ruh'un ne olduğu konusunda herkesin kafası karışıktı. Kapadokyalılar, Kutsal Ruh kavramını Athanasius gibi çözümlediler. " Tanrının bizim için kavranılamaz kalan özü (ousia) tektir fakat onu bildiren üç ifadesi (hypostases) vardır ". Bu şu demekti: Tanrı kendi olarak tektir, tek bir Tanrısal bilinç vardır. Ama Tanrı, kendi yarattıklarının, kendi hakkında bir şeyler sezinlemesini istediğinde, insanlar üçlü bir görünüm sezinlerler. Böylece, hypostases, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u Tanrının kendi ile özdeşleştirmez. Bu üç kavram, Tanrısal yapının sadece kısmi ve eksik görüntüleridir. Tanrı bu tür kavramların ötesindedir. Teslis'in anımsattığı, Tanrının insan zekâsı ile kavranılamayacağıdır.

Nyssa'lı (Kayserili) Gregorios, " Neşideler Neşidesi Üstüne Yorumlar " adlı eserinde der ki: " zihnin yakaladığı bütün kavramlar, arayan kişinin sorduğu her soru için engel haline gelir ". Tefekküre dalmakta yani mistik deneyimde amaç düşüncelerin ötesine geçmektir. Tefekküre dalındığı süreyi tanımlamak mümkün değildir. Sanki zaman da aşılmıştır. Bu sürede, insanın bütün deneyimlerinden farklı bir tür varlık duygusuna erişilir. Bu duruma " besychia " içsel sessizlik veya sükûn denir.

Sözcükler, düşünceler, resimler bu geçici dünyanın unsurlarıdır, bizi bu dünyaya bağlar. Bu nedenle, aklı, konsantrasyonla boşaltmak, hareketsiz hale getirmek gerekir. Varılacak olan derin bir sessizliktir. Gerçekliğe varma umudu da bu sessizliğin içinde gizlidir.

Constinus ile Theodosius arasındaki dönemde serflik artık iyice imparatorluğa yerleşmişti. Kolonlar, babadan oğla " toprak köleleri " ne (servi terrae), toprak sahipleri de, onların " beyi " ve doğal koruyucularına dönüştüler. Kolonların kişisel malları bile toprak sahiplerinin mülkü olarak görülmeye başlandı. Bir süre sonra da, kolonlarla özgür kişiler arasındaki evlilikler yasaklandı. Kolonlar ve toprak birbirine bağlanmıştı. Kolonlar, efendilerine değil, toprağa bağlı köleler olmuşlardı. Ne toprak onlarsız satılabilir ve ne de onlar topraksız satılabilirdi.

Toprağa bağlama aslında devletin çıkarları düşünülerek yapılmıştı. İnsanların kaçması veya yerlerinden kovulması istenmiyordu. Üretimin yapılabilmesi, yol yapımı veya askerlik gibi angaryaların yapılabilmesi için devletin bu insanlara ihtiyacı vardı. Bu nedenle, kolonların ezilmesi düşünülmüyordu. Devlete verilen verginin en üst sınırı, üretimin 1/3 ile sınırlanmıştı. Kolonların, toprak sahibine olan borçları da bu tarz bir sınırlamaya tabi tutuldu.

Madencilik, silah yapımı, dokumacılık gibi devlet için önemli olan üretim dalları, devlet işletmeleri şeklinde organize olmuşlardı. Bunlara " fabricae " denirdi. Buralarda, köleler, mahkûmlar ve özgür işçiler çalışıyordu. Tüm bu çalışanların mesleklerini terk etmeleri kesinlikle yasaklanmıştı.

Asker çocukları, 16 yaşında askere alınıyorlardı. Kollarına işaret vurularak damgalanıyorlardı. Aslında her meslek, damgalanarak belirli hale getiriliyordu. Yoksullar, serseriler, genel olarak belli bir mesleği olmayan hür kişiler, ya vesayet altına alınıyor veya çalışma evlerine yollanıyorlardı.

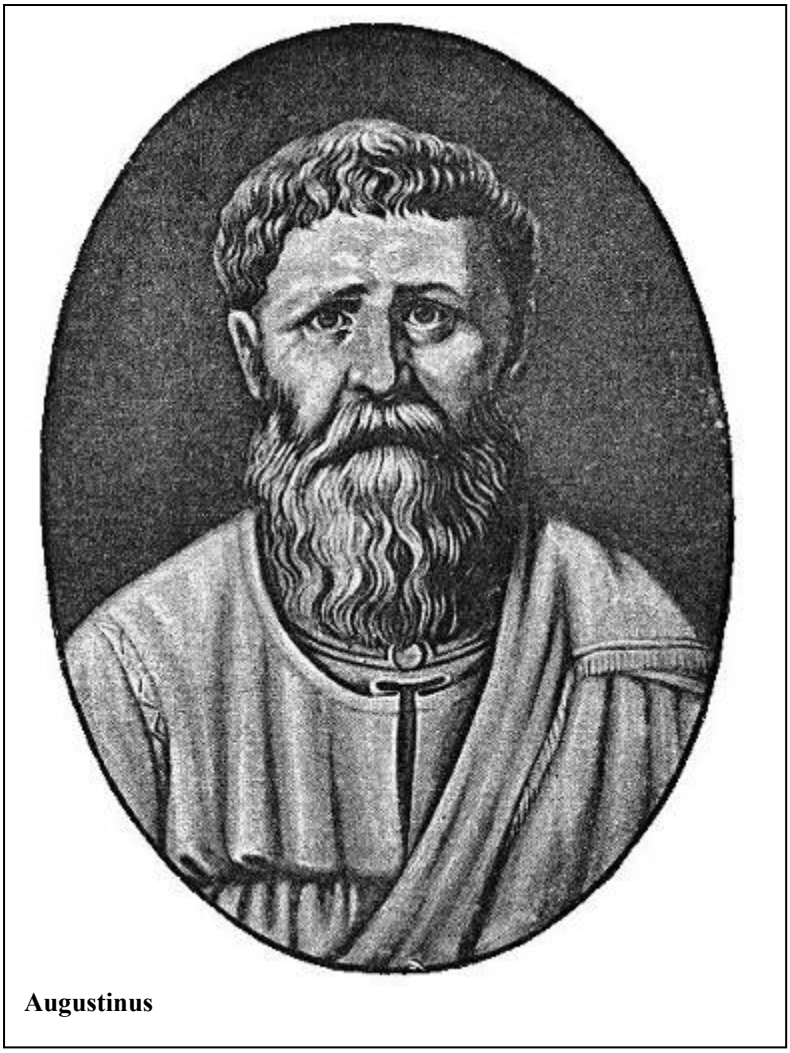
Kentlerde yaşayan ve belli bir büyüklüğün üzerinde toprağı olan mülk sahipleri, zenginler ve büyük toprak sahipleri, devlet tarafından bir araya getirilip, " curiale " olarak örgütlendirilmişlerdi. Bunlar kent halkının üst kesimini oluşturuyorlardı. Belediyeler dâhil, tüm kamu yönetim ve hizmetlerini bunlar yapıyordu. Ancak, aynı zamanda, kentlerden istenen vergi ve diğer maddi kıymetleri de bölüşmekle yükümlü idiler. Vergilerin düzenli toplanmasına kendi malları ile kefil olmuşlardı. Son zamana doğru, vergiyi toplayamayan ya da geciktiren ölüm cezasına çarptırılıyordu. Curiale hizmetleri başlangıçta onur verici hizmetlerdi. Şimdi ise kimse bunu yapmak istemiyor, kaçmanın yollarını arıyordu. Ama devletin elinden kaçış yoktu.

Bir taraftan da bilinen hikâye tekrar oynanıyordu. Bu zor ve çileli günlerde, bazıları büyüdükçe büyüyor, zenginleştikçe zenginleşiyordu. Çok zenginler, en üst düzey görevliler, imparatorun gözdeleri, ordunun üst kademe komutanları daha da zenginleşip, güçleniyorlardı. Toprak, başlıca değer haline geldiğinden, bunlar, durmadan topraklarını, malikânelerini genişletiyorlardı. Bunlar ünlü kişilerdi (clarissimi). Clarissimi'lerin malikâneleri artık birer bağımsız devlete dönüşmüştü. Çevreye yavaş yavaş el koyuyor, çevrelerini kendi korumaları altına girmeye zorluyorlardı (patronicinium). Bu koruma, imparator ve onun askerlerine karşı bir korumaydı. Bu korumaya girebilmenin şartı da, kendi topraklarının mülkiyetini beylere bırakmak ve eski topraklarında " precarii " olmaktı. Precarii, toprağı geçici bir sıfatla kullanabilmek demekti.

Bu yol kilise tarafından da kullanıldı. Kilise, etrafın hamisi rolünü oynayarak, büyük topraklara sahip oldu. İmparatorlar Patroniciniuma karşı mücadele ettiler. Ama bu mücadeleyi kazanamadılar. İmparatorluğun son günleri yaklaştığında, büyük beylerin gücü, merkezi otoriteyi çoktan aşmıştı ve bu da kabullenilmişti. Bu oluşum, geleceğin feodal rejimiydi.

Balkanlar, oldum olası bir maden bölgesiydi. Doğu Roma'nın savaş sanayiinin % 40'ı Balkanlarda üretiliyordu. Köylünün toprağa bağlanması, madenlerde çalışanların madenlere bağlanması, Balkan yerleşiklerini serf haline getirmiş, feodalitenin temellerini atmıştı. Roma'yı yağmalamak için seferler yapan göçebeler ise, insana çok daha insanca davranıyorlardı. Göçebelerin hâkim olduğu sınırlar içinde yaşayanlar, daha az vergi veriyor, daha demokratik bir yaşam sürüyorlardı. Balkan köylüleri zaman zaman, kaçarak göçebelere katıldılar. Zaman, zaman göçebelerle işbirliği yaparak, Roma'ya karşı çıktılar. Bu gelişimin Çin'de de böyle geliştiğini hatırlayalım.

Yerleşik imparatorluk, o güne kadar dünyanın gördüğü en büyük ve organize imparatorluk, Roma, içerden çökmüş sadece kabuğu kalmıştı. Bu kabuğu da göçebeler kırdılar. M.S. 368 ve 369 yıllarına geldiğimizde, artık her yerde, büyük halk hareketleri oluyordu. Britanya, halk hareketleri sonucu, Roma'nın elinden çıktı. Galya'da Bagolar başkaldırdı, neredeyse tüm köleler, Bagoların yanında yer alarak, silaha sarıldılar. İspanyada, büyük ve bastırılamaz köylü ayaklanması başladı. Afrika'da, Numidya'da, Moritanya'da, bir ateşlenip, bir sönen ama devamlı kaynayan kazanlar vardı.

Augustinus

Roma denizinde fırtına üzerine fırtına oluyor, bu sırada Hıristiyanlar kendi limanlarını geliştiriyorlardı. Teslis Hıristiyan dininde resmi olarak yer alıyordu ama Doğu kiliselerinin anlayışı, Latin kiliselerini tam tatmin etmiyordu. Batıda Latin teolojist Augustinus ortaya çıktı. Augustinus 354'de Cezayir'de, şimdiki Souk-Abras'ta doğmuş, 383'de İtalya'ya gelmişti. Ateşli bir Platoncuydu. Doğu, Tanrıya üç hypostasesi düşünerek yaklaşıyor, ama onun tek, açıklanmamış özünü çözümlemeyi reddediyordu. Augustinus'un bir ara Mani dinini benimsediği de bilinmektedir. Augustinus ve onu takip eden batılı Hıristiyanlar işe Tanrısal birlikle başladılar ve sonra onun üç tezahürünü tartışmaya açtılar. Augustinus'un yaklaşımı metafizik değil, psikolojik ve kişiseldi. Dış dünyada Tanrının kanıtını aramanın yararı yoktu. Tanrı ancak zihnin gerçek dünyasında keşfedilinebilinirdi.

Augustinus'a Batı ruhunun kurucusu denilebilinir. Batıdaki dinsel düşünceyi önce Paulus, sonra da Augustinus etkilemiştir.

Augustinus Teslis'i şöyle tanımlar: " Tanrı bizi kendi suretinde yarattığından, aklımızın derinliklerinde teslisi fark edebiliriz ". Ruhta üç özellik vardır: bellek, anlama ve istek. Bunların karşılıkları bilgi, kendini bilme ve sevgidir. Bu üç zihinsel etkinlik, üç akıl oluşturmaz, özünde akıl tektir. Tanrısal teslis de işte böyle bir şeydir. Zihnin işleyişine ait bu anlayış, bir başlangıçtır. İçimizde bulduğumuz teslis Tanrının kendi değil izidir. İnananlar, diriliş hakikatini aklında tutarak (retineo), tefekküre dalarak (contemplatio), bu yaptıklarından hoşnut olarak (dilecto), zihinlerindeki Tanrının varlık duygusunu geliştirip, Teslis'i açıklığa kavuştururlar.

Augustinus, mistik deneyimler yaşamıştır. Örneğin, Ostia'da annesi ile birlikte Tanrı'ya yükselmiştir.

" Zihinlerimiz, ateşli bir etki ile ezeli varlığın kendisine yükseltildi. Adım adım bütün nesneleri ve göğü tırmandık, güneş, ay ve yıldızlar yeryüzüne ışık saçıyorlardı. İçsel bakışla ve diyalogla daha da öteye yükseldik ve eserlerinin büyüsü zihinlerimize işledi. "

Bu dış uzaya yapılan bir yolculuk değil, içsel bir yükseliştir. Bu yükseliş, Tanrı'ya doğru zihinsel bir çabadır. Yükselme sözü, dünyevi algıların dışarıda bırakıldığını göstermektedir. Annesi de, Augustinus'da, Tanrı hakkında ketum olmuşlardır. Tanrı olarak neyi gördüklerini veya Tanrı'nın nasıl bir şey olduğundan bahsetmezler. Sadece, Tanrı'nın zamanı, mekânı ve bilgiyi aştığını anlatırlar.

Aziz Augustinus, kendi içsel yolculuğuna da dayanarak, bazı ayrıcalıklı kişilerin yaşarlarken Tanrı'yı gördüklerini düşünür. Buna da Musa'yı ve Aziz Pavlus'u örnek verir.

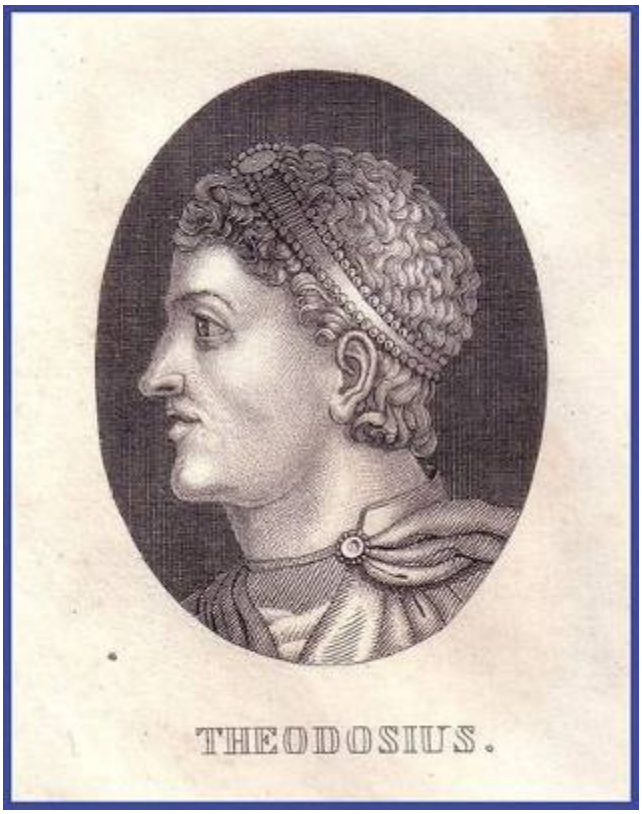
Batıda bunlar olurken Doğuda, Hindistan'daki Gupta İmparatorluğunda, I ci Çandragupta ölünce yerine Samudragupta imparator olmuştu. Samudragupta kuzeyde ve güneyde pek çok savaş yaparak, Pencap, Utar Pradeş, Madhya Pradeş, Bilhar ve Batı Bengal'i topraklarına kattı. 380 yılında ölünce yerine II. Çandragupta imparator oldu. Vikromaditya diye anılan bu imparator 413 yılına kadar tahtta kaldı. Onun döneminde Batı Hindistan Guptaların hâkimiyeti altına girmiştir. Şimdi Gupta İmparatorluğu Bengal körfezinden Arap körfezine kadar tüm topraklara hâkimdi. Yine onun döneminde Roma İmparatorluğu ile ticaret ilişkileri kurulmuştu.

Doğu Roma'da manastırlar hem kırsal bölgelerde, hem de kentlerde kuruluyordu. Başkent Constantinopolis, önemli bir manastır merkezi olma yolundaydı. Bunlardan günümüze Chora ve Pammakaristos gibi bir kaç kilise kalmıştır. Constantinopolis'te ilk manastırın, 382 tarihinde Satorninos tarafından kurulan Dalmatou Manastırı olduğu kabul edilir.

Pammakaristos

Doğu Roma, Batı Roma

Roma İmparatoru olan Theodosius birkaç kuşaktan beri Hıristiyan olan bir aileden geldiği sanılmaktadır. Theodosius İspanya'da yetişmişti. Kapsamlı eğitim görmedi. Komutan olan babası Flavius Theodosius'un yanında Britanya, Galya ve Balkanlar'daki seferlere katıldı. Aşağı Tuna'daki Moesia eyaletinin askeri komutanı iken 374'de Sarmatları yenilgiye uğrattı. Babasının siyasi entrikalar sonucu idam edilmesi üzerine İspanya'ya çekildi.

Theodosius'un (379 – 395) imparatorluğu dönemindeki Roma, Hun, Alan ve Got boylarını Tuna nehrinin ötesine sürdü. Bu sadece Roma'nın gücünden olmamış, göçebeler yağmadan elde ettiklerini yeterli bulmuşlardı. 379'dan 395'e kadar önemli bir yeni Hun akını görülmedi. Hun boyları, elde ettikleri ganimetleri paylaşarak, bağımsız yaşamlarına dönmüşlerdi. Bu sırada pek çok Hun boyu, Theodosius'un müttefiki oldu. Theodosius, imparatorluk iddiasında bulunan Maximus'u, Sava nehrinde, hızlı Hun süvarileri sayesinde yendi. Hun süvarileri, Maximus'un kardeşinin ordusunu da bozguna uğratıp, yok etti. Bu dönemde, Roma ordusunun büyük bölümünü Germen askerler oluşuyordu. Theodosius zamanında Germen Ganias komutasındaki Germenler, İstanbul'da büyük siyasi güç sahibi oldular.

Theodosius çok dindardı. Aynı zamanda çok da güçlüydü. Kendini Hıristiyanlık önündeki engelleri yok etmeye vakfetti. " İman Engizisyonunu " kurdu. Teslis'i kabul etmeyen bütün Hıristiyanları sürgüne yolladı. Din sapkınlarının ve Heteredoks Hıristiyanların toplanmalarını yasakladı. Bu kişilerin mallarına el koydu. Manici Hıristiyanları ölüme mahkûm etti. Hıristiyan dinini temizlemek için öyle uğraşmış ve o kadar zalim ve haince davranmıştır ki anlatılamaz. Bir örnek olarak, Selanik'te kandırarak bir sirke davet ettiği 15 bin kişiyi gözünü kırpmadan öldürtmüş olması söylenebilinir. Hıristiyan dini sapkınlardan temizlenirken, Gnostizmin kökü de büyük ölçüde kazınmıştı. Ancak Gnostizm gibi öğretiler tamamen ortadan kaldırılamazlar.

Yayınladığı bir fermanla Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun aynı olduğuna inananlar Katolik Hıristiyan sayılacaklardı. Bunu Constantinopolis'te topladığı ikinci ekümenik konsilde onaylattırdı. Ayrıca Konstantinopolis Piskoposunun kilise hiyerarşisinde Roma

Piskoposundan hemen sonra gelmesi ve Doğu piskoposlarının imparatorun dinsel konulardaki otoritesini tanımaları öngörüldü.

380–387 yılları arasında Constantinopolis'te yaşadı ve kentin gelişiminde büyük payı oldu. Roma'daki Traianus Forumu örneğine göre Forum Tauri (Beyazıt Meydanı) bu dönemde yapıldı.

Hıristiyanlığı hizaya getirdikten sonra, ele " Hıristiyan Düşmanlarını " aldı. Eski dinlere ibadet yasağı getirdi. Eski dinlerin tapınaklarını kiliseye çevirtti veya içini boşaltıp, yıktırdı. O güzelim yapıtlar harabeye dönüştü. Heykeller kırıldı, resimler yırtıldı, freskler yok edildi. Hıristiyanların eski uygarlıklara verdikleri zararı, hiçbir göçebe saldırısı başaramamıştır.

Daha önce de söylediğimiz gibi esas tehlike okullardı. Theodosius bundan sonra tüm hışmını eski okulların üzerine çevirdi. Kısa sürede tüm mistik okullar kapatıldı. Hocaları, pirleri yok oldu gitti. Tek bir okul kalmıştı, o da Atina yakınlarındaki Eleusis kentinde bulunan Eleusis mistik okuluydu. Dış avlusu 300 bin kişiyi barındırabilecek büyüklükte olan bu ünlü mistik okul da az sonra yıkılacaktı.

Uzun zamandır Roma İmparatorluğunda felsefe ve bilimin merkezi haline gelmiş olan İskenderiye de acı sonran kurtulamadı. Daha Constantinus zamanında, büyük Kütüphanenin yönetin ve denetimi Ortodoks (Katolik) rahiplere verilmişti. Serafim kompleksi ise eski din ve bilimleri öğretmeye devam ediyordu. Bu komplekste Serapion Kütüphanesi de çok zengindi ve dünyanın dört bir yanından gelmiş olan eserleri barındırıyordu. Serafim kompleksi Hıristiyanlık için bir tehlikeydi ve yok edilmeliydi.

O sırada Osiris Mabedine el konmuş ve mabet kiliseye çevriliyordu. İskenderiye piskoposu Theophilus, Osiris mabedinden çıkarılan eski tanrı ve inanışa ait sembolleri pazarda teşhir edip, satmaya çalıştı. Bununla hem para kazanmak ve hem de eski inanç sahipleri ile alay etmek, onların tanrılarının beş para etmediğini göstermek istiyordu. Halk bu saygısızlığa karşı ayaklandı. Ordu karşısında halk Serapis mabedine sığındı. Piskopos ve valinin askerleri mabede girip, halka akıl almaz zulüm yapmaya başladılar. İsyanı duyan İmparator Theodosius ise kompleksin imhasını emretti. Mabet yağmalandı, heykeller parçalandı, binalar yıkılarak yerine bir Hıristiyan kilisesi inşa edildi.

Tabii bu vahşetten kütüphane de payını aldı (M.S. 390). Genel kanı tek bir kitabın kurtulamadığıdır. Ancak daha sonraları ortaya çıkan bazı kitaplar, hiç olmazsa bir kısmının Serapis rahipleri tarafından önceden emniyete alındığını göstermektedir. Halen bazı Kıptiler tek bir eserin bile kaybolmadığını ve bütün kitapların emniyete alınmış olduğunu söylemektedirler. Tabii bu sadece bir iddiadır, ortada kanıt yoktur.

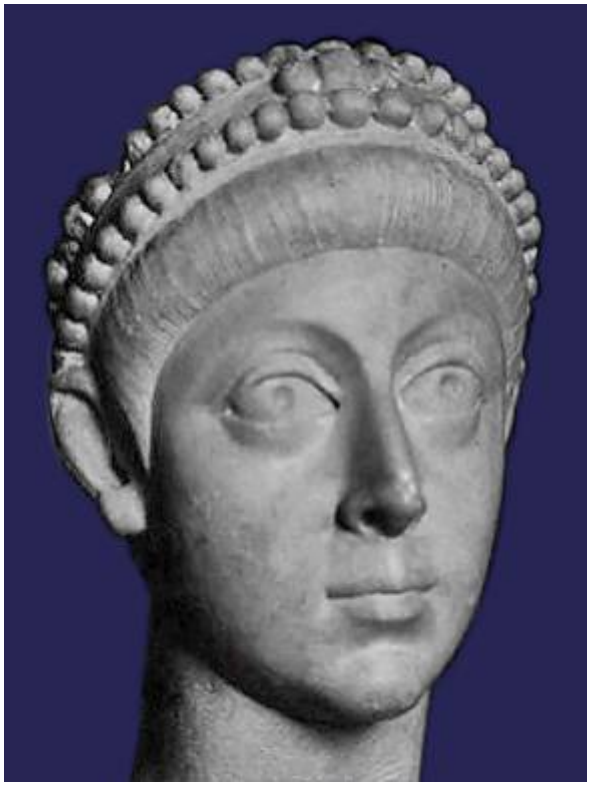
Theodosius, çok tanrılı din mensuplarına karşı 379'dan beri sürdürdüğü hoşgörüsüz tutumu daha da sertleştirerek kurban kesmeyi ve mabet ziyaretlerini yasakladı ve 391'den sonra da imparatorluğun asıl merkezi olarak gördüğü Konstantinopolis'e yerleşti.

M.S. 392 yılında Doğu Roma İmparatoru 2. Theodosius, Olimpiyat Oyunları'nın yapıldığı stadyum ve tapınakları yıkarak olimpiyat geleneğine son verdi.

Theodosius 395 yılında Milano'da öldü. Theodosius, tek başına fiilen Roma İmparatorluğunun tümüne hükmeden son İmparatordu. Naşı, Constantinopolis'e getirilerek, II. Constantinius'un yaptırdığı anıt mezara gömüldü. Roma imparatorluğunu iki oğlu arasında bölüştürmüştü.

Arcadius imparatorluğun doğu, Honorius batı kısmına sahip oldular. Teorik olarak doğu ve batı birlik halindeydi, fiiliyatta ise imparatorluk bir daha birleşmeyecekti. Doğu Roma imparatoru Arcadius (395 – 408) ve oğlu 2. Theodosius (408 – 450) zamanında siyasi tarih Got, Hun, Hıristiyanlık sorun ve mücadeleleri ile geçti.

Bu dönemde, doğuda, Hıristiyanlıkta manastır sistemi yaygınlaşıyordu. Bu beraberinde Hıristiyanlığın da yaygınlaşmasını getiriyordu. Sistem kırsal kesimin sistemiydi. Bazen keşişler kentlerde görülse bile, manastır sistemi kentlerin dışında kuruluyordu. Manastırlarda vaaz verilmiyordu. Bunun yerine ruha faydalı hikâyeler anlatılıyordu. Hikâyelerde yoksullar ve onların erdemleri vardı. İleriki asırlarda, manastır sistemi kendi meşhurlarını yaratacaktı. Artık anlatılan hikâyeler de bu meşhur keşişlerin biyografileri olacaktı.

Arcadius

Bizans tarihçileri Doğu Roma İmparatoru Arcadius'u zayıf, etkisiz kişilikte bir hükümdar olarak tanımlamışlardır. Günümüz tarihçileri ise, bu sözlerin imparatoru aşağılamak için rakipleri tarafından ortaya atıldığını iddia etmektedirler.

Zamanındaki bakanlardan Rufinus, Eutropius ve Anthemius'un yönetimde etkili oldukları belirtilmiştir. Bu dönemde Gotlar imparatorluğun bazı bölgelerini yağmalamışlar, eşi Eudoksia Patrik Aziz İonnes Khrysostomos ile sürekli çatışmış ve sonunda onu öldürtmüştür. Bu olay üzerine Constantinopolis'te isyanlar çıkmış ve imparatorluk zor bir duruma düşmüştür.

Çıkan olaylar sırasında 404 yılında yapılmış olan I. Ayasofya kilisesi yanmıştır.

Budizme uygun ortam

Şimdi biraz Uzak Doğuya bakalım, M.S. 355 yıllarına gelindiğinde, Çin'i ele geçirebilmek için Tibet'te bir kıpırdanma başladı. Hunlarda ve diğer göçebelerde, kabile kurumu, en derin etkiye sahip olan kurumdu. Göçebe devlet içinde veya boy topluluğu içinde birbirine akraba kabileler, unagan bogol kabileler, hür insanlar ve az da olsa savaş esirlerinden oluşan köleler vardı. Daha önce anlatıldığı gibi, kabileler aynı önemde değildi. En önemli kabile ise, ilk ferdi, totem ataya bağlanan ve şeflerin, devlet başkanlarının içinden çıktığı hükümranlık ailesiydi. Bu aileden olan şefin veya kralın veya beyin ordusuna her kabile kendi kontenjanı kadar asker verir, ama kendi varlıklarını ve işlevlerini muhafaza ederdi.

Tibet'te ise, bu tarzda örgütlenmiş kabile kurumları yoktu. Tibetliler, geçmişte kuvvetli bir devlet kuramamışlardı. Ancak, Tibetliler çeşitli devletlerde asker olarak kullanılıyorlardı. Bu Hunlar zamanında da böyle olmuş, pek çok Tibetli Hun ordusunda asker olmak zorunda bırakılmışlardı. Hun ve Sien-pi ordularında Tibetlilerden oluşmuş ordu birlikleri ve başlarında iyi yetişmiş askeri şefleri vardı. Tibet'te bir devlet oluşumu başladığında, bu oluşum kabile teşkilatına değil, askeri teşkilata dayanıyordu. Kurulan devlet başkanları ise, kabile reislerine bağlı olmuyorlardı. Başkanın asil veya eski bir aileye mensup olması gerekmiyordu. Kişisel yetenekleri ve askeri gücü yeterliydi.

Fu Chien, " sonraki Chao " da askeri bir şef iken, " sonraki Chao " nun parçalanma sürecine girmesi sonucu, batıda, Tibetlileri etrafına toplayarak, " ilk Ch'in " (Çin) sülalesini (M.S. 351–394) kurdu. Fu Chien, 355 yılında ölünce yerine Çin'ce de yazılışı farklı olan ama bizim aynı şekilde yazmak zorunda kaldığımız Fu Chien tahta geçti. Bu Tibet devletinin, Hunlardan ve Sien-pi'lerden yani göçebe devletlerden en önemli farkı ordusunda piyadelerin de bulunması idi. Hatırlanacağı gibi göçebe devlet orduları süvarilerden oluşan ordulardı.

Göçebeler, yaya olarak savaşmaya alışık değildiler. Zaten kabile yapısı, ordunun bir kısmının süvari, bir kısmının piyade olmasına müsaade etmiyordu. Yaya askerlik hor görülen, aşağılanan bir durumdu. Genel olarak göçebelerde ve tabii Türklerde, yaya askerlik yapmama ve sadece atlı olarak savaşma geleneği, Osmanlılar dâhil tüm Türklerin kurduğu devletlerde, merkezi ordunun Türklerden başka ulusların askerlerinden oluşması sonucunu getirecektir. Buna köle olarakı küçük yaşta askerliğe alıştırılan Türk kökenliler dahil değildir.

Tibet'te, Fu Chien, büyük süvari kıtalarına ilave, Çinlilerden oluşan piyade kıtaları da oluşturdu. Böylece Tibetliler güçlü bir orduya sahip olmuşlardı. Fu Chien, M.S. 376 da, kısa sürede, " ilk Yen " devletini, " ilk Liang " devletini ele geçirdi. Aynı yıl, ufak Toba devletini

de hükmü altına aldı. Kuzey Çin'e, eski iki başkent Ch'ang-an ve Lo-yang dâhil, tümüyle hâkim oldu. Fu Chien, tüm Çin'e hâkim olmak istiyordu. Ancak, senelerce süren iç kargaşalar ve savaşlar nedeniyle, Kuzey Çin harabeye dönmüş, ekonomi çökmüştü. Kuzey Çin'in tekrar kendini toparlaması için onlarca yıl gerekecekti. M.S. 383 de Fu Chien, güney Çin'deki " Doğu Chin " devletine karşı, bir milyon kişilik bir ordu ile sefere çıktı.

Ne var ki, yüzlerce ırmağın ve kanalın aktığı nemli vadilerin iklimi, Kuzeyden gelenlerin hiç alışık olmadıkları koşullardı. Askerler hastalandı, halsiz düştüler. Buna bir de iaşe sorunu eklendi, Kuzey Çin ordusunun lojistiği iyi düzenlenmemişti. Sonuçta, bu büyük ordu, toplanması gereken yerde zamanında toplanamadı. Münferit, dağınık, ana komutadan yoksun guruplar haline geldiler. Güney Çin ordusu da bunları bir bir mağlup etti. Fu Chien ve ordusu panik halinde kaçarak, kuzeye döndüler. Kuzey Çin hâkimi Tibet devleti, bu olaydan sonra parçalanıp, dağıldı.

Kuzey Çin'in dağılmasından sonra, yine pek çok devlet, prenslik kuruldu. Çin iyice parçalanmış bir tarzda yaşamına devam ediyordu. Bu sırada kuzey Çin'deki Hun varlığı da ortadan kalkmıştır. Bu Çin'deki bütün Hun unsurların katledildiği anlamına gelmemelidir. Hunlar iki yoldan birini tutmuşlardır. Ya Çin dil, gelenek ve göreneklerini benimseyerek Çinleşmişlerdir veya eski yaşam ve âdetlerini muhafaza edebilmek için, böyle yaşayan diğer göçebe kabilelere iltihak etmişlerdir. Bundan sonra Çin'de, Hunların bağımsız bir etnik kimlikleri olmayacaktır.

Bu dönemde Çin'deki devletler ticaret devletleri ve savaş ekonomisi devletleri diye iki ana kola ayrılır. Savaş ekonomisi devletleri de, kabile devletleri ve asker kökenli devletler olarak tekrar ikiye ayrılırlar. Bu dönemin tarihi, vesika ve yazılı fazla eser bulunmadığından, iyi bilinememektedir.

Konfüçyusizm ve Taoizm'in etkisi altındaki Çin'e, Budizm’in, Han imparatorluğu döneminde, denizden ve karadan giriş yapmaya başladığı anlatılmıştı. Başlangıçta, bazı Çin bilginleri, Budizm ile ilmi açıdan ilgilenmişlerdir. " Memur kökenli toprak lordları " ise, tüccarlarla beraber gelen bu Budist rahiplere hiç iyi gözle bakmamış ve olumlu yaklaşmamışlardır. Onları hakir ve ikinci sınıf görmüşlerdir. Konfüçyus öğretisini benimsemiş ve geliştirmiş bir sınıfın, bu davranışı anlaşılabilir bir tavırdır. Bu nedenle, Budizm, Çin orta ve alt sınıflarına hitap etmek zorunda kalmıştır.

Budizm’in Çin'deki başarısı, felsefi değildir. Budizm’in, ölümden sonra ne olacağına ait öğretisi, başarısının temelini oluşturmuştur. Halka haksızlık eden, halkı soyan yüksek memur ve üst tabakanın, tekrar dünyaya geldiklerinde, hor görülen bir canlı olarak doğacaklarını ve yaptıklarının cezasını çekeceklerini anlatmaktadır. Buna karşılık, haksızlığa uğrayan fakirler ve ezilmişler, dünyaya tekrar geldiklerinde, daha üst görevler alacaklar ve iyi bir hayat süreceklerdi. Asırlardır, eziyetin, cefanın envai çeşidini çeken halk için, bunlar göz kamaştırıcı vaatlerdi. 300 yıl içinde, yabancılar tarafından yönetilen Çin halkının büyük kısmı Budist oldu.

Daha önce anlatıldığı gibi, Budist manastırları hem banka, hem borsa, hem otel ve hem de depo idi. Budizm, tüccarlarla beraber gelmişti, onlarla beraber gelişiyordu. Tüccarlar, manastırlar açılabilsin diye, toprak bağışlıyorlardı. Manastırlar bu toprakları köylülere kiralıyorlar, bu da Budizm’in köylüler arasında daha kolay yayılmasına yardımcı oluyordu. Çin'de hüküm süren yabancı hükümdarlar, " memur kökenli toprak lordlarının " ve bilge kişilerin yardımını alamıyorlardı. Bunlar yabancı hükümdarları yardım edilmeye lâyık

görmüyorlardı. Yabancı hükümdarlar da, Budist rahipleri işe alarak, bürokrasilerini kurma yoluna gittiler. Şimdi, devlet memurları da artık Budist'ti.

Budistler bütün önemli Budist eserleri Çince'ye tercüme ediyorlar ve dini propaganda için saraydaki tüm nüfuzlarını kullanıyorlardı. Eserler sadece Hintçe'den değil, yazılı olduğu her dilden tercüme ediliyordu. Bir usta ve bir iki yardımcı, kelimesi kelimesine değil, esas manayı verecek şekilde tercümeleri gerçekleştirirdi. Bu sırada siyasi veya bir nedenle gerekli görülen ilaveler de yapılırdı.

Baştan beri Çin köylerinde, Şaman dininin yerleşik düzene geçmekle değişip, biraz bereket dinlerine yani Orta Doğu dinlerini andıran versiyonunun olduğunu biliyoruz. Bu din, Orta Doğudaki gibi çok Tanrılı ve türediği Şaman dininden iyice ayrılmış bir hale dönüşememiştir. Bunun temel nedenlerinden biri, asil sınıfların, iktidarı ellerinde tutan sınıfların, yine Şaman dininin bir türevi olan Gök dinine inanması ve gayretlerini çok Tanrılı bir dinin gelişmesi yerine, Konfüçyus öğretisinin gelişmesine harcamalarıdır. Bilindiği gibi Gök dininin din adamları olan Shang rahipleri, Chou iktidarından sonra, köy rahipleri, memurlar ve daha sonra bilgeler olarak çabalarını Konfüçyus öğretisi lehine kullanmışlardı. Böylece, doğal olarak, yerleşik düzene geçerken değişmeye başlayan Şamanizm, insan beyninin yaratıcı yardımından yoksun kaldığından Orta Doğuda olduğu gibi bir gelişme gösterememiştir. Bunda, Çinlilerle neredeyse iç içe yaşayan göçebelerin köklü Şaman geleneklerinin, Çin Şamanizm'ini sürekli beslediği de hatırda tutulmalıdır. İnsan eliyle ince ince işlenemeyen hiç bir din kendi kendine gelişemez. Çin, köylerinde olan da budur. Ancak, Çin köylerinin bu Şaman versiyonu, tabii ki Taoizm'i ve Konfüçyus öğretisini etkilemiştir.

Köy rahipleri ve köy Şamanları, Budizm ile tanıştıklarında, aslında onun kapalı organizasyon yapısından çok etkilendiler. M.S. dan itibaren, gizli örgütler halinde teşkilatlanmaya başladılar. " Sarı sarıklılar " gibi, bu köy rahiplerinin kurduğu gizli örgütlere girmek hiç kolay değildi. Bu gizli örgütlere her köy rahibi alınmıyordu. Ancak, bu örgütlerin halk üzerinde etkisi çok fazla idi. Halk bunlara güveniyor, peşlerinden canı yürekten gidiyordu. Bu gizli din örgütleri, daha önce bahsedilen veya bahsedilmeyen tüm köylü hareketlerine karışmışlar ve en önemlilerinde başı çekmişlerdir. Bu teşkilatlardan " Taoist " denilen bir din gelişti. Bunun daha önce sözü edilen Taoizm öğretisi ile hiç bir ilgisi yoktur. " Taoist " dini aslında bir Budizm sapmasıdır ve öğretisi Budizm'den kopyalanmıştır.

Bilindiği gibi Çin yüksek tabakasının dini, yine Şamanizm'in bir versiyonu olan Gök dinidir. Bu nedenle, göçebe kökenli hükümdarlar (Yabancı hükümdarlar), Çinli Şamanları (rahipleri) ve " Taoist " dinini yadırgamıyor, büyük ilgi gösteriyorlardı. Ama Budizm de, Orta Asya'dan geçerken, yolda çok değişmiş ve oradaki Şamanizm'den kendine çok şey almıştı. Yabancı hükümdarlar yanlarına bazen eski dinin rahiplerini, bazen Budizm rahiplerini aldılar. Şamanizm'den etkilenen Budizm, göçebelere çok yabancı ve itici gelmemişti. Hangi hükümdarın hangi tür din adamını yanına alacağı kararı, fal bakma kabiliyeti ve büyü yapma gücü ile belirleniyordu. İyi falcı ve büyücü din adamları, hangi dine ait olduklarına bakılmaksızın, kapışılıyordu. Hatta prensler arasında, iyi falcı ve büyücülerin, hangi prensin hizmetinde olacağını belirlemek için, küçük çaplı savaşlar bile yapılıyordu.

Burada önemli bir konunun altını çizmek gerekir. Çin hakkında baştan beri anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, Çince'de din anlamına gelen bir kelime yoktur. Din anlamında kullanılan ''Kiao'' sözcüğü Batılıların anladığı anlamda bir dini veya mezhebi anlatmaz. Kiao sözcüğü ilk çağdaki üç ayrı (logogramın) ideogramın bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Bunlardan ilki çocuk, ikincisi dövmek veya sert eğitim, üçüncüsü ise taklit anlamında idi. Yani Kiao,

çocuğu anne babasını taklit etmesi için sert bir eğitimden geçirmeği ifade etmekte idi. Bugünkü Çince'de de Kiao öğretim anlamında kullanılmaktadır.

Çin'de, yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan, üç temel öğreti veya din veyahut felsefenin, inanç dünyasına hâkim oluğunu biliyoruz. Bunlar, Konfüçyusçuluk (Ju Kiao), Budizm (Şe Kiao) ve (Tao Kiao) Taoculuktur. Ju kelimesi " okumuş " (bilge) anlamındadır ve güçsüz kişiler sözcüğünden evrilmiştir. Bilindiği gibi, Chou hanedanının iktidarı ele geçirmesiyle birden güçsüzleşen Sheng ailesi fertleri, zaman içinde Ju'lar (bilgeler) haline gelmişlerdir.

Çok dikkat çekici ve çarpıcıdır ki, Çin tarihinde, hiç bir zaman din veya inanç savaşı olmamıştır. Gök dini inanç ve ayinleri Çin halkının çimentosu olduğundan, bütün öğretiler tarafından önemsenmişlerdir. Ve hiçbiri onu inkâr ederek yerine kendi inancını koymaya çalışmamıştır.

İmparatorlar, Konfüçyusçuluk, Taoculuk ve Budizm'i geçerli din veya öğreti saymışlar ve bu dinlere ait tapınak törenlerine katılmışlardır. İmparatorun ve devlet memurlarının bu üç dine ait kutsal yerlerin yapılmasına, bakımına yardım etmeleri ve bu tapınaklarda ayırım yapmaksızın ibadet etmeleri gelenek haline gelmiştir.

Bu dönemler aynı zaman da Budizm'in Çinlilerle birlikte önce Kore'ye girdiği, daha sonra da Japonya'ya gireceği dönemlerdir.

Kentten Kıra Göç

Tekrar Batıya dönersek, 395 yılında Tuna dondu. Hunlar, Tuna'yı geçip, Trakya'yı yağmalayıp, çekildiler. Bu arada, çok güçlü bir Hun akını da, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yapıldı. 395 – 398 Anadolu akını Basık ve Kursık adlı iki şefin yönetiminde yapılmıştı. Hun atlıları, Erzurum'dan, Fırat ve Dicle ırmaklarını takip ederek, Malatya ve Çukurova'ya geldiler. Sonra geri dönerek, Ankara ve Kayseri bölgesini talan ettiler. Sonunda akını, daha sonra konsül olan, Hadım Eutropius durdurdu ve barış yapıldı. Bu Hun akını bütün Doğuyu sarsmış, Anadolu pek çok esir vermiş, mal varlığını kaybetmişti.

Bu sıralarda Hunların gevşek bir konfederasyon oluşturduğunu ve geleneksel Türk tarzına uygun olarak doğu ve batı kralları bulunduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda söz konusu edilen Anadolu akınını doğu kralları gerçekleştirmiş olmalıdırlar.

Frigya'da yerleştirilmiş olan Gotlar, göçebelikten yeni yerleşik düzene geçmenin doğal sonucu olarak, baş kaldırdılar ve Ganias onlarla anlaşarak, İstanbul'u ele geçirdi. İstanbul halkı, Germen yönetimine baş kaldırdı, Ganias kentten kovuldu, şiddetli bir Got katliamı başladı. Bunun üzerine, Ganias yanındaki Germenlerle birlikte Tuna'yı aşıp, Hun tarafına geçti. Roma, Hunlardan Ganias'ı yakalamasını veya yok etmesini istedi. Bunu üzerine, Hun şeflerinden biri olan Uldız, Germenlere saldırdı. Uzun ve kanlı savaşlar sonrasında, Uldız galip geldi. Ganias'ın başı kesilerek, İstanbul'a yollandı.

396 yılında, Yunanistan'a yapılan bir göçebe Got akınında Eleusis mistik okulu yerle bir oldu. Gotlar şef Alarikh yönetimindeydiler. Yolu Hıristiyan keşişlerin gösterdiği söylenir. Böylece Yunanistan'da mistik okul kalmamış oldu. Hıristiyanlar muratlarına ermişlerdi.

IV yüzyıl boyunca, tüm imparatorlukta oluşmasına rağmen, esas etkisini Batıda gösteren gelişmeleri bir daha anımsayalım. IV asır boyunca, iktisadi, siyasal, kültürel ve dini tüm güçler Doğuda birikmiş ve Batı, Antik uygarlıkla olan bağını ve dolayısı ile desteğini kaybetmişti. Batıda yurttaşlık duygusu çökmüştü.

Roma İmparatorluğunu, özerkimsi kent devletlerinin bir konfederasyonu olarak düşünmek mümkündü. Görevler, belediyelerce ve özel girişimciler aracılığı ile yapılıyordu. Şimdi ise, devlet yönetimi, mutlak ve bürokratik bir monarşiye dönüşmüştü. Görevler kamu kuruluşlarınca yapılıyordu. Ama kamu kuruluşlarının etkinlikleri hem pahalıya mal oluyor ve hem de yeteri kadar efektif yapılamıyordu. Yük yine halkın sırtına binmişti. Toplanan vergilerin esas yararını, görevliler görüyordu. Bu nedenle, vergi toplamada aç gözlülük başını

alıp gitmişti. Herkes, vergiden kurtulmanın yollarını arıyordu. Kimi kaçıyor, kimileri baş kaldırıyor, nüfuzu olanlar ise nüfuzlarını kullanarak vergiden kurtulmaya çalışıyorlardı. Halkın İmparatorluk yönetimine güveni kalmamıştı. Devlet görevlilerine karşı duyulan sevgisizlik neredeyse nefret seviyesine varmıştı. Herkes, öyle veya böyle direniyordu. Kimse askere gitmek istemiyor, bir yolunu bulup, askerlikten sıyrılmanın çaresine bakıyordu.

Zaten, devlet de acemi erlerle uğraşmayı hiç istemiyordu. Devlet, parayı sayıp, göçebelerin en iyi askerlerini Roma ordusuna alıyordu. Şimdi Roma ordusu, en yüksek görevlere kadar, yabancı paralı askerlerin elindeydi. Kuşkusuz, bunlar da kendilerini Romalı kabul ediyor, Roma menfaatlerini korumak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ama bu göçebeler ordusu, Roma kültür ve yaşamının bir parçası değildi. Roma ordusunun ruhu gitmiş, yerine bambaşka bir ruh gelmişti. Roma'ya olan bağlılığını ve güvenini kaybetmiş, atıl büyük bir Roma kitlesi içinde, Roma ordusu tek hareketli, aktif kuruluştu. Büyük bir güçtü. Ama şimdi, bu ordu göçebelerin ellerindeydi.

Roma imparatorluğu, Batıda ve özellikle Galya'da tarım ve ticaretin gelişmesine hep destek olmuştu. Ancak, IV asırda, tarım da, ticaret te Doğuya bağımlı hale gelmişti. Doğulu tacirler, sattıkları malın karşılığını batıda bulamamaktaydılar. Bu tek yönlü alış veriş, batıda servet birikimini azaltıyordu. IV yüzyılın sonlarına doğru, altın nadir bulunan bir metal haline gelmişti. Ufak gümüş paranın değerini yitirmiş olması, tahıl ürünlerinin iç piyasada dolaşımını iyice güçleştirmişti. Ticaretin azalması ise kentlerin gerilemesine yol açıyordu. III cü yüzyılda yapılan surlarla, kentler iyice dar alanlara sıkıştırılmıştı. Yiyecek darlığı, yoğun nüfus, yetersiz alt yapı, kentler de sâri hastalıkların sıkça görülmesine ve sosyal durumuna bakmaksızın, büyük kayıplar verilmesine sebep oluyordu.

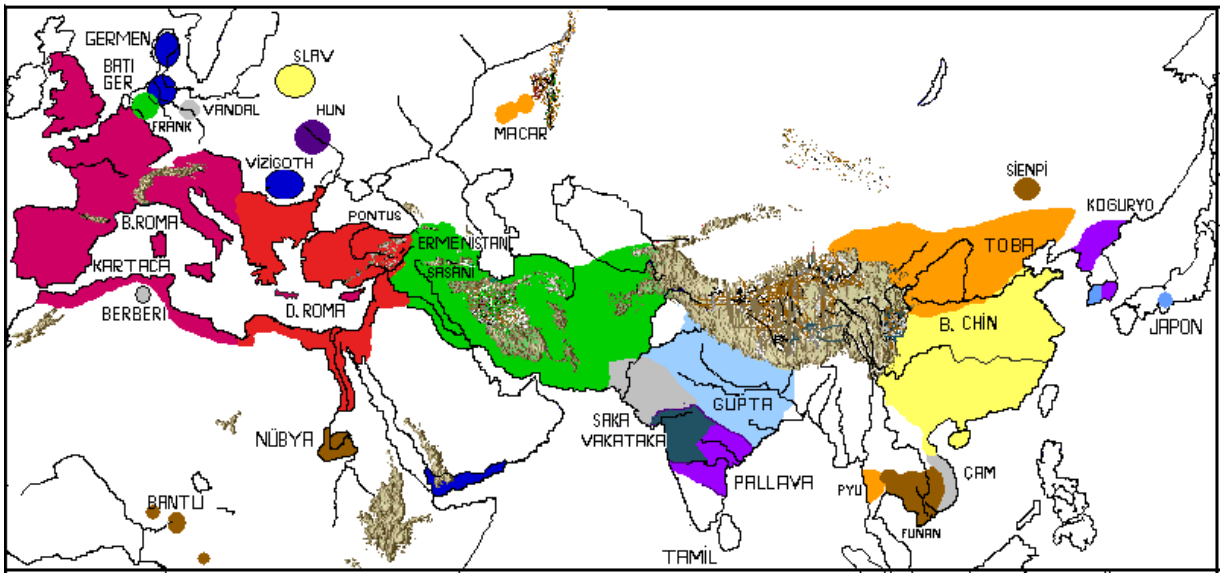
Kentleri önce zenginler terk etti. Gidip, arazilerinin ortasındaki " Villalarına " yerleştiler. Kısa sürede, kırsal yaşamın cazibesine iyice kapıldılar. Eskiden, senatoriallerin lüks tüketim ihtiyacı, Doğudan gelen ve çok pahalıya satın alınabilinen mallarla karşılanıyordu. Şimdi, kırsal alanda, kaba saba da olsa, çok ucuza mal olan, ev zanaat ürünlerini kullanır oldular ve buna alıştılar. Kentlerdeki zanaatkârlar ve tacirler, hem İmparatorluk maliyesince insafsızca sömürülüyordu ve hem de müşterileri gitmişti. Onlar da müşterilerinin peşinden kentleri terk ettiler.

Böylece, adım adım, kapalı bir tarım ekonomisine doğru gidilmeye başlandı. Kent pazarları kapandı. Yollar bakımsız kalıp, kalitelerini kaybettiler. Devlet de mecburi olarak tarımdan vergi alır hale geldi. Vergiyi de ürün olarak alıyordu. Bu ürünün taşınması problem olduğundan, görevlilerin alacakları ve askeri garnizonların bakımı toprak sahiplerine bırakılmaya başlandı. Devlet, iktisaden ve askeri güç olarak parçalanıyordu.

İmparatorluğun batısında üretim düşmüştü, ticaret bitmişti, kentler boşalıyordu, insanlar kentlerden kırsal alanlara göç ediyorlardı, vergi tabanı kayboluyordu, vergi toplamada kararlılık kalmamıştı, servetler elden çıkıyor, bölgeler fakirleşiyordu, kıymetli madenler ortadan çekilmişti, paranın değeri kalmamıştı. İmparatorluk yönetimi, çözümü insanları sosyal durumlarına ve mesleklerine bağlamakta bulmuştu. Bu bağlılık miras yoluyla gelecek kuşaklara da geçiyordu. Halk mesleğine ve toprağa bağlanmak istenmişti ama yeni sistem imparatorluk görevlilerinin aldığı aşırı vergileri ve haraçları önlemiyordu. Küçük mülkiyet sahipleri silinmeye başladı, orta sınıf ortadan kalkıyordu. Güç, daha da zenginleşen ve sivil görevlerle kuvveti daha da artan senatoryal sınıfın eline geçiyordu. Bunların kırsal alanda yaşadığı büyük tarım malikâneleri, toplumun merkezi olmaya doğru gidiyordu.

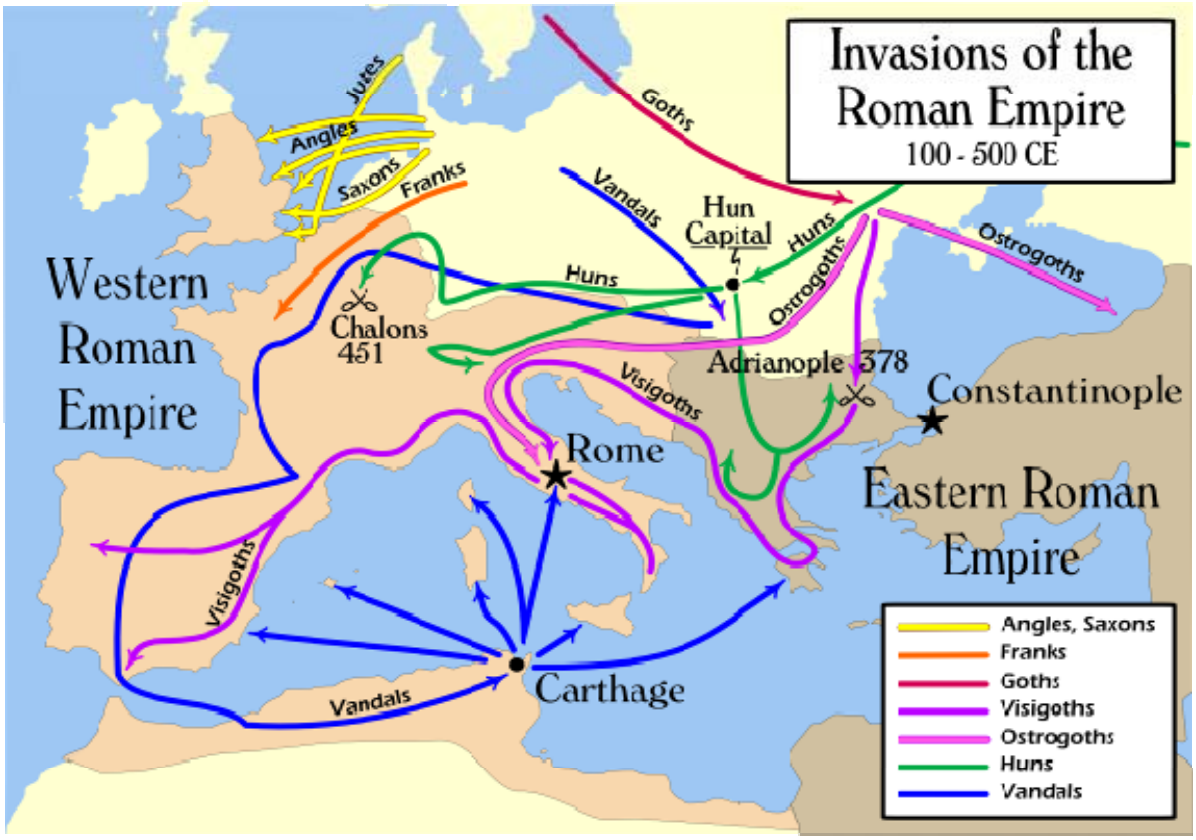
Büyük tarım malikâneleri tahkim edilmişti, özel birliklerce korunuyordu, köleler hizmet ediyordu, senatoryal bey tüm çevresindeki kolonlara egemendi. Kolonlar kendilerine bırakılmış olan toprağı işliyorlardı, devlete karşı kefilleri de efendileriydi. Çevrede az sayıda olan özgür çiftiler, bağlılıklarını ve hizmetlerini efendilerine sunuyorlardı. Efendi de onları devlete ve dış güçlere karşı koruyarak, güvenli bir ortamda yaşamalarını sağlıyordu. Devlet çökerken ve bu toprak beylerinin dışındaki toplum çözülürken, tek ayakta kalan, büyük toprak malikâneleri ve çevresiydi.

Ama büyük malikânelerin ve senatoryal sınıfın da sonu geliyordu. Yıkıcı, göçebe akınları başlamıştı.

M.S. 400

Germen Göçü

Göçebe akınları 1

Asrın başlarında Ermeniler kendi alfabelerine kavuşuyorlardı. Dinsel şefleri Sahak ve rahip Mesrop'un çabalarıyla, Ermeni alfabesi oluşturuldu. Kendi alfabesine kavuşmak, ulusal bir Ermeni edebiyatının oluşmasında büyük bir rol oynayacaktı. Ermenilerin bir bütünlük içinde hareket etmelerinde ve aynı kültürde kalmalarında bu alfabe çok işe yaradı.

405 yılında Germenler İtalya üzerine yürüdüler. Romalıların Germen asıllı komutanı Stilikho, Uldız ile ittifak yaptı. Roma - Hun ortak birlikleri Germenleri yendi, ele geçirilen esirlerin tanesini, Hunlar, 1 Solidus'dan sattılar.

408 yılında, Hunlar, kralları (şefleri) Uldız komutasında, Tuna'yı geçerek, Trakya'ya girdiler. Uldız, kuvvetli bir olasılıkla batı kralıydı. Roma, akını durdurması için rüşvet önerdi, Uldız reddederek, barış için çok büyük miktarlarda haraç istedi. Roma görüşmeleri bilinçli bir şekilde uzatıp, bir taraftan da diğer Hun şefleri ile temasa geçmeye çalıştı. Roma'nın ikna

ettiği Hun şefleri Uldız'ı yalnız bırakıp, geri döndüler. Uldız da kaçarak, Tuna'nın karşı yakasına geçip, canını zor kurtardı. Pek çok Hun boyu ve Germen Skir boyları, Uldız'dan ayrıldılar. Roma, Germen Skir boylarını, Anadolu'da, Bitinya'ya (Bithynia) yerleştirdi.

409 yılında Got şefi Alarikh ile Roma'nın arası bozuldu. Roma tedbir olarak, İtalya'ya 10 bin Hun askeri getirdi. Bunun üzerine, Alarikh Roma üzerine yürümekten vazgeçti.

Roma ordusu ve hatta özel kişiler, ordularını Hunlardan oluşturmaya gayret ediyorlardı. Hun birlikleri boylar halinde, kendi şeflerinin komutasında, Roma ordusunda hizmet ediyordu. Ama bir taraftan Roma Hun işbirliği vardı, bir taraftan da hiç bitmeyen Hun tehdidi. Bunun temel nedenini, Hunlar arasındaki gevşek ilişkide aramak gerekir. Roma, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, kendi üzerine akın akın gelen göç dalgalarını hafifletebilmek için, Hıristiyanlıktan faydalanmaya çalışmıştı. Göçebeler arasına misyonerler yollayarak, onları yumuşatıp, zararsız kılmak istemişti. Bu anlamda, Hunların arasına da Hıristiyan misyonerler gitmiş ancak pek başarı sağlayamamışlardı. Hunlar Şaman kalmakta ısrarcıydılar.

Hatırlanacağı gibi M.S. 375 yılından başlayarak, büyük kavimler göçü denilen, göçebe akınları her yandan Roma sınırlarını aşmıştı. Hunlar batıya aktılar. Don ırmağından, Karpatlara kadar bütün kuzey Karadeniz'i ele geçirdiler. Bu bölgede epeydir yaşayan Gotları unagan - bogol yaptılar. Ama bir kısım halklar, Hun baskısına dayanamayıp, onların önünde göçmeye başladılar. Vizigotlar (batı Gotları), Tuna'yı aşıp, Roma sınırlarına girdiler. Başlangıçta. Roma Mesya ve Trakya'nın bir bölümünü Vizigotlara bırakarak, onları federe kabul etti. Ama Vizigotlar, kendilerine bırakılan topraklarla yetinmediler. Kral Alarikh yönetiminde, önce Balkanları yağmaladılar, sonra İtalya üzerine yürüdüler. Bu sırada Vandallar ve Burgondlar, Alpleri geçerek, kuzey İtalyayı işgal ettiler. Bunları az önce görmüştük.

Vizigotlar, 410 yılında İtalya'ya girdiler. Roma kenti kuşatıldı. İtalyadaki tüm köleler, Alarik'in ordusuna katıldı. Roma'daki köleler şehrin kapılarını açtılar. Roma, önce yağmalandı, sonra ateşe verildi.

Roma'nın düşüşü, doğu, batı bütün imparatorlukta şaşkınlık yarattı. Filistin topraklarındaki aziz Jerom, duyduğu acıdan, içine kapanarak, çalışamaz oldu. Hala Hıristiyan olmamış senatörler, Roma'nın düşüşünü, terk edilen Tanrıların öcü olarak algıladılar. Hıristiyan ahlakı şiddete başvurmayarak, bu sonucu hazırlamıştı. Hıristiyanlar panik oldular. Bir kısmı korkusundan, tekrar eski dinlerine döndüler. Hemen, herkes dünyanın sonunun yaklaştığına inanıyordu. Aziz Augustin (Augustinus), imana karşı çıkanlarla mücadele edebilmek ve gücünü kaybedenleri kuvvetlendirebilmek için " Tanrı Sitesi " adlı eserini yazdı.

Ancak, Roma'yı almış olmalarına rağmen Vizigotlar İtalya'da kalmadılar. Yeni yağmalar peşinde, Batıya doğru yollarına devam ettiler. İspanyanın kuzeyinde, Akitanyaya gelip yerleştiler. İspanyanın güneyine ise daha önce Vandallar gelmişti. Onlar da Afrikaya geçip, Kartacayı ele geçirdiler. Bu sırada, Galyanın kuzeyi tümüyle Frankların eline geçti. Galyanın batısını ise, Burgondlar tarafından işgal edildi. Kuzey doğu Almanyadan Jut'lar, Angle'ler ve Saksonlar Britanyaya geçerek, orayı işgal ettiler. Jut'lar, Angl'ler, Sakson'lar çiftci kavimlerdi. Kentler yerine, kırsal alana yerleşmeyi tercih etmişler ve güney Britanyadaki Romalılaşmış halkı etkisiz hale getirmişlerdir. Bu bölgelerde Latince ortadan kalkmış, sonradan İngilizce adını alacak olan kendi Toyton (Teuton) dili konuşulur olmuştur.

Yukarda söz edilen tüm topluluklar, Franklar, Alamanlar, Burgondlar, Vandallar, Ostrogthlar, Vizigotlar, Anglar, Saksonlar ve diğerleri, hepsi, Germen topluluklarıydı. Orta Asyadan başlayan itişin etkisinde, Batı Roma topraklarına girmişlerdi.

Doğudan Batıya sadece kavimler değil, dinler de akıyordu. Keşişlik, Batı Avrupa'ya Doğu Roma topraklarından geldi. Batı Avrupa'da ilk manastırlar 410 ve 418 yılları arasında kurulmaya başlandı. Önce Provence kıyılarında sonra da İrlanda'da kuruldular.

Keşişlik kavramı Hıristiyan öncesi dinlerde zaten mevcut olduğundan, Doğu Roma topraklarında uzun zamandır vardı ve gelişiyordu. Yunanistan'da, Ermenistan'da ve Kıptiler arasında yerleşmişti. Aya (Saint, Aziz) Basileios'un dediği gibi, keşişler çile çekiyor ve kendilerinden geçerek başka bir dünyada yaşıyorlardı. Bir kısmı manastırlarda ortaklaşa bir yaşam sürüyorlardı. Bir kısmı da, herkesin gözünden uzak, tek başına yaşıyordu. Sütunların tepesine çıkıp, yaşamlarını Tanrı'yı seyretmekle geçirenler vardı. Halk bu insanları çok saygın buluyor, onlara büyük bir sevgi ve hürmet gösteriyordu. Onlar da kötülüğü, zenginliği ve iktidarı her sözlerinde eleştiriyorlardı. Piskoposlar onlara söz geçiremiyor ama aynı zamanda ilişemiyorlardı. Tam bir otorite karşıtıydılar. Çeşitli zamanlarda, özellikle ilahi tartışmalar sonunda, kalabalıkları ayaklandırıp, kamu düzenini bozuyorlardı. Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında düşmanlarla boğuşurken, bu iç kargaşalar, onun birliğini bozuyor ve zayıflatıyordu. Bu dini çalkantılar, Doğu Roma imparatorluğunda hiç dinmedi. Asırlar sonra, Müslümanların eline geçen topraklarda, keşişler, Yunan kilisesinin zulmundan kurtulduklarını söyleyeceklerdir. Ancak o zaman, bu iç kargaşa bitmiştir.

Ama. Doğu'dan Batı'ya taşınan keşişlik mahiyet itibarı ile böyle olmamıştır. Bu belki de Batı'da merkeziyetci ve mutlak bir iktidar olmamasından kaynaklanmıştır.

Mısır'ın Eski Dinleri Nerede

Hypatia

412 yılında İskenderiye piskoposu Theophilus Cyril'di. Daha sonra Kilise tarafından Aziz mertebesine yükseltilecek olan Cyril, İskenderiye'de Yahudilere kan kusturuyordu. Yahudiler ta baştan beri İskenderiye'de herkes gibi yaşıyorlardı. Ama şimdi takip edilen kişilerdi. Sonunda Sinagoglar yıkıldı, Yahudiler yağmalandı ve kentten kovuldular.

413 yılında Theodosius II. Constantinopolis'in çevresini eskisinden daha sağlam surlarla çevirtti.

414 yılında İskenderiye'deki Yeni Platonculuk Okulu kapatıldı. Okulun son yöneticisi olan Hypatia Hıristiyanlarca (Hıristiyan keşiş gurubu tarafından) işkencelere maruz kalarak öldürüldü. Son filozoflar da kuvvetli olasılık ile Uzak Doğu'ya kaçtılar. Hypatia ünlü bir filozof ve matematikçiydi. Ayrıca akıllı ve güzel bir kadındı. Bu olay, 390 yılındaki İskenderiye kitaplığının yıkılması ile birleşince binlerce yıldır sürmüş olan Mısır dini inançlarının sonu olmuştur.

Zaten Hıristiyanlığın giderek daha güçlü bir biçimde yerleştiği M.S. 150 ile 450 yılları arasında, Mısır büyük siyasal ve dinsel belirsizlikler ve çeşitlilikler döneminden geçmişti. Artık Hermesçiler, Yeni Platoncular ve Gnostikler, Eski Mısır inançlarının bir ölçüde mirasçısı konumundaydılar. Bu mirasçılar Tanrı'ya bireysel olarak ya da ezoterik örgütlenmeler sayesinde ulaşılabileceği inancına eğilim gösteriyorlardı. Bunun için ise, gizemli ve çetin bir inisiyasyon sürecinden geçmek zorunluydu. Bu yöntemin kilit unsurlarından biri, her adayın içmek zorunda olduğu gizlilik andıydı. Söz konusu gruplar her türlü açıklığa düşmandılar, zira gerçek bilgeliğin ancak ezoterik bir dizi öğreti içinde ve uzun bir süreç sonunda elde edilebileceğine inanıyorlardı. Bu örgütler için en önemli unsur inançlarının içerdiği gizemlerdi. Bu gizemleri, başkalarına açıklamak inançlara kökten ihanet etmek anlamını taşırdı. Bu nedenle de bu inanç sistemlerinde olup bitenleri tam olarak bilmek olanak dışıdır. Tüm bu gizlilik örtüsüne rağmen, bu inançların ana hatlarını özetlemek mümkündür.

Hatırlanacağı gibi, üçleme (teslis) saplantısı uzun zamandır, dünyanın her yerinde ama özellikle Mısır'da vardı. Sanıyoruz ki insanoğlu üç noktanın kararlı bir denge oluşturduğunu

fark ettiğinden beri, dini dayanağını da denge içinde götürmüş olmayı tercih etmiştir. Bu dengeyi, üçlemeyi sembolize eden şey de genel olarak bir üçgen olurdu. Hıristiyanlığın teslis inancında ve Hermes Trimegistos (Üç Kez Güçlü Hermes) geleneğinde bu olgu kolaylıkla görülebilir. Hermesçilerin, Yeni Platoncuların ve Gnostiklerin teslis uygulamasında iki temel uygulama vardı. Bunların ilkinde, tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi, bir baba Tanrı, babanın gücünü harekete geçiren bir oğul ve baba ile oğul arasında bir tür köprü işlevi gören bir güç bulunuyordu.

Daha yaygın olan ikinci üçleme (üçlü birlik, teslis) ise, yaratıcı gücün yani "Demiurgos"un ardında bir "Gizli Tanrı" olduğu inancına dayanıyordu. Bu iki Tanrı ya tamamen birbirinde ayrı, ya da gizemli bir biçimde birleşmiş olarak düşünülürdü. Plotinos'a göre tüm varlıklar, " yayılma " öğretisi uyarınca Tanrı'dan çıkmıştı. Bunlardan ilk ikisi, Plotinos'a göre, tanrısal varlıklardı. Bu " İki " bize Tanrısal yaşamı tanıtıp, ona uygun yaşamamızı sağlamışlardı. Bu " İki " ile " Bir ", Hıristiyanların Teslisi gibi, üçlü oluşturuyordu. Bir'den ilk olarak Zihin (nous) çıkmıştı. Nous, Platon'un idealler âlemine denk geliyordu. Bir'in sadeliğini anlaşılır kılan Zihin (nous) du. Zihinsel bilgi, araştırma ve emek karşılığı olmadan, sezgisel olarak kazanılan bir şeydi. Zihin (nous) nasıl Bir'den çıkmışsa, Zihinden de Ruh (psyche) ortaya çıkmıştı. Böylece Yeni Platonculukta, yaratma işlemini gerçekleştiren " Bir " ile saf düşünce " Gizli Tanrı " yı oluşturuyordu. Teslis'in üçüncü üyesi büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. " Dünyanın Ruhu " olabilirdi, " Tanrısal Akıl " da olabilirdi. Ancak temel işlevi, bir yandan üçlemenin (teslisin) diğer iki unsuru arasında köprü görevi görmek, diğer yandan da onları birbirinden ayırmaktı.

Hermesçilik, Yeni Platonculuk ve Gnostisizm öğretileri kademeli öğretilerdi. Birinci kademedeki büyük kitleler için sadece inançlar vardı. Üst kademedeki seçilmişler için ise bilgi yani " Gnosis " vardı. Ne var ki, Gnosis akılsal bir bilgi olmayıp, insanın kendini bilmesi demekti. Kendini bilmek ise sezgisel bir bilmeydi.

Seçkinler etik ve dinsel eğitim ve uygulamalar sayesinde Tanrı'ya (Bir'e, İlk Neden'e) yaklaşabilirlerdi. Kitleler ise Demiurgos'un ötesinde hiç bir şeyi göremezdi. İnsanın kendi içine dönüşü, ezoterizm ve seçkincilik, insanın fiilen ya da potansiyel olarak Tanrısal olduğu inancını da birlikte getiriyordu. Bunun kaynağını Osiris inancında aramak gerekir. Başlangıçta ölen firavun Osiris oluyordu. Sonraları, Mısır dininin geç dönemlerinde, bu inanç bir biçimde demokratikleşmiş ve halka açılmıştı. Her insan, kendini adama, iyi bir eğitim ve doğru bilgi sahibi olmakla, Osiris'e dönüşme ve böylece ölümsüzlüğü elde etme şansına kavuşmuştu. Mısır inancında Tanrı, insan da dâhil olmak üzere, her şeyde var olabilirdi.

Mısır dininin çöküşünden sonra ortaya kaotik bir durum çıkmıştı. Mısır dininin kalıntılarından doğan üç inanç akımı Hermesçi, Yeni Platoncu ve Gnostik akımlar formel bir örgütlenmeye sahip değildiler ve zaten insanın iç dünyasına yönelik yöntemler bireyselliği zorunlu kılıyordu. Hermesçiler, her şeye kafa tutarak, Mısırlı kaldılar. Yeni Platoncular Helenleşerek bağlılıklarını Platon düşüncesi üzerinde yoğunlaştırdılar. Gnostikler ise kendilerini Hıristiyan olarak gördüler. Kuşkusuz bu üç akım arasında ayrılıklar ve rekabetler oldu. Yine de bu üç akım birbirlerine yalnızca biçimsel olarak benzemekle kalmıyorlar, aralarında ilişkiler kuruyorlardı.

Buradan Hıristiyanlığa gelirsek, Hermesçilik ile "Yuhanna İncili" ve "Aziz Pavlus'un Mektupları" arasında yakın bir benzerlik bulunmaktadır. Hermesçiliğin Hıristiyan teolojisini doğrudan etkilemiş olduğu belirtilmelidir. Hermetik metinler (Hermetica), başlangıçları itibarı ile Hıristiyanlık öncesine ait ve Mısır kökenlidirler. Hıristiyan teolojisinde sadece Helen ve Platon etkisi değil, aynı zamanda Mısır etkisi de vardır. Zaten diğer taraftan Platon ile Pythagoras'ın fikirleri Mısır kökenlidir.

Mısır inançlarının sonu konusunda kısa bir özet yapmak gerekirse, Yeni Platonculuk ve Gnostisizm öncelikle Mısır'da, büyük ölçüde Helenleşmiş Mısırlılar arasında, kurumsallaşmış Mısır dininin yıkılmasından sonra yayılmıştır. Bu akımların ve müritlerinin oluşmasında Hermesçi düşünceler önemli bir rol oynamış ve merkezi bir yer tutmaya devam etmiştir.

Hermes mercurius trismegistus siena cathedral

Doğu Roma'nın kent halkı

Kentleri dolduran özgür halkın büyük çoğunluğunu fakirler oluşturuyordu. Sakatlar, hastalar, sundurma altlarına sığınmış garibanlar, sokaklara bırakılmış bebekler, kentlere iş bulmaya gelmiş köylüler, ihtiyarlar ve dilenciler her yerde görülen kalabalıktı. Bunlar yerinden yurdundan koparılmış, kimsesiz, her türlü destekten uzak insanlardı. Üçüncü yüzyıla kadar özgür halk kanun karşısında eşitti. Daha sonra fakirlerin kanun karşısında ifade vermeleri yasaklandı. Bulunduğumuz yıldan bir asır sonra, 533 de Digeste yayınlanınca, en az 50 altın sikkesi (aurei) olmayan bir kişi yoksul sınıfına giriyordu. Bu 50 aurei hiç de azımsanacak bir rakam değildi.

Hıristiyanlık, kentlerin eskiden beri mevcut olan zengin ve fakir kavramlarına yeni bir görüş getiriyordu. Daha IV. yüzyılda toplumsal ve kültürel davranışlar tümüyle Hıristiyanlık kavramları üzerine kurulu değildi. VI. yüzyıla kadar eski klasik dönem kavramları devam edecekti. Eskiden, yoksullar için bağışta bulunanlar, bu bağışları kent yönetimine yapar, kent yönetimi de kentin ortak değerlerine hürmet gösteren yurttaşlara bunu dağıtırlar veya onların hizmetine sunarlardı. Şimdi Hıristiyanlıktan sonra bağışlar kiliseye yapılıyor, o da hayır duasını sunmak için sadaka bekleyen yoksullara bunu veya belli bir miktarını veriyordu. Eskiden zenginlik kavramının ölçüsü orta gelir düzeyindeki tabaka idi. Şimdi ise kilise zenginlerin tüm servetlerini hayırsever eylemler aracılığı ile dağıtarak tüketilmesini istiyordu. Bu eylem zenginlerin servetlerini ellerinden alıp götürürken, fakirlerin işine ne derece yarıyor şüpheliydi. Ama bu servetlerin kilisenin işine yaradığı kesindi.

Yoksullar genelde kiralık evlerde otururlar, toplu mezarlara gömülürlerdi. Genellikle sepet örmek, hizmetçilik ve inşaat düz işçiliği gibi vasıfsız işlerde çalışırlardı. Tabii işin vasfı gibi ücretler de düşüktü. Ücretler altın sikke veya bakır sikke ile nakit olarak yapılırdı. İş bulup çalışmaları, aldıkları paranın istikrarsızlığı, yoksulların aile hayatlarını da dengesiz yapıyordu. Pek çok fakirin evlenme olasılığı yoktu. Evlenebilenler ise dengesiz hayatları nedeniyle, aile bağlarını sürdüremiyorlardı.

Kazalar ve hastalıklar zaten çekilmez olan fakirlerin hayatını daha da zorlaştırıyordu. Yaşlılar ve çocuklar gibi bakıma muhtaç fakirlerin ise hiç şansı yoktu. Cüzzam her yerde kol geziyordu. Ama cüzzam çoğunlukla yoksulları vuran bir hastalıktı.

Yoksulluk, insanoğlu var olduğundan beri vardı. Sorun yoksulluğun tümüyle ortadan kalkması yerine gelir dağılımındaki adaletsizliğin önlenmesiydi. Ama sömüren ile yöneten aynı olunca bu imkânsızdı. Bir avuç güçlü, devletin köşe başlarını kapmış olarak geliri alıp götürüyordu. Ama devletin halka ihtiyacı vardı. Bu nedenle devlet yoksulluğun insanların ölümüne yol açacak kadar derinleşmesini istemiyordu. Yoksulluk bir bölgede hat safhaya

ulaşırsa genelde devlet o bölgedeki vergileri düşürerek veya vergi muafiyetleri vererek halkı biraz rahatlatırdı.

Hıristiyanlık baştan beri tema olarak ele yoksulluğu aldığından, Roma İmparatorluğu Hıristiyan bir devlet olunca, İmparator Constantinus yoksullara arka çıkma görevini kiliselere verdi. Buna ilave Constantinopolis'deki cenaze hizmetleri gibi toplum yararına işlerin bir kısmı da kiliselere bırakılmıştı. Buna karşılık da kiliselere vergi muafiyeti getirdi. Örneğin Constantinopolis'de Kiliseye ait 10 bin dükkânın geliri vergi dışı tutuldu.

Bu dönemde hayırseverlikle cinsel perhiz arasında bağ kuruldu. Bu sırada çok eskiden beri var olan hayırseverlik değerleri Hıristiyanlaştırıldı. Bu değişim bağışların içeriğini değiştirdi. Bağış verenler ilahi bir ödüle karşılık sadaka verir oldular. Bağışta bulunmanın faydaları da vaazlara konu olmaya başladı. Bu yeni gelişim keşişliği de etkiledi. Keşişler iyice yoksul bir yaşama döndüler. Zaten yoksul yaşıyorlardı ama şimdi bilinçli bir şekilde kendi yoksulluklarını denetim altında tutuyorlardı. Keşişler yaşadıkları münzevi hayatın yanı sıra şifacı olmaya da başlamışlardı. Böylece manastır sistemi kendi kutsal kişilerini yaratmaya başladı.

Manastır

To-Ba'ların Yükselişi

Bu tarihlerde Çin'de olup, bitenlere bir göz atarsak, M.S. 385 yılında, kurulduktan kısa bir süre sonra Liu Yüan hâkimiyetine girerek dağılmış olan To-ba'lar tekrar toparlandı. Yeniden kurulan To-ba devletine, Hun artıkları ve Sien-pi artıkları da katılmış, To-ba kabileleri kuvvetlenmişti.

Çin'de To-ba'lar yükselirken, bozkırda da Juan-Juan'lar yükseliyordu. M.S. 402 tarihinden itibaren Bozkırda Hunların göçleri ile boşalan alanlarda Juan-Juan'lar (diğer bir deyişle Avarlar) yeni bir göçebe federe İmparatorluğu kurmaya başladılar. Bu imparatorluk da Çin açısından Hunları aratmayacak kadar akıncı, yağmacı ve fetihçiydi.

Tabgaçlar (To-ba) daha bozkır yaşam alışkanlıklarını kaybetmemişlerdi, büyük süvari birlikleri bulunuyordu. To-ba'lar bozkırda kurulan bu yeni İmparatorluğa karşı harekete geçerek onları bastırdılar (hareket kabiliyetlerini azalttılar). İmparator Kuei (386 – 409) zamanında Juan-Juan imparatorluğu daha yeni kurulurken bile onlara savaş açtılar. Juan- Juan göçebe İmparatorluğunun kalbi Ötüken'di.

Hâkim oldukları dağlık bölgede, Çin köylülerinin üretimleri, To-ba'larla birlikte olan tüm kabileleri beslemeye yetmiyordu. To-ba kabilelerini doyurarak, birliğini muhafaza edebilmek için, M.S. 409 da Doğu Çin'e sefer düzenledi ve Doğu Çin'i zaptetti. Bu olayı To-ba kralı Sseu (409 – 423) gerçekleşmişti.

Üç To-ba kralı da Kuei (386 – 409), Sseu (409 – 423) ve Sseu'dan sonra tahta geçen Tao (423 – 452) yetenekli ama bir o kadar da zalim hükümdarlardı. Onların döneminde To-ba toprakları zulmün kol gezdiği topraklardı.

To-ba'lar 429, 443 ve 449 yıllarında Juan-Juan'ları silmek ve Ötüken'i ele geçirmek için Gobi çölünü aştılar. Gobi çölünü geçmek düzenli orduların ve hele piyadelerin yapabileceği bir şey değildir. Çöl göçebeler için yurt iken yerleşikler için ölüm tuzağıdır. To-ba'lar Gobi çölünü daha hala göçebe alışkanlık ve örgütlenmesini sürdürdükleri için geçebilmişlerdi.

Fetihler sonrasında, To-ba sarayındaki Çinli memurlar, ele geçirilen bölgelerin Çin usulü memurlarla yönetilmesini ve böylece kabilelerin kuvvetlenmesinin önüne geçilmesini önerdiler. To-ba ele geçen bölgelere, o bölgelerde daha önceden beri oturan ve bölgeyi iyi bilen Çinli memurları atayarak merkezi bir yönetime geçti. Çinli memurlar, kendi bölgelerini yönetirken, merkeze de olduğunca fazla buğday yollayacaklardı. Ele geçen bölgelerdeki, Çinliler topraklarda köylü olarak çalıştırılırken, Sien-pi, Hun ve diğer göçebeler asker olarak merkezi orduya alınıyorlardı. Böylece, bir kabileler devleti olarak işe başlayan To-ba, askeri bir devlet olup, çıkmıştı.

To-ba'nın merkezileşme siyasetinden, bizzat To-ba kabileleri de kurtulamadılar. To-ba kabilelerinin asil tabakası asker olarak saraya alındı. Karabudun ve bir miktar köle, sürülerinin yanında bırakıldı. Kabileler, bağımsız hareket etme imkânlarını kaybettiler. Başlangıçta, kabile reisleri bu durumu reddettiler ve baş kaldırdılar. Ama To-ba sarayı, başkaldırıları kanla bastırarak, dediğini yaptırdı. To-ba sarayı, hürriyetine düşkün kendi kabileleri yerine Çinlilere daha fazla güvenebileceğini anlamıştı. Her göreve Çinli memurları atamayı hızlandırdılar.

Zaten, Çinliler, aile yapıları gereği, bir aile ferdi herhangi bir memuriyete girerse, ailesinin diğer üyelerini de yanına getirtirip, onlara da iyi memuriyetler bulmakla mükelleftiler. Hâlbuki To-ba aile geleneğinde böyle bir yapılanma yoktu. Kabile kuruluşundan gelen To-ba aileleri küçülünce, bağımsızlaşmış, herkes kendi geleceğini kendi çizer olmuştu. To-ba aileleri hizipleşmeyi bilmiyorlardı. Böylece bir Çinli memur, pek çok Çinli memur, bir To-ba'lı memur, bir To-ba'lı memur demekti. Zamanla To-ba devleti de gittikçe Çinlileşti.

To-ba Altar

.

Rua ve oğulları

Theodosius II. 404 yılında yanmış olan Ayasofya kilisesini ikinci kez yaptırarak (415) ziyarete açtı. Bu da Bazilika planında bir kilise olup, günümüzde kalıntıları Ayasofya'nın avlusunda görülmektedir.

422 yılında, Doğu Roma, Sasaniler ile savaşırken, Hunlar, kral Rua'nın komutasında, Tuna'yı aşarak, Doğu Roma imparatorluğunu yıllık vergiye bağladılar. Rua, kardeşleri Muncuk, Aybars ve Oktar ile birlikte, Hun boylarının tamamına değil ama pek çoğuna hükmediyordu. Artık bu tarihten sonra, Hunların siyasi birliğinden veya devletinden söz edilebilinir. Başlarında bir Hun kral ailesi vardı ve yönetim aile içinde kalmaktaydı. Muncuk erken öldü. Aybars ve Oktar, sol ve sağ krallıkları paylaşdılar.

425 yılında, 2. Theodosius Constantinopolis'de bir üniversitenin kurulması emrini verdi (İstanbul Üniversitesi). Başkent olduktan sonra kente imparatorluğun dört bir tarafından hatip ve filozoflar akmaya başlamıştı. Kurulan üniversitede 31 öğretim üyesi görev aldı. Bu aynı zaman da 31 kürsü demekti: 10 Latin, 10 Yunan grameri, 5 Yunan bilimi ve felsefesi, 3 Latin hitabet sanatı, 1 felsefe ve 2 Hukuk kürsüsü vardı. Üniversitede grammer, hitabet, hukuk, felsefe dersleri iki dilde Latince ve Grekçe olarak okutuluyordu. İstanbul Üniversitesinde ders veren hocaların çoğunluğu Hıristiyan değildi. İstanbul Üniversitesi derslere başladığında, Atina, İskenderiye, Beyrut eski Yüksek Okulları da varlıklarını devam ettiriyorlardı.

429'da Roma Afrika'sının büyük bölümünü işgal eden Vandallara karşı Doğu Roma'nın düzenlediği seferler başarısızlıkla sonuçlandı. 428'de Theodosius'un Constantinopolis patrikliğine atadığı Nestorios'un heretik öğretiler üzerine açtığı tartışma, dinsel çatışmalara yol açtı. Nesterios 431'de bir kilise konsilinin kararıyla görevinden alındı.

Bu sırada, Rua, Hun konfederasyonu içinde yükselebilmek için, Batı Roma güçlülerinden Aetius ile ittifak yapmıştı. Aetius, gençliğini Hunlar arasında geçirmiş bir Roma'lı asker ve yöneticidi. 432 yılında, Aetius, Roma'daki iktidar mücadelesini kaybedince, Rua'nın yanına kaçtı. Hunlar, Aetius'a askeri destek sağladılar, o da, Batı Roma'daki eski yerini tekrar geri kazandı. Buna karşılık, Hunlara toprak verildi ve Aetius'un oğlu Hunların yanında rehin olarak kaldı.

Bu sırada, Galya'da, büyük arazi sahiplerine karşı, köylü ve köle ayaklanmaları devam ediyordu (Bagoda'lar). Köylülerin lideri Tibatto idi. Göron ve Sen nehirleri arasındaki bütün büyük arazi sahiplerini kovup, yeni bir yönetim kurmuşlardı. Büyük toprak sahiplerinin ve

Aetius'un talebi üzerine bölgeye Hunlar geldiler. Hunlar ile köylüler arasındaki mücadele 2 yıl sürdü. Sonunda Tibatto esir alındı, büyük bir köylü kıyımı oldu. Batıda, Hunların müttefiki büyük toprak sahipleri, doğuda ise köylü ve madencilerdi.

430 tarihinde, Galya'da Germen asıllı Burgond boyları topraklarını genişletmeye çalıştılar. Burgond'lar buraya, az evvel, 413 yılında Roma'lılarca yerleştirilmişlerdi. Aetius, Hunları çağırdı. Burgond şefi ve 20.000 Burgond'lu öldürüldü. Daha sonra Hunlar, Roma'lı General Litorius komutasında, Vizigotların kuşattığı Narbonne kentini kurtardılar. Sonra, Vizigot kralı Theodoric I 'in bulunduğu Toulouse kenti kuşatıldı. Bu kuşatmada, Litorius öldü, Hunlar pek çok kayıp vererek Galya'dan çekilmek zorunda kaldılar (439).

Batıda bunlar olurken, Doğuda Rua, Doğu Roma ile uğraşıyordu. Doğu Roma, ancak, yıllık, altın vergi vererek, Rua'yı durdurdu. Rua, sadece ganimet peşinde değildi. Doğu Roma'nın Hunları Hunlara karşı kullandığından şikâyet ediyordu. Rua, Doğu Roma ordusu İtalya ve Afrikada savaşırken, elçisi Elsa'yı İstanbul'a yolladı. Rua, Hun topraklarından kaçan boyları ve Hunları (örneğin akrabaları Mama ve Atakan'ı) geri istiyordu. Roma, Rua'nın notasını oyaladı. Bu sırada, 434 baharında, Rua öldü. Yerine yeğenleri Attila (Atilla) ve Bleda (Buda) tahta geçtiler. Bu esnada Hun devletinin doğu kanadını amcaları Aybars, batı kanadını amcaları Oktar yönetmekteydi. Bleda, eğlence düşkünü, zayıf karakterde bir kişiydi. Devlet işlerine Attila baktı, böylece ordu ve diplomasi Attila'ya yöneldi.

Doğu Roma, Rua'dan aldıkları nota'ya karşılık, anlaşmak üzere elçiler yolladı. Attila ve Bleda, Roma elçilerini, Tuna ve Morova nehirlerinin kavşak yerindeki Margos kalesi önünde karşıladılar. Görüşmeler at sırtında, yere inmeden yapıldı. Görüşmeler sonunda 434 de Margos barışı imzalandı. Buna göre: Hun topraklarından kaçan boy ve kişileri Roma'lılar Hunlara iade edeceklerdi; Roma'lı tutsakları Hunlar kişi başına 8 solidus alarak iade edeceklerdi; Roma'lılar, Hunların savaştığı topluluklarla ittifak yapmayacaklardı; Hunlar Roma kentlerinin pazarlarında ticaret yapmaya devam edecekler ve Roma'lı tüccarlara eşit sayılacaklardı; Roma'nın ödediği yıllık vergi 350 libre altından 700 libre altına (50400 solidus) çıkarılacaktı. Dikkat edilirse, Hunlar genel göçebe teamüllerine uyarak toprak değil eşit ticaret hakkı ve haraç istemekteydiler.

435 ile 439 yılları arasında, Attila (Atilla), Hun devletini organize etmeye çalıştı. Doğudan gelen Ak-ogur ve diğer göçmenlerle uğraştı. Boylar üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi, boyları organize etti. Baltık adalarına kadar genişleyip ve çevre güvenliğini sağladı. Bu arada, Roma'nın tutumu barışcıydı, ama Margos anlaşmasına da tam olarak uymuyordu. Roma, ordusunda kullandığı Hun boylarını geri vermek istememekteydi.

Bu zaman diliminde, 2. Theodosius, kanunları toparlamaya çalışıyordu. Bir komisyon kuruldu ve çıkan tüm kanunlar, 8 yıllık bir çalışmadan sonra toparlandı. 438 yılında, toparlanan kanunlar, " Codex Theodosianus " adı altında yayınlandı. Bu sırada, Constantinopolis hızla büyümekteydi. Constantinus tarafından yapılan surlar önemlerini kaybetmişlerdi. Bunun üzerinde, Theodosius, bugün hala ayakta duran surları yaptırdı. Bu yeni surlar sayesinde, bundan sonra, kent pek çok kuşatmaya başarı ile karşı koyabilecekti.

440 yılına gelindiğinde, 2. Theodosius, yıllık haracı ödemeyi durdurdu. Doğu Roma hem Sasaniler üzerine büyük bir ordu yolladı ve hem de Kuzey Afrikaya 1100 gemilik bir donanma yollamak zorunda kaldı. Tuna sınırı savunmasız kalmıştı.

Attila, bu fırsattan istifade etti. Margos piskoposunun, hazineleri ile birlikte gömülmüş olan Hun büyüklerinin mezarlarını soyduğunu ileri sürdü ve kaçak Hunlarla, Pisokoposun kendine teslimini istedi. Hunlar Balkanlara aktılar. Margos alındı. Aetius, araya girmesi ile Doğu Roma antlaşmaya uyacağını bildirdi, mütareke yapıldı (442). Bir yıl sonra, Doğu Roma hala Hunları teslim etmemiş, parayı ödememişti. Attila yönetiminde Hunlar Balkanlara daldılar. Niş, Sofya, Filibe Hunların eline geçti.

Hunlar karşılarına çıkan Doğu Roma ordusunu yenip, İstanbul yakınlarına kadar geldiler. Anlaşma yeniden yapıldı: Doğu Roma kaçakları iade edecekti; Ödenmeyen vergilere karşılık 6 bin libre altın hemen gönderilecekti; Yıllık vergi 700 libreden 2100 libreye çıkarılıyordu; Romalı tutsakların tanesi 12 solidusdan geri verilecekti; Doğu Roma, Hun egemenlik bölgesinden kaçan kişi ve boyları kabul etmeyecekti. Roma buna rağmen, Hunlardan kaçan özellikle siyasi kaçakları iade etmedi. Onların iadeyi kabul etmediklerini ve öldüklerini söyleyerek olayı kapatmaya çalıştı.

Hıristiyan Kiliselerinde ayrılık

Nestorius

Doğu Roma sadece Hunlarla değil, Hıristiyanlıkla da uğraşıyordu. 325 yılında İznik ruhani meclisinin kabul ettiği üçlü inanç sistemi pek çok din adamını tatmin etmemişti. İsa'daki Tanrı ve insan tabiatının ne şekilde birleştiği konusu durmadan tartışılıyordu.

Constantinopolis patriği Nestorius ki daha önce Antakya Piskoposu idi, İsa'daki Tanrılık ve insanlık cevherlerinin birbirinden ayrı olduğunu ileri sürerek, İsa'nın insan tabiatına daha fazla önem veriyordu. Nestorius'un bu değerlendirmesine, İskenderiye patriği Kyrillus ve Papa Coelestinus karşı çıkıp, cephe aldılar. 2. Theodosius din kavgalarına bir son verebilmek için, 431 tarihinde, Efesos'da ruhani meclisi topladı. Nestorius ve taraftarları afaroz edildiler.

Ancak, Efes toplantısından kısa bir süre sonra İsa'da sadece Tanrısal öz olduğu ileri sürülmeye başlandı. Constantinopolis patriği ve Papa buna da şiddetle karşı çıktılar. Doğu Roma imparatoru 2. Theodosius ise, kendini bu düşünceye kaptırıp, 449 tarihinde, II. Efes Konsilinde, bu doktirini Ortodoks doktirini olarak kabul etti. Theodosius'un bu tutumu, imparatorluk içinde büyük bir dini buhrana sebep oldu.

II. Efes Konsilinden sonra ortaya, İsa'yı Tanrı sayan ve onu insan olarak görmeyen resmi görüş ki buna " monofizit " diyoruz, çıkmıştı. Nestorius'un " diofizit " denen görüşü olan İsa'nın hem insan ve hem de Tanrı olması fikri, ise aforoz edilmişti. Resmi görüşün baskısı altındaki, diofizitler Sasani topraklarına çekildiler. Onlara Nasturiler denmeye başlandı.

Monofizit öğretiye bağlı kalan Doğu Roma kiliseleri, kendilerini bölünmeden önceki inanca sadık kalmış kabul ediyorlardı. Bu nedenle kendilerini " Süryani Kadim " diye anmaya başladılar.

Nasturiler, Doğu Roma topraklarından sürülüp gittikleri önce Urfa ve sonra İran topraklarında, tıp alanında Roma imparatorluğunda birikmiş olan bilgiyi de beraberlerinde götürmüşlerdi. Buralarda tıp okulları ve hastaneler açılmaya başlandı. İran'ın güneyinde Şahabat kasabası yakınlarında kurulan Cundişapur tıp okulu, kısa sürede temel bir eğitim merkezi haline geldi. Burada Hipokrat, Galen ve Dioskorides'in eserleri okutuluyordu. Antik Yunanistan'da birikmiş olan bilgi, bu coğrafyaya taşınmıştı.

Attila

Attila (Edda poetindeki tasvire göre)

445'de Bleda öldü. Kendiliğinden mi ölmüştü, yoksa Attila mı öldürmüştü, olay net değildir. Bleda'ya bağlı boyların Attila'nın yönetimine girmesiyle, Attila'nın gücü iyice arttı. O sırada, savaş Tanrısı Ares'in, uzun zamandır kayıp olan kılıcı bulundu.

Kılıcın egemenlik göstergesi olarak, ifade ettiği mana, o dönem göçebelerinde çok önemliydi. Hunlar, Tanrının kılıcını elinde tutanın tüm savaşları kazanacağına inanırlardı. İskitler de bir sembol olarak kılıca taparlardı. Alanlar, toprağa diktikleri bir kılıç ile savaş Tanrısını sembolize ederlerdi. Slavların büyük Tanrıları Svarog 'un simgesi kılıçtı.

Attila, Ares'in kılıcını eline alınca, hükmettiği boylardaki prestiji artmıştı. 447'de Hunlar, Doğu Roma üzerine tekrar yürüdüler. Hun ordusu, Hunlardan, Gebitlerden, Gotlardan ve diğer göçmen boylardan oluşuyordu. Bu sırada, Trakyada ve İstanbul çevresinde kıtlık, açlık, veba salgını, su taşkınları ve depremler vardı. Hatta deprem sonucunda İstanbul surlarının bir kısmı yıkılmıştı. Attila'nın gayesi yine toprak değildi, Trakya'yı yağmalayıp, çekildi.

Attila'nın bu seferi dilden dile bütün Avrupa'ya yayıldı. Tüm Avrupa'da Hunların geçtikleri her yeri İlirya'yı (Arnavutluk), Moesia'yı, Makedonya'yı, Trakya'yı dümdüz edip çöle çevirdiklerinden bahsediliyordu. Bu anlatılanların doğruluğu çok şüphelidir. Aslında Hun akını, kıtlık, veba, sel baskınları ve depremlerle birleşmişti. Ama sonuç olarak Attila'nın ve Hunların korkusu herkesin içine işledi.

Doğu Roma, Hunlarla başa çıkabilmek için Çinlilerin metotlarına başvuruyordu. Karadeniz'in Azak nehri kıyısında oturan Akatzir (Akatir) boylarını Hunlara karşı kışkırtı. Akatzir'lerin kimliği tartışmalıdır. Bazıları onların Oğuz Türklerinden Ağaçeriler olduğunu söyler, Kimileri Hazar boylarından der, Bazıları Macar, bazıları Hun boyları olduklarını iddia eder. Sonuçta, kim kimdirden daha önemlisi, Akatzir'ler Orta Asyanın güney doğusundan buralara gelmiş göçebelerdir. Doğu Roma, Akatzir'leri kazanmak için, onlara elçiler ve hediyeler yolladı. Ancak, Roma'lılar, Akatzir içindeki hiyerarşiden habersizdiler. Elçiler, hediyeleri yanlış şefe verdiler. Bunun üzerine, Akatzir'ler bölündüler. Baş şef Hunlardan yardım istedi. Attila

(Atilla), bir ordu yolladı. Bir dizi savaş yapıldıktan sonra, Akatzir'ler Hunlara unagan-bogol oldular. Attila, başlarına oğlu İlek'i atadı.

Doğu Roma, Hunları, diğer göçebeleri aleyhlerine kışkırtarak, zayıflatamamıştı. Savaş meydanında da yenememekteydi. Attila'nın, her savaştan sonra dayattığı barış koşullarını kabul etmiş görünüp, sonra onları savsaklamak, artık âdet haline gelmişti. Roma, Attila ile başa çıkabilmek için her yola başvuruyordu. En yakınlarını satın alarak, Attila'yı öldürtmeye çalıştı. Attila aleyhine çeşitli komplolar kurdu. Casuslar yolladı ama hiç birinden sonuç alamadı. Attila, aslında, arkasından çevrilen dolapların farkındaydı. Ama Doğu Roma'ya yumuşak davranıyordu. Attila'nın derdi, Batı Roma ve üzerine yapmayı düşündüğü seferdeydi.

Attila (Atilla), Batı Roma İmparatorluğu komutanı ünvanını taşıyordu. Bu ünvan, Roma kuvvetlerine kumanda etme yetkisi vermiyor, ama kendi askerlerini besleyebileceği kadar tahıl almasını sağlıyordu. 449 da, Attila ile Batı Roma ilişkileri bozuldu. Attila, altın bir tabak çaldı bahanesi ile banker Silvanus'un iadesini Aetius'dan istedi.

Attila, Galya üzerine yürüdü. Batı Roma imparatoru Valentinianus III'e Roma ile bir işi olmadığını, Vizigotların üzerine yürüdüğünü söyledi. Batı Roma İmparatorunun kız kardeşi Honoria, Eugenius'un yönettiği Ravenna'da oturmaktaydı. Honoria ile Eugenius sevişiyorlardı. Durum öğrenilince, Eugenius öldürüldü, Honoria'da yaşlı bir senatörle nişanlandırıldı. Sarayın, Eugenius öldürme nedeni, Honoria yoluyla imparatorlukta hak iddia eder korkusuydu. Honoria, hakkını aramak için Attila'ya başvurdu. Kendini, para karşılığında bu evlenmeden kurtarmasını istedi. Yolladığı adamına (Roma sarayında hadımlar görev yapmaktaydılar), Attila'ya teslim edilmek üzere nişan yüzüğünü verdi.

Bu haber ve yüzük meselesi, Roma tarafından geç öğrenildi. Doğu Roma imparatoru Theodosius, Honoria'nın Attila'ya verilmesini ve sorun çıkarılmamasını istedi. Fakat Batı Roma imparatoru Valentianus, Honoria'nın annesi ile evli olan Got şefinin, kızı saklama isteği üzerine, Honoria'yı Got şefine yolladı. Attila ise, yüzüğü göstererek Honoria'nın karısı olduğunu iddia etmeye başladı. Doğu Roma Attila'ya Batıdan farklı bakıyordu. Onun dünya fatihi olma planları Doğu Roma diplomatları arasında tartışılıyordu. Nerede ise Attila'nın tüm Roma dünyasını köleleştireceğinde hemfikirdiler.

Bu sırada, Hunlarla iyi geçinmek yanlısı olan Doğu Roma imparatoru Theodosius ölerek, yerine sertlik yanlısı Marcianus (Marcian) imparator oldu. 450 yılında, Doğu Roma imparatoru Theodosius öldüğünde, mırascısı olabilecek bir çocuk bırakmamıştı. Kızkardeşi Pulkheria, ordu komutanı Marcianus ile evlenerek, Marcianus'un imparator olmasını sağladı. Marcianus çok yaşlıydı. M.S. 450 ve 457 yılları arasında 7 sene iktidarda kaldı. Marcianus ilk iş olarak, Hunlarla işbirliği yanlısı olan hadım Chrysaphius'u astı ve haraç ödemeyeceğini ilan etti. Hun, Doğu Roma ilişkileri sertleşmeye başlamıştı.

Bu sırada, Ren kıyısında oturan Franklar arasında taht kavgası çıktı. Taht kavgası yapan iki kardeşten biri Hunlara Attila'ya, diğeri Batı Roma'ya Aetius'e yardım için başvurdu. Aetius çabuk davranıp, küçük kardeşi kral yaptı, Ripuar Frankları da Attila'ya düşman oldular.

Galya'da batıya doğru ilerleyen Hun ordusunda Hunlar, Doğu Burgondlar, çeşitli Germen boyları, Ostrogot kralı ve kardeşi, Slavlar ve başka göçmen topluluklar vardı. Attila, Honoria ile evli olduğunu iddia ederek, Honoria'ya babasından miras kalmış olan imparatorluğun

yarısını istedi. Valentinianus'u, Honoria'nın mirasını çalmakla suçladı. Ama batı Roma, bu isteğe boyun eğmedi.

Batı Roma'nın güçlü ismi ise, bilindiği gibi, Aetiusdu. Aetius, Attila'nın dostu, Vizigot kralı Theodorikh'in ise can düşmanıydı. Ancak, Attila'nın son uyguladığı siyaset, Roma ile Vizigotları müttefik yapmıştı. Aslında, Attila iyi bir komutan olduğu kadar, iyi bir diplomattı da. O güne kadar, uyguladığı siyasette hep basiretli ve başarılı olmuştu. Ancak, şu anki politikası, düşmanları dost yapmıştı. Roma ordusu Hunlara yetişip, karşı karşıya gelmeye çalışıyordu. Roma ordusunun başında Aetius vardı. Roma ordusunda Burgond'lar, Vizigotlar, Franklar, Alanlar ve Saksonlar bir araya gelmişlerdi.

Attila Galya içlerine dalmıştı. Kentler para öderlerse yakılmaktan kurtulacaklardı. Ama ödemediler veya ödemede geciktiler. Böylece hem yandılar ve hem de para ödediler. Treves, Metz, Laon, Troyes, Saint Quentin, Auxerre, Lutece peş peşe yok oluyordu. Halk panik içinde, bir göç dalgası gibi, tepelere, ormanlara kaçıyorlardı. Gelen Attila değil Tanrının gazabıydı.

Direnmek yerine, dualar okunuyordu. İlahiler, dualar derken halkın söyleminde azizler ortaya çıkmaya başladı. Attila'nın geçtiği her yerden sanki aziz yeşeriyordu. Troyes'de Loup, Orleans'da Aignan, Lutesya'da Genevieve aziz oldular. Batı Attila sayesinde aziz eksiğini de gideriyordu. Azizler Attila'nın karşısına geçip konuşunca, geride kalan ne ise onu kurtarıyorlardı.

Attila 451 yılında Metz'i aldı. Orleans üzerine yürüdü. Burada Roma ordusu Hunlara yetişti. İki ordu, Haziran ayında Troyes kentinin batısında Catalaunum'da (Mauriacus) karşı karşıya geldiler. İlk günkü savaşta, her iki tarafta ağır zayiat verdi ve Vizigot kralı öldü. Gece, Attila, Orta Asya bozkır geleneklerine uygun olarak, daire şeklinde dizdirdiği arabaların ortasındaki karargâhına çekildi. Savaşı kimin kazandığı çok net değildir. Değişik yorumlar vardır. Ancak anlaşılan odur ki, her iki tarafta tam yenilmeden geri çekilmeyi uygun bulmuşlardır.

Batı Roma Hunlarla uğraşırken, Doğu Roma'da Marcianus, Theodosius'un yarattığı, daha önce anlatılan, adına " Monofisizm'i " denen, Hıristiyanlık problemini çözmeye uğraşıyordu. 451 yılında, Kadiköy'de yeni bir ruhani meclis topladı (Kadıköy Konsili). Meclis, Monofisizm'i red etti. Kadıköy konsili kararlarını savunanlardan biri olan Leontios Byzantios (485 – 542) Ortodoks dogmasının kuruluşuna çok katkıda bulunmuştur.

Bu yüzyılın ortalarına doğru, Suriye'de doğmuş olan Aziz Romanos Constantinopolis'e gelmişti. Hıristiyan ilahilerini basit bir dille yazıyordu. Yazdığı ilahiler içinde Noel ilahisi çok ünlüdür. Ayrıca, hala okunan Himnos Akathistos'un (ayakta okunan ilahi) ilk şeklinin bu dönemde Patrik Sergios tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Yine bu yıllarda Gazze'de Hıristiyanların ilk hitabet okulu kuruldu.

Doğu Roma İmparatoru Marcianos'un kızı Euphemia, 467–472 yılları arasında Batı Roma İmparatoru olacak olan Anthemius'la evlendi. Şehir Valisi Tatianus Decius, imparator Marcianos onuruna, 450–452 yılları arasında, üzerinde heykeli bulunan bir anıtı şehrin dördüncü tepesinde diktirdi. Bugün bu anıt Fatih'te Kıztaşı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Üzerindeki heykelin ne olduğu bilinmemekle beraber, İtalya kıyılarında denizden çıkarılan bir heykelin bu heykel olduğu iddia edilmektedir.

Kıztaşı Fatih Bugün

Kıztaşı, Kartpostal

Attila Galya'dan alacağını almıştı, oralarda bir çöp bile kalmamıştı, şimdi sıra kuzey İtalya'daydı. 452 yılında Attila, büyük bir ordu ile Alpleri aştı, Venedik düzlüğüne indi. Meşhur Aquileria kalesini kuşattı. Mevsimsiz göçe hazırlanan leylekleri görünce, bunu bir işaret sayıp, kaleye saldırıp aldı. Kuzey İtalyayı yağmaladı, kentleri ele geçirdi, halkı esir aldı. Kendine karşı nasıl davranıldığına bağlı olarak, bazı kentleri yıktı, bazılarına dokunmadı. Milano da dokunmadığı kentlerden biriydi. Attila, Milano sarayında bir tablo gördü. Tabloda, Doğu ve Batı Roma imparatorları altın tahtlara oturmuşlar, ayaklarının uçlarında İskit ölüleri vardı. Attila'da hemen bir ressama kendi tablosunu yaptırdı. Attila tahtta oturuyordu, iki imparator yerde oturmuş, Attila'nın ayaklarına altınlar boşaltıyorlardı.

Attila Po ovasına indiğinde ondan kurtulmak isteyen halk Po nehrinin Adriyatik denizine döküldüğü yerdeki deltaya kaçmıştı. Daha sonraki göçebe istilaları sırasında da bu kaçış tekrarlandı. Bu kaçan halk daha sonra burada geleceğin Venedik kentini kuracaktı.

Attila, Appeninleri aşarak, Roma kenti üzerine yürüdü, ama savunmasız kenti yağmalamadan geri döndü. Roma kentini almama nedeni hakkında pek çok rivayet vardır, pek çok hikâye anlatılır. Hatta Papa'nın bizzat gelerek rica ettiği anlatılır. Sene 451'dir. İtalya ve özellikle Roma'da kıtlık vardır, Veba gelmiştir. Doğu Roma, Tuna üzerinden Hun topraklarına saldırmıştır. Bütün bunlar birlikte, Attila'yı Roma'ya saldırmaktan vazgeçirmiş olmalıdır. Tabii Attila'nın vazgeçmesinde Papa'nın ricası da rol oynamış olabilir. Böylece Papa da Loup gibi, Aignan gibi aziz ilan edildi. Papa Saint Grand Leon (aziz büyük Leon) adıyla ermişler listesine eklendi. Attila iyi bir şamandı. Dolayısı ile Tanrı adına söylenen her lafı dinlerdi.

Attila, ertesi yıl, 453 tarihinde, çok şarap içip, Germen kökenli yeni karısı Idilko ile gerdeğe girdiğinde, burnu kanayıp öldü. Attila'nın zaten sık sık burnu kanardı. Orta Asya'da " yuğ ", Slavlarda " strava " denen, büyük bir ölüm töreni düzenlendi. Hunlar saçlarını, yüzlerini kestiler, en seçkin atlılar Attila'nın çevresinde daireler çizdiler, Attila Gökyolculuğuna hazırlandı. Hizmetçileri, atları ve hazinesi ile birlikte göğe yükseldi.

Attila'nın ölümünden sonra, Hun yönetimi üç oğlu arasında bölüştürüldü. Oğullar kendi arasında savaşmaya başladılar, Hun hâkimiyetindeki Germen kabileleri isyan ettiler. İç savaşlar, Hun devletinin sonunu getirdi, Hunlar tarih sahnesinden çekildiler. Hunların dağılmasında en büyük rolü, Attila'nın en yakınlarından biri olan, Gepid kralı Ardarikh oynamıştır. Gepid başkaldırısını Ostrogotlar hariç, tüm Germen kabileleri destekledi. Attila'nın büyük oğlu İlek, 454'de Ardarikh ile yapılan savaşta öldü. Öteki kardeşler, Karadeniz'in kuzeyine, Hunların daha önce yaşadıkları bölgelere geri çekildiler. Bir kısım Hunlar, Attila'nın küçük oğlu İrnek'in yönetiminde, Tuna ve Tisa nehirlerinin kavşağına sığındılar. Doğu Roma imparatoru Marcianus (Marcian), bunları ve bazı başka Hun boylarını " federe " yaptı ve 3 Doğu Roma kalesini onların denetimine verdi. Bu Hunlar, yeni isimler aldılar ve assimile oldular.

Attila'nın oğullarından Dengizik, Tisa vadisinde kaldı, 468 – 469 yılında biraz genişledi, Roma ile ticaret yapmak istedi. Bu ticarete müsaade edilmedi, o da kaybolup gitti. Bu arada, hala, Doğu Roma'ya, yer yer, Hun yağma akınları olmaktaydı. Ancak, bu akınlar bağımsız boylarca yapılan etkisiz hareketlerdi. Son Hun akını, Doğu Roma imparatoru Zenon (474 – 479) döneminde yapıldı ve başarısız oldu.

Batı Hunları

Hun devleti ki buna Hun imparatorluğu diyenlerde vardır, 45 değişik etnik gurubu barındıran kozmopolit bir göçebe devletti. Merkezde, Hun Türkçe'si, Latince ve Germen dili konuşulurdu. Bazı, Hun ileri gelenlerinin adı, Rua, Bleda gibi Got isimlerine benzemektedir. Ancak, biz Hunlar hakkındaki bilgimizi Çin ve Roma kaynaklarından elde etmekteyiz. Bu da, her devletin olayları kendilerine göre anlattığı ve isimleri kendi dillerinde vermesi demektir. Daha önce anlatılan Doğu Hun devletinde verdiğimiz isimler Çince'ye benzemektedir veya Çin'cedir. Şimdi, anlatılan Batı Hun isimleri ise, Türkçe isimlere biraz daha benzemektedir. Asıl Hunca isimlerin neler olduğunu ancak, o dönemde yaşamış Hunlar bilmektedir. Avrupalı tarihçiler, Batı Hunlarının Doğu Hunlarından ayrı olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, Hunlar, Fin, Fin-Ugor, Moğol, Germen, İranlı, Slav kökenli olabilirler. Ama hiç onların Türk kökenli olabileceğini düşünmezler. Türk tarihçilerine göre ise, Hunlar Türk kökenlidirler. Biz de bu sava inanıyoruz. Ve Avrupalı tarihçilerin, Hunlara Türk demekten arı sokmuş gibi kaçmalarını da şaşmıyoruz. Bunun nedeni psikolojik ve şuur altı olmalıdır. O döneme geri dönersek, Attila'yı yakından tanıyan Doğu Romalı Priscus (Priskos) bile kesin bir Hun İskit ayrımı yapmaz. Romalılara göre bütün göçebe topluluklar İskit'tir, fakat bütün İskitler Hun değildir. Hunlara genel bir ad olarak İskitler denir, daha sonraları İskit genel adı unutulur, tüm göçebe boylara Hun denmeye başlanır. Priscus Doğu Roma'nın 448 yılında Attila'ya yolladığı elçilik heyetinde bulunmuş bir görevlidir. " Excerpta de legationibus " adlı eserinde Hunlar hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Bu bilgiler Batı Hunları hakkında elimizdeki en önemli kaynaklardır.

Batı Hunları, Doğu Hunlarının devamıdır. Doğuda, Hunlara, her göçebe boy gibi, Moğol ve Mançu DNA ları karışmıştır. Batıda da Alan, Tohar, Slav, Fin-Ugor, Germen DNA'ları karışmış olmalıdır.

Her göçebe topluluk gibi, Hunlar da, yerleşiklerin tarım fazlalarına (belki tümüne yakınına) el koydukça zenginleşirler. Zenginleştikçe de toplumsal farklılaşmaya, bir cins sınıflaşmaya giderler. Şef eskiden oylama ile seçilirken, artık babadan oğula geçen bir hak haline gelir. Şeflik, artık, soyun tekelindedir. Ölçü ise yetenek olmaktan çıkıp, servet ve zenginlik olur. Soylu aile yönetimi, savaşları yağmaları getirir. Ganimet ve yağma, boyu zenginleştirir. Boy yeni katılımlarla veya unagan- bogol yoluyla büyür kuvvetlenir. Bu, bir noktaya kadar böyle devam eder gider.

Baştan eşit veya eşite yakın dağıtılan ganimetler, giderek eşit paylaşılmaz. İleri gelenler daha büyük pay alırlar. Boy büyüdükçe, çevre topluluklar haraca bağlandıkça zenginlikler ve

farklılaşmalar artar. Devlet kurulduktan sonra, hizmet soyluları ortaya çıkarlar. Bunu bir nevi bürokrasinin ortaya çıkışı gibi düşünebiliriz. Hizmet soyluları arasında hiyerarşi vardır. Attila zamanında Onegesius hiyerarşinin başıdır. Hiyerarşinin en altında ise arşiv tutanlar, yazı yazanlar, sekreterlik görevlerini yerine getirenler bulunur. Hiyerarşinin altında yer alan görevlerde, genelde, Grekler ve Latinler hizmet verirler.

Hizmet soylularının gelişimi olurken, kan soyluluğu önemini kaybetmez. Hunlarda hizmet ve kan soyluları duruma göre, biri diğerinden daha önemli olabilir. Ancak, protokol açısından kan soylunun yeri, aynı öneme sahip olan hizmet soylusundan daha ileridir. Kan ve hizmet soyluların yanı sıra, bağımlı toplulukların beyleri de bir üçüncü soylular sınıfı oluştururlar. Hunlarda, bozkır geleneğine uygun olarak, bağımlı boyları, kendi bey ailelerinin yönetimine bırakırlar. Onlardan vergi alırlar ve seferlere katılmalarını isterler. Böylece bağımlı boylar, hem kendi bey ailelerine ve hem de Hunlara vergi verirler. Yani, çok daha fazla çalışmaları gerekir. Kıtlık yıllarında, tabii bu, boyların kara budunları için felaket yılları olur. Herkesin imdadına savaşlar yetişir. Savaştan elde edilen ganimetlerle ve işgal edilen yerlerin yağmalanması ile hem vergiler ödenir ve hem de zenginlikler artar. Bağımlı boyların soyluları da, ganimetlerden büyük pay alırlar ve hak ettikleri saygıyı görürler.

Hun ordusunun 10, 100, 1000, 10.000 tarzında örgütlendiği düşünülmelidir. Bu örgütlenme tarzı, Türklerde gelenekseldir. Hizmet soyluları, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, tümen başı tarzında, bu askeri yapının üzerine otururlar. Hunlarda, askeri ve idari yapılanmanın birbirinden farklı olduğu düşünülemez. Komutanlar, vergi toplama ganimet bölüştürme, anlaşmazlıkların çözümü gibi idari işlemleri de üslenmişlerdir. Daha öncede belirtildiği gibi, Hunlar, tüm diğer göçebeler gibi sadece kendi üretimleri ile yaşayamazlar. Genelde, iç ticaret yok denecek kadar azdır, ama dış ticaret kaçınılmaz önemdedir. Hunlar ok, yay, zıpkın ve mızrak yapmasını bilirler. Ancak, işler büyüyünce bütün silah gereksinmesini yapmaya üretim kapasiteleri, güçleri ve teknikleri yetmez. Hunlar da, savaşacakları silahları dışardan temin ederler. Hunlar dışardan silah, keten kumaş, tahıl alırlar. Karşılığında at, kürk, deri ve köle verirler. Lüks madde ithali çok sınırlıdır. Ama yine de vardır ve soylular için yapılır.

Göçebe toplumlar zenginleşince ve büyüyünce, Lüks tüketim birliğin devamı için gerekli hale gelir. Göçebeler, ana ihtiyaç maddelerini bir yolla elde edince, bundan tüm boy üyeleri faydalanır. Ancak, bey aileleri, eşitçi toplum içinde farklılıklarını lüks tüketime kayarak gözler önüne serebilirler. Bu kendilerini yüceltmenin bir yoludur. Bu nedenle, boy beylerinin bağlı olduğu daha üst beyler, lüks tüketimi bulmak ve dağıtmak zorundadır. Böylece, göçebe toplum gelişip, büyüdükçe Lüks tüketimde toplumu bir arada tutan harç haline gelir. Bu Hunlarda da böyledir. Bu nedenle, Attila, Hun elçilerine değerli hediyeler verilmesini ister. Başlangıçta, başbuğların görevi " açları doyurmak, çıplakları giydirmek " şeklindedir, ancak sınıf farklılaşması keskinleşip, soylular için lüks madde tüketimi vazgeçilmez hale gelince, başbuğların ana sorunlarından biri bu malları bulmak olur.

Hun devletinin çöküşünde, Doğu Roma imparatoru Marcian'ın (Marcianus) haraç ödemeyi ret edip, ticareti durdurması önemli bir rol oynar. Hunlar savaş yoluyla, Doğu Roma'yı ticaret yapmaya razı edemezler. Böylece silah ve lüks tüketim yeteri kadar elde edilemez. Bu da, orduyu zayıflatır, iç çelişkileri arttırır. Attila'nın çocuklarının, doğu Roma'dan tek bir istekleri vardır. Tuna boyundaki eski pazarların açılması.

Attila ismi, nedense Avrupa'da yakıcı, yıkıcı ve savaşçı bir anlamda anılır. Aslında Attila isteklerinin çoğunu savaş yoluyla değil, diplomasi yoluyla elde etmiştir. Roma'yı ve Constantinopolis'i fethe ve yağmaya uğratmamıştır, bunu yapabilecek güçte iken

yapmamıştır. Doğu Roma'ya yaptığı seferlerin çoğu, daha önce yapılmış anlaşmaları uygulatmak içindir. Batı Roma zaten Attila'nın dostudur. Hunlardan çok daha yakıcı, yıkıcı ve yağmacı olan Germen akınlarına karşı, Roma'nın yanında Attila ve Hunlar vardır. Hunlar, Roma imparatorluğunun son günlerinde, Roma'yı Germenlere karşı korumuş ve imparatorluğun çöküşünü geciktirmişlerdir. Ancak, Batı Roma'yı yıkacak olan Germen saldırılarının başlangıcı, Hunların Germenler üzerine yaptığı baskıdır. Ama Hun boyları bu baskıyı, hem kendileri baskı altında olduklarından ve hem de yeni otlaklara ihtiyaçları olduğu için yapmışlardır. Bu sırada Hunlar bir devlet değildirler, yaptıkları baskı, ailelerin, boyların yapmak zorunda oldukları bir yaşam savaşıdır. Hunlar organize olduktan sonra, hiç bir zaman Roma'yı yıkmayı istememişlerdir. Onların tek isteği ticaret yapabilmektir. Bir göçebe toprağı ne yapsın ki, Hunlar da her zaman göçebe olarak kalmışlar, hiç bir zaman yerleşmeyi düşünmemişlerdir.

Hunlar, Batıda Roma'yı korurlar. Roma'yı korumak demek, büyük toprak sahiplerini ve senatörleri korumak demektir. O nedenle Batıda Hunların dostu büyük toprak sahipleridir. Hunlar Doğuda ticaret yapmak, temel ihtiyaç maddelerini ve lüks tüketim maddelerini temin etmek isterler. Bu nedenle, üretim noktalarına dokunmazlar. Köylülerin, zanaatkârların, madencilerin Hunlardan bir şikâyeti yoktur. Hatta çoğu zaman, birlikte hareket ederler. Hunlar Doğuda, imparatorluğun ordusunu ezerek, gözdağı vererek, ticareti açık tutmak isterler. İmparatorluktan vergi şeklinde haraç alarak, zenginleşmeye ve lüks tüketim mallarını elde etmeye çalışırlar.

Bu tarihlerde, Doğu Roma toplumu, Batıya göre daha gelişmiş bir aşamadaydı. Batıda büyük toprak sahipleri, merkezi yönetimden çok daha güçlüydüler. Doğuda ise, tüccarlar, zanaatkârlar, imalâtçılar ve gemiciler, büyük toprak sahiplerini dengelerlerdi. Böylece, iki güç " maviler " ve " yeşiller " olarak ortaya çıktı. " Maviler " büyük toprak sahipleri ile müttefikleri, " yeşiller " ise tüccarlar ve müttefikleriydi. Doğu Roma imparatoru Theodosius II. (408 – 450), tüccarlara dayanırdı. " Yeşiller " Hunlarla iyi ilişkilerden yanadırlar. Hunlarla yapılan ticaret tabii ki tüccarların yararınaydı. Theodosius'un haraçla barışı satın alması, yeşillerin yararına oldu ve onları güçlendirdi. Hunlara ödenecek haraç, büyük arazi sahibi senatörlerin vergilendirilmesi yolu ile sağlanırdı. Bu nedenle, büyük arazi sahipleri, Hunların yok edilmesinden ve savaştan yanadırlar. Theodosius'dan sonra tahta çıkan Marcianus mavilere dayan bir imparatordu. Haraç ödemedi, ticareti durdurdu, savaşı barışa tercih etti.

Hun akınlarının ajite ettiği bir olay da kırsal kesimden kentlere yapılan göçtü. Akın akın gelen insanlar iş bulamadan kentleri dolduruyorlardı. Hem Antiocheia'da (Antakya) ve hem de Constantinopolis'te suçların şiddeti ve miktarı artmıştı. Tabii sokağa bırakılan bebeklerin sayısı da artıyordu. Bu sırada içindekilere ortak bir yaşam sunan manastır sistemi hızla yaygınlaştı.

Batı Roma’nın sonu

Şimdi kısa bir özet yaparsak, M.S. 450 yılına geldiğimizde, Hunlar, Attila’nın komutasında Galya'ya girmişlerdi. Roma kuvvetleri, Franklardan, Vizigotlardan ve Burgondlardan oluşuyordu. Romalı General Aetius komutasında, Hunları geri püskürttüler. Daha sonra Hunlar, İtalya’nın kuzeyine saldırdılar, ama Roma'yı almadan geri döndüler. 455 yılında, denizden Vandallar bir kere daha geldiler. Roma'yı alıp, yakıp, yıktılar. Bu son yağmadan sonra kentte sadece 7.000 kişi kaldı. Bu sırada, Roma çoktan başkent olma özelliğini yitirmiş, İmparatorlar Ravenna'da oturmaya başlamışlardı. Tüm İtalya, göçebelerce işgal edildi.

Roma kentinin göçebelerce ele geçirilmesi, Augustinus'un görüşlerini ve özellikle ilk günah hakkındaki görüşünü etkilemişti. Bu görüş, daha sonra, Batıdaki insanların, dünyaya bakışlarındaki ana görüş açısı olacaktı. Âdem’in yaptığı hatadan dolayı, Tanrı insanlığı ezeli lanete mahkûm etmişti. Bu ilk günah, kalıtımsal olarak, cinsi eylemle tüm insanlara geçmişti. Augustinus buna şehvet diyordu. Şehvet, Tanrı yerine yaratıklardan zevk almaya yol açan akıl dışı arzuydu. Şehvet yüzünden, aklımız başımızdan gidiyordu, Tanrı tamamen unutuluyordu, insanlar utanmazca birbirlerine açılıyorlardı. Şehvetin insanlara yaptığını, Roma düşerek Batıya yapmıştı. Batının akılcılık, yasa ve düzen kaynağı Roma'yı göçebeler yıkmıştı. Augustinus dışında, hiç bir öğreti, ne Yahudiler, ne Doğulu Hıristiyanlar ve daha sonra ne Müslümanlar, Âdem’in cennetten kovuluşunu bu raddeye getirmediler. Bu öğreti Batıya has kaldı.

Hıristiyanlık, ilk haliyle kadınlar hakkında oldukça olumluydu. Augustinus, onu kadın düşmanı bir platforma taşımıştır. Artık kadınlara karşı nefret vardır, kadınlar kötü baştan çıkarıcılardır ve erkekler için ezeli tehlikedirler." Ne fark eder, ister eş, ister anne olsun, her kadında sakınmamız gereken aynı Havva ". Batı Hıristiyanlığı, bu nevrotik kadın düşmanlığından tam olarak hiç bir zaman kurtulamadı. Roma dünyasındaki tüm kadınlar genel bir aşağılanma yaşarken, Batıdaki kız kardeşleri, bu yüke ilave, günahkâr ve iğrendirici cinselliğin lekesini de taşıdılar.

Daha önce, keşişliğin Batı Avrupa’ya girdiğini ve yayılmaya başladığını görmüştük. Keşişler, 452 yılından başlayarak İrlanda’yı Hıristiyanlaştırdılar. Başı Saint Patrick çekmişti. Hıristiyanlık İrlanda adasına öyle bir yerleşti ki, ada dinsel yaşamın çerçevesi içinde yaşar oldu. İrlandalı keşişler, göç ederek, dinsel yaşamın çerçevesini büyütmeye çalıştılar. Bunu bir görev ve ibadet olarak algıladılar. İrlandalı keşişler, bütün Kelt ülkesine, İskoçya’ya, İngiltere’nin kuzey batısına ve Armorik’e yayıldılar. İrlandalı keşişlerin dini anlayışı sert ve ilkel bir nitelik taşıyordu. Dünya ile bütün ilgilerini koparmışlardı. Çileci idiler, tövbe etmeye

dayalı bir yöntem uyguluyorlardı. Dinin dışında kalan kültürel faaliyetler onları hiç ilgilendirmiyordu. Zamanla, Frankların ülkesi dâhil Germanya'nın ortasına kadar göç ettiler. Gittikleri yerlerde manastırlar kurdular. Hıristiyan dinini yaymışlardı ama gittikleri hiçbir yere kentleşme götürememişlerdi.

Afrika'nın Kızıldeniz kıyılarında ise, M.S. 454 yılından sonra, Monofizitlerin gelişi ile Habeşistan Monofizit kilisenin dini hâkimiyeti altına girdi. Arabistan Hıristiyanları da Nesturilik ve Monofizitliği tercih ettiler. Bu sırada, Doğu Roma İmparatorluğu, dini çekişmeler ve dış etkiler nedeniyle dikkatini Kızıldeniz'den çekmek zorunda kalmıştı. Bu da, Arapların işine yaradı ve Kızıldeniz üzerinden yapılan ticareti tekrar ellerine geçirdiler. Böylece Arap yarımadası tekrar yükselişe geçmeye başladı.

Doğu Roma imparatoru Marcianus 457 de öldü. Yerine halefi 1. Leon (457 – 474) tahta geçti. Bu sürede, ordu içindeki Gotlar büyük huzursuzluk kaynağı oldular. Ordu komutanı Aspar, hem Marcianus ve hem de 1. Leon üzerinde nüfuz sahibi idi. Belki de, Got baskısı nedeniyle imparatorlar Aspar'a yakın duruyorlardı. Doğu Roma, Vandallarla yapılan bir savaşta yenildi. Halk, mağlubiyetin sorumlusu olarak Aspar'ı gördü. 1.Leon da bu durumdan faydalanıp, Aspar'ın asılmasına rıza gösterdi.

Çin'de 458 yılında To-ba'lar, Juan-Juan'ların üzerine büyük bir saldırı düzenlediler. To-ba'nın Juan-Juan'lara indirdikleri darbe çok büyük olmuştu. Juan-Juan (Avarlar) bundan sonra kendilerini pek toplayamadılar ve bu gelecekteki Türk budun hâkimiyetine giden yolu açtı.

463 yılında Karadeniz'in kuzeyinde, " Ogur " genel adıyla anılan Saragur, Ogur ve Onogur gibi boy topluluklarından söz edilmeye başlandı. Ogurlar, Çinlilerin " Ting-ling " dediği göçebelerin, Batıya göçmüş olan kolundandır. Ting-ling'lerin Doğu kolu içinde, daha sonra Töles, Uygur ve Oğuz gibi adlar alacak olan boylar vardı. Karadeniz'in kuzeyindeki Ogurlar, Utigur (belki " otuz " Ogur demek) ve Kutrigur (belki " dokuz Ogur " demek) olarak birbirinin can düşmanı iki budun şeklinde bulunuyorlardı. Onogurlar ve Saragurlar, o tarihlerde, Kafkasya'da görüldüler. Onogurların Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırda görüldüğü sıralarda, onlarla beraber Macar boyları da Kuzey Kafkasya'ya gelmişlerdi.

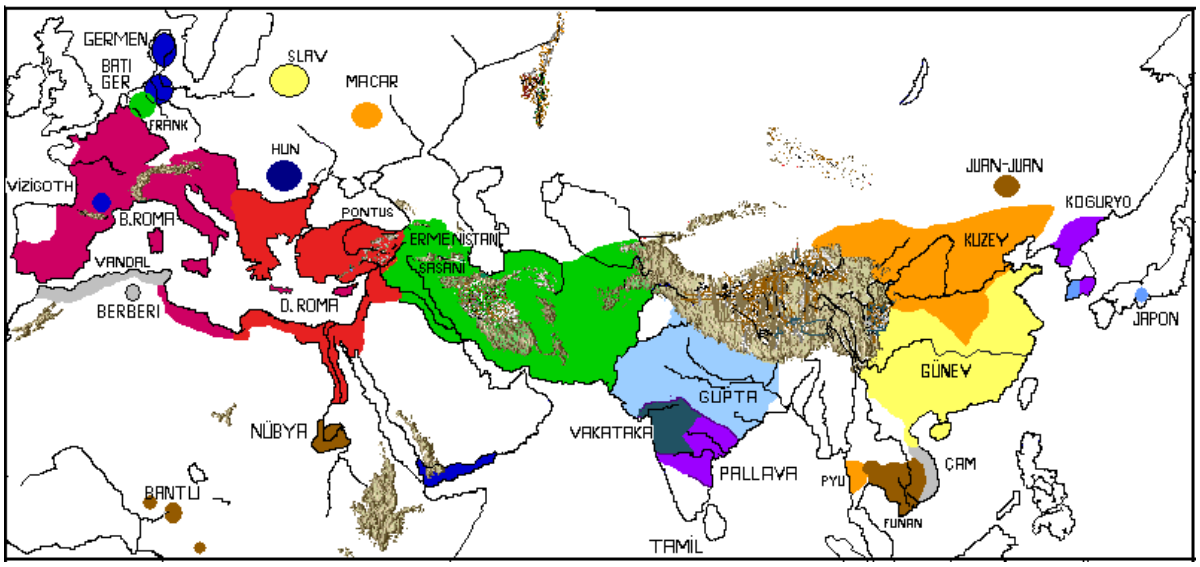
Doğu Roma ile bu boylar arasında elçi teatisi ve haberleşmeler gerçekleşti. Roma, bu boyları Hunlara karşı kullanmak istiyordu ve işbirliği sağlandı.

474 yılında 1. Leon ölünce yerine torunu, 6 yaşındaki 2.Leon geçti. Ama aynı yıl 2. Leon'da öldü. Doğu Roma imparatorluğu, 2. Leon'un babası Zenon'a kaldı. Zenon, ordu içindeki Gotları bertaraf ederek, yerlerini İzaurialılarla doldurdu. Ancak, Constantinopolis halkı Gotlar gibi İzaurialılardan da rahatsız oluyordu.

Batı Roma imparatorluğu, hala kâğıt üzerinde vardı. Ordusu da artık sadece göçebelerden oluşuyordu. 476 yılında, Roma göçebe ordusunun komutanı Odoakr, batıda artık bir imparator olmasına gerek olmadığına karar verdi. İmparatorluk alametlerini Constantinopolis'e yolladı. Kendini İtalya kralı ilan etti.

Doğu ise, yeni koşullara daha iyi uyabildi. Bin yıl daha devam etti.

Hıristiyanlık öncesi Roma dini (hatırlatma)

M.S. 450

Bundan sonra olup bitenlerin anlatımına bakarak, V ci yüzyıldan VII ci yüzyılın sonuna kadar, eski büyük Roma İmparatorluğu topraklarında, Doğu ile Batı arasında kökten farklar olduğu sanılmamalıdır. Batı'da İmparatorluğun yerine Germen kralları geçerken, Doğu'da, kendine Romalı diyen bir devlet yaşamaya devam ediyordu. Bu devlete, başkentinin eski adı olan " Bizans " dan hareketle, Bizans İmparatorluğu denir. Ancak, Bizanslılar kendilerini hep Romalı olarak adlandırmışlar, komşuları ve Batı da uzun süre bunu böyle kabul etmiştir. Bu nedenle, biz de Bizans yerine Doğu Roma demeyi tercih ettik.

Roma medeniyeti ne Doğu'nun, ne Batı'nın eseridir. Roma medeniyeti, tüm Roma topraklarında yaşayan halkların ortak medeniyetidir. Bu nedenle, Doğu Roma imparatorluğuna Bizans imparatorluğu diyerek, onu Roma medeniyetinden bir anlamda koparmak uygun görülmemektedir. Batı Avrupa, kendi üstünlüğünü her fırsatta belirtmek için, Doğu ile Batı'yı kesin çizgilerle ayırmakta ve Roma'nın mirascısı olarak sadece kendini görmektedir. Bu yargı yanlış ve taraflıdır. Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra, ilerde adım adım izleyeceğimiz gibi, Doğu ve Batı yavaş yavaş birbirinden farklılaşmaya başlamıştır. Bu nedenle Bizans yerine Doğu Roma İmparatorluğu demek, daha doğru bir yaklaşımdır.

Roma imparatorluğunun parçalanma ile sonuçlanan bu son dönemine girilirken, yani son 200 yılda, İmparatorluğun politik ve ekonomik yapısı parçalandıkça, sanat ve bilim de ona uyarak dağıldı. Edebiyatçılar sadece klasik yazarların eserlerini eleştirmek, kopya etmek, özetlemek ve bir araya getirmekle uğraştılar. Felsefi yazılar belirli vecizelerden ve okul çocukları için konmuş prensiplerden ileriye gidemediler. Tarih eserleri ise bozula bozula, eski tarihçilerin

eserlerinin basit ve masal gibi anlatılan biyografilerine dönüştü. Diocletianus'un mutlakıyet idaresinden sonra, Hukuk hem bilim olarak ve hem de uygulama olarak çok geriledi. Hukuk canlılığını kaybetti. Jüstinyen zamanında hazırlanan ve Roma hukukundaki gelişmeleri özetleyen " Jüstinyen kanunu " Roma hukukunun vasiyetnamesi dir. Resim, heykel ve mimarlıkta daha az orijinal ve daha kaba eserler verilir olmuştur.

Daha önce Roma imparatorluğu sınırları içinde yaşayan halkın bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi durum anlatılmıştı. Halkın çektiklerinin derecesi, burada yazılanlarla yeteri kadar ifade edilemez, okuyucu, sanırız, bunu anlamıştır. İşte bu insanları kurtaracak birilerine veya bir şeylere ihtiyaç olduğu bellidir. İnsanlar çektikleri çilelerin karşısında sonunda rahat edebileceklerini, var olmalarının bir nedeni olduğunu bilebilseler, biraz rahatlayabileceklerdi. Yine, daha önce, Roma imparatorluğu sınırları içinde yaşayan halkın dini inançları anlatılmıştı. Şimdi, Roma'nın Hıristiyanlaşmasını anlayabilmek için, bu dini yapıyı kısaca özetleyelim.

İmparatorluk sınırları içinde yaşayan halkın içi, huzursuzluk ve acı içindeydi. Zor ve zulüm almış başını gitmişti; büyük toprak sahiplerinin gurur ve ihtişamı, normal insanları bir daha eziyordu; ama şeref yoktu, iç huzuru yoktu, ahenk yoktu. Zengin olmayanlar, sefalet içinde yaşıyor, hor görülüyorlardı. Zenginler de endişe içinde ömür sürüyor, onlar bile yarınlarından emin olamıyorlardı. Kentlerde, hayatın merkezi, insanların hayvanlarla dövüştüğü, işkence içinde öldürüldüğü kanlı arenalardı.

Orta doğuda, insanların yerleşik toplumlar kurmaya başladıkları zamandan beri, tapınaklar, hayat ve düşüncenin merkeziydi. Bu insanların akıllarını en fazla işgal eden unsurlar, ibadet, dini gelenekleri bozmaktan çekinme, kurban âdetlerini yerine getirme ve dini dogmalara körü körüne inanmaktı. Bir site devletinin, fethedilmesi sonucu en fazla Tanrı veya Tanrıça adları değişiyor, Fakat fethedilen devletin ibadet şekli ve ruhu olduğu gibi kalıyor, genel anlamda önemli bir değişiklik olmuyordu. Mısır'da ise, Mısır dini nerede ise hiç değişmedi. Mısır hiç bir zaman, bir din değişikliği geçirecek kadar, başka bir devletin boyunduruğuna girmedi.

Sosyal ve dini âdetleri birbirine benzeyen toplumlar arasında fetihler devam ettikçe, bir tapınağın veya bir kentin Tanrısı ile bir diğerini birbirine karıştırıp, birleştirmek mümkün oluyordu. İki Tanrı, mahiyetleri itibarı ile aynı oldukları zaman, ikisi birleşip bir Tanrı olabiliyordu. Toplum onları başka adlarla anılan aynı Tanrı olarak kabul ediyordu. Savaşlar ve işgallerle, toplumlar çalkalandıkça, mahalli Tanrılar birleşe birleşe ve birbiri içinde eriye eriye, yerlerini genel Tanrılara bıraktılar. Ancak, bazı Tanrılar birbirinden çok farklı olduklarında, onları birleştirebilmek mümkün olmuyordu. O zaman, aralarında akla uygun bir yakınlık oluşturularak guruplandırılıyorlardı. Bu guruplandırma örneklerini, Mısır dini incelenirken görmüştük.

Ölümsüzlük arzusu, Mısırlıların zihninin çok meşgul eden bir hususu ve dolayısı ile din de, bunun etrafında şekillenmişti. Mısır dini, o zamana kadar hiç bir dinin olmadığı kadar bir ölümsüzlük dini idi. Mısır, yabancı fatihlerin istilasına uğrayıp ta, Mısır Tanrıları siyasi tesirlerini kaybettikten sonra, ölümün ardından kavuşulan ve bu dünyadaki hüsranları telafi edebilecek bir hayata duyulan ihtiyaç daha da arttı.

İskenderiye, kurulduktan sonra, sadece Mısır'ın değil, tüm Yunan dünyasının dini hayatının merkezi haline geldi. 1. Ptolemeus'un yaptırdığı Serapeum tapınağında üçlü bir Tanrı gurubuna tapılıyordu. Bu Tanrılar Serapis (Osiris - Apis 'in yeni adı), İsis ve Horus idi. Bunlar ayrı ayrı Tanrılar değil tek bir Tanrının değişik veçheleri kabul ediliyorlardı. Serapis,

Horus İsis'in kucağında

Yunanlıların Zeus'u, Romalıların Jüpiter'i ve İranlıların güneş Tanrısı ile aynı şey sayılıyordu. Ahret fikri, bu acılı dünyanın insanlarınca şevkle karşılandı. Serapis'e " ruhların koruyucusu " dendi. O devrin, Serapis ilahilerinde " ölümümüzden sonra da o bizleri korumaya devam edecek " deniyordu. İsis de kendine Mısır dışında pek çok mürit buluyordu. İsis tapınaklarında, kucağında yavrusu Horus ile tasvir edilen İsis resimleri vardı. Kucağında Tanrı Horus ile İsis, cennetin kraliçesi idi. Tasviri önünde, mum ve kandiller yakılır, başları kazınmış ve kendilerini sonsuz bekârlığa mahkûm etmiş rahipler hizmetlerini görürlerdi

Roma'nın, Mısır'a varması ile birlikte, Romanlılar ve özellikle askerler, Serapis - İsis mabetleri ile tanıştılar. Ölümsüz bir hayata ulaşma fikri, hemen taraftar buldu ve Roma sancakları ile birlikte, İskoçya'ya ve Hollanda'ya kadar ulaştı. Serapis - İsis dini, Roma'yı etkileyen tek din değildi. Daha önce gördüğümüz gibi, İran kökenli Mithra dini de, öbür dünyayı ve ölümsüz bir hayatı sunuyordu.

Şaman dininde ve ondan ilk türeyen dinlerde, Tanrı önce kentin veya devletin Tanrısı, ancak ondan sonra fertlerin Tanrısı idi. Kurban fertler için değil, toplum için verilirdi. Din, onun rutinleri ve kurban, yaşanan dünyanın kolektif ihtiyaçları ile ilgili idiler. Sonra, önce Yunanlılar ve işte şimdi de Romanlılar dini siyasetten ayırmışlardı. Din başka bir çizgiye çekilmişti. Artık, bu yeni dinlerde veya eski dinlerin yeni yorumlarında, ferdin ölümsüzlüğü esas alınıyordu. Ferdin kurtuluşu sağlanmaya çalışılıyordu.

İsa öğretisinin esası " Tanrı saltanatı " fikriydi. Bu insanın düşüncesini tahrik ediyor ve kafa yapısını değiştiren bir ihtilal doktrini oluyordu. İnsanlığın yerleşmiş alışkanlıklarına ve kurumlarına meydan okuyordu. İnsanların hayatında tam bir temizlenme, değişme istiyor ve bu konularda müsamaha tanımıyordu.

Yahudiler, kendi Tanrılarının biricik Tanrı olduğuna ve bir adalet Tanrısı olduğuna inanıyorlardı. Ama bu Tanrıyla pazarlık da edebiliyorlardı. Bu Tanrı onlara, yeryüzünde hâkim bir ırk olacaklarına dair söz vermişti. İsa'nın öğretisi ile bir anlamda Yahudilerin

geleceğe ait ümitleri kırılıyordu ve bu da onları kızdırıyordu. İsa'ya göre, Tanrı bir Pazarlıkçı değildi, gelecekteki Tanrı saltanatında imtiyazlı bir ırk ve imtiyazlı insan yoktu. Tanrı, bütün kâinata eşit davranır, hiç kimseye iltimas etmeden veya imtiyaz sağlamadan, herkese babalık ederdi. Bütün insanlar kardeştiler, günahkârlarda dâhil olmak üzere, hepsi bu babanın evlatlarıydılar. İsa'nın peşinden gidenlerin oluşturacağı büyük insanlık ailesi, hem Yahudilerin aile kavramına ve hem de Romalı asil ve zenginlerin aile kavramına ters düşüyordu. Ama sadece dar aile bağları ve dar milliyetçilik tehdit altında değildi, hususi servetler ve şahsi imtiyazlar da eleştiriliyordu. İsa'ya atfen aktarılan aşağıdaki bilgi, özel servetlerin ve tamamen Tanrıya hasredilmeyen hayatların karşısında, ilk Hıristiyanlığın takındığı tavrı gösterir.

" İsa etrafına bakınıp, yoldaşlarına dedi ki: Serveti olanlar Allah'ın melekleri arasına ne kadar güç gireceklerdir! … Çocuklar, Allah'ın melekleri arasına girmek ne güçtür! Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Allah'ın melekleri arasına girmesinden daha kolaydır. "

Zenginler ve kudret sahipleri, hayatlarını temelinden yıkacak olan bu öğretiye karşı cephe aldılar. İsa'nın vaat ettiği ülkede ne mülkiyet, ne imtiyaz, ne gurur, ne asalet olmayacak, sevgiden başka mükâfat bulunmayacaktı. İsa'ya atfedilen bu söz gelecekte Kilise ve manastırların büyük zenginliklere kavuşmasını da sağlayacaktı.

Hıristiyanlık Anlayışı

Şimdi Hıristiyanlığının ilk yıllarına geri dönersek, İsa İsrail'de vaaz verirken, bir kaç Yahudi birbirine yaklaşarak, ilk İsa öğretisine inanan topluluğu oluşturmuşlardı. Daha sonra, Paulus'un ve arkadaşlarının gayreti ile çok Tanrılı dine inananlara yani Yahudiler dışındaki topluluklara da bu öğreti yayılmaya başlamış ve buradan Hıristiyanlık çıkmıştı. O anda, bu, özellikle Anadolu ve Yunanistan'a özgü, Yahudiliğin bir bölgesel mezhebi gibi idi. Yahudi dininden, Yunan felsefesinden, Anadolu kültüründen ve Zerdüşt gibi diğer dinlerden, sindirebildiği ne kadar şey varsa hepsini yutmuştu. Şimdi ortada, evrensel olma iddiasında bir din vardı.

Hıristiyanlık her şeyden önce, " Kudretli bir Baba, göğün ve yerin yaratıcısı " olan bir tek Tanrının varlığını kabul etmekteydi. Tanrı " insan aklının doğal ışığı sayesinde, şüphe götürmez bir şekilde tanınabilir " di. Tanrının yanı başında, onun oğlu olan İsa vardı. Hıristiyanların, geldikleri kökene bağlı olarak tasavvur da değişiyordu. Yahudi düşüncesine göre, İsa bir Mesih di. İsrail'i kurtarmak üzere, Tanrı tarafından yollanmıştı. Markion'un görüşüne göre, dünyayı kurtarmak için gökten inmiş Tanrıydı. Hıristiyanlığa çok Tanrılı dinlerden gelenlere göre ise, İsa, Meryem'den doğma Tanrısal bir varlıktı. Çok Tanrılı dinlerden gelenler, Tanrıların insanlarla cinsi münasebette bulunması ve büyük insanların Tanrı olma fikirlerine çoktan alışıktılar.

Bu temel kavramlara, Belki Şaman dininden ama kesinlikle Sümer dininden gelen, Stoacı filozoflarca ve Yahudi filozof Philo (Filo) tarafından ortaya tekrar çıkarılıp, vurgulanan " Verbium (Söz) " düşüncesini de eklemek gerekir. Söz, Babanın özünden doğmadır, onunla aynı özdendir, onun gibi ebedidir.

Baba ile oğlun yanında, Ruh-ül- Kudüs (Kutsal Ruh) yer alır. İsrail'de Ruh, Tanrının soluğudur (nefesidir), başlangıçtan beri sular üzerinde kımıldanan, tufan zamanı toprağı kurutan odur. İlk zaman Hıristiyanlarının bir kısmına göre, bazı özel varlıkları idare eden, Tanrı soluğudur (nefesidir). Çok Tanrılı dinlerden Hıristiyanlığa geçenler için ise, Jüpiter'in kuğu kılığına girip Leda'yı yakalaması gibi, Tanrının soluğu, güvercin kılığına girip, Meryem'i doğurtan işlemi yapmıştır. Felsefi eğitim almış Hıristiyanlar için ise, nefes sözün bir şeklidir.

Daha sonraları da, Ruh-ül- Kudüs, oğul ile aynı özden olan ayrı bir kişi olarak algılanmaya başlandı. Baba ne yaratılmış, ne doğurulmuştu. Oğul, Baba'dan doğmuştu. Ruh-ül-Kudüs ise Baba ve Oğuldan çıkmaydı. Baba, Oğul ve Ruh-ül-Kudüs, tek kişide toplanmış üç kimlikti.

Bunların hepsi ebedi yaşama sahiptiler. Aralarında eşitlik vardı. Buna " Teslis ", " Ekanimiselase ", " Üçlük " dendi.

Tanrının karşısında Şeytan vardı. Şeytan, iyi Tanrının karşısına kötü Tanrı'yı koyan düalist dinlerden ve özellikle Zerdüşt dininden gelmekteydi. Kavram, yaradana isyan eden varlık olarak, yani Şeytan olarak, tek Tanrılı dine girmişti. Tanrının etrafında melekler, şeytanın etrafında iblisler vardı. Bunlar, Şaman dininin etrafımızı saran ruhlarıydı. Yehova'cı metne göre, Şeytan, yılan kılığına girerek, Âdem ile Havva'yı günah işlemeye sevk etmişti.

Âdem ile Havva'nın hataları " asli günahtı", ve bunun ağırlığını bundan böyle tüm insanlar çekecekti. Bu düşünce, ne peygamberlerde, ne Mazmunlarda ve ne de İncil'de yoktur. Günahın dünyaya, Âdem'in işlediği günahla girdiğini ileri süren Paulus'dur. İnsanlığın bu suçunu İsa ödemek zorunda kalmıştır. İsa, gönüllü olarak, kendini cisimletmiş, günahkâr insanlar için can vermiştir.

Yahudilere ve Yahudi asıllı Hıristiyanlara göre, İsa'nın kendini böyle kurban etmesi, İsrail'in Roma boyunduruğundan çıkması içindi. Çok Tanrılı dinlerden gelen Hıristiyanlar ise, bu kavramı tam olarak kavrayamıyor ve olayı mistik bir fedakârlık olarak görüyorlardı. Örneğin, Makron'a göre, iyicil Tanrı, günahın kefaretini ödemek için kendini ortaya atınca, insanlığı da kötücül Tanrının boyunduruğundan kurtarmış oluyordu. Bu konu asırlarca tartışılmıştır. Asırlarca sonra, kilise kestirip atmıştır: " İsa, çarmıhta kanını akıtarak, bizi Tanrı ile barıştırmıştır. Kendini feda ederek, Tanrının günahkâr insanlara karşı olan öfkesini yatıştırmıştır."

İlk Hıristiyanlar, İsa'nın yeryüzüne kısa sürede geri geleceğine inanıyorlardı. Onun yeryüzüne inişinden hemen önce, düşmanı olan Deccal ortaya çıkacaktı. Hıristiyanlar sık sık, zalimleri ve kendilerine kötülük yapanları Deccal saymışlardır. Neron Deccal'dır. Daha sonraları, Luther Papayı, İngilizler Napolyon'u Deccal sayacaklardır. İsa'nın dönüşü sırasında, ölüler dirilecek, mahşer günü, son yargılama günü gelecektir. İsa, yeryüzünde, Tanrının bütün düşmanları ezilene kadar hüküm sürecektir (Zerdüşt gibi). Yok edilecek son düşman ölümdür, ama sonunda o da yok edilecektir. O zaman, ölümlü beden ruhsal beden olacaktır. Günahlar ertelenip, silinecektir. Bütün yaratılanlar hür ve kurtulmuş olacaklardır.

Hıristiyanlığın ilk senelerinde, İsa beklendi, beklendi, ama gelmedi. O gelemeyince, son yargı günü de gelemiyordu. İlkel kilise durumu tekrar değerlendirdi. Ölümden hemen sonra, ölülerin geçici olarak yargılanacaklarını kabul etti. İyiler ayrılıp Cennete, kötülerde Cehenneme gideceklerdi. Daha sonraları, Katolik kilisesi Cennet ve Cehennem arasına Araf'ı koydu. Kaderleri kesin olarak belli olmayan insanlar, burada tutulacaklardı. Bu arada inanlara da bir görev verildi: Araf'takiler için şefaat dileyeceklerdi.

Daha sonra uzun zaman devam edecek bir tartışma, Anadolu'da, anlattığımız tarihlerde her yerde tartışılıyordu. İnsan nasıl kurtulacaktı. Acaba, insan kendi yaptığı işlerle mi yani kendi hür iradesi ile mi kurtulurdu. Yoksa yalnız Tanrının inayeti ile ve bu inayete olan inancı ile mi kurtulurdu. Derken, buradan, Hıristiyan ahlakı meselesi çıktı. Kimilerine göre, bir Hıristiyan ahlakı vardı. Hıristiyan ahlakı vardı, yoktu; Ahlak evrenseldir, değildir diye tartışıla dursun, iki ana temayül belirdi. Biri, entellektüalist, çileci ve müsamahasızdı. Diğeri, duygusal, iyimser ve serbestlik yanlısı idi. Bunlardan birincisine, katı kalıpçılar, ikincisine gönül bağı olanlar diyelim.

Katı kalıpçılar, Âdem ile Havva'nın işlediği günahın hüküm sürdüğü bir dünyada ve hayatta yaşamaktadırlar. Yaşanan hayatı hor görürler. Bir gözyaşı vadisi olan bu dünyada, öbür dünyayı beklerken, izdirap çekmek gerekir. Katı kalıpçı Hıristiyanlık çile çekmeyi emretmektedir. Bedeni hor görmek, ona hükmetmek ve duyuları terbiye etmek gerekir. Güzellik tehlikeli, çıplaklık ahlaka aykırıdır. Duygusal ve şehvetli aşk mahkûm edilir. Cinsel şehvet kirli bir şeydir. Kadın gebe kalarak günah işler. Evlilik dışı aşk ise, en büyük günahtır. Katı kalıpçılar, insan aklını da küçümser, hor görürler. Aklın işi Tanrıyı dinlemektir. Tanrıyı dinlemek ise, onun temsilcisi olduklarını ilan edenleri dinlemektir. O yüzden, Kilise, zihin faaliyetlerini, bir gurur belirtisi sayar ve tahammül etmez. Tek gerçek kendini kabul eder. Her konuda, ancak onun dedikleri gerçek olur. " Tutulacak yol, gerçek ve hayat benim; her şey Baba'ya ancak benden geçerek ulaşabilir " (Yuhanna, XIV).

Katı kalıpçılara göre, Hıristiyanlık gerçek düşünceye hâkim olmak ve insanın tutumunu yöneltmek durumundadır. Ama insan, gerçek karşısında boyun eğmez ve yanlışı gerçeğe üstün tutarsa, yanlış yok edilmelidir. Yanlış yapma hürriyeti diye bir şey olamaz. Tanrı ve onun yeryüzündeki temsilcisi Kilise, ancak onlar, tüm haklara sahiptirler. Tanrı tarafından vahiyedilen gerçek, yanlışı yok etmeye ve gerekirse zorla yok etme hakkı dâhil tüm haklara sahiptir. Kilisenin dogmalarına karşı ikrarlar yalandır, suçtur; Tanrı iradesine karşı gelmektir. Böyle şeyler hoş görülemez. Bunları her vasıta ile yok etmek gerekir. Bunu yapanlar da, şiddetle cezalandırılmayı hak etmişler demektir.

Bu mantık, katı kalıpçıları, müsamahasız bir duruma sokar. İşte bu noktada, dine inanç beslemediler, mezhep ayrılıkçılığı yarattılar diye bir takım insanlar diri diri yakılacaklardır. Bu işkence insanlığa uygulanırken de Yuhanna İncili şahit gösterilmiştir. " her kim benden durmazsa, asma çubuğu gibi dışarı atılır ve kurur: Sonra onları ateşe atarlar ve yanar. (Yuhanna, XV) ". Bu Hıristiyan müsamahasızlığı nedeniyle, sayısız cinayet işlenmiştir; işkenceler yapılmıştır; engizisyon kurulmuştur.

Dini inançları herkese zorla kabul ettirme hakkı, Kiliseleri, devletlerle birlikte savaşı kabul, orduları takdis, sömürge seferlerini tasvip etme konumuma getirmiştir.

Gönül bağlı olanların Hıristiyanlığı, katı kalıpçılardan ayrı bir yol izlemiştir. Onlara göre, Hıristiyanlık pratik bir dindir. Paulus demiştir ki: " Eğer insanların ve meleklerin diliyle söylersem, fakat sevgim olmazsa, ses çıkaran bir tunç veya öten bir zil olmuş olurum. Eğer peygamberliğim olursa ve bütün sırları bilirsem ve eğer dağları yerinden oynatmaya yetecek kadar inancım olursa, fakat sevgim olmazsa ben bir hiçim. Ve eğer bütün mallarımı sadaka olarak dağıtsam ve eğer bedenimi yakılmak üzere teslim etsem. Fakat sevgim olmazsa, bana bunun hiç bir faydası olmaz. (1 Korintoslulara mektuplar, 1–3) " Paulus der ki: Günün birinde her şey, kehanetler, konuşma hassası, bilgi kaybolabilir, ama " sevgi hiç bir zaman kaybolmaz ". Sözün kısası, sonunda üç şey kalır: İnanç, Umut ve Sevgi. Ama en büyük olan sevgidir.

Gönül bağlı olanların Hıristiyanlığı, her türlü inanç gereğini ikinci derecede sayarak, insandan sadece sevmesini, Tanrıyı sevmesini, hemcinslerini sevmesini istemektedir. Bu aşk'tır ve Anadolu kökenlidir. Anadolu, bundan sonra da âşıklar çıkaracaktır. Anadolu hangi dine elini atsa, sevgiyi, karşılıksız aşkı ön planda tutacaktır. Anadolu'nun evriminde, korkuya, kalıplara yer yoktur. Şekilciliğe hiç önem vermez, varsa yoksa aşk vardır. Bu aşk da bir bütün olmanın, bir olmanın gereği vardır. Anadolu sevgiye susamıştır, çektiği onca acıdan sonra, tek kurtarıcının sevgi olduğunu iliklerinde hissetmiştir, öğrenmiştir, bilinçlenmiştir. Ölümü bile sevgi ile besler. Bugün herkesin yadırgadığı, futbol maçlarında ki " Seni seven ölsün " işte budur.

Tanrıya, evlat olarak, Tanrının çocuklarına kardeş olarak sevgi duyulur. Bu sevgi, onu haksızlığa isyana götürür. Hemcinslerinin izdirap çektiği bir ortamı mahkûm eder. Bu noktadan hareketle toplumun yapısını, toplumun teşkilatlanmasını eleştirir. Aşk, doğal bir sonuç olarak, kötülüklere, adaletsizliğe, eşitsizliğe, sefalete, savaşa karşı çıkar.

Katı kalıpçıların Hıristiyanlığı milliyetçi, savaşçı ve müsamahasızdır. Gönül bağlı Hıristiyanların Hıristiyanlığı ise, eşitçi, enternasyonalist ve barışçıdır.

Hıristiyanlığın başlangıcı bir yoksullar hareketiydi. İlk Kilise, bir yoksullar birliği, basit ve birleşik bir kardeşler ailesi idi. Hıristiyanlığın kuruluşu, o güne kadar görülmedik bir şeydi. En alt halk tabakası örgütlenmişti. Bir eser yaratıp, bunu bütün bir imparatorluğa yani Roma dünyasına kabul ettirmişti. Hıristiyanlık bir halk hareketiydi. İlk Hıristiyanları, yoksulları (ebionim), Resullerin kitabı şöyle anlatır.

" Bütün müminler bir arada, bir yerde yaşıyorlardı; neleri varsa ortaklaşa kullanıyorlardı. Mallarını, mülklerini satıyorlar, bunları herkese ihtiyaçlarına göre dağıtıyorlardı. Her gün bir aradaydılar, tapınaklardaki ayinleri hiç kaçırmıyorlardı, evde ekmek kırarak, yemeklerini büyük bir alçak gönüllülükle, sevinçle yiyorlardı. Tanrıya hamdediyor, herkes onları seviyordu…"

Müminler gurubunun tek bir yüreği, tek bir ruhu vardı. Hiçbiri sahip olduğu şeylerin kendine ait olduğunu söylemiyordu. Her şey ortaklaşa idi. Aralarında yoksulluk ve sıkıntı içinde olanlar yoktu. Tarlası, evi olanlar bunları satıp, parasını ortaya getirip koyuyordu.

Ruhban sınıfı ve Hıristiyan Mezhepleri

Zamanla Kiliselerin içinde bir hiyerarşi oluştu. Eskiler veya yaşça kıdemliler (presbyteri); gözeticiler (episcopi); bahtsızlara yardımla görevli kadın - erkek arkadaşlar (diyakos'lar, sadece kadınlar için hemşireler) oluştular. 100 yıl sonra presbyteri'ler ve episcopi'ler, gittikçe daha önem kazanmaya başladılar. Sonra da, kendilerini kilisenin tek temsilcisi saymaya başladılar. İçlerinden biri kilisenin şefi oldu. Presbyteri yani rahiplerin başına geçti. Ondan sonra sadece ona episcopus denmeye başlandı (yani piskopos unvanını aldı). O günden sonra, piskopos havarilerin tek halefidir. Hıristiyan topluluklarının toplumsal otoritesi böylece kaybolmuş, yerini havarilere izafe edilen piskopos otoritesi almıştır. Daha sonra, çeşitli kiliselerin piskoposları kendi aralarında temasa geçerek, bir çeşit oligarşi kurmuşlardır. Bu oligarşik yapı evrensel kilisedir. Artık, Hıristiyan karar mercii, evrensel kilisedir. Hıristiyan toplumunun dayanışmasını simgeleyen ilkel kiliseden, din adına karar veren evrensel kiliseye geçilmiştir. Evrensel kilise kendi kurullarını kurmuş ve kendi üyelerini denetleyip, cezalandırmaya başlamış; inanç konusunda kararlar vermiş ve egemen bir iktidar oluşturmuştur. İlkel kilisenin yerini Katolik yani evrensel kilise almıştır.

Katolikler kendilerini Roma devletinin mirasçısı saymaya başlamışlardır. Katolik'ler kendilerini imparatorluk müesseselerinin benzerleri ile bezemişler, imparatorluk zihniyetine sahip çıkmışlardır. Katoliklerde, gayet sıkı bir hiyerarşi vardır. Zirvede Papa, taht da oturur. Papalık, Tanrısal kökenlidir. Papalık Tanrısal kökenli olsun veya olmasın, Papalık ancak, Roma imparatoru kamu kuvvetlerini Roma piskoposunun emrine verdikten sonra teşkil edilebilmiştir.

Papa, ruhani bir devletin başındadır. Katoliklerce, yanılmazlık (infaillibilite) izafe ettirilmiştir. Papadan sonra kardinaller, başpiskoposlar, piskoposlar, rahipler gelirler. Bu bir ruhban sınıfıdır. Rahipler evlenmezler. Merano Ruhani Kurulu, IV yüzyılda, toplanarak evlenmemeyi rahiplere sağlık vermiştir. Bu ruhani sınıfın yanı sıra, bir de tarikatlar vardır. Bazı kişiler, şeytani dürtülerden kurtulmak ve dindar bir hayat sürmek için, tarikat kurucusu tarafından konmuş bir takım kurallara uyarak inzivaya çekilirler. Doğu uygulaması olan keşişlik, IV yüzyıldan itibaren, Hıristiyan dinine girmiştir.

Katolikler, ruhbanların idaresine girmek zorundadırlar. Hatta daha ileriki tarihlerde, inananların izinsiz kutsal kitap okumaları, herhangi bir yazıyı Papalık izni olmaksızın dağıtmaları bile yasaklanmıştır. Herkes, Kilise ne derse onu, kilisenin dogmalarını kabul etmek zorundadır. Tersine hareket edenler, sapkın kabul edilirler.

Katolikler, Meryem'e büyük bir önem verir ve onun hiç bir erkekle ilişkiye girmeden gebe kaldığına inanırlar. Teslis, Baba, oğul ve kutsal ruhtan oluşur. Halk ise Cizvit teslisine daha bağlıdır: İsa - Meryem ve Baba. Daha önce de söylediğimiz gibi, melekler vardır, Araf vardır. Hıristiyan bir yaşam sürmek için veya yaşanan Hıristiyan yaşantısını geliştirmek için vaftiz, ökaristi, tövbe, çile evlenme, ölenlere kutsal yağ sürme gibi usul ve erkânlar konmuştur. İnananlar, papazlara günah çıkartmak zorundadırlar. Cuma günleri et ve yağlı yiyecekler yemezler.

Hıristiyanların en önde ibadeti ayindir. İlk Hıristiyanlar, bir araya gelip şölen tertiplerlerdi. Bu şölenler sonraları ayin haline dönüşmüştür. Zaman içinde ekmek İsa'nın vücudu, şarap İsa'nın kanı haline gelmiştir. Ekmek ve şarapla yapılan Komüsyon ayinlerine, bu tarihlerde, sadece rahipler katılabilirdi. İnananlara ise sadece ekmek verilirdi.

Doğu ve Batı kiliseleri arasında meydana gelen ayrılıkta, Roma imparatorluğunun doğu ve batı olarak ayrılması da rol oynamıştır. Kendilerini Ortodoks olarak tanımlayan doğu kiliseleri, Katolik kilisesinden, incelediğimiz tarih kesitinden epey sonra, XI yüzyılda, kesin olarak ayrılmıştır. Ancak bu kesin ayrımın temelleri geçmiştedir.

Roma imparatorluğu ikiye ayrılmadan önce bile Roma kenti ile Constantinopolis kentinin çelişkisi başlamıştı. Roma, imparatorluğun çöken yüzü iken, Constantinopolis değişen yüzünü ifade ediyordu. Bu çelişki, teolojik bir tartışma ile daha da keskinleşti. Doğu kilisesine göre Kutsal Ruh, Baba ve oğuldan değil sadece Baba'dan çıkmaydı. Bunun yanında, Ortodokslar, Araf'ı, Meryem'in bir erkekle münasebette bulunmadan gebe kalışını ve Papanın yanılmazlığı fikrini de ret ederler. Ortodoks din adamları evlenirler. İlk Hıristiyanlarda olduğu gibi, her toplum kendi dilinde ibadet ve ayin yapar. Ekmek ve şarapla yapılan Komünyon ayinlerine tüm inananlar katılabilirler.

Ortodoksluk dışında da çeşitli doğu kiliseleri oluşmuştur. Bu kilise öğretilerini, mezhepler olarak kabul edebiliriz. Bunlardan biri, V ci yüzyılda Constantinopolis patriği Nestorius'un adına izafeten adlandırılan Nesturiliktir. Nesturilere göre, İsa, Meryem'den doğduğu sırada Tanrı değildi; " Söz " sonradan, ondaki insan tabiatı ile birleşti. Bu durumda İsa'nın çektiği acılar mutlak gerçektir, Tanrısal nitelikten ayrıdır. Bunun tam tersine inananlar, Evtikhes'in öğretisini takip edenlerdir. Evtikhes, İsa'da yalnız bir tek tabiat, Tanrısal tabiat bulunduğunu iddia eder. Bu durumda, İsa'nın çektiği acılar sadece bir görünüştür. Bu tarz inanca, Yunanca Monofisis'den (tek doğa ya da tek öz) türeyen tabirle, Monofizitler denir. Ortodoks düşünce ise, insanların erişemeyeceği bir sır olarak, İsa'da Tanrısal ve insani niteliğin birlikte olduğunu ilan etmişti. Ortodoks inanç, bu öğretilerden her ikisini de, Tanrı'yı, İsa'nın çektiği acılardan ayırmakla, İsa'nın bütün insanlık adına acı çekerek insanları kurtarması düşüncesinin saygınlığını bozduğu gerekçesi ile tehlikeli görüyordu.

Monofizitler, başlıca yandaşlarını Yahudiler arasında buldular. Monofizit düşünce, Yahudilerin geleneksel, uzlaşmaz tek Tanrı fikrine daha yakın düşüyordu. Kıptiler bu düşüncenin peşine takıldılar. Ermeni kilisesi bu tezi benimsedi. Bu öğretinin mensupları Suriye, Mısır ve Habeşistan'a yayıldı. Monofizitler tarafından kuşatılan ve itilen Nesturiler, yayılma alanı olarak Sasani İmparatorluğu topraklarını daha uygun bir alan olarak karşılarında buldular. Ortodoksluk ise (Katolik, Ortodoks ayrımı yapmaksızın), Batı Anadolu, Yunanistan ve Batı Avrupa'nın kentlerinde yerleşmişti. Batı Avrupa kırsalında ve özellikle göçebe krallıklarda Ariusculuk yayılmıştı. Ancak, Batı Avrupa kentlerindeki Hıristiyanlık ile Doğu Roma Hıristiyanlığı arasında oluşmakta olan farklar da gelişiyordu.

Doğu ve Batı kiliseleri arasında mevcut farkları anlamak için örneğin " teori " sözcüğünün ifade ettiği manaya bakabiliriz. Doğuda teoria daima tefekkür anlamına gelir. Batıda teori mantıkla kanıtlanacak akılcı varsayım demektir. Yani, batıda, Tanrı hakkında teori geliştirmek deyince, onun insani düşünce sistemi içinde yer alacağı da varsayılmış olunur. " Teori " gibi bir örnek de " mitos " sözcüğüdür. " Mitos ", " mistisizm " ve " mystery " (gizem) sözcükleri Yunanca " musteion " sözcüğünden türemiştir. Musteion gözü veya ağzı kapatmak demektir. Yani, üç sözcük de sessizlik ve karanlık ifade eder. Batıda, halk dilinde " mitos " doğru olmayan bir şey ifade eder. " Mystery " ise açıklığa kavuşturulması gereken bir şeydir.

İznik konsülü toplandığında, Hıristiyan dininin esasdan tartışıldığı ve teoloji teorileri üretildiği yer, Doğu idi. Batı, bu konuda daha Doğu kadar gelişmemişti. Bu nedenle, İznik'te sadece 3 Latin din adamı vardı. Onlar da Yunanca terimlere yeteri kadar hâkim değildiler.

Dinlerin Sürekliliği

Hıristiyanlık, bütün diğer dinler gibi insan eseridir. Ve diğer dinlerden de aslında çok fazla ayrılmaz, onlarla büyük benzerlikler gösterir. Tanrısı, Yahudi peygamberlerin Yahova'sıdır. Yahova, Göksel Baba haline girmiştir. İsa'nın bir bakireden doğması, daha önce çok işlenmiş ve halk tarafından rağbet görmüş bir inançtır. Öldükten sonra tekrar dirilme, tüm tarih boyunca hep gündemde kalmış bir inançtır. İnanna, Dumuzi, Oziris, Adonis, Dionisos, Temmuz ve daha pek çok Tanrı baharın başlangıcında dirilir. İsa'nın ölümün ayrıntıları Babil destanlarında vardır. İsa'ya tıpkı Mithra dininde olduğu gibi, kurtarıcı sıfatı ile tapılır. Üçlü yapı, Teslis, her yerde vardır. Meryem, öteki kadın Tanrıların İsis, İştar, Astarte, Kibele gibi, insanların sevgi yönü kuvvetli dindarlığına hitap eder. Meryem tıpkı Demeter gibi izdiraplı bir annedir. İsa'yı kucağında taşıyan Madonna tasviri ise, küçük Horus'u kolları arasında taşıyan İsis tasvirinin aynısıdır. Şeytan, Zerdüşt dininden ithal edilmiştir. Ruhlar, melekler (iyi ruhlar), iblisler (kötü ruhlar), azizler (yüksek ruhlar) Şaman dininin hiç vaz geçilemeyen kalıntılarıdır. Yargı günü kavramı Zerdüşt'da, Mısır dininde vardır. Hıristiyanların verdiği ölümsüzlük sözü, Mısır'da, Zerdüşt dininde, Orpheus ve Dionisos gizli ayinlerinde mevcuttur. Kutsal varlığın etine ve kanına ortak olmak demek olan Komünyon ayini tam bir Şaman kalıntısıdır. Buna benzer ayinleri Eleusis'de ekmekle, Dionisos'da şarapla, Mithra dininde ise ekmek, şarap ve su ile yapıldığı bilinmektedir. Mithra dininde vaftiz vardır. Hıristiyanların pazar günü, Yahudilerin cumartesi günü, kutsal gün olarak, ta Sümerlerden gelmektedir. Katolik rahipleri, İsis rahipleri gibi tıraş olur, kafalarını tepesini kazırlar, uzun benzer urbalar giyerler. Diğer dinlerdeki rahipler gibi, kutsal şeylere el değdirip, kutsal bir " mana " kazanırlar. Çan çalarken, topluluğun üzerine su serpmek ve tütsülemek, en son Yunan dininde ve Roma da kullanılan, ama her dinde olan, arındırma ayinleridir.

Hıristiyan Tanrısı biraz garip bir tanrıdır. Bir tek insanın yani Âdem'in işlediği günahı bütün insanlara yüklemiştir. Sonra, bu zavallı insanlığı bağışlamak için, onun hatalarını yüklenecek çilekeş bir kurbana ihtiyaç duymuştur. Bu kurbanı elde edebilmek için de bakire Meryem'in karnına, kendi oğlu olan İsa'yı oluşturacak tohumu koymuştur. Bu Baba, nasıl bir babadır ki çocuk ölümlerinin, doğal afetlerin, haydutlukların, savaşların ve daha pek çok haksızlık ve acının, ya olmasını ister veya en azından olmasına izin verir. Göksel bir Baba, evrensel bir Tanrı, olup biten her şeyden onun yetkili ve sorumlu olmasını gerektirmektedir. Kötülük ve adaletsizliklerden neden sorumlu olmadığı çözülemez.

Ancak Hıristiyanlık, Tanrı sevgisi ile hemcins sevgisini birleştirerek, ahlaki anlamda önemli bir atılım yapmıştır. Aynı Baba'nın çocukları olarak, bütün insanları, insanlığın tümünü sevmek Hıristiyanlığın vazgeçilemez ödevidir. Tanrısal Baba, insanlığın kardeşliği ile

sonuçlanmaktadır. Buradan çıkan sonuç, bütün mensuplarının, başkasına zararı dokunmayacak her şeyi yapma hakkına sahip olacakları ve kardeşçe birlikte yaşayabilecekleridir.

Bireye hiç önem vermez bir hale düşen dünyada, Hıristiyan dini insan hayatının kutsallığı fikrini aşılarken devrim yapmıştır. Ahlaki sorumluluk ve şahsi bağımsızlığı insanlara öğretmeye girişmiştir. Devletin karşısına, kişinin haklarını koymuştur. Ancak, vaz etmekle yapmak aynı şey olmadığından, insan haklarının ilerleyebilmesi için daha 2000 yılı devirmek gerekecektir.

Roma imparatorluğunun ikiye ayrıldığı ve Hıristiyan dininin Batı dünyasına güçlü bir şekilde girmekte olduğu bu aşamada, daha önce anlatılan, insanın dinsel düşünce gelişimini özetleyelim. Homo sapiens, insanoğlu, hayal gücünün ve gördüğü düşlerin etkisiyle, yaşamın bitmediğine karar vermişti. Beden ölüyor ama bir şeyler, yaşamaya devam ediyordu. Buradan ruh ve öteki dünya veya manevi dünya fikri çıktı. İnsanoğlu, bir kere ruhu tanımlayınca, bu fikri işleyip çeşitlendirdi. Diğer taraftan, doğada pek çok şeyin kendinden daha güçlü olduğunu izliyordu. Bu güçleri yanına alabilmek için, ayinleri ve dini seremonileri eski dinlerden bulup, geliştirdi. Buradan ilk din adamları ve sınıflı toplumun ilk belirtileri ortaya çıktı. Artık her şeyin bir ruhu vardı. İyi ruhlar, kötü ruhlar, kuvvetli ruhlar, şu olayı yapan ruhlar, bu olayı yapan ruhlar dünyaya hâkim oldular. Bu aşamada insan ruhu, hayvan ruhu, dağın ruhu, suyun ruhu hepsi aynı özden oluşmuş ve birbirine benzer ruhlardı. Onlarla din adamları (Şaman) vasıtası ile ilişki kurulabiliniyordu. İnsan toplulukları birbirinden ayrılıp, klânlaştıkça ve değişik boylar çoğalıp, birbirine yabancılaştıkça, her topluluğun kendi ata ruhları ve önem verip, diğerlerinden daha kuvvetli ve kendi yanlarında kabul ettikleri ruhları oldu. Her boy kendinden saydığı ruhları, diğerlerine nazaran yüceltmeye çalıştı. Bunun için özel seremoniler (kurban törenleri, danslar, toplu yemekler, vs) bulup, uyguladı. Bu arada, her boy için farklı ruhlar önem kazanıyor ve bunlar diğerlerinden ayırt ediliyordu. Bu esnada, ilerde sınıflı topluma dönüşülürken çekirdek rolü oynayacak olan nüveler ortaya çıkmaya başlamıştı (din adamları, şefimsi yöneticiler). Toplum içinde azda olsa, hiyerarşinin ortaya çıkmasına bağlı olarak, ruhlar da hiyerarşileşmeye başladılar. Bu arada insanın aklı ve hayal gücü durmuyordu. İnsanlar etraflarında olup bitenlerin biraz daha farkındalığına varmışlar ve varoluş üzerinde düşünüp, hayal kurar olmuşlardı. Bunun sonucu Gök ruhunu veya ışık ruhunu en başa geçirdiler.

Şimdi ruhlar ve onların anlamları vardı. Böylece ruhlar " mana " laşmış oldular. Başlangıçta ruh ve onun işlevinden ortaya çıkan " mana ", sonra kendi başına önem kazanıp, en başa geçti. " Mana " kimlik kazanınca da ona ad kondu. Çünkü var olmanın koşulu adı olmaktı. Boy üyesi bunu kendi toplum yaşamından biliyordu. " Mana " cisimleşip, ona Tanrı dendi. " Mana " lara kendilerine has biçimler verildi, semboller yapıldı, tasvir edildiler. Ruh, tam soyut bir kavram değildi. Düşlerde görülebiliyor, varlığının izleri takip edilebiliyordu. Bu nedenle, ilk insanlar için ruhun elle tutulur bir gerçekliği vardı. Ama " mana " ya geçilince, bu artık tam soyut bir kavram oldu. Soyut olunca da, akıl tarafından kabul edilen ama aslında derin bir duyguydu. Bu duygu, sonlu yaşamın, sonsuz bir gerçeğin parçası olduğu ve onun hükmü altında bulunduğu idi.

Tanrı fikri, ortaya çıkınca, zaten yaşanan dünya ve ruhlar dünyası olarak ikiye ayrılmış olan evren, maddi ve manevi dünya olarak ikiye ayrılmış olan evren, yaşanan dünya ve Tanrıların dünyası diye ikiye ayrılarak, daha soyut bir kavram kazandı. Bu dünyada yaşayan her şey, O dünyadan geliyor, ölünce de ruhlar tekrar O dünyaya geri dönüyorlardı. İnsanların bu ilk ve herkesi kapsayan dinini, Şamanizm'i, teferruatlı olarak görmüştük.

İnsan topluluklarının tümü avcılık ve toplayıcılık dönemini yaşamıştı. Bu dönemde, Şaman dininin şemsiyesi altında, doğa ile uyumlu ve sınıfsız bir toplumda yaşıyorlardı. Ancak, daha önce de defalarca vurgulandığı gibi, avcı ve toplayıcı toplumun içinde sınıfsal çekirdekler oluşmaya başlamıştı. Daha sonra bu tohumlardan, asiller, ruhbanlar, savaşçılar, vs çıkacaktı. Avcı ve toplayıcı toplum, doğal evrimi olarak buradan göçebe topluma geçti. Ancak, coğrafyanın etkisi ile göçebelik aşamasını yaşamadan doğrudan yerleşik topluma geçenler de oldu. Anadolu, Mezopotamya ve Mısır bu tarz değişimlere yurtluk ettiler. Dünyada, hiç değişmeden avcı ve toplayıcı olarak kalan toplumlar da tabii ki oldu. Bunun bir sürü örneğini, bugün, biliyoruz ve izleyebiliyoruz. Avcılıktan, göçebeliğe geçip, o toplum yapısında kalan toplumlar da oldu. Ama insanlık ailesinin büyük kısmı, avcı toplumdan göçebe topluma oradan da yerleşik düzene geçti. Yani genel olarak, yerleşik düzeni, insanlığın, bugüne kadar ki son evresi kabul edebiliriz.

Yerleşik düzene geçilir geçilmez, tahıl üretimi, öne çıktı. Mülkiyet, servet ve sınıflı toplum oluştu. Bunları da, teferruatlı olarak görmüştük. Ve yine görmüştük ki, bu duruma uymak zorunda kalan din de Şaman dininden türemişti. Daha Şaman dini sırasında, Gök Tanrı veya ışık Tanrısı birincil Tanrı olmuştu. Ancak, kadının toplumdaki eşitlikçi yeri ve doğumun hayret uyandıran ve toplum için vazgeçilmez gereği, Anne Tanrıçaya özel bir önem ve " mana " yüklenmesine neden olmuştu. Tanrıların çoğalması, onlar arasında insan toplumuna benzer yapılanmalar olmasını gerekli kılıyordu. İnsanlar nasıl aileler şeklinde yaşıyorlarsa, Tanrılar da öyle yaşamalı idiler. Burada da insan aklının, kendi yarattığını, kendi gerçeği kabul etmesindeki paradigma örneklenmektedir. İnsan önce kendi toplumsal yapısına bakıp, manevi dünyayı düşünmüştür. Sonra, manevi dünyanın şekli bu deyip, kendi toplumsal yapısını onun bir yansıması veya gereği saymıştır. Aileler şeklinde örgütlenmiş insanların, Babası (Aile atası), Annesi (bazı durumlarda ailenin atası) ve çocukları vardı. Ve bu çocuklardan biri, genelde bir oğlan (torun da olabilir), Baba'nın yerine adaydı. İşte bu düzen beş aşağı, on yukarı Tanrısal düzene de uygulanmıştır. Gök Baba, Üretken Anne ve bir etkin oğul, sonra, diğer çocuklar, akrabalar ve diğerleri.

Yerleşik düzene geçince, Kadının doğurganlığı ve rahmi, toprakla ve üretkenlikle özdeşleşti. Ana Tanrıça. Yer ve üretkenlik Tanrısı olma özelliğini kazanmıştı. Gök, güneş ve ışık olmadan hiç bir şey olmuyordu. Gök Tanrı, Işık, Baba önem ve yerini korudu. Ama tahıl üretimi atmosferin şartlarına çok bağlıydı, oğul Tanrı atmosferden sorumlu olmuştu. Böylece " mana " lara yeni somut anlamlar yüklendi.

Anadolu'ya ilk yerleşen halklar, belki Hattiler, Ana Tanrıçayı en başa koydular. Avcılıktan doğrudan yerleşik düzene geçen bu insanlar, daha önce anlatıldığı gibi, oldukça barışçıl ve yöresel yaşıyorlardı. Bu coğrafi koşullarda ve bu sosyal ve dışardan gelecek etkilere kapalı ortamda, başlangıçta, ön plana Gök Babanın değil, Yer Annenin çıkması normaldi ve doğal bir süreçti.

Mezopotamya'da, Sümerlerde, yerleşik düzenin en önemli unsuru su idi. Onlarda avcı toplumdan, yerleşik topluma, özel bir yerde geçmişlerdi. Başlangıçta, Ana Tanrıça Nammu vardı. Nammu, Gök Tanrısı An ile Yer Tanrıçası Ki'yi yarattı. Gök Tanrısı ve Yer Tanrıçası birleşerek, atmosfer Tanrısı Enlil'i var ettiler. Zamanla güç, oğul Enlil'e geçti. Burada da, Ana bir Tanrıça, Gök Baba Tanrı ile Yer Ana Tanrıyı yaratıp arka plana çekilmiştir. Oğul Tanrı Enlil'in de var olması ile üçlü yapıya varılmıştır.

Mısır, dış etkilere kapalı ve avcı toplumdan yerleşik topluma geçenlerce kurulmuş bir yerleşimdi. Mısır için de su yani Nil her şey demekti. Kaosu temsil eden bataklıktan önce bir tepe yükselmişti. Bu tepenin üzerinde Atum vardı. Bu ilk Tanrı, sıvısını püskürterek, kendi özünden, Hava Tanrısı Şu ile nem Tanrıçası Tefenet'i halk etmişti (yaratmıştı). Hava Tanrısı ile Nem Tanrıçası birleşince, onlardan Yeryüzü Tanrıçası Geb ile Gök Tanrı Nut'un dört çocuğundan üçü Osiris, İsis ve Set dir. Burada işe Ana Tanrıça yerine, kimliği tam belli olmayan bir Tanrıdan başlıyoruz. Nil'in etkisi ile biraz dolambaçlı bir yoldan Gök Tanrı ile Yer Tanrıçasına varıyoruz. Oradan da ilk üçlü yapı karşımıza çıkıyor. Sonra, Osiris ve İsis'in oğlu Horus var olur. Böylece, sahneye oğul Tanrı da çıkmış olur.

Kentlerin kurulması ile klan Tanrıları, kent Tanrıları haline dönüştü. " Mana " kazanmış ruhların bir kısmı da kişisel Tanrılar haline geldi. Derken, yerleşik düzende yaşayanlar kendilerine verilmiş düzeni tanımlayabilmek için, Tanrısal âlemde yani " Mana " da bir düzen arayışına girerler. Sümerlerde " Ma ", Mısır'da " Ma'at " ve " Ka " bu kurulmuş düzenleri ifade etmektedir. Daha önce, konumuz dışında kaldığı için ayrıntısına girilmeyen Doğu dinleri de Şamanizm'den türediklerinden benzer kavramlar içerirler. " Mana " da bir düzen ilkesi bulunduğunda, Çinde Tao ortaya çıkar. Kâinattaki düzensizlik, insanların veya yöneticilerin kötü hallerinden ileri gelmektedir. Burada dine ahlaksal kaygılar girmiş olur.

Hayatlar daha önce yapılmış fiillerle izah edildiğinde Veda dinindeki " Karma " ortaya çıkar. Karma ile ahlak, dinin içine girer.

Batı yerleşik düzeninin çok Tanrılı dinlerindeki Tanrıların tümü, düzenlenmiş ve kişileşmiş " mana " dır. Karşımıza ilk olarak Tanrıça çıkar. Bu Toprak Ana dır, Evrensel Ana dır; Çinde, Bengaldeş'de, Akdeniz'de kendisine tapılır. Çeşitli kalıplara girer, ama hep karşımıza çıkar: Hindistan'da Aditi; İran'da Anahita; Sümer'lerde Namma, daha sonra Ki, daha sonra da Ninmah ve çok sonraları İnanna; Babil'de İştar; Anadolu'da Kibele; Filistin'de Astarte'ler; Yunanlıların Gaia'sı, daha sonra Afrodit vesaire, hep odur.

Toplumda, erkekler kadına hâkim olma derecesini yükseldikçe, erkek Tanrılar daha çok önem kazanmaya başladılar. Bunlar Sümer'de Enlil, Hititlerde Teşup, Babil'de Marduk gibi atmosfer veya doğa Tanrılarıdır. Mısır'da, Hindistan'da, Japonya'da, Çin'de İran'da, Babil'de, Yunanistan'da, Roma'da Gök, Güneş ve genelde Işık Tanrılarıdır.

İnsan düşüncesindeki gelişme, Kâinatın bir ve tekliği fikri insanları tek Tanrı fikrine yaklaştırmıştır. Zaten çok Tanrıcılığın içinde, bir Baba Tanrı (Gök ve / veya Işık Tanrısı) ve bir oğul Tanrı, Tüm Tanrılar hiyerarşisinin tepesinde yer alarak, panteonu yönetiyordu. Yani, çok Tanrıcılık içinde Tek Tanrının nüvesi vardı. Hiyerarşik çok Tanrıcılıktan, Tek Tanrıya geçiş hiç de yeni bir kavram getirmiyordu. Sadece, diğer Tanrılar, melekler haline yani tek Tanrının hizmetkârları haline dönüşüp, sıfat değiştiriyorlardı. Çok Tanrıcılıktan, Tek Tanrıcılığa geçiş defalarca gündeme geldi. Mısır'da Akinaton bunu yaptı. Perslerde Zerdüşt, daha önceki Tanrıları Ahura Mazda'dan aşağı rütbede tutunca, Tek Tanrı oluştu. Bazen de, toplum kendi Tek Tanrısını kabul etti, ama öbür toplumların çok Tanrılarına da karışmadı, Yahudilerde, böyle bir Tek Tanrıcılık oluştu. Tüm bu dinlerin üzerine Hıristiyan Tek Tanrıcılığı gelip oturdu. Yahudi dininin bir kolu olarak ortaya çıkmış, diğer Batı dinlerinden beğenip, öğütebileceklerini seçerek almış, sonunda Batı dünyasının hâkim dini olmuştu. Buraya kadar tarihi takip edenlerin göreceği gibi, tüm dinler insan yapısıdır. Baştan insanlar tarafından düşünülmüş, sonra insanlar tarafından değişen koşullara uydurulmuş ve sonunda da insanlar tarafından yazılmıştır. O, daha önce bahsettiğimiz insanın kendi kölesi olma durumuna uygun bir dönüşüm geçirmiş ve önemli bir üst yapı olarak, insan hayatını

yönetmeye başlamıştır. Bu neden böyledir. İnsanın kendi yarattığı din, nasıl olmuştur da pek çok insanın varlık nedeni haline gelmiştir. Biraz buna değinelim.

Korunma içgüdüsü, insanı, hem tüm hayatı boyunca korur ve hem de insanın ölümle yok olma düşüncesini ret eder. Ölümle yok olma düşüncesi, insanın izdirap çekmesine, bu düşünceye karşı isyan etmesine yol açar. Bu yok oluş düşüncesi nahoş ve aşağılatıcıdır. Dinler, ölümden sonraki yaşamı ileri sürerek, bu kaygıyı yatıştırır.

Hayvanlar âleminde, daha karmaşık varlıklara doğru çıktıkça, " merak " olgusunun ortaya çıktığını görürüz. Çocuklar çoğu şeyi merakları sayesinde yaparlar. İnsan da, bu merak duygusu, en öne çıkmış duygudur. İnsan, pek çok şeyi merak nedeniyle yapar. İşte, din, insanlara, kâinatı ve onun köklerini (doğru olsun veya olmasın) anlatıyor intibağını verir, bu insanların merak duygusunu doyurarak, insanı tatmin eder.

Sevgi, en başta anlattığımız gibi, insan hayatının vaz geçilemez duygularından biridir. Sevgi ne kadar karşılıksız olursa, o kadar insan beynini meşgul eder. Bu nedenle, soyut bir varlığa, varılamaz bir varlığa karşı duyulacak sevgi veya aşk insan için varlık nedeni haline dönebilir. Böyle soyut bir varlığa duyulan aşk, insanı kendi içinden çıkarıp, etrafa açılmaya ve sevgisini haykırmaya başlatır.

Korkunun, başlangıcı ta ilk canlılara uzanan en eski his olduğunu görmüştük. Korku canlının hayatta kalmasını sağlıyordu. Bu kadar eski ve gerekli bir duygunun, insanların, dini kabullenmesinde, önemli bir rol üsleneceği kaçınılmazdır. Hele, şu ana kadar tarih bize, o dönemde yaşayan insanların çok fazla korku çektiğini göstermektedir. Can güvenliği yoktur, gelen öldürür, giden öldürür, hem de neredeyse normal ölüm yoktur, içkence ile acı duya duya ölünür. İşkencenin sınırı yoktur. Çocuklar ailelerinden koparılıp alınırlar, kadınların defalarca ırzına geçilir, aileler vahşi hayvanlara yem yapılırlar, çarmıha gerilinir, kazığa oturtturulur, canlı canlı yakılır, canlı canlı derileri yüzülür, köle olanlar kendini şanslı sayar. Salgın hastalıklar, peş peşe gelir, geride ne varsa alır götürürler. Açlık hiç bitmez, insanlar sadece karınlarını doyurmak için yaşarlar. Mal güvenliği yoktur. Bugün neyin varsa, yarın her şeyin yok olmuş olabilir. Korku, kara bir bulut gibi her yeri sarmıştır, insanlar yaşarken korkunun pençesi içinde ezilirler.

Böylece din, bu dört ilkel eğilimin ulvileşmesi ve sosyalleşmesi ile izah edilir ki bunlar: Korunma içgüdüsü, merak, sevgi ve korkudur. İşte insanlar, kendi yarattıkları dinin bu yanını unutup, bu dört nedenle onun mümini olurlar. Din beşeri bir olaydır. İnsan topluluklarını bir arada tutan önemli bir üst yapıdır. İnsanlık için bazen iyi, bazen kötü etkileri olmuştur. Şaman dininden başlayarak, Hıristiyanlığa gelene kadar, insan düşüncesini sınırlamış, ilk kanunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanat hayatının kökünde de din vardır. Çeşitli toplumlarda, örneğin Mısır'da, Babil'de din, bilimsel araştırılmaların yapılmasına yol açmıştır. Doğaya hâkim olan tek Tanrı düşüncesi, Yahudilik, Hıristiyanlık, bilimin genel kanunlarına uyan bir evren görüşünün doğuşuna yol açmıştır. Ancak, yapısı gereği, müspet ilim dinden gittikçe ayrılmaya başlamıştır. Bu da dinin, bilimin ilerlemesine karşı durmasını getirmiştir.

Din, örneğin Hıristiyan dini, zekâya hitap ederek, kendini bir gerçek gibi, " gerçeğin tam kendisi " gibi ortaya koymuştur. Tanrı üzerinde, dünya üzerinde, insanlık üzerinde gerçek hep ondadır. Bu gerçek sayesinde, entelektüel hayata ve ahlaksal hayata hâkim olma iddiasındadır. İnsanları bunu kabule mecbur eder. İnandırma yolunu kullanır, ama bu tesir etmezse kuvvete başvurmak, zor kullanmak meşru sayılır. Çünkü temelde, yanlış yapma

hürriyeti yoktur. Gerçek, yanlışı kuvvet kullanarak yok etme hakkı da dâhil, bütün haklara sahiptir.

Bu noktada, dinin yapısında müsamahasızlık vardır. Bu müsamahasızlık nedeniyle işlenmiş ve işlenecek cinayetlerin hattı hesabı yoktur. Akıllara hâkim olmak isteyen bütün dini organizasyonlar ve son olarak kilise, güç sahiplerinin yanında yer almıştır, aciz ve yoksulların zararına olarak zengin ve güç sahiplerinin menfaatlerine hizmet etmiştir. Yoksulların zihinlerine sahip olacaksın, ama yoksulluklarının daha da artmasına çalışacaksın. Bu açıdan bakıldığında din, uyuşturucular gibi yoksul toplumları uyuşturmaktadır.

Roma imparatorluğu, parçalanmadan önceki 200 yılda, sanatta, Hıristiyanlığın gelişmesine paralel olarak, dinselleşmeye başlamıştır. Artık, imparatorlukta görülen yaratıcı faaliyetler, gittikçe Hıristiyanlıkla ilgili olmaya başlamıştı. Kilise organize oldukça otoritesi yükseliyor, bu arada, Laik devletin otoritesi de gittikçe zayıflıyordu. Sonunda, Kilise, devlet otoritesine eşit bir güç kazandı. Aslında, kilisenin geldiği yer, politik bir kuvvetin üzerinde idi. Bu da, yaratıcı faaliyetlerin, Hıristiyanlığa yönelmesi sonucunu doğurdu. Felsefe alanında kilise rahipleri klasik filozofların ortaya koydukları temel sorunlara cevap bulmaya çalıştılar. Buldukları cevaplar ise basit ama tamdı. Tanrı tek gerçekti, gerçekleri o açıklıyordu, Tanrının iradesi ise insanlık tarihi idi.

Hıristiyan edebiyatının en önemli eseri, daha önce gördüğümüz, Yeni Ahittir. Daha sonraları Hıristiyanlık destanları, azizlerle ilgili masalımsı hikâyeler, dinsel törenler ve ilahiler Hıristiyan edebiyatına eklenmiştir. Zenginlerin Hıristiyanlığı kabul etmesi ile beraber mozaiklerde, heykelde, mimarlıkta Hıristiyan etkisi kuvvet kazanmaya başladı. Ama bunlar, Hıristiyan dini açısından ikinci derecede sayıldıklarından, tam bir teknik mükemmelliğe ve güzelliğe ulaşamadılar.

Katolik Arius Mücadelesi

Zenon

474 den 491 yılına kadar süren Zenon'un Doğu Roma İmparatorluğu dönemi ayaklanmalar ve dini çelişmelerle geçti. Doğu Roma İmparatoru I. Leon'un kızı Ariadne ile evleninceye (466 ya da 467) değin Tarasikodissa adıyla tanınıyordu. Aspar komutasındaki Germen ordularına karşı oluşturulan bir İsaurya ordusuna komuta etti. 469'da konsüllüğe ve başkomutanlığa atandı. I. Leon'ın ölümü (474) üzerine Zenon'un yedi yaşındaki oğlu II. Leon adıyla tahta çıktı. Kendisini tahta ortak eden oğlunun da aynı yılın sonunda ölmesiyle tek başına İmparator olan Zenon, Afrika'daki Vandallarla kalıcı bir barış sağladı. Ama kısa bir süre sonra en yakın danışmanı İsauryalı İllos ile I. Leon'un eniştesi Basiliskos tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Yandaşıyla birlikte İsaurya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Zenon'u tahtından eden Basiliskos (475 – 476), Doğu Roma eski İmparatoru I. Leon'un karısı Verina'nın kardeşidir. Vandalları Afrika'dan çıkarmakla görevlendirilen büyük bir Roma ordusuna komutan olarak atanmıştı. Komutadaki yetersizliği, Mercurius (bugün Tunus'taki Bon Burnu) açıklarında Vandal kralı Gaiseric karşısında ordunun yenilgiye uğramasına yol açtı. Ama kardeşi Verina araya girerek imparatorun Basiliskos'u bağışlamasını sağladı. Ocak 475'te, Basiliskos yeni imparator Zenon'un Constantinopolis'ten kaçmasıyla sonuçlanan bir darbe gerçekleştirdi ve sonraki 20 ay boyunca tahtı elinde tuttu.

Ortodoks Hıristiyanlık inancına aykırı olarak, monofizit öğretiyi benimsemesi imparatorluğu sırasında hoşnutsuzluklara yol açtı. Bu dönemde Constantinopolis'te çıkan büyük bir yangın, kentin büyük bölümünün yanı sıra birçok Rum sanat yapıtının da yok olmasına neden oldu.

Basiliskos'un dinsel inançlarından dolayı halkın gözünden düşmesinden ve İllos'un taraf değiştirmesinden yararlanan Zenon Ağustos 476'da Constantinopolis'e döndü. Zenon'un Ağustos 476'da kente dönmesi üzerine Basiliskos Kappadokia'ya sürüldü ve orada başı kesilerek idam edildi.

Odoakr 476'da Batı Roma İmparatorluğuna son verdikten sonra gün geçtikçe gücünü arttırıyordu. Doğu Roma ise, Odoakr ile doğrudan mücadele edebilecek halde değildi. Doğu Roma yönetimi politika belirlemeye çalışıyordu. Bu sırada, Ostrogotlar, Theodorich'in yönetiminde Balkanlara yıpratıcı akınlar yapıyorlardı. Yine bu tarihlerde, Roma kaynakları, Karadeniz'in kuzeyindeki boylara " Bulgar " demeye başladılar. Bulgarlar, Ostrogotlara karşı savaştırıldı, ama başarılı sonuçlar alınamadı. Sonunda, Roma, Odoakr'ın başına Ostrogotları bela etmeye karar verdi. Doğu Roma İmparatoru Zenon, Theodorich'in dikkatini İtalya'nın zenginlikleri üzerine çevirdi. Ostrogotlar, İtalya üzerine yürüdüler. Theodorich (Teodorik), Odoakr'ı yendi. Merkezi Roma şehri olan bir Ostrogot krallığı kuruldu. Ostrogotların İtalya'ya yönelmesiyle, Karadeniz kıyılarında Kırım Gotları ve Çerkez Gotları gibi önemsiz Got toplulukları kaldı. Gotlardan boşalan yerleri Slavlar doldurdular.

Bu arada, Doğu Roma İmparatorluğunun en önemli iç meselesi olan dini tartışmalar devam ediyor ve ülkenin bütünlüğünü tehdit ediyordu. Ortodokslar ile Monofizitler arasındaki sert tartışmalar sürüyordu. Zenon Mısır'daki kiliseye bir mektup yolladı. Zenon, 482 yılında Henotikan (birleştirici) adı verdiği bir ferman yayınlayarak iç barışı sağlamaya çalıştı. Ancak, Zenon'un girişimleriyle kısa bir süre yatışma sağlanır gibi olsa da bir süre sonra gerginliğin daha da artmasına sebep oldu. Bu kiliseler arası çatışma 518 yılına kadar sürecekti.

Yönetimde büyük nüfuz kazanmış olan İllos 484'te Anadolu'da bir ayaklanma başlattı. Zenon bu ayaklanmayı ancak 488'de İllos'u yakalatıp idam ettirerek bastırabildi. Aynı dönemde, yukarıda anlatılan, Theoderich önderliğindeki Ostrogot ayaklanmalarıyla uğraşıyordu.

Zenon, İtalya'daki Ostrogot krallığı kurulmadan önce 491 yılında öldü.

Batıda Göçebe Krallar Hakimiyeti

Batı Roma, göçebeler tarafından istila edilirken, İmparatorluk da, onların varlığını yasallaştırmaya çalışıyordu. Göçebelerle " federasyon " sözleşmeleri yaparak, onları yerleştirip, askeri sistemin içine aldılar. Federelerin kendi hukukları ve örgütleri saklı tutuldu. Roma anlaşmayı kralları ile yapmıştı. Roma, kralın adamlarının maddi bakımını sağlıyor, buna karşılık, kral da, Roma'ya halkının hizmetini vaat ediyordu.

Ancak, bu arada Roma ekonomisi tarım ekonomisi olmuş, halkın toprağa ve mesleğe bağlanması gerçekleşmişti. Roma İmparatorluğu da şöyle bir uygulamayı yürürlüğe soktu: Toprak sahipleri topraklarının herhangi birinin üçte birini veya üçte ikisini, göçebe birlik şeflerine terk ettiler. Göçebe birlikleri de kendilerine bırakılan topraklara bu yerleştiler. Toprak sahipleri, hem yerleştirilecek göçebe sayısı çok fazla olmadığından ve hem de senatoryal sınıf, zaten, çoktan beri, göçebe birliklerini kendi garnizonlarına almış olduklarından, durumu yadırgayıp, tepki göstermediler. Roma halkı, şimdi bu birliklerin de bakımını üstlenerek, yeni bir yük yüklenmişti.

Ancak, kısa sürede, bu bölgelerde hakiki iktidar, federe halk tarafından seçilmiş olan göçebe kralının eline geçti. Göçebe krallar da, kısa sürede tüm idareyi denetlemeye başladılar. Bölgeler, göçebe Romalı ayrımı yapmaksızın, tümüyle bu krallıkların hükmü altına girdi. Batı Roma'nın yeni hâkimi olan bu krallar, kendilerini Roma imparatorluğundan kopuk, tamamen bağımsız düşünemiyorlardı. Onlar kendilerini daima imparatorluğun komutanları, Roma sisteminin üyeleri olarak gördüler. İmparatorluk alametleri Doğu Roma'ya, Constantinopolis'e yollandıktan sonra bile bu bağlılık devam etti. Zaten, Odoakr, 476 da alametleri Constantinopolis'e yollamakla, aslında hukuken tekrar imparatorluğu birleştirmişti.

Göçebeler, Akdeniz kıyılarında, yani imparatorluğun sınır bölgelerinden uzaklarda, iktidarın mutlak sahipleriydiler, ama aynı zaman da, küçük bir azınlıktılar. Roma halkından uzakta, küçük guruplar halinde, kendi başlarına yaşıyorlardı. Göçebe şefleri, kısa süre içinde senatoryal sınıfın üyeleri ile ilişki içine girdiler. Aslında göçebe şefleri, Latin aristokrasisinin kabul edemeyeceği kadar incelikten yoksundular. Ama göçebeler, Roma dünyası ile bütünleşmek istiyorlardı. Bunu istiyorlardı ama önemli engel kültür farkından değil dinden geldi. Göçebeler, Hıristiyan olmuşlardı, ancak Ortodoks değil Arius'cuydular.

Başlangıçta, göçebelerin gelmesi ile yıkımlar olmuş, zenginlikler yağmalanmış, rafine seçkinlerin içine kaba, saba insanlar girmişti. Genel kültür düzeyi düşmüş gibi görülüyordu ve imaj bozulmuştu. Kentten kırsal alana kaçış daha da hızlanmıştı. Ama sonra, her şey yeniden

dengelendi. Süreklilik bozulmadı, önemli bir kültür kopuşu olmadı. İstilacılar Roma kültürü içinde kültürel olarak eridiler. Galya'da, Vizigot saraylarında, Afrika'da Vandal kralının sarayında, sanat ve edebiyat olarak, Roma tarzı, tüm hızıyla yaşamaya devam ediyordu. Teodorik, Roma anıtlarını onarıp, tekrar eski ihtişamına kavuşturmaya çalışıyor, Ravenna'da, Doğu Roma üslubunda kiliseler ve binalar yaptırıyordu. Roma doğumlu piskoposlar, aydınlar, kral Teodorik'i " kafaca Romalı " olduğu için övüyorlardı. Sorun, kültürel değildi.

Sorun dinseldi. Arius'cu yani sapık Germenlerle, Ortodoks (Katolik) kentliler arasında çelişki büyüyordu. Göçebelerin kendi kiliseleri, din adamları vardı. Kendi içlerindeki dini birliktelikleri ve Ortodokslarla olan çelişkileri, onlarda bir nevi toplumsal bilinç yaratıyordu. Romalı Hıristiyanlar ise, Ortodoks inanca bağlıydılar. Roma kentini, iman birlikteliklerinin sembolü olarak görüyorlardı. Roma, Katolik piskoposluğun yönetimi altında, Batı Roma imparatorluğu yönetim gücünü kaybettiğinden beri, Batı Roma halkının sözcüsü ve savunucusu olmuştu.

Göçebe azınlık ve tabii kralları, Ortodokslara karşı sertleşmeye başladı. Afrika'da Vandallar, Katolikleri kiliselerden çıkarıp, sürgüne yolladılar. Roma piskoposluğu ise, dinsel nitelikli bir direniş örgütlemeye başladı. Galya'da, Afrika'da, hatta Roma kenti içinde direnişler oluştu. Doğrudan krallara karşı suikastlar ve komplolar düzenleniyordu. Tehdidi gören göçebe krallar, yönetimlerini daha da sertleştirdiler. Mücadele gün be gün sertleşti. Papa I. Johannes, Ostrogotlarca hapsedildi ve hapishanede öldü. Katoliklerin geri çekilmeye hiç niyetleri yoktu. Katolikler, Doğu Roma imparatorluğuna daha bir sempati ile bakmaya başladılar ve Doğu ile sapık düşünce " Arius'culuğa " karşı birleştiler.

Diğer yandan, Got ve Vandal krallıklarından 100 yıl sonra, kuzeyin Şaman ve göçebe kavimleri, tekrar Roma topraklarına girmeye başlamışlardı.

Türk budunun içinden çıktığı göçebeler

Asya bozkırında Hunlar dağıldıktan sonra, ilk büyük örgütlenmeyi Tu-kiu'ler (Göktürkler) başardılar. Göktürklerin ve dolayısı ile Türk Budunun (Tu-kiu, Türük) kökeni hakkındaki bilgilerimizi sadece yazılı Çin kaynaklarından elde edebiliyoruz. Onlar da, Tu-kiu'ların (Göktürklerin) anlattıkları hikâyeleri kaleme aldıklarını söylüyorlar. Ancak, Göktürk tarihini Çinlilerin yazdıklarından öğrenirken, sanki Çin tarihi okunuyormuş gibi bir izlenime kapılındığını tüm araştırmacılar vurguluyorlar. Ne kadar Çinlilerce değiştirilmiş olursa olsun, tek kaynak onlar olduğundan fazla yapılacak bir şey bulunmuyor.

Hunlar zamanında, Çin kaynakları büyük göçebe topluluktan bahsederken, bunlara " Ting-ling " derler. Daha sonra bunlara " Kao-kü " ve en son da " Töles " demeye başlarlar. Bunların konuştukları dil kesin olarak Türkçedir. Ancak, Ting-linglerle Tölesleri irtibatlandırmanın yanlış olduğunu söyleyen tarihçiler de vardır. Çinliler, kendilerine hayvan kürkü ve özellikle sincap kürkü getiren topluluklara " Ting-ling " yani " sincaplı " demişlerdir. Çinliler için " Kao-kü " demek " yüksek tekerlekli araba kullananlar " anlamındadır. Çinlilerin taktığı bu isimler ne bir ırk, ne bir kültür, ne bir devlet gösterir, sadece bu toplulukları Çinlilerin nasıl gördüğünü gösterir. Bu isimler bir sürü farklı klanlara Çinlilerin taktığı adlardır.

Bu arabaların yüksekliği 3 m, genişliği 3,35 m, tekerlek çapı 2,15 m dir. Öküzlerin çektiği bu arabalar yere batmadan, saplanmadan gidebiliyorlardı. Bunların yüzlercesinin bir arada bozkırda gidişindeki müthiş manzarayı tahayyül etmek gerekir. Bir ip gibi düz bir sıra oluşturmuşlar, önde öküzlerin boynuzları uçsuz bucaksız bozkırda uçsuz bucaksız bir çizgi yavaş yavaş ilerliyor. Arabaların içinde, yolda günlük yaşam akıp gitmektedir. Kadınlar yün eğirirler, dikiş dikerler, doğum yaparlar, çocuklar ise bu evlerde otururlar.

Kırgızlar yeşil gözlü, beyaz tenlidir. Hint-Avrupalı kabul edilirler. Kırgızlar, Ting-linglerle (sincaplı) komşudurlar, genel bir görüş olarak, bu iki grubun karıştığı kabul edilir. Ting-linglerin içinde, Çinlilerin Ho-chih veya Wu-chieh dediği Okutlar veya Ogurlar vardır. Hun devleti yıkılınca ve Hunların kendi aralarında büyük kargaşa çıkınca, bunlar yani Sincaplılar ve Kırgızlar ile Ogurlar Batıya kayarlar, Kazakistan'a gelirler. Bir kısım Sincaplı kabileleri ise Çin'in kuzey sınırına yerleşirler. Batı Hunlarının Avrupa içlerine dağılmasından sonra, Kazakistan bozkırdaki bu boylar Hunların yerini alırlar. İçlerinden bazıları, 460 yıllarında, Karadeniz-Kafkasya çevresine yerleşir. Doğu Roma kaynakları bunlara Ogurlar der.

Aslı itibarı ile göçebe bir Türk topluluğu olan To-balar'ın (Tabgaç) Kuzey Çin'de güçlü bir Çin devleti kurdukları anlatılmıştı. To-balar, kurdukları devletin sınırları içindeki ve civarındaki göçebe topluluklara acımasız davranmışlardı. Sincaplılar sık sık isyan etmişler, To-ba İmparatorları, Sincaplıları haydut olarak görüp, mümkün olduğu kadar çoğunu öldürmeye çalışmışlardı. Hunlar ise Sincaplıları (Ting-ling) zor kullanarak toprağa yerleştirmiş ve dağıtmışlardı.

Dördüncü yüzyılda, ortaya Kao-kü (yüksek tekerlekli arabaları olan) kabileler çıktılar. To-ba tarihçilerine göre, Kao-külerin ilk adları Ting-ling (Ti-li) di. Kuzey bölgesinde iken onlara Ch'ih-lo (Töles) denirdi. Çinliler için Kao-kü veya Ting-ling aynı şeydir. Hunlarla akrabadırlar.

Çin kaynakları Kao-külerin yaşamı hakkında da şu bilgileri verirler. " Onlar beğendikleri su kenarında ve otlaklarda dolaşırlar. Elbiseleri deridendir. Tahıl ve şarapları yoktur. Düğünlerde çiğ et yer, kısrak kımızı içerler. Sığır ve koyun gibi hayvanları Juan-Juanlarla aynıdır. Yalnız arabaları yüksek ve tekerlekleri büyüktür. Hayvanlarına mülkiyet belirtisi olan damga vururlar. Böylece hayvanlar yabancılarla karışmazlar. Temiz değildirler. Kadınlar, deri sarılmış koyun kemiklerini saç süsü olarak taşırlar. Ölenler, hayatta olduğu gibi, yayı elinde, kılıcı belinde, mızrağı sol kol mafsalında gömülürler. "

Yüksek tekerlekli arabalı kabileler, Göktürk'ler (Türükler) gibi kurttan türediklerine inanırlar. Gök tanrıya taparlar, ona at kurban ederler. Gök gürlemesinden ve yıldırımdan, Gök tanrının kızdığını sanarak, korkarlar. Gök gürleyince, bağırarak havaya ok atarlar. Sonra, o yeri bırakıp giderler. Bir yıl sonra, oraya tekrar gelerek, Gök tanrıya bir koyun kurban ederler. Kadın bir Şaman Gök tanrıyı yatıştırmaya çalışır. Erkekler, ata binerek, Gök'ün gürlediği, yıldırımın düştüğü yerin etrafında dönerler. Törenler sırasında kadın erkek herkes bulunur. Şarkılar söylenir, danslar edilir, müzik aletleri çalınır.

To-ba Çin devletinin güçlendiği dönemde, Çin kaynakları " Yüksek tekerlekli arabalara binen " kabilelerden bahsetmeye başlamışlardı. O sırada, bozkırın en güçlü kabileleri Uar-Hunlar veya Juan-Juanlardır. Uar- Hun'lar gevşek bir konfederatif siyasi yapılanma içindedirler. Uar'ların Moğol olduğu genel kabul görür. Uar'lar ile Hun boyları birleşmiş, onlara " yüksek tekerlekli arabaları olan " kabileler katılmışlardır. Çinliler, Uar-Hun'lara " Juan-Juan " derler. Juan-Juan " Durmadan kıpırdayan küçük, çirkin böcekler " anlamına gelir. Çinliler Uar-Hun'ları böyle görmektedirler ve hakaret etmeye çalışmaktadırlar. Uar-Hun'lar ise kendilerine " erguvan " anlamına geldiği sanılan bir ad vermişlerdir.

To-ba'larla sürekli savaş durumu yaşayan Juan-Juan'ların bir kısmı, 350 yıllarında Batıya giderler. Bu Uar-Hun'lar, Kazak bozkırındaki Hunları yerlerinden çıkarıp, Avrupa'ya doğru göçmek zorunda bırakırlar. Bu Uar-Hun'lar, Hunları takip etmezler. Afganistan'a doğru döner, Toharistan'a yerleşirler.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Hint-Avrupalı, yeşil gözlü Yüe-çi'ler, Kuzey Çin'den, Hunların baskısı sonucu ayrılarak, Toharistan'a gelmişlerdi. Yüe-çi'ler burada, İskender tarafından kurulan Grek egemenliğine son vermiş, Kuşan hâkimiyetini kurmuşlardı. Kuşan'lar Greko-Budist bir kültür benimsemişlerdi. 367 yılında, Kuşan ailesinin hâkimiyeti, İran kökenli Kidarita ailesine geçmişti. Buraya gelen Uar-Hun'lar, hâkimiyeti ele geçirerek, Kidarita'ları Batıya doğru ittiler. Uar-Hun'lar içinden " Heftal " veya " Ak Hun " diye adlandırılan bir aile daha önce buraya gelmiş olan boylarla da ittifaklar kurarak, Afganistan'dan Semerkant ve Çu nehrine kadar olan topraklarda egemenlik kurdu. Heftalitler batıya gelmeden önce Altay dağlarında yaşıyorlardı ve Uar-Hun'ların (Juan-Juan, Avar) unagan-bogol kabilelerinden biriydi.

Çin kaynakları Heftalitler (Ak Hunlar) için, Hua-gou derler. Daha sonraları, bunlara Ye-Da demeye başlamışlardır. Çin kaynakları Heftalitler için şu bilgileri verirler.
" İyi binici ve nişancıdırlar. Başlarında ağaçtan yontulmuş, altın süslü sığır boynuzu taşırlar. Anne ve babaları ölünce bir kulaklarını keserler. Adetleri hemen hemen Türklerinkine benzer.

Kardeşlerin ortak bir karıları vardır. Kardeşler kadınla sırayla yatarlar. Doğan çocuk, büyük kardeşe aittir. Hiç kardeşi olmayan bir adamın karısı, başında bir boynuz taşır. Kadınlar başlarına, kardeş koca sayısı kadar boynuz taşırlar. Zenginler taş yığılı mezarlara, fakirler toprağa gömülürler."

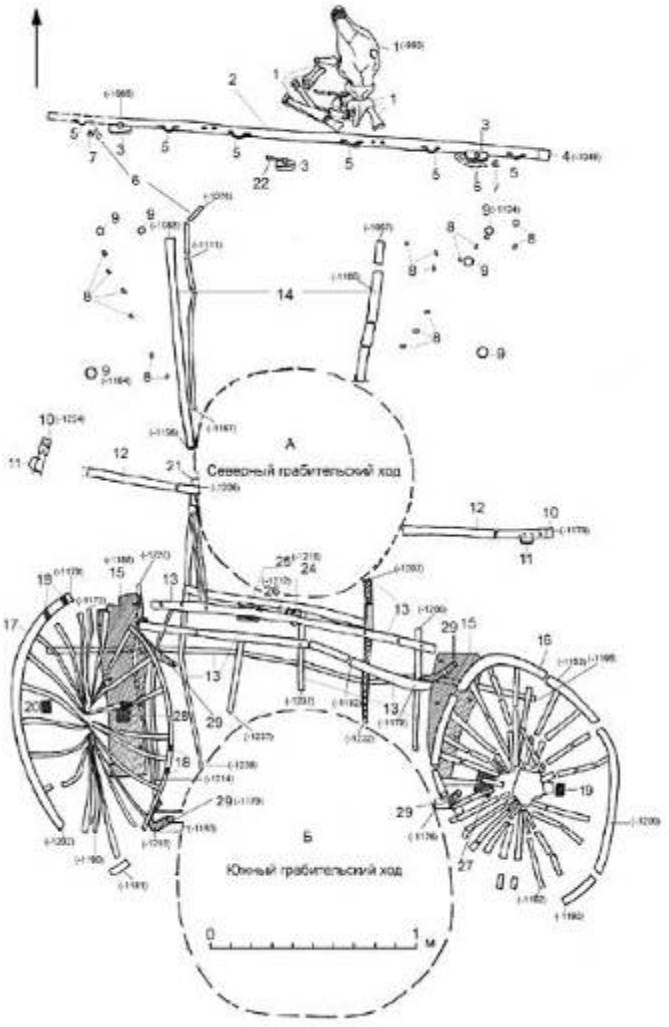
Kuşan, Maitreya

Afganistan'dan İran ve Orta Asya'ya kadar genişlemiş bir devlet kurmalarına rağmen, Ak Hunlar (Heftalitler), göçebe yaşamı terk etmezler. Hükümdarları, yün halılarla kaplı, çok büyük bir çadırda yaşar, altın işlemeli ipek elbiseler giyer. Altın bir tahtta oturur. Hatunu da yerlere kadar uzanan ipek elbiseler giyer, başında bir boynuz taşır. Heftalitler kendi göçebe yaşam tarzlarına sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Su ve otlak peşinde dolaşır, yazları serin, kışları ise ılıman yerlere giderlerdi.

Juan-Juan başbuğu Şe-lun, 394 yılında Tou-tai Kohan (Yöneten ve Büyüten kağan) unvanını alır. To-ba, Juan-Juanları yok etmeye çalışır. Juan-Juanlar defalarca parçalanır, dağılır, tekrar toparlanırlar. Zaman, zaman zayıflar, zaman, zaman kuvvetlenirler. Bu sırada, Yüksek tekerlekli arabalı kabileler, Çin'in kuzeyinden Çu ve Seyhun bölgesine kadar ki geniş bir bölgede, dağınık bir halde dolaşıyorlardı. Yüksek tekerlekli arabalı kabileler bir yandan To-ba, diğer yandan Ak Hun baskısı altındaydılar. Bölgenin içinden ise, Juan-Juanların baskısı vardı. Dokuz Oğuzların ve Uygurların atası olan yüksek tekerlekli arabalı boylar, bu baskıların altında zaman zaman eziliyor, zaman zaman unagan-bogol oluyorlardı.

Daha önce defalarca anlatıldığı gibi, bozkırda eski boyların dağılması, yeni boyların ortaya çıkması doğaldır. Nitekim To-ba ordusu Kao-külere (yüksek tekerlekli arabalılara) saldırır, onları yener ve dağıtır. Ancak, Kao-küler çok vahşi olduklarından onları yönetimleri altına almak istemezler. Boylar arasındaki dayanışma, Çinlilerce çok tehlikeli bulunmaktadır. Aynı atadan inmeyi, yani kan bağı dayanışmasını yok etmek gerekir. Böylece, Çinliler " yüksek

tekerlekli arabalıları " doğrudan yönetmek yerine, dağılmış oymakları tekrar teşkil etmeyi tercih ederler. Böylece yüksek tekerlekli arabalı kabileler arasında daha önce görülmeyen bir boy " Yüan-ho " boyu ortaya çıkar. Yüan-holar Uygurların atasıdır.

Hun arabaları

Şimdi Göktürkler ortaya çıkarken, Orta Asya, To-ba (Çin) orduları ile Ak-Hunlarla, Yüksek tekerlekli arabalı boylarla, Juan-Juanlarla, kaynıyordu. Sürekli savaşlar, bir yenen bir yenilenler, Çin ordusuna katılan sonra isyan eden sonra tekrar katılanlar, dağılan sonra yeni ama farklı ailelerin birleşmesi ile toparlananlar, unagan-bogol olanlar, isyan edip efendisini unagan-bogol yapanlar, bitmeyen bir savaş ve kargaşa ortamı Orta Asya'yı cehenneme çevirmişti.

Heftalitler M.S. 500

Göktürk kuruluş efsaneleri

Çin yazılarında çeşitli Göktürk kuruluş efsaneleri bulunuyor. Bunlardan birine göre, Türk Budun (Tu-kiu, Türük), eski Hunlardan inen bir koldur. Aşina ailesi soyundandır. Türk Budun, bir gün, Çin Lin devleti tarafından ağır bir yenilgiye uğratılır. Sadece 10 yaşında bir çocuk sağ kalır. Lin askerleri, yaşı ufak diye bu çocuğu öldürmezler ancak bacaklarını kesip, bataklığa atarlar. Dişi bir kurt çıka gelir, çocuğu et ile besleyerek büyütür. Çocuk büyüyünce, dişi kurt, ondan gebe kalır. Bir kişinin sağ bırakıldığını öğrenen Lin prensi, geride sağ kimse kalmasın diye, çocuğu öldürmek için askerlerini yollar. Dişi Kurt kaçarak, Kao-ch'ang'ın (Turfan) kuzeyindeki bir dağa sığınır. Dağda, içinde ot ve bitki ile kaplı büyük bir ova bulunan, derin bir mağara vardır. Dişi kurt, bu mağarada 10 erkek çocuk doğurur. Çocuklar büyüyüp, dışardan kızlarla evlenirler. Her kadından bir soy türer. Göktürk Kağanlarının soyu olan Aşina (Asena, A-se-na) soyu, bu on soydan biridir. Birkaç kuşak sonra, bütün aileler birlikte mağaradan çıkarlar. Juan-Juan'lara bağımlı olarak, Altay dağı eteklerine yerleşirler. Juan-Juan'ların hizmetinde demir işçiliği yaparlar. Bu Ergenekon Efsanesidir. Ergenekon efsanesi kökeni itibarı ile bir Türk efsanesi değil bir Moğol efsanesidir. Ergenekon destanının Türkler tarafından çok beğenilerek veya sözlü anlatımda her iki tarafta da anlatıldığından, alındığı ve Türklere adapte edildiği bellidir. Zaten Bozkırda kültür gibi, din gibi efsaneler de ortaktırlar.

Başka bir Çin kaynağı farklı bir Türk efsanesi anlatır. Türkler (Tu-kiu, Türük) bir kuzey kabilesidir. Hunların oturdukları yerin kuzeyindeki " Sou " (So) da bulunmaktadırlar. Başkanlarının 17 kardeşi vardır ve bunlardan biri kurttan türemiş olan İ-chih Ni-ssu-tu'dur. İ-chih Ni-ssu-tu olağan üstü yeteneklere sahiptir. Rüzgâr estirebilir, yağmur yağdırabilir. İki karısından biri yaz tanrısının, diğeri kış tanrısının kızlarıdır. Karılarından biri dört çocuk doğurur. Birinci çocuk, beyaz leylek olup uçar. İkincinin adı Ch'ı-ku (Kırgız) olur. Üçüncü çocuk nehir kenarına, dördüncü çocuk dağa yerleşir. Dağa yerleşen kardeşlerin en büyüğüdür. Dağda uzaktan akraba bir kabile vardır. Bu kabile ateşi kullanmayı bilmediği için çok zor koşullarda yaşamaktadır. Büyük kardeş, ateşi yakıp onları ısıtır ve besler. Bunun üzerine, kabile büyük kardeşi kendine şef seçer ve kendine de Türk (T'u-chueh veya T'u-küe) adını koyar. Şeflerinin adı Na Tu-liu olur. Na Tu-liu'nun on karısı vardır. Bu kadınların doğurduğu erkek çocuklar adlarını ana soylarından alırlar. Bunlardan Aşina (Asena, A-se-na) ailesi, Na Tu-liu'nun küçük karısının soyudur. Na Tu-liu ölünce, on kadından doğan erkek çocuklar içlerinden birini şef seçmek için toplanırlar. Büyük bir ağacın yanına giderler. En yükseğe sıçrayacak olanın, şef olmasında anlaşırlar. Aşina'nın oğlu en gençleridir, en yükseğe o sıçrayarak şef olur. Adına A-Hien Şad denir.

Bu mit, hemen dikkati çekeceği gibi Etrüsklerin Roma'nın kuruluş efsanesi benzeri bir efsanedir. Su ve Kurt aziz tutulmuştur. Türklerde suyun ne kadar önemli olduğu defalarca anlatılmıştı. Oğlan su kenarına yani hayatın kenarına bırakılır. Kurt ise bundan sonra kurulacak tüm imparatorluklarda çok önemli bir simge olacaktır. Kurt koruyucudur, yol göstericidir. Bu kurt teması M.Ö. II. Yüzyılda İli vadisine ve Isık Göle yerleşen, mavi gözlü, kızıl saçlı Hint-Avrupa kökenli Vu-suenlerde de vardır ve varlığını sürdürecektir.

Bozkırda efsaneler önemlidir. Şaman dininin gereği, bu efsanelerde vurgulanır. Efsaneler olmadan, belli bir saygıyı oluşturmak neredeyse imkânsızdır. Göktürk siyasal birliğini kuran aile Aşina ailesidir. Bu aile göksel yani Tanrısal bir Kurttan türemiştir. Göksel Kurttan türemiş olmak, Aşina soyuna göksellik verir ve diğer soylara hükmetme yetkisi verir. Çin kaynaklarına göre, Aşina soyunun kurttan türediği mağaraya " ecdat mağarası " denir. Her yıl o mağarada kurbanlar sunulur. Göksel Kurt, Aşina soyunun atası, koruyucusu ve tanrısıdır.

Aşina soyunun Hun hükümdarı Motun'un (Mete) içinden çıktığı T'u-ko (Tu-ku) ailesinden inmiş olabileceği de düşünülür. Çin kaynakları, Aşina soyunu Hunlardan inmiş sayar. Çin kaynaklarına göre, Türkler, P'ing-liang bölgesindeki Hunların arasındadır. To-ba İmparatoru T'a-o, bu bölgedeki Hunları kırıma uğratır. Aşina soyu 500 çadırlık bir toplulukla Juan-Juan'lara sığınır. Türk Budun Altaylarda Juan-Juan'lar hesabına demircilik yapmaya başlarlar. Altay dağlarının zirvelerinden biri miğfere benzediğinden, onlara miğfer anlamına gelen Türk adı verilir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Türk adı " kuvvetli " anlamına da geldiği için ad olarak alınmış olabilir. Türükler kendilerine " kuvvetli " " güçlü " adını alırken yerden göğe haklıydılar. Sibirya ormanları acımasızdı, koşulları çetindi ancak ayakta özel hasletleri olabilenler kalabilirdi. Ama Sibirya ormanlarından çıkarak geldikleri ülke (Moğolistan bozkırı) ondan daha az çetin, acımasız ve korkunç değildi. Burası 1200 ile 1400 m yüksekliğinde bir yaylaydı. Altay dağları 4600 m yüksekliğe varıyordu. Ötüken'in bulunduğu Hangay dağları 4000 metreyi geçiyordu. Bölge çok az yağış alıyordu. Cungarya'da, Gobi çölünde yıllık ortalama yağış 100 mm den az oluyordu. Kışın sıcaklık zaman zaman -50 derece santigradın altına düşüyordu. Her şey donup, ip ince beyaz bir örtünün altında kayboluyordu. Yazın zaman zaman inanılmaz sıcaklar oluyordu. Fırtınalar, ülkenin vazgeçilmezleriydi ve önlerine gelen her şeyi silip süpürür, kuma gömerlerdi.

Ama daha önce de dediğimiz gibi Türükler bozkırda yalnız değillerdi. Türükler ufak bir topluluk olarak Altay dağlarının eteklerinde yaşarken, bozkır benzer topluluklarla doluydu.

Gupta İmparatorluğu

Ajanta mağara resim örneği

M.S. 350 yıllarında, batıya gelen Juan-Juan'lar (Uar-Hun'lar), daha sonra Tohoristan'ı ele geçirip, Sasaniler ile savaşmaya başlamışlardı. Dokuz yıl süren savaşlardan sonra, Sasaniler, Uar-Hun'lar la anlaşmaktan başka çare bulamadılar. Fakat 427 yılından itibaren, Uar-Hun istilası tekrar başladı. Uar-Hun'ların başında Heftalit (Eftalit) ailesi vardı. Sasani kralı Bahram Gur (420–438), bir süre istilayı durdurdu. Ama sonunda Heftalitler (Uar-Hun'lar, Eftalitler), İran'ın büyük bir bölümünü işgal ettiler. Bundan sonra Hindistan'ı gözlerine kestiren Heftalitler, Sasanilerle anlaşma yaparak, tüm güçlerini Hindistan için harcamaya başladılar. Hindistan'a Heftalit akınları 455 yılında başladı.

Heftalitler (Uar-Hunların Akhun kolu), Hindistan'ı ele geçirmek için Gupta İmparatorluğuna saldırmıştı. Gupta imparatoru II ci Çandragupta 413 yılında ölünce yerine I ci Kamaragupta (413–455) geçti. Ondan sonra da Skandagupta (455–467) hükümdar oldu. Bu hükümdarların esas uğraşı Heftalit saldırılarını durdurmak olmuştur. Heftalit saldırıları durdurulmuş, Hindistan'ın yağmalanması engellenmişti. Ama Gupta İmparatorluğu da iyice sarsılmıştı. Skandagupta ölünce Gupta imparatorluğunda iç problemler başladı, 470 yılından sonra da Heftalitlerin yıkım ve talanı geldi.

Heftalit işgali Hintlilerin belleklerinde korkunç ve kalıcı hatıralar işletmiştir. Örneğin, Çinli gezgin Hiuan-Tsang'a göre Kandahar nüfusunun üçte birinin boğazı kesilmiştir. Budistler bulundukları her yerden kovalanmış, tapınakları sistematik bir tarzda yıkılmıştır. 470 yılına gelindiğinde Heftalitler Kuzey Hindistan'ın bir bölümünü işgalleri altına almışlardı. Ayrıca Heftalitler 484 yılında, Sasanileri ağır bir yenilgiye uğratılarak, haraca bağlandı. Nasıl Doğu Roma'nın başı Batıda göçebelerle belada ise, Sasanilerin başı da Doğuda göçebelerle beladaydı. Bu dönemde Roma ve Sasaniler birbiri ile uğraşamıyorlardı.

Hindistan'da Eftalitlerin yaptığı mezalimi incelemek gereklidir. Bilindiği gibi bütün göçebelerde ve özellikle Türkler de (Türkler gibi Moğollarda da) din konusunda herhangi bir hoşgörüsüzlük yoktur. Hindistan'da yaşanan olayların benzerleri Orta Asya'da ve Çin'de hiç yaşanmamıştır. Bazı tarihçiler bunu şöyle yorumlarlar: " Orta Asya'da istila edilen halklar istila edenlere katılırlar, hâlbuki Hindistan'da Hintliler işgalcilere ciddi bir şekilde karşı koymuşlardır. Direnci kırmak için katliamlara başvurulmuştur. "

Yapılan savaşların ekonomik yükünü kaldıramayan Gupta, 475 yılından sonra parçalanmaya başladı. Ortaya birbirinden bağımsız Gupta krallıkları çıktı.

Guptalar fazla merkeziyetçi olmayan bir yönetim göstermişlerdi. Parçalanmadan sonra, askeri kumandanlar yerel kralar oldular. Bu da İmparatora doğrudan bağlı olan bölgelerin sayısını azalttı. Ama İmparatorluk yerel krallardan vergi almaya devam ediyordu.

Gupta İmparatorluğunda devletin kendine ait geniş toprakları ve tekelleri vardı. Buraların gelirleri hazineye giderdi. Ekilmemiş topraklar devletin kabul edilirdi. Bu toprakların kişilere devri yasaklanmıştı. Mirasçısı olmayan mallar devlete kalırdı. Bunun tek istisnası Brahmanlara ait mallardı. Devlete ait olamayan topraklardan da vergi alınırdı. Devletin dokuma tezgâhları, altın ve gümüş atölyeleri, madenleri ve oyun salonları bulunuyordu.

Vergi sadece kişi topraklarından değil, tüccar ve zanaatçılardan da alınıyordu. Vergi dışı kalanlar sadece Brahmanlar ve Kışatriyalardı. Vergi kaçaklarına karşı uygulanan müeyyidelerin çok sert olduğu söylenemez. Bu aslında yumuşak Gupta yönetiminin bir uzantısıdır.

Roma, Güney Doğu Asya devletleri ve Çin ile ticaret yapıyordu. Bu ticari faaliyetler sonucu ülkeye altın ve gümüş akıyordu. Uluslararası ticaret geliştikçe, Hintliler Güney Doğu Asya ülkelerine yerleşmeye başladılar. Hint kültürü, Burma, Malaya, Kamboçya ve Endonezya'ya yayıldı. Bu dönemde gelişen Güney Asya devletleri Hint etkisi altındadırlar. Güney Doğu Asya ülkelerinde Mahâbhârata, Râmâyana, dinsel düşünce, dinsel ayinler, siyasi kurumlar ve hukuk kurumları Hindistan örneği gibi gelişti.

Gupta imparatorluğu döneminde, Hindistan'da kastlar devam etti. Brahmanlar kastlar arasındaki sınırları daha da kuvvetlendirmeye çalıştılar. Ama Hindistan'da önemli bir servet birikimi vardı. Zenginleşen aşağı kast mensupları yukarı çıkmak istiyorlardı. Bu istek kastlar arası evlilikler yoluyla aşılmaya çalışıldı. O dönemde, servet en etkili sosyal ölçü olmuştu. Pratikteki bu dalgalanma, kastların sert düzenini sarsmıştı. Guptalar, fermanlar yayınlayarak düzeni tekrar eski yoluna sokmaya çalıştılar.

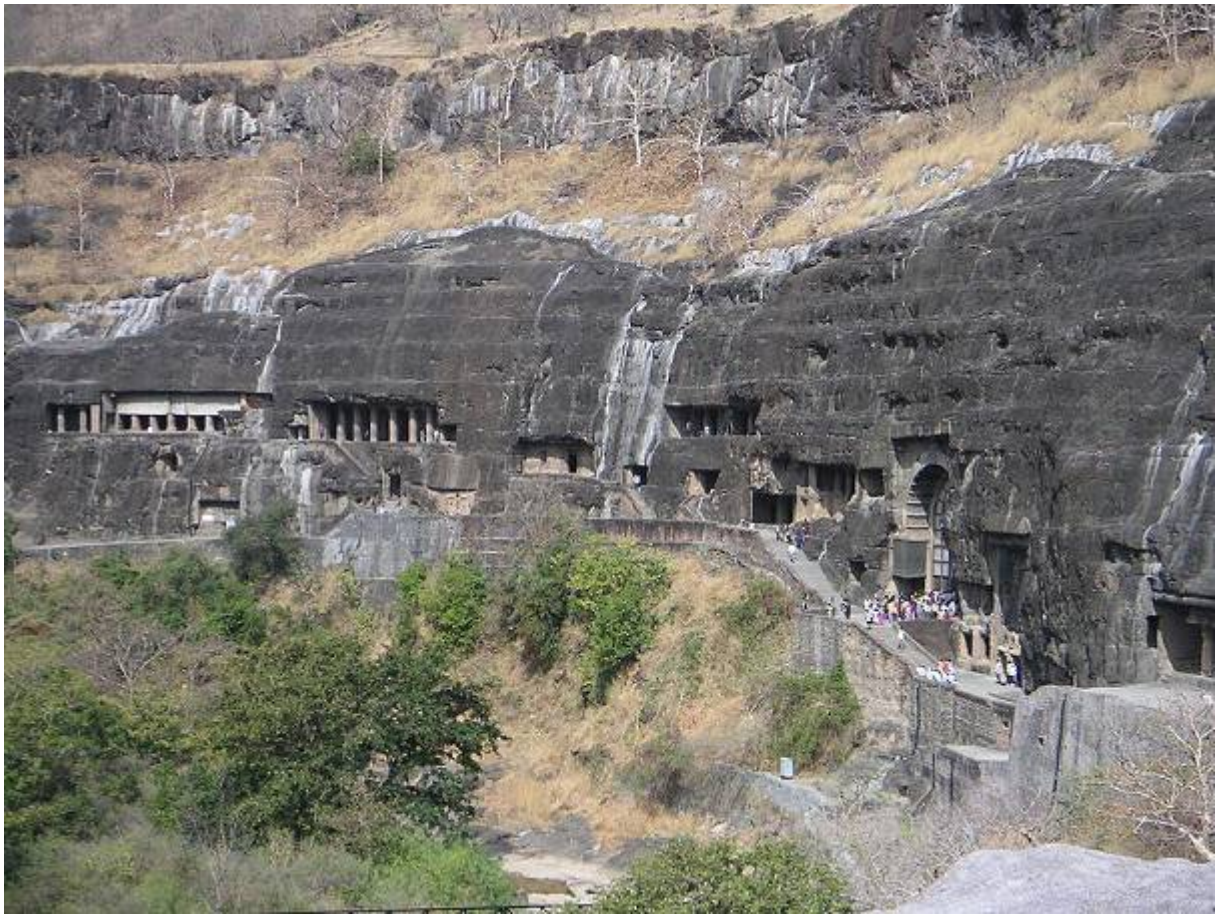
Gupta dönemi Hindistan'da yumuşak, insanların kendi içlerinde barış ve oldukça özgür yaşadıkları bir dönemdir. Bu ortam, felsefenin gelişmesi için çok uygun bir ortam oluşturdu. Bütün felsefi akımlar iyice olgunlaşıp, kusursuza yakın bir yapıya kavuştular. Bu akımların

Purva Mimasa, Vadenda, Nyaya, Vaiseşika, Samkhya ve Yoga gibi geleneksel olanlarının yanına Budizm, Materyalizm gibi yenileri eklendi. Yoga ve Vadendadan temellenen Hinduizm (Brahma dini) gelişti. Puranalar bu günkü şekillerine iyice yaklaştılar. Budizm geliştikçe, ona paralel manastırlar da gelişmeye başladı. Budist keşişler hükümdarlarca korunuyorlardı. Manastırlara ise artık dışarıdan öğrenciler de geliyordu.

Gupta İmparatorluğu eğitime önemli bir yer vermiştir. Büyük okullar açıldı. Bu okullarda felsefe, kutsal metinler, gramer, müzik, tiyatro, dans ve resim öğretildi.

Gupta döneminde sanatçılar Grek ve Kuşan sanatını özümseyerek Hindistan'a özgü bir sanatı meydana getirmişlerdir. Hintliler, eskiden beri, görsel sanatlarda, heykel ve fresklerde olağan üstü eserler vermişlerdi. Ajanta'da kayalara oyulmuş tapınakta M.Ö. II ci yüzyıldan M.S. VII ci yüzyıla kadar duvar resimleri vardır. Bu resimler Hint resimlerinin en güzel örneklerindendir.

Hindistan'da hacıların kutsal yerleri ziyareti de Gupta döneminde gelişmiştir.

Ajanta mağaraları

Hindularda Büyü

Aharta Veda'nın " Gizli İşler " kitabı oldukça gizemli bilgilerle doludur. Hindu geleneğinde büyücülük saygın bir uğraştır. Vedaları derleyenler kullananın amacına göre alınacak sonucun iyi veya kötü olabileceğini bilirler. Zaten İyi ve Kötü ayırımı Atharva Veda'da sorgulanan başlıca konulardandır. Milyonlarca Hindu, Brahman rahiplerinin sözlü kültürle aktarılan ve yalnız arınma ve bağlılık ayinlerinde kullanılan Atharva Veda büyülerinin gücüne yürekten inanır ve asla sorgulamazlar. Onlara göre asıl adı Brahma Veda (Brahmanların Kitabı) diğer üç Veda'dan daha az değerli olsa da belki halk için daha anlaşılır olduğundan ve pratik uygulamaları nedeniyle daha popülerdir. Bu kitap Dördüncü Veda olarak da bilinir.

Diğer büyü sistemlerinde olduğu gibi Atharva Veda da bitkilerin sağaltıcı ve doğaüstü özellikleri olduğunu kabul eder. Hangi bitkinin hangi gizemi çözeceği bilinse de bu bitkilerin toplanmasından, kullanılmasına, arındırılması için yapılacak dua ve törenlere dikkat edilmemesi halinde bir sonuç alınamaz. Hindu Büyücüler sağaltma işleminde dikkatli ve kurallara uygun davranırlar, yani büyülü otlar vb. ile duayı belli bir ritüel eşliğinde kullanırlar. Büyücü hastalıklar zehirlenmeler gibi illetlerle boğuşurken kötü ruhları simgeleyen cin diyebileceğimiz şeylerle de savaşmak zorundadır. Çünkü bu güçler büyücünün ak büyüsünü bozmak için ellerinden geleni yaparlar. Kötü niyetli ruhların bu etkisinden korunmak için her derde deva cinsinden tılsımlar oldukça yararlıdır. Kutsanmış Gangida ağacından yapılmış bir tılsım bulundurmak genellikle işe yarar. Su, arpa, pirinç, dua ve tılsımların gücünü arttırıcıdır. Hindular bir dertleri için genelde ulaşabildikleri tüm tılsım ve büyüleri ve Tanrıları kullanmayı tercih ederlerdi.

Mazdek

Heftalitler (Eftalitler), İran'ın içlerine girince, Sasanilerde bir iç isyan için ortam oluştu. Sasanilerin egemen sınıflarıyla halkları arasında aşırı bir eşitsizlik vardı. Kimileri çok zengin, kimileri çok fakirdi. Bu eşitsiz ortamda, yeni bir din, bir protesto dini olarak ortaya çıkmıştı. V ci yüzyılın sonlarında İran topraklarında ortaya çıkan bu din " Mazdek " dinidir. Mazdekçiliğin yola çıkışı, Maniciliğe benzemektedir. Mazdek dini malların ortak olması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu ortaklığa kadınlar da giriyorlardı. Kadınların, ortaklık anlayışına sokulması, aslında, aristokrat ve zenginlerin haremlerine kapatılan kadınların kurtuluşuna dönük bir tepkiydi. Bu nedenle, kadınların ortaklığa sokulmuş olmasını, ahlaksız bir anlayışın varlığına yormamak gerekir.

Mazdek dininde öldürmek, birine acı ve zarar vermek yasaktır. Öldürme fiili gerektiğinden hayvan eti yenmez. Kıskançlık, kin ve çatışma insanın kurtuluşu için engel kabul edilir. Mazdek dinine göre kıskançlığın, kinin ve çatışmaların temelinde insanlar arasındaki eşitsizlik vardır. Bu nedenle eşitsizlikler kaldırılmalıdır. Tanrı, bütün insanlar eşit pay alsınlar diye, yeryüzüne geçim araçları koymuştur. Ama şiddet kullananlar, paylaşımı bozmuşlar ve eşitsizliği ortaya getirmişlerdir. Herkes kardeşi aleyhine kendi arzularını karşılamaktadır. Oysa hiç kimse zenginlikte olsun, kadın da olsun diğerinden daha fazla hakka sahip değildir. Şu halde zenginden alıp, fakire vererek eşitlik sağlanmalıdır. Nasıl su, ateş ve otlaklar ortaksa, böyle mal ve kadınlar ortak olmalıdır.

Mazdek dini ortaya çıktığında, Sasani devletinde egemen devlet dini Zerdüşt-Mazda diniydi. Mazdek dininin egemen sınıfların çıkarına ters düştüğü açıktır. Egemen sınıflar ve Zerdüşt rahipleri mazdek dinini çıkışından itibaren bastırmaya çalışmışlardır. Zerdüşt rahipleri Mazdeklere " zındık " dediler. Daha sonra bu tabir Sünniler tarafından Aleviler için kullanacaktır.

Mazdek dinine göre, Krallar kralı olan " Mutlak Tanrı " Aydınlığı, Işığı yaratmıştır. Aydınlık, bilgiyi, duyguyu, düzenli olayları ve özgür iradeyi temsil eder. Yani Işık varsa Aydınlık, Aydınlık varsa bunlar vardır. Tanrı'nın karşıtı Şeytan'dır. Şeytan karanlığı yaratmıştır. Karanlık, bilgisizlik, körlük ve rastlantısal olaylardır. Krallar kralı en üst katta oturur. Önünde dört kuvveti vardır: Yargılama (Tamyiz), Anlayış (Fahm), Koruma (hıfz), Sevinç (sürur). Tanrı, Yargılama gücünü başyargıça (Mobada mobad) vermiştir. Anlayış gücü " Herbat " a verilmiştir. Başkumandan (Serpahhad) saklama koruma gücüne sahiptir. " Ramişgar " sevinç ve eğlence ustasıdır.

Bu dört gücün sahipleri, 12 ruhsal gücün çevirdiği dairenin içindeki 7 vezirle dünyayı yönetirler. Dörtler, yediler ve on ikiler bir kişide toplandığı takdirde o kişi Tanrısallaşır ve artık dinsel görevlere bağlı kalmaz. Krallar kralı, Mutlak Varlık krallığını sürdürme gücünü adının harflerinin (İsm-i Azam) gücünden alır. Bu harflerden bazı anlamlar çıkartacak hale gelenler büyük sırrı (al-sırr al-akbar) keşfetmiş olurlar.

İleride, Müslüman dini ortaya çıktığında Mazdek dininin büyük etkisi görülecektir. Müslümanlık ileride işlenecek olmasına rağmen, burada dörtlerden dört büyük meleği, yedilerden İsmailileri, on ikilerden İmamileri ve tümünden Batınileri hatırlayalım.

Mazdekler, servet ve kadında eşitlik isteyerek, isyan ettiler. Başlangıçta Şah Kavaz, Mazdek hareketini destekledi. Ama böyle yapınca da, büyük arazi sahiplerini ve rahipleri karşısına aldı. Bunlar, yani asiller ve rahipler, 496 yılında Şahı devirdiler. O da Ak Hunlara (Heftalitlere) sığındı. Burada fikir değiştirerek, Mazdek hareketinin karşısına dikildi. Ak Hunlardan aldığı askeri destekle, 498 ve 499 yıllarında Mazdek hareketini ezdi.

Mistizm Gelişiyor

Mistizmin tek Tanrılı dinlere girişinden, daha önce, bahsedilmişti. Yahudilerin " Taht mistizmi " , beşinci yüzyıl metinlerinde, devam etmekteydi. Bu metinler içinde en garip ve tartışmalı öyküler " Şiur Koma " (Yüksekliğin Boyutu) da yer alıyordu. Bu metinlerde, Hezekiel'in tahtında gördüğü varlık tanımlanmaya çalışılıyordu. Şiur Koma, bu varlığa " Yozrenu " (Yaratıcı) der ve bu varlığın her uzvunun ölçülerini vermeye başlar. Bu ölçülendirmede birim fersahtır. Bir fersah 180 milyar parmağa eşittir, bir parmak da dünyanın iki ucu arasındaki mesafedir. Sonuçta, büyüklükler karışır, tasavvur edilmekten çıkar ve hatta kişi büyüklük üzerinde düşünmekten bile vaz geçer. Böylece Tanrı ölçülemez ve tasavvur edilemez olur. Bir büyülenme ve huşu duygusu söz konusudur.

Şiur, daha sonra görüleceği gibi, bütün tek Tanrılı dinlerin mistizminde ortak olan Tanrı hakkındaki iki ifade tarzını ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi sembolik olmaktır. İkincisi ise, Tanrı'nın ağıza alınamaz olmasıdır. Yahudi mistikler, mistik seyahatlerinde, taht üzerinde oturur gördükleri Tanrı'yı, Şiur tanımlamıştır. Bu Tanrı'da şefkat, sevgi gibi hisler yani kişisel şeyler yoktur. Tanrı'yı gören mistikler, gördüklerinden çok etkilenirler, ama bunu ifade edemezler.

Beşinci yüzyıl Yahudi mistik metinlerinin en ünlülerinden biri de " Sefer Yezirab " (Yaradılış Kitabı) dır. Buna göre, Tanrı dünyayı, söz söyleyerek, kitap yazarmış gibi yaratmıştır. Ama söylediği sözler, sözlük anlamını taşımazlar. Dünyanın yaradılışı açık seçik olmayan tarzda söylenmiştir. İbrani alfabesinin her harfinin bir rakam değeri vardır. Böylece, sözcüğün zihin değerinin dışına çıkılmıştır. Sözün bilinen anlamı gerçeği belirtmez olmuştur. Buradan çıkan bir diğer sonuç da Tanrı'nın bilinen hiçbir şeye benzemediğidir.

Şamanların, Budistlerin, Yahudi taht mistiklerinin, Augustinus'un ve diğer tüm mistiklerin deneyimleri kendi kültürel koşullandırılmalarına bağlıdır. Mistiklerin kendi içlerinde yolculuk ederek, yükseldikleri yadsınmamalıdır. Dünya tarihinin her aşamasında bu tür deneyimler olmuştur. Belirli içsel yeteneklere sahip olan insanlar bunu daima yapmak istemişlerdir. Yolculuğun sonunda varılan konum, tek Tanrıcılar için " Tanrı'nın görünümü ", Plotinos için " Tek olanın deneyimi ", Budistler için " Nirvana'ya ulaşma " dır.

Mistik Tanrı deneyiminin, bütün inançlarda ortak olan bazı özellikleri vardır. Bir kere, bu deneyim insan özünün dışındaki bir nesnenin algılanması değildir. Herkese özel, içsel bir arayıştır. Beynin mantık kısmı ile değil, hisler, duyular kısmı ile ilgilidir. Dış bir zorlama

olmaksızın, kişinin kendi isteği ile yapılan bir uygulamadır. Zihni konsantrasyona yardımcı olacak disiplinler, yine kişinin arzusu ile içsel yolculuğu kolaylaştırmak için kullanılır.

Bu tarihlere gelindiğinde, artık, Batı ve Doğu Hıristiyan mistizmi de yöntemde farklılaşmıştı. Batıda karanlık tanımlanırken, Doğuda ışık öne çıkmıştı. Batının mistik deneyimlerinde, daha önce anlatıldığı gibi, imgeler ve görünümler vardı. Doğu ise sırtını sessizliğe, sükûna dayamıştı.

Doğu Hıristiyanları, Tanrı'yı kavrama konusunda çok eski bir Yunan ayrımına geri dönmüşlerdi. Tanrının özü ile eylemleri birbirinden farklıydı. İnsanların deneyimleri Tanrı'nın eylemleri ile ilgiliydi. İbadet edilirken edinilen deneyim, Tanrı'nın eylemleri idi, Ama bu eylemler Tanrısal özden gelen ışıklardı. Nasıl güneşin ışıkları, güneşden geliyor ama ondan farklı ise, Tanrısal ışıklar da Tanrı'dan gelerek, dünyayı aydınlatıyorlardı. İbadetle elde edilen Tanrı eylemlerinin yani Tanrısal ışıkların ortaya koyduğu gerçek, sessiz ve bilinemez bir Tanrı idi.

Aziz Basileios şöyle demişti: " Tanrı'mızı etkinliği yolu ile biliriz. O'nun özüne yaklaştığımızı onaylamıyoruz, çünkü bize gelen O'nun ışınlarıdır ama özü erişilmez kalır ".

Tubor dağında, İsa'nın insanlığı Tanrısal ışığa dönüşmüştü. Şimdi, ışınlar, evrende kurtarılmış olanları kutsuyordu. 399 yılında ölen, Euagrios Pontus, önemli bir besychast idi. Euagrios ile bir tür Hıristiyan yogosu Doğu Hıristiyanlığına girmiştir. Besychast, Budacı bir keşişe benzer. Akılcı düşünceleri bırakmış, beynindeki hayalleri söndürmüş ve kendini zikirleri ile birleştirmiştir. Olmak istenen Tubor dağındaki İsa gibi olabilmektir. Doğu dinlerinin teknikleri, sonunda, Hıristiyanlığa girmişlerdir. Doğuda mistikler, ibadeti iç dünyanın açılımı olarak görüyorlardı. Hâlbuki Batı mistikleri, Augustinus ve Gregorius sayesinde, ibadetle, ruhun gövdeden kurtulacağını düşünüyorlardı.

Doğu Romalılar, insanın içine doğan aydınlanmayı (Tubor dağındaki İsa), Tanrısallaşma olarak görmüşlerdir. Tanrı'nın dönüşümü (tecelli) o kadar önemlidir ki, Doğu Ortodoksları tecelli orucu tutarlar. Bu oruç, Doğu için en önemli oruçtur. O'na Tanrı'nın tecellisi (tezahür) derler. Doğu Hıristiyan kültünde karanlık ve acı yoktur. Işık vardır.

Doğu Hıristiyan mistizminde söz konusu edilen yüce aşamaya tabii ki herkes varamaz. Bu nedenle " ikon " simgesi hayata girmiştir. İnsanlar, mistik deneyimi ikonlarda yaşaya bilirler. İkon, bu dünyadaki herhangi bir şeyi temsil etmez. İkon, mistiklerin söze gelmez dini deneyimlerinin, mistik olmayanlara görsel olarak anlatımıdır.

To-Ba

Güney Chin devletinde, Liu Yü adlı Yü ailesine mensup bir general, birtakım askeri başarıların akabinde, Chin ailesini iktidardan uzaklaştırarak, " Sung " hanedanını kurdu (M.S. 420–478). Bu hanedanı ilerde aynı adı taşıyan daha meşhur bir hanedandan ayırmak için bunlara " Liu-Sung " hanedanı denir. Liu Yü'nün tahtı ele geçirmesinden sonra, Chin ailesi ve imparatorluk maiyeti kuzeye To-ba'lılara sığındılar. To-ba sarayında, güneye yapılacak bir intikam seferine hazırlandılar. Güneyde toprak menfaatleri olan, To-ba sarayındaki pek çok bürokrat aileden yardım gördüler. Böylece, Kuzey ile Güney arasında, uzun süren savaşlar başladı. Bu savaşlardan, ciddi sonuçlar alınamadı, To-ba'lıların iç sorunları nedeniyle bir süre sonra savaşlar kesildi.

M.S. 440 tarihine gelindiğinde, To-ba'nın Kuzey Çin'e hâkim olduğu ve Çin'in en büyük devleti olduğu söylenebilinir. Orhon kitabelerinde To-ba'lardan " Tabgaç " diye söz edilir. Onlar ise Kuzey Çin'i " Wei " hanedanı adı altında yönetiyorlardı. To-ba, artık Kuzey Shansi'den, kuzey Çin'i yönetemiyordu. Çinlilerden oluşan bürokrasisi, o kadar büyümüştü ki, başkenti ve sarayı beslemek için taşınan tahıl yeterli olamıyordu. Başkent, nehir kenarında olmadığından, hububat arabalarla taşınıyordu. Bu taşıma şekli pahalı ve emin bir yol değildi. Çinliler başkenti tahıl üretim merkezlerine yakın ve nehir ulaşımının olduğu bir yere taşımak istiyorlardı.

Sivil bürokrasiden sonra, hızla ordu yönetimi de Çinlileşiyordu. To-ba, Kuzey Çin'i ele geçirebilmek ve elinde tutabilmek için piyade kuvvetleri kurmuştu. Tabii yaya kuvvetler Çinlilerden oluşuyordu ve subayları da Çinliydi. Zaten, süvari birlikleri dışında taktik ve teknik olarak Çinliler, göçebelerden çok daha tecrübeli ve dirayetli idiler. M.S. 440 tarihine kadar yapılan savaşlar istila savaşlarıydı. Bu savaşlardan büyük ganimetler elde ediliyor, To-ba sarayı da debdebe içinde yaşıyordu. Ama Kuzey Çin ele geçtikten sonra, göçebelere ve Güney Çin'e karşı yapılan savaşlar artık bu ganimetleri getiremez oldu. Güney Çin, tüm ağırlıkları ile beraber, savaşarak ve yavaş yavaş geri çekiliyordu. To-balar güney savaşlarında arazi koşulları nedeniyle atları kullanamıyorlardı. Ellerindeki bölgeler ise, Çinli memurlarca yönetiliyor ve gelirlerinin büyük bir kısmı memurlar tarafından hiç ediliyordu. To-balar fakirleşirken, Çin memur tabakası yani " memur kökenli toprak lordlarının " ahfadı zenginleşiyordu. Böylece, M.S. 440 ile 490 yılları arasında ekonomik ve sosyal değişiklikler oldu. To-ba aileleri ile büyük memur aileleri aralarında evlenerek bütünleştiler. To-ba sarayı artık tam bir Çin sarayıydı.

V. ve VI. Yüzyıllarda Japon Yamato klanı Asya'ya yağma akınları yapıyordu. Yamatolar Kore ve Çin 'in kültürel zenginliklerinden ve savaş sanatlarından etkilendiler.

To-ba imparatoru Wen-ti (471 – 499) artık tam bir Çinliydi. Başkent Lo-yang'a taşındı. Çinli olmayan unsurların kendi dillerini resmi dairelerde konuşmaları yasaklandı. Resmi dil Çin'ceydi. Çin biçimi giyinme zorunlu hale geldi. To-ba asilleri, hem kabilelerinden ve hem de hayvan sürülerinden iyice uzaklaşmışlardı. Bu kadar uzaktan hayvan getirtilemediğinden, gelirleri de düşmüştü. To-ba asilleri hızla soyutlanıyor ve fakirleşiyorlardı. Bir taraftan da işsizdiler, tüm memuriyetleri Çinliler almıştı. To-ba asillerinin büyük bir çoğunluğu da hızla Çinlileştiler.

Bu sırada, güneyde Hsiao (Xiao) ailesi hızla nüfuz kazanıyordu. M.S. 479 tarihinde, " Liu Sung " ailesini katlederek, tahtı ele geçirip, " Güney Ch'i " hanedanını kurdular (M.S. 479–501). Sungların sağ kalanları To-ba'ya sığındılar. Bu suretle, To-ba Güney Çin savaşları yeniden başladı. Bu savaşlar, genel olarak To-ba galibiyetleri ile bitmiştir, ancak, Güney Çin tam olarak ele geçirilememiştir.

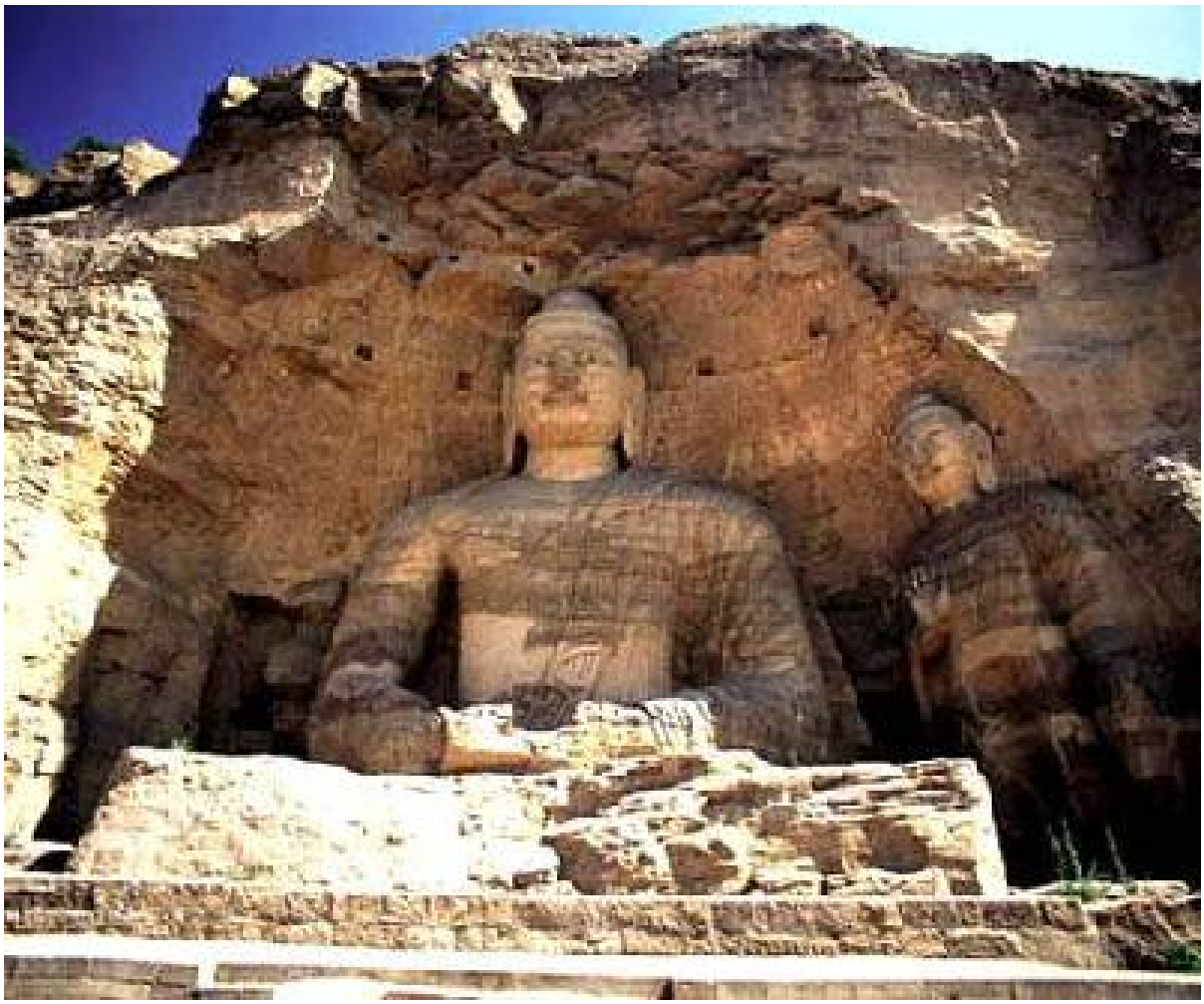
Yun-kang mağara resmi

To-balar, kurulduktan sonra, bir süre daha, resmi din olarak Gök dinine devam ettiler. Ancak, bu arada, Çinli halkın büyük bir kısmı Budizm'in Şaman dini ile değişmiş versiyonunun etkisi altına girmişlerdi. Budizm yayılırken, ilk yıllarda, önemli bir tartışma, Budist rahiplerle devlet arasındaki münasebetlerin nasıl olacağına dairdi. Budist rahipler yabancı idi, yabancıların imparatora itaatleri belli koşullara bağlanmıştı. Yani Budist rahipler imparatorun emirlerine itaat edecekmiydi, etmeyecekmiydi. To-ba sarayındaki rahipler, imparatoru, Buda'nın bir tenasühü (ruhsal ilişkide olma hali) olarak tasavvur ederek, emri altına giriyorlardı. İmparator, bir anlamda Budizmin hamisi oluyordu ve tanrısallık kazanıyordu. İmparator açısından, Göğün oğlu olmakla, Buda'nın tenasühü olmak arasında bir fark görülmüyordu. Ayrıca, eski Şaman inançları da, Budizm gibi kabul edilerek, yaşatılmaya devam ediyor ve bu anlamda, Budizm eski dinin doğal bir devamı haline geliyordu. İmparator Siun (452 – 456) zamanında To-ba ailesi Budist olmuştu. To-ba imparatoru, Bir Budist rahibi, Budist dininin başı olarak tayin etti.

To-ba İmparatoru II. Hong (471 – 499) Kuzey Shansi'deki meşhur ve büyük Yün-kang Budist mağara mabetlerini yaptırttı. To-ba kuruluş efsanesine göre, varlıkları ulvi bir mağarada başlamıştı. Bu nedenle To-ba'lar, mağara mabedi fikrinden çok memnun kalmışlardı.

Ancak, ne bütün Taoistlerin ve ne de bütün Budistlerin, bu To-ba türü Budizm'e katıldıkları düşünülmemelidir. Köylerde ve kasabalarda ağırlığını hissettiren, Budizm'in " Maitreya " tarikatıdır. Maitreya'ya göre, yeni bir Buda dünyaya gelecek, izdirapları yok edip altın bir devir başlatacaktı. Memurlar tarafından soyulan Çin köylülerine bu Mesih vaadi çok çekici gelmiş ve büyük kütleler, Maitreya rahiplerinin peşine düşmüştü. Bu söylem, asilleri tarafından terkedilmiş, sürülerinin değeri iyice azalmış karabuduna da cazip geliyordu. Göçebelerden de Budizm'e önemli katılımlar oldu. Bu dönemde, ekonomisi iyice bozulan Çin köylüleri ve göçebe karabudunlarının katıldığı pek çok isyan oldu. Maitreya rahipleri, bu isyanlarda başı çekiyorlardı.

Budizm yükselirken, Konfüçyus öğretisi de tekrar yükselişe geçmişti. Memurlar veya başka bir deyişle " memur kökenli toprak lordları " To-ba devleti ile birlikte güçlenirken, Konfüçyus'den hiç vazgeçmemişlerdi. Başkent Lo-yang'a taşınınca, Konfüçyus öğretisi memurlarca iyice güçlendirildi. Hatta bir süre sonra, devletin resmi dini olma özelliğini tekrar kazandı.

Yun-Kang buda heykeli

M.S. 502 tarihinde, Güney Ch'i devletinde, aile içi bir darbe oldu. Tahta Hsiao Yen geçti ve sülalenin adını " Liang " olarak değiştirdi. Liang sülalesi 502 den 556 ya kadar iktidarda kalmıştır. Bu sırada, To-ba'larla Liang'lar arasında, batıdaki kervan yollarının hâkimiyetine ilişkin savaşlar olmuştur. To-ba'lar, Güneyde dağlık bölgelerde ve zor koşullarda yaşayan esas yerli halkı ayaklandırarak, Liang'ları zayıflatmaya çalışmışlardır. To-ba savaşları, iç isyanlar, hizip mücadeleleri, entrikalar derken, Güney devletinin gücü iyice azalmış ve sadece Nankin etrafına hükmeder hale gelmiştir.

Tabgaçların (To-ba) örf ve adetleri Budizm'in etkisi altında yumuşuyordu. Böylece Tabgaçlar, tebalarını yeterli sertlikte yönetemeyince karşı isyanlar da artmaya ve tehlikeli olmaya başladı. İmparator Ki'ao (499 – 515) Tabgaçları artık tamamen Çinlileşti kabul edebiliriz. Ki'ao ölünce bir süre karısı Hu (518 – 528) İmparatorluk naibi olarak yönetimin başında bulundu. Hu hanım Türk gelenekleri ile yetişmiş dirayetli bir hatundu. Onun döneminde To-ba'ların Çinlileşme etkisi bir süre durarak devletin de gerilemesi durdurulmuştur. Hu hatun ünlü seyyah Song-yun'u Hindistan'a yollamıştı. 530 yılından sonra ise Tabgaçların kendiliğinden ve yavaş yavaş ikiye bölünerek, geniş Çin yığınları arasında erimesi süreci başladı.

To-ba'lar Çin'e damgalarını vurmuşlardır. Araplar ve Yunanlılar epey bir süre Çin yerine To-Ba (Tabgaç) ülkesi demeyi tercih etmişlerdir.

Yun-Kang mağara heykelleri

Japonya’da Kofun dönemi

Nintoku mezarı

M.S. 500 cıvarında Kore’den Japonya’ya yeni bir kültür dalgası geldi ve bu dalga ile birlikte Kofun mezarlarındaki ölü eşyaları da süs eşyalarından silahlara dönüştü. Bu değişimde V. Yüzyılda atın Japonya’ya girmesi çok önemli bir rol oynamıştır. Kore’den gelen bu kültür dalgası ile birlikte, M.S. 500 cıvarında, Yamato’da ilk Japon devleti olan Yamato devleti büyük kral “ Yamato “ tarafından kuruldu. Kral Yamato başkent olarak Naniwa’yı (Osaka) kendine başkent yaptı. Prens Yamato savaş sanatlarında babası Keiko gibi çok yetenekliydi. Samuraylık anlayışında örnek teşkil etti.

Samuraylar “ bushido “ anlayışını temel almıştır. Bushido, “ Savaşçının Yolu “ anlamına gelir. Bushido felsefesinde korkunun yeri yoktur. Samuray, ölüm korkusunu yenmiş kişidir.

Kral Yamato iktidarını güçlendirdiği ve kuvvetlendirdiği asiller sınıfına dayanmıştı. Bu asiller kendileri için mezar tepeler inşa ettirdiler. Bunlardan Nintoku mezar tepesi 5 futbol sahasından büyüktür ve hacmi Keops piramidinin iki katıdır. Kral Yamato'nun hükümet modeli (yönetim modeli, maiyeti) Kore'den model olarak alınmıştı. Temelde, gönüllü savaşçılığa dayanan ve " uji " diye adlandırılan bir sosyal gurup vardı. Bu savaşçı asil sınıf " M.S. 1868 Meiji yeniden yapılanmasına " kadar Japon tarihinin en güçlü gurubu olarak kaldı. Bu gurup içindeki asil aileler birbirleri ile sulh içinde yaşayamayıp, sürekli birbirleri ile savaştılar.

Topraklarının ancak %20 si tarıma elverişli Japonya'nın tarihinde savaşlar önemli bir yer tutar. İmparator ailesinden gelen yöneticiler tarafından idare edilen klanların idaresindeki topraklar savaşların asıl nedenini oluşturmaktaydı. Bu aynı zamanda Samuray'ların ortaya çıkış ve yükseliş sebebidir.

Kore

Bu dönem Japonların Kore yarımadasında fiilen bulundukları dönemdir. Kore tarihinin en dinamik kültürel ve politik dönemini yaşıyordu. Üç krallığa bölünmüştü: Kuzeyde Koguryo, Batıda Paekche, Doğuda Silla. Bunların içinde Paekche, Japonya'nın önemini kavrayıp, Yamato devleti ile ittifak kurdu. Yamato ile Paekche arasındaki özellikle kültürel olan bu bağlantı Japon tarihinin en önemli olayıdır. Paekche Japonya'ya zanaatkârlar yolladı. Bu arada her iki devlet birden Çin kültürünü ithal ettiler. V. Ve VI. Yüzyıllarda, Koreliler, Japon adlarını kayıt edebilmek için Çin yazısını aldılar. M.S. 513 yılında, Paekche saray erkânı, Yamato saray erkânına Konfüçyuscu öğretmenler yolladı. Kore Paekche devleti aracılığı ile Çin'den Kanji yazı sistemi alınarak Japoncaya uyarlandı. O zaman kadar Japonların kendilerine mahsus bir alfabeleri yoktu. Bu nedenle homoseksüellik dâhil her konuda yazılı bilgi edinebileceğimiz Japon edebi eserler oldukça geç tarihlidir.

M.S. 300 ile 538 yılları arasındaki döneme " Kofun " dönemi denir.

45 ve 55 Paraleller arası

Asya'da 45 ile 55 ci paraleller arasında kesintisiz Türk dünyası vardır. Burası çok uzun bir toprak parçasıdır. Kuzeyi ormanlıklarla, güneyi büyük yerleşik İmparatorluklarla kaplanmıştır. Bu iki engelin arasında Türk dünyası Mançurya'dan Doğu Roma sınırına kadar yayılır. Moğolistan ve Sibirya'da uzanmış olan Altay sıradağları Türk halkı için bir sığınma bölgesidir. Türk kabilelerinin pek çoğu uzun yollar kat edip, Altaylara gelerek ölülerini buraya gömmeyi tercih etmişlerdir. Altaylar herhalde ata ruhlarının yeri kabul edilmişlerdi. Çok değişik Türk kabileleri Altaylara gelip, girmişlerdir ancak buralarda esas iki halk yaşamıştır. Bunlardan birincisi daha önce gördüğümüz Heftalitlerdir. Diğeri az sonra göreceğimiz Türk ismini ilk defa taşıyacak olan Türk budundur (Tu-kiular).

Tarihin bu kesitinde, Batıda, Balkaş (Balhaş) gölüne kadar olan bölgede Karluklar (karlı, kar gibi) vardı. Yine burada Tarduşlar ve Tölösler yaşıyorlardı. Tölösler hakkında o kadar az ve çelişik bilgimiz vardır ki, bu kabileler hakkında belki daha ileri tarihlerde bilgi sahibi olunabilinecektir.

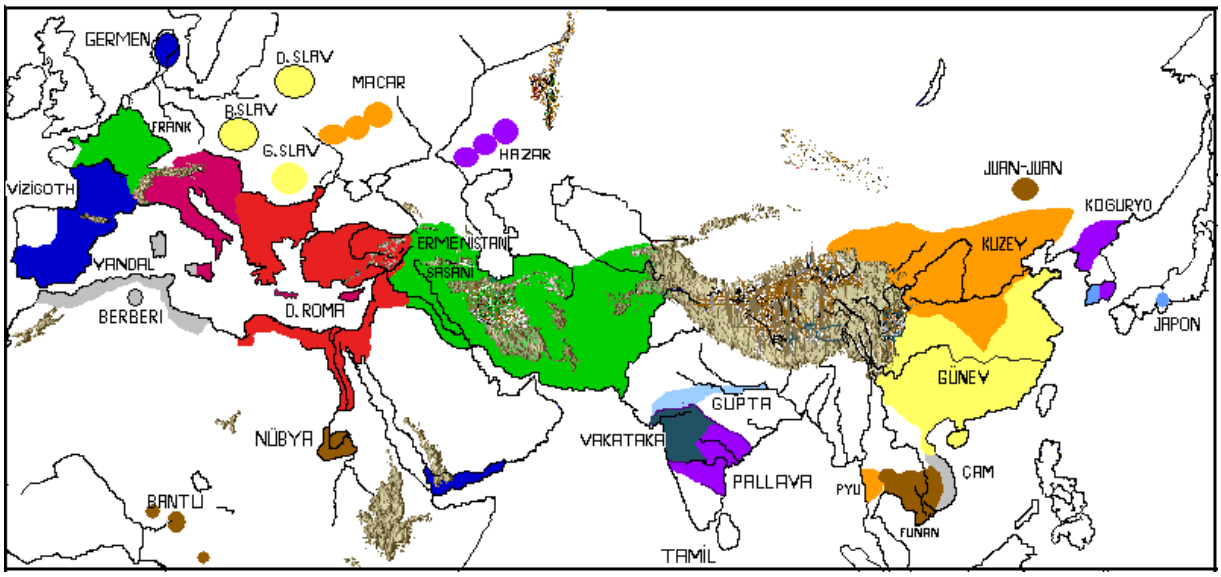
Altay dağlarının güneyinde Şa-to (Cha-t'o) çöl insanları yaşıyordu. Cungarya'nın güneydoğusunda Basmiller yaşamaktaydı. Basmak fiilinden gelen Basmil adı, bu kabilelerin yakınlarındaki yerleşiklere sık sık yaptıkları akınlar sonucu oluşmuş bir benzetme olsa gerektir.

Türgişler, Balkaş gölünün güneyindedirler. Bunlar Tu-kiulerle (Türklerle) yakın akraba olmalıdırlar. İsimlerindeki " eş " eki arkadaşlık belirtmektedir. Türgişler ileride karşımıza on oklar adı ile de çıkacaktır.

Sibirya'da Yenisey'in kolu Yeni Çay etrafında Kırgızlar bulunuyordu. Adlarının kökeninin kırk kökünden geldiği düşünülür ki bu da bir konfederatif yapı belirtmektedir. Halk efsaneleri

ise adın kırk ile kız birleşiminden geldiğini söylemektedir. Kırk bakire ayrıldıkları kamplarına döndüklerinde, kampın yerle bir olduğunu görürler. Onlar da karşılarına çıkan başıboş vahşi köpeklerle çiftleşirler. Bu birleşmeden Kırgızlar türemişlerdir. Kırgızlar Çin kayıtlarına göre en az MÖ 200 yılından beri Türkçe konuşuyorlardı. Yani Kırgızlar bilinen en eski Türkçe konuşan topluluktur. Kırgızlar hakkındaki diğer bir enteresan bilgi de antropolojik bilgidir. Çinliler Kırgızları mavi gözlü ve sarışın kişiler olarak tarif ederler. Arap yazarı Gardizi ise daha sonraki bir tarih için açık renk tenli ve kızıl saçlılar der. Bütün bu tanımlardan ortaya çıkan sonuç Kırgızların Hint-Avrupa gurubundan bir halk olduğu ve Türkleştirildiği yönündedir. Çok enteresan bir gelişme de Avrupa'lı belki Slav bir başlangıçtan yola çıkan Kırgızların bugün mevcut olan Türk halkları içinde en fazla Moğol ırkının özelliklerini taşıyanlar olmalarıdır.

Kırgızlar bulundukları yerden M.S. XV ve XVI yüzyıllarda ki büyük Rus işgaline kadar pek ayrılmamışlardır. Bu işgalden sonra ise bugün bulundukları yere gelmişlerdir (Kırgızistan Cumhuriyeti).

M.S. 500

5. Kitap, Faydalanılan eser ve kaynaklar

. Adontz N., Histoir de l'Armenie, Paris 1946

. Alinge Curt, Moğol Kanunları, Ankara Üniversitesi

. Armstrong Karen, Tanrı'nın Tarihi, Ayranç

. Avcıoğlu Doğan,Türklerin Tarihi, Tekin yayınevi

. Anadolu Uygarlıkları Cilt 1, 2, 3 Görsel yayınlar

. Ball Bryan, Johnsson, William (ed.). The Essential Jesus. Pacific Press 2002

. Barthold V.V., Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler, Türk Tarih Kurumu

. Bokenkotter, Thomas, A Concise History of the Catholic Church, Doubleday 2004

. Bowker J., The Religious Imagination and the Sense of the God, Oxford, 1978

. Bowker J., Problems of Suffering in Religions of the World, Cambridge, 1970

. Blunder Caroline, Evlin Mark, Çin, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

. Bury John Bagnell, A History of the Roman Empire from its Foundation to the death of Marcus Aurelius, 1913

. Campbell Joseph, Tanrının Maskeleri, İmge

. Challaye Felicien, Dinler Tarihi, Varlık yayınları

. Cornell T., Matthews J., Roma Dünyası, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim yayınları

. Colin A Ronan, Bilim tarihi, Tübitak

. Diamond Jared, Tüfek, Mikrop ve Çelik, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları

. Dudley Donald R. , The Civilization of Rome, 2nd ed. 1985,

. Eberhard Wolfram, Çin Tarihi, Türk Tarih kurumu, Ankara 1995

. Encyclopedia of Homosexuality ilgili bölümler

. Encyclopedia Mythica

. Fernand Le Quenne, Galat'lar, TTK 1991

. Gaarder Jostein, Sofi'nin dünyası, Pan yayıncılık,

. Gonzalez, Justo L. The Story of Christianity: The Early Church to the Dawn of the Reformation, Harper Collins Publishers, New York 1984

. Grant Michael, The History of Rome, Faber and Faber, 1993,

. Graves Robert, Ben, Claudius, Adam yayınları

. Hamilton Edith, Mitologya, Varlık yayınları

. Hançerlioğlu Orhan, Düşünce Tarihi,

. Hançerlioğlu Orhan, Felsefe sözlüğü, Varlık yayınları.

. Hançerlioğlu Orhan, Özgürlük düşüncesi, Varlık yayınları.

. İnan Abdülkadir, Şamanizm, Türk Tarih Kurumu

. James William, The Varieties of Religious Experience, New York 1982

. Jewish Encyclopedia, New York, 1901 Macic ve diğer başlıklar

. Leroux Gabriel, Eski Akdeniz ve Yakın Doğu uygarlıkları, Varlık yayınları

. Lloyd Seton, Türkiye'nin Tarihi, TÜBİTAK

. Nicholas de Lange, Yahudi Dünyası, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim yayınları

. Marthaler, Berard. Introducing the Catechism of the Catholic Church, Traditional Themes and Contemporary Issues. Paulist Press 1994

. Mommsen, Theodor, The History of Rome, http://www.gutenberg.org/etext/10704

. Onurkan S. Doç. Dr., Anadolu'da eski Yunan ve Roma arkeolojisi, Anadolu Uygarlıkları Cilt 2, Görsel yayınlar

. Orlandis, Jose, A Short History of the Catholic Church. Scepter Publishers 1993

. Örs Hayrullah, Konfuçyus, Remzi kitabevi 1964

. Özsait Mehmet Doç. Dr., Anadolu'da Roma egemenliği, Anadolu Uygarlıkları Cilt 2, Görsel yayınlar

. Petit P., Histoire Generale de L'Empire Romaine, Paris 1974

. Piganiol A., Histoire de Rome, Paris 1954

. Robinson, George. Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs and Rituals. New York: Pocket Books 2000

. Roma dünyası, iletişim yayınları

. Roux Jean - Paul, La religion des turcs et des mongols, Payot et Rivages, 1984

. Roux Jean - Paul, Histoire des Turcs, Fayard 2000

. Sencer Oya,Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi,

. Sevin Veli, Anadolu Uygarlıkları Cilt 1ve 2, Görsel yayınlar

. Schama, Simon . A History of Britain. Hyperion 2000

. Shepard B. Clough, Uygarlıklar tarihi, Varlık yayınları,

. Şener Cemal, Şamanizm, Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini, Etik Yayınları, 2001

. Tanilli Server, Yüzyılların gerçeği ve mirası, Adam yayınlar

. Wells H.G., Kısa dünya tarihi, Varlık yayınları

. World Christian Encyclopedia, Oxford University Press 2001

. Zeldin Theodore, İnsanlığın Mahrem Tarihi, Ayrıntı Yayınları 1999

. en.wikipedia.org

. http://www.dunyadinleri.com